

48 ZBIRKA
RAZPOZNAVANJA
RECOGNITIONES

Jurij Perovšek

POLITIKA IN MODERNA

Idejnopolitični razvoj,
delovanje in zarez v
slovenski politiki od
konca 19. stoletja do
druge svetovne vojne

URAI
Ljubljanske

Proklamacija Njegovega Vel.
iz «Službenih Novin kraljevine Siba, Hrvata i Slove-
nca» — izpremembe v osebja.

Njegovo Veličanstvo kralj je izvolil izdati naslednjo p

Mojemu dragemu narodu! Vsem Srbom, Hrvatom in Slovencem!

Najvišji zakonodajni svet, ki ga imenujem Narodna skupščina, in njihova bodočnost Mi nalagajo, da se kot vladar in kot sin te države obračam neposredno do vsakega svojega državljaninca, ki me pozna, kar Mi v sedanjem trenutku nalaga Moja vest in Moja ljubezen do vsakega svojega državljaninca.

Te
je trgal
svojem
M
in kons
negativ
napred
nega
držav

**SPOMINSKI
ZBORNIK
SLOVENIJE**

sme biti več posredovalca.

m jo pokazal v izvrševanju svojih visokih dožnosti, rodoljubnih, toda tudi izmučenih, ki so, vojene po več hoditi po potu, po katerem se je hodilo doslej. razvoj našega notranjega političnega življenja ureditev in vse naše politično življenje dobivata vedno bolj no škodo. Vse koristne ustanove v naši državi, njihov iše s tem v nevarnost. Od takega nezdravega politič- temveč tudi ureditev in razvoj zunanjih odnošajev naše vu.

icijah Mojega nepozabnega očeta tudi Moj ideal, so začele al zapreka za vsako plodonosno delo v državi. Žalostni a karikaturna ustanova. Spoznamo se tudi, nikakršni

INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO
Ljubljana 2022

INŠTITUT
ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

48 ZBIRKA
RAZPOZNAVANJA
RECOGNITIONES

Jurij Perovšek

POLITIKA IN MODERNA

**Idejnopolični razvoj,
delovanje in zarez v
slovenski politiki od konca
19. stoletja do druge
svetovne vojne**

ZALOŽBA INŠTITUTA ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

Odgovorna urednica: dr. Mojca Šorn

Založnik: Inštitut za novejšo zgodovino

Zanj: dr. Andrej Pančur

ZBIRKA RAZPOZNAVANJA / RECOGNITIONES 48
ISSN 2350-5664

Jurij Perovšek

POLITIKA IN MODERNA

**Idejnopolitični razvoj, delovanje in zarez
v slovenski politiki od konca 19. stoletja
do druge svetovne vojne**

Recenzenta: dr. Aleš Maver
dr. Andrej Rahten

Jezikovni pregled: Polonca Kekec

Prevod: Studio S.U.R.

Oblikovanje: Barbara Bogataj Kokalj
Maša Bogataj

Slikovno gradivo na ovitku: Zgoraj: *Ilustrirani Slovenec*, 1. 1. 1927, str. 1
Sredina: *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*,
7. 1. 1929, str. 13–14
Levo spodaj: *Spominski zbornik Slovenije:
ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*. Ljubljana:
»Jubilej«, 1939

Tisk: Medium d.o.o.

Naklada: 300 izvodov

Izid knjige je finančno podprla: Javna agencija za raziskovalno dejavnost
Republike Slovenije

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4)''18/19''

PEROVŠEK, Jurij

Politika in moderna : idejnopolitični razvoj, delovanje in zarez v slovenski politiki od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne / Jurij Perovšek ; [prevod Studio S.U.R.]. - Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2022. - (Zbirka Razpoznavanja = Recognitiones, ISSN 2350-5664 ; 48)

ISBN 978-961-7104-19-6

COBISS.SI-ID 120365571

VSEBINA

- 7 PREDGOVOR**
- 13 POLITIČNOSTRANKARSKI DUET MODERNE**
14 Katoliška in liberalna stran od nastanka modernih
strank do druge svetovne vojne
- 93 POLITIČNI OBRAZI MODERNEGA ČASA**
94 Marko Natlačen
119 Juro Hrašovec
150 Milan Jaklič
172 Vinko Möderndorfer
205 Dragotin Lončar
- 223 DEVETICE V SLOVENSKI POLITIKI MED
SVETOVNIMA VOJNAMA**
224 1919 – prvo polno leto v jugoslovanski državi
254 1929 – kraljeva diktatura
273 1939 – Slovenci, Jugoslavija in nova svetovna vojna
- 297 POVZETEK**
309 SUMMARY
323 VIRI IN LITERATURA
347 IMENSKO KAZALO
359 O AVTORJU

PREDGOVOR

Čas moderne je sočasno z razgibanim razvojem na drugih področjih na politični ravni uresničil potrebo po oblikovanju ločenih strankarskih organizmov, ki naj izrazijo ideološko, politično in socialno razločevanje med Slovenci. »Začel se je neustavljiv ‚spopad za človeške duše, ki ga je demokratizacija javnega življenja le še pospeševala.«¹ Spopad je nastopil v devetdesetih letih 19. stoletja, ko je na Slovenskem prišlo do nastanka modernih političnih strank. Tako kot drugod v Evropi so izoblikovali klasične strankarske idejnopolitične tabore – katoliškega, liberalnega in marksističnega. Sobivanja med njimi, razen v zelo redkih primerih, ni bilo, veljala sta medsebojno izključevanje in želja po izničenju *drugega*. Moderna je po eni strani omogočila nujen korak v razvojni rasti družbenega, političnega in duhovnega slovenstva, po drugi strani pa je spočela silovito in nemalokrat strupeno vihro političnih bojev, ki so značilno utemeljili nadaljnjo vrednostno bivanjsko držo Slovencev; večkrat so jo pretvorili v skrajnostni življenjski način. Zaznamovanost z *idejnim* in *političnim* je bila očitna, poudarjali so jo ob različnih priložnostih, v različnih stopnjah in oblikah.

Glavna označevalca ideološkega in političnega razhajanja na Slovenskem do druge svetovne vojne sta bila katoliška in liberalna stran. Socialna demokracija je bila v avstrijski dobi na politični galeriji, med svetovnjima vojnama pa je, razen v štiriletju neposredno po ustanovitvi jugoslovanske države, predstavljala drugoten politični dejavnik. V še slabšem položaju so bili komunisti, ki so bili do prepovedi svojega delovanja leta 1920 le slabih devet mesecev del jugoslovanskega političnega sistema oziroma, če upoštevamo še dovoljeno delovanje njihovih poslancev v Ustavodajni skupščini Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevina SHS), do prepovedi komunistične stranke leta 1921; komunistična stranka je na volitvah v Ustavodajno skupščino leta 1920 postala tretja stranka v državi. Od leta 1921 so komunisti delovali v ilegali ali prek posameznih zakonitih političnih organizacij in povezav, stvarnega političnega vpliva pa niso

---

1 Zver, *Demokracija*, str. 20.

imeli. Tako je bilo tudi z drugimi, sicer opaznimi političnimi skupinami, ki niso bile deležniki oblasti. *Politika in moderna* je zato omejena na soočenje katoliških in svobodomiselnih, liberalnih načel ter politike, ki naj bi, bodisi ena ali druga, pomenile civilizacijsko kvaliteto narodovega življenja. Katoliško-liberalno soočenje, ki ga je prinesel modernizacijski proces, se je preneslo v prvo polovico 20. stoletja in v tem okviru se *Politika in moderna* ustavlja še v času med svetovnjima vojnama, ki sta ga določili obe »izrezani nezakonski hčeri modernosti«. ² Kakšen obraz si je po svojem katoliškem in liberalnem licu v obravnavanem obdobju nadela moderna, želi prikazati ta knjiga. Z začetkom druge svetovne vojne je prikaz zaokrožen, saj se je v času po njej začelo pregibanje v postmoderno sliko svetá.

Moderna in čas, ki sta ga očrtali njeni »hčeri«, sta porodila mnogo političnih obrazov. V *Politiki in moderni* srečamo tiste, ki doslej bodisi še niso bili posebej predstavljeni bodisi je bila pozornost usmerjena predvsem le na en del njihovega delovanja ali pa njihova sicer poznana dejavnost ni bila celovito obravnavana. Obrazi izhajajo iz vseh klasičnih idejnopoličnih taborov, večidel pa se navezujejo na čas kraljevske Jugoslavije, ki ni bil le prehodna doba od ene do druge svetovne vojne, ampak samostojno obdobje s svojo lastno dinamiko, značilnostmi in družbenimi ter političnimi iskanji in odločitvami. Obrazi želijo to poudariti.

V obrazih je najprej predstavljeno družbeno, organizacijsko in politično delo predstavnika katoliškega tabora dr. Marka Natlačena (1886–1942). Zajema prvo obdobje njegovega delovanja, to je čas do diktature kralja Aleksandra I. Karađorđevića leta 1929, ki ga je zaključil kot vodilni funkcionar samouprave Ljubljanske oblasti in podnačelnik najmočnejše slovenske stranke med vojnama, Slovenske ljudske stranke (SLS). Kot njen podnačelnik je dejansko postal prvi človek SLS na Slovenskem, saj je strankin voditelj dr. Anton Korošec v glavnem bival in deloval v Beogradu. Liberalni tabor predstavlja dr. Juro Hrašovec

---

2 Markeš, *Točka nesporazuma*, str. 83.

(1858–1957), edini liberalni župan, izvoljen na prvih občinskih volitvah v Kraljevini SHS leta 1921 v enem od avtonomnih slovenskih mest Ljubljana, Maribor, Celje in Ptuj. Hrašovca so za župana izvolili v Celju in ga je vodil v letih 1921–1927. Bil je prvi slovenski celjski župan. Mesto je moderniziral in bil eden od nosilcev slovenske tvornosti po prvi svetovni vojni.

Svobodomiselstvo in marksizem približa idejna in politična pot dr. Milana Jakliča (1886–1963), ki je že v dijaških letih na začetku 20. stoletja poudarjal svobodo duha, vznemirjalo pa ga je tudi socialno vprašanje. Njegovo rešitev je našel v socialni demokraciji. V avstrijski dobi je imel uredniške naloge pri vodilnih socialnodemokratskih političnih glasilih, v prvih letih jugoslovanske države pa je bil v vodstvu Jugoslovanske socialnodemokratske stranke in v letih 1919–1920 njen predstavnik v Deželni vladi za Slovenijo. Kasneje je v jugoslovanskem okviru deloval kot funkcionar v socialni politiki, nato kot zasebnik. Tako v avstrijskem kot jugoslovanskem obdobju je bil na podlagi osebnih stikov z vidnimi posamezniki široko vpet v družbeno in politično dogajanje in med graditelji tedanjega zgodovinskega časa.

Posebej marksistični tabor zastopa učitelj, delavski organizator, aktivist in politik Vinko Möderndorfer (1894–1958), ki se v svojem delu, v katerem je tudi tvegala, ni omejil le na razredno govorico. V zgodovino se je zapisal s konkretnim in uspešnim socialnoemancipacijskim, gospodarskim in kulturnopolitičnim delom za delavstvo ter bojem proti kapitalu v dvajsetih letih. Izboljšal je delavski položaj in pomembno prispeval h kulturnoprosvetnemu napredovanju v svoji okolici. Bil je dosleden, pošten in izredno delaven borec za socialne pravice; stremuštvo mu je bilo povsem tuje, predanost političnemu idealu pa vse. Deloval je v obeh krilih delavskega gibanja. V dvajsetih letih je bil socialist, leta 1930 pa se je vključil v komunistično gibanje.

Kot izvirna osebnost v slovenskem idejnem in političnem razvoju med svetovnjima vojnama in v »času nestrpnih« je v obraze vključen dr. Dragotin Lončar (1876–1954). Bil je

samostojen presojevalec temeljnih vprašanj naroda, ideoloških obzorij in političnih sistemov moderne. Zagovarjal je slovensko narodno suverenost, njeno notranje ravnotežje in dosego globlje socialne vsebine v družbi ter opozarjal na nevzdržnost prenapetih političnih stališč. Izoblikoval je samostojen, slovenske vedno zelo ostre idejne in politične izključnosti osvobojen nacionalni program, ki je predstavljal samoniklo zgodovinsko zanikanje konfesionalnega ekstremizma ter ujetosti v totalitaristični nacionalnodržavni ali radikalni družbenorevolucionarni koncept.

Svojskost in razvojne značilnosti časa med svetovnima vojnama so v *Politiki in moderni* prikazane po deveticah, ločnicah v letih 1919, 1929 in 1939, vgrajenih v slovensko politiko v Kraljevini SHS (od leta 1929 Kraljevina Jugoslavija). *Politika* najprej opozarja na narodnopolitični položaj v letu 1919, to je v času neposredno po ustanovitvi jugoslovanske države, ko so slovenski razvoj opredelile nove zgodovinske razmere. Nato poudari politično zarezo, ki jo je povzročila uvedba diktature kralja Aleksandra leta 1929, s katero je ukinil vse institucije parlamentarne demokracije, in odziv slovenskih političnih sil nanjo. *Politiko* konča pogled v leto 1939, ko je na Slovenskem zaživelo pričakovanje, da bodo rešili ključno vprašanje svoje narodne politike – uresničenje slovenske avtonomije. V tem letu je potekalo tudi odmevno idejnopolitično opredeljevanje, pojavila pa sta še resna skrb in premišljanje, ki ju je spodbudila nova vojna. S poglavjem o letu 1939 se *Politika in moderna* vsebinsko zapira. Njen namen je, da v obravnavanem vsebinskem loku prikaže povezanost in različne oblike politike in moderne na Slovenskem, obenem pa opozori na posamezne vidike slovenske zgodovine v času njenega prežemanja. Upam, da sem to dosegel.

Politika in moderna je plod raziskovalnega dela, opravljenega v okviru raziskovalnega programa *Idejnopolitični in kulturni pluralizem in monizem na Slovenskem v 20. stoletju*, ki ga je Inštitut za novejšo zgodovino izvajal v letih 2015–2021. Pri pripravi *Politike* sem se oprl tudi na druge izsledke iz svojih na inštitutu opravljenih raziskav. Študija opozarja še na en

inštitutov raziskovalni prispevek k spoznavnemu obsegu slovenskega zgodovinopisja. Na koncu pričujoče besede se zahvaljujem ženi Mateji in sinu Florjanu za njuno razumevanje in potrpežljivost, ki sta mi ju izkazala v času, ko sem pripravljaj *Politiko in moderno*. Prav tako se za odobritev gmotnih sredstev, ki so omogočila izid monografije, zahvaljujem Javni agenciji za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije in prof. dr. Darji Fišer, vodji inštitutskega raziskovalnega programa *Digitalna humanistika: viri, orodja in metode*, katerega sodelavec sem od začetka leta 2022. In posebej gre zahvala urednici inštitutske knjižne zbirke Razpoznavanja/Recognitiones dr. Mojci Šorn za njeno vzpodbudo, da je nastala ta knjiga in jo je sprejela v inštitutski knjižni program.

Jurij Perovšek
Sevčnik, aprila 2022

**POLITIČNO-
STRANKARSKI
DUET MODERNE**

KATOLIŠKA IN LIBERALNA STRAN OD NASTANKA MODERNIH STRANK DO DRUGE SVETOVNE VOJNE

I.

Vprašanje pogleda na svet, življenjskih vrednot in njihovega idejnega, političnega, socialnogospodarskega ter etičnega značaja je eno od temeljnih vodil človekovega bivanja.³ Svoje, po različnih družbenih gradnikih opredeljeno razumevanje je na Slovenskem dobilo z oblikovanjem modernih političnih strank konec devetnajstega stoletja. Ločene politične organizacije so nastale po izteku slogaštva, ki je od srede sedemdesetih do začetka devetdesetih let v slovenski politiki vnovič uveljavilo strankarsko poenotenje v posameznih slovenskih deželah na volitvah ter enotnost nastopanja slovenskih poslancev v državnem zboru in posameznih deželnih zborih v prizadevanju za narodne pravice.⁴ Idejno ločevanje in novo strankarsko združevanje je z znanimi *Dvanajstimi večeri* sprožil neizprosni Mahničev ideološki diktat, ki je vodil do dokončne duhovne in politične ločitve v narodnem gibanju. Ta se je že približno dvajset let pripravljala in bolj ali manj prikrito tlela med Slovenci.⁵

3 Dosedanja objava Perovšek, Idejnopolični in socialnogospodarski pogledi meščanskega tabora, str. 15–71.

4 Prim. Pleterški, *Šušteršič*, str. 33.

5 Pirc, Rimski katolik, str. 110–112, 118, 119, 122.

Proces oblikovanja slovenskih idejnopolitično ločenih strankarskih organizmov, ki je tedaj že bil nujen korak k modernizaciji naroda,⁶ se je začel leta 1890, ko so v Ljubljani 26. januarja ustanovili Katoliško politično društvo (KPD). Slovenci so s tem ujeli korak z evropskim razvojem sekularizacije družbe, v katerem je Katoliška cerkev lahko utrjevala položaj le s pomeščanjenjem svojega političnega nastopanja.⁷ Namen KPD je bil verski, narodni in gospodarski napredek Slovencev po načelu *Vse za vero, dom, cesarja!* Društvo je zahtevalo versko šolo na podlagi maternega jezika, uveljavitev krščanskega duha v zasebnem in javnem življenju ter krščansko državo. Na krščanski podlagi naj bi reševali tudi socialno vprašanje. Društvo se je zavzelo za izboljšanje položaja kmečkega in rokodelskega stanu, obrtniške zadruge, progresivni dohodninski davek in reševanje delavskega vprašanja z ustanavljanjem delavskih zbornic. Opozorilo je tudi na potrebo po razširitvi železniških povezav na Slovenskem. Poseben poudarek je veljal svarilu pred »strupenim« židovskim liberalizmom, ki se ga je treba varovati, četudi se vsiljuje pod krinko »absolutne narodnosti«. ⁸ Tem usmeritvam je sledila tudi na Kranjskem ustanovljena Katoliška narodna stranka (KNS), ki je začela delovati novembra 1895.⁹ Zahtevo po ohranitvi vere in verski šoli ter gospodarskem napredku zlasti kmečkega stanu je poudarilo tudi 5. marca 1890 ustanovljeno Katoliško politično in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem. Obenem je terjalo narodno enakopravnost.¹⁰ Katoliške politične organizacije na Goriškem in Štajerskem v 19. stoletju še niso razvili.

Idejnopolitične, kulturnoprosvetne in socialnogospodarske smernice delovanja katoličanov in razvoja krščanstva v slovenskih deželah so izdelali na 1. slovenskem katoliškem shodu

---

6 Pleterski, *Šušteršič*, str. 34.

7 Prav tam, str. 37.

8 *Slovenec*, 12. 1. 1890, Pravila »katoliškega političnega društva« v Ljubljani, str. 1; 13. 3. 1890, Prvi shod katol. polit. društva, str. 1–2; 3. 2. 1891, Rojaki!, str. 1.

9 Prim. *Slovenec*, 16. 11. 1895, Volilcem za dež. zbor kranjski!, str. 1.

10 *Mir*, 10. 4. 1890, Pravila katoliško-političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem, s sedežem v Celovcu, str. 1; 25. 4. 1890, Prvi občni zbor, str. 1.

30. in 31. avgusta 1892 v Ljubljani.¹¹ Na njem so zahtevali javne katoliške šole v slovenskem jeziku, pospeševanje katoliškega mišljenja v srednjih šolah, svobodno slovensko katoliško gimnazijo s pripadajočim vzgojnim zavodom, ustanovitev svobodne katoliške univerze v Salzburgu, oblikovanje katoliških visokošolskih društev za slovenske visokošolce, krščansko utemeljeno znanstveno in umetniško delo, zakonsko ureditev položaja kmečkega stanu, rokodelcev in obrtnikov, ki bo preprečila njihovo propadanje, ter podprli oblikovanje kmečkih in obrtno-rokodelskih zadrug. Shod je nastopil proti izkoriščanju delavstva in zanj terjal zagotovitev stalnega dela, zavzel se je za delavsko varstveno zakonodajo in sodelovanje delavskih zastopnikov pri njenem izvajanju, zahteval je prepoved ženskega nočnega dela in uvedbo delavskega starostnega in bolezenskega zavarovanja ter izrazil željo po ponovni pridobitvi delavskega stanu za krščanski red. Zavzel se je za spoštovanje nedeljskega počitka in omejitev poslovanja trgovin ob nedeljah in praznikih. Posebej je poudaril potrebo po požitvi verskega življenja ter vsestranski prebuji in okrepitvi katoliške zavesti pri Slovencih. Pomembno vlogo pri tem je pripisal katoliškemu tisku. Svoje glavno sporočilo je strnil v izjavi, da »smatra nespremenljiva načela katoliške vere kot glavni temelj javnopravnemu razvoju slovenskega naroda in izreka iskreno željo, da bi na tej trdni podlagi složno sodelovali vsi Slovenci v težkem boju za narodni obstanek slovenskega ljudstva«. Ob tem je izrazil potrebo po tesnejši organizaciji slovenskega ljudstva na katoliško-narodni podlagi.¹² To so na političnostrankarski način na Kranjskem storili z oblikovanjem KNS.

Drugi del političnega dueta meščanstva je bila liberalna stran. Njeno politično organiziranje je spodbudilo oblikovanje KPD. 2. februarja 1891 so v Ljubljani ustanovili Slovensko društvo, ki si je zadalo nalogo pospeševati duhovni in gmotni

---

11 Prim. Juhant, Francišek Lampe in moderna, str. 200.

12 *Poročilo pripravljalnega odbora o I. slovenskem katoliškem shodu*, str. 64–67, 81–83, 106–111, 116–119, 127–129, 143–144.

napredek slovenskega naroda in zahtevalo narodno enakopravnost. Društvo se je zavzelo za izboljšanje položaja trgovskega, obrtniškega in kmečkega stanu. Versko vzgojo v šolah je podpiralo, menilo pa je, da je že v zadostni meri zagotovljena. Zato ni zagovarjalo reform na tem področju.¹³ Na svojem prvem javnem shodu 15. februarja 1891 so zbrani slišali opozorilo krojaškega mojstra Matije Kunca, da je posebej treba upoštevati tudi socialno vprašanje. Treba se je posvetiti obrtniku in nasploh »malemu človeku«. Tedaj že vidni liberalni politik dr. Ivan Tavčar je Kuncu odgovoril, da »bode Slovensko društvo imelo gorko srce za slovenskega kmeta in obrtnika«. ¹⁴ Tavčar je nastopil proti poseganju Cerkve v politiko. »Škofom gre veljava na cerkvenem polji,« je dejal, »in mi jim tam ne odrekamo pokorščine. Če pa posežejo škofje v politiko, potem morajo dopustiti, da se jim kritikujejo njihove politične zahteve ravno tako, kakor vsakemu drugemu politiku.«¹⁵

Liberalci so svojo politično stranko, Narodno stranko za Kranjsko (NSK), ustanovili 29. novembra 1894. NSK je bila do konca 19. stoletja edina slovenska liberalna stranka. Zahtevala je narodno avtonomijo, spoštovanje slovenskega (in v Istri hrvaškega) jezika v uradih, pri političnih oblasteh in na sodiščih ter izključno materni (slovenski) jezik v ljudskih šolah, urejenih na podlagi verskega izpovedovanja. Na šolskem področju je obsodila germanizacijsko delovanje nemškega Schulvereina in poitalijančevalno delovanje Lege nazionale. Priporočala je vključevanje v družbe sv. Cirila in Metoda. Nadalje je zahtevala ustanovitev slovenskih srednjih šol in hrvaške gimnazije v Pazinu ter slovenskih ali hrvaških vzporednic na nižjih oddelkih gimnazij v Celju, Gorici, Trstu, Pulju in Kopru, v Ljubljani pa slovenske gradbene obrtne šole. Med njenimi zahtevami je bila tudi ustanovitev slovenske meščanske in trgovske šole. Poleg

---

13 *Slovenski narod*, 26. 1. 1891, Slovenskim rodoljubom!, str. 1; 16. 2. 1891, Prvi javni shod »Slovenskega društva« v Ljubljani, str. 2; 5. 6. 1891, »Slovenskega društva« III. javni društveni shod, str. 1.

14 *Slovenski narod*, 17. 2. 1891, Prvi javni shod »Slovenskega društva« v Ljubljani, str. 2.

15 *Slovenski narod*, 16. 2. 1891, Prvi javni shod »Slovenskega društva« v Ljubljani, str. 1.

narodne enakopravnosti je terjala politično enakopravnost, zlasti uvedbo splošne volilne pravice, gospodarsko neodvisnost od tujega kapitala in izboljšanje gospodarskih razmer poljedelskega, trgovskega, obrtniškega in delavskega stanu. Tako je ob svoji ustanovitvi pozdravila krščansko socialno gibanje. Obžalovala pa je, da se je posebej na Kranjskem »zapustil slovenski narodni program, a ustvaril drug (katoliški – op. J. P.) program, v katerem se slovenska narodnost ne nahaja kot smoter in kateri daje potuho popustljivosti in brezbržnosti v narodnih vprašanjih«. S tem so mislili na idejna, družbena in politična vodila, ki jih je poudaril 1. slovenski katoliški shod. V verskem pogledu NSK ni dopuščala dvoma. Priznavala je načela katoliške vere kot trden temelj razvoju slovenskega naroda in želela, da bi na tej in na narodni podlagi vsi Slovenci složno sodelovali v boju za narodov obstanek. Pri organiziranju narodnega dela naj bi enotno sodelovalo slovensko časopisje.¹⁶

Liberalni program je svoj glavni poudarek namenil narodni problematiki in v njem utemeljil tedanje katoliško-liberalno idejno razmerje *vera – narod*. Liberalna stran je katoliški že po 1. katoliškem shodu očitala zagovarjanje *katoliškega* nad *narodnim* in težnjo po neomejeni prevladi duhovščine v političnih vprašanjih.¹⁷ Ugotavljala je, da je bil shod »strankarsko političen in nespravoljubiv«. ¹⁸ Katoliški strani je napovedala boj in v njem posebej poudarila boj za narodnost.¹⁹ Že pred tem je podala svoje poglede na idejno in politično ravnanje katoliške strani. »Leca, na kateri bi se imela oznanjati le božja beseda,« je 7. avgusta 1891 zapisal *Slovenski narod*, »ni sedaj nič drugega, nego ‚bureau‘ za naročevanje klerikalnih glasil in tovarna za ogenj in žveplo, katero se siplje na narodno-napredno stranko (liberalno stran – op. J. P.) in nje liste.«²⁰ Nekaj dni kasneje je dodal:

16 *Slovenski narod*, 1. 12. 1894, »Narodna stranka« na Kranjskem, str. 1–2.

17 *Slovenski narod*, 14. 9. 1892, Po prvem slovenskem katoliškem shodu, str. 1; 15. 9. 1892, Po prvem slovenskem katoliškem shodu, str. 1.

18 *Slovenski narod*, 27. 8. 1892, V Ljubljani, 27. avgusta, str. 2.

19 *Slovenski narod*, 15. 9. 1892, Po prvem slovenskem katoliškem shodu, str. 1.

20 *Slovenski narod*, 7. 8. 1891, Kdo seje prepri?, str. 1.

»Klerikalna klika izvun sebe nikomur ne priznava nobene ve-
ljave, ‚sic volo, sic iubeo‘ (sic volo, sic iubeo – tako hočem, tako
ukazujem, op. J. P.), to je njeno stalno geslo, kateremu bi se imel
pokoriti vsak, kdor hoče pridobiti njeno priznanje. Pod to kruto
diktaturo bi radi upognili vse duhove in vsem narekovali recept,
po katerem se jim je ravnati v političkem, leposlovnem in sploh
socijalnem življenji. (...) To vidi se v brezmejnem separatizmu, ki
ima kakor kitajski zid ločiti klerikalno stranko (katoliško stran –
op. J. P.) od ostalega slovenskega sveta.«²¹

Imeti hoče »svoje posebno stališče, biti tako rekoč *narod
v narodu*«. ²² Tu je imel svojo vlogo tudi t. i. klerikalizem, ki je
nedvomno, za vse obdobje naše obravnave, dejansko obstajal. O
njem lahko govorimo tedaj,

»ko je katoliška stranka dejansko izrabljala nevednost vernikov,
krščansko vero in njene skrivnosti ter svoje posebno poslanstvo
za doseganje političnih ciljev. Kadar je katolištvo svojo premoč v
političnem življenju doseglo na legitimen način, na primer prek
političnih programov, ki so se oblikovali na katoliških shodih
in drugih zborovanjih ali v okviru katoliške stranke, je bila
ta povsem upravičena. To pa ne velja, kadar so duhovniki kot
odločilni element za uveljavitev katoliških političnih in drugih
načel v življenju za to zlorabljali t. i. nadnaravna sredstva.«²³

Liberalna stran je temu nasproti v vprašanju človekove bi-
vanjske svobode zagovarjala načelno stališče, ki ga je po zna-
nem španskem domoljubu, politiku, zgodovinarju in najboljšem
govorniku tistega časa Emiliju Castelarju y Ripollu 27. decem-
bra 1891 predstavil tajnik Slovenskega društva dr. Karel Triller:
»Ako je sploh kako višje absolutno pravo, nadkriljujoče državo,
zemljo in vse drugo, tedaj je to pravica, človeštvu prirojena, da
sme prosto izraževati svoje ideje: zategadelj se prostost misli ne
sme omejiti nikjer, naj je misel, izražena v pisavi, naj se razkriva

---

21 *Slovenski narod*, 13. 8. 1891, Kdo seje prepír?, str. 1.

22 *Slovenski narod*, 22. 8. 1891, Kdo seje prepír?, str. 1.

23 Bergant, *Slovenski klasični liberalizem*, str. 82.

v živi besedi, naj bo nabita na vogalu ali pa zabeležena na praporu'.²⁴

Glede svobodomiselnih drž, ki so jo na Slovenskem izražali nasproti političnemu katolištvu in stališčem cerkvenih predstavnikov ter obratno, je treba opozoriti, da je obe strani vodilo ozko presojanje. Takratni katolicizem je bil prežet z militantnim protiliberalizmom, liberalno usmerjeni izobraženci pa so krščanstvo slabo poznali in so izražali poglede, ki jih tudi razgledan in dobrohoten kristjan ni mogel priznati. Tako je imel Mahnič, s katerim najbolj povezujemo ločitev duhov, sorazmerno lahko delo. Njegovi nasprotniki niso skoraj nikoli dosegli njegove ravni. Na takšen način se je le malokdo lahko vrnil v objubljeni mir vernega občestva. In iz klica, ki je vabil »domov«, je zvenela stroga cerkvena resnica, ni pa bilo slišati krščanske dobrohotnosti. Iz glasnih opominov je bilo mogoče spoznati le voljo gospodarja, ki zahteva brezpogojno vrnitev. Tako je krščanska misel v dolgih stoletjih prežela vse slovenske medsebojne človeške odnose. Ker je bila vest krščanskega človeka na videz zgrajena za vse veke, so se pravice vesti posameznika v tesnobi norm izgubile. In zgodilo se je, da so bili resnični bojevniki za svetost in pravice subjektivne vesti razglašeni za najhujše grešnike, za odpadnike in pomočnike pekla.²⁵

Naj že sedaj povemo, da liberalci niso zavračali krščanske vere in nauka niti niso nasprotovali duhovščini kot taki.²⁶ Liberalci so bili – kljub napadom na Katoliško cerkev, duhovščino in katoliško vero –, gledano z dogmatično-zakramentalnega vidika, v zasebnem življenju lojalni katoličani. Udeleževali so se bogoslužja in verskih obredov, prejeli zakramente idr., pri tem pa ni šlo le za neko (tradicionalistično) pozunanjenje, ampak za izraz njihovega resničnega notranjega verskega prepričanja. V slovenskem primeru zato liberalcev ali, širše gledano, svobodomislecev – razen redkih posameznikov – ne moremo

24 *Slovenski narod*, 29. 12. 1891, »Slovenskega društva v Ljubljani« prvi letni občni zbor, str. 2.

25 Tominšek Perovšek, *Frančišek Lampe: zmerno, z ljubeznijo*, str. 175–176.

26 Prim. *Slovenski narod*, 5. 6. 1891, »Slovenskega društva« III. javni društveni shod, str. 2.

enačiti z ateisti, kar sta jim rada pripisovala katoliški tisk oziroma katoliška politika sploh. Slovenski liberalci ali njihovi temeljni predstavniki so bili katoličani; klerikom niso odrekli pristojnosti v versko-dogmatičnem pogledu, pripravljeni so se ji bili tudi sami podvreči. Od katoliške strani pa so se razlikovali v razumevanju določenih razsežnosti krščanstva, točneje katolištva, kot religije. Ta bi morala ostati na zasebni ravni in ne bi smela imeti nikakršnega vpliva na posameznikovo družbeno in politično ravnanje. Liberalna stran je nasprotovala temu, da bi kleriki imeli odločilno besedo na drugih področjih javnega življenja, medtem ko je katoliška zagovarjala papeževo in škofovsko avtoriteto (in avtoriteto drugih klerikov) tudi v družbeno-političnem življenju.²⁷

Na drugem bregu je bil politični katolicizem. Na podlagi volje po katoliški vsesplošnosti je v nasprotju z liberalno stranjo zavzel ostro idejno in politično stališče. Že leta 1881 je *Slovenec* zaklical:

»Proč tedaj s tistim smešnim mladoslovenstvom (...)! Narodni Slovenec je verni kristijan; brezvernega liberalca ne spoznamo za pravega Slovenca, ampak za neko po ptujem modlu ali kalupu ponarejeno pokveko, ki slovensko govori. Take pokveke so bile pri za-nje ugodni priliki vselej sebični izdajalci (...)! Kar podlage nima, ne prestopi skušnje; sam jezik je veliko preslaba vez (...). Bodimo vsi pošteni katoliki, potem bomo tudi pošteni Slovenci.«²⁸

Desetletje kasneje je kot vrednostno merilo poudaril: »*Kristjan je moje ime, in katoličan je moj priimek!*«²⁹ Namen slovenskih katoliških aktivistov pri osamosvajanju iz narodnega slogaškega objema že od vsega začetka ni bil usmerjen k politični diferenciaciji znotraj naroda z razločevanjem od slovenskih liberalcev, temveč k osvojitvi celotnega naroda za katoliški politični tabor. Uresničevati so ga skušali tako, da so svoje idejno

27 Bergant, *Kranjska med dvema Ivanoma*, str. 18, 20, 99, 103.

28 *Slovenec*, 2. 6. 1881, Sveto leto 1881, str. 2.

29 *Slovenec*, 22. 9. 1891, Francoski delavci pri papežu, str. 2.

izhodišče zaostrovali celo proti izrecnim katolikom, če so ti imeli drugačen politični nazor.³⁰

Osvojitev naroda je pomenila nasprotnikovo izničenje. Vzpenjajoči se kasnejši prvak slovenskega političnega katolicizma v avstrijski dobi dr. Ivan Šusteršič je pot k temu cilju razglasil na 1. katoliškem shodu. Kot poročevalec pripravljalnega odbora je liberalizmu napovedal najodločnejši boj. »Čim odločneje, tem bolje«, je poudaril. Boj proti liberalizmu je za katoličane »sveta dolžnost«, saj sta ga najostreje obsodila papeža Pij IX. in Leon XIII. »S tem je nam katoličanom stališče dano.«³¹ Očitkov, ki so mu jih kasneje izrekli, da hoče postati »rabelj liberalizma«, seveda le slovenskega, ni odklanjal.³² Ne v svojem ne v strankinem imenu. Leta 1906 je kot nesporni katoliški politični voditelj izjavil: »Kakor je mamut moral izginiti v zgodovinski dobi, tako mora poginiti tudi liberalna stranka v modernem času. Noben kravji zvonec ne dá drugačne melodije iz sebe.«³³ Veljavna je bila usmeritev, ki jo je začrtal že 1. katoliški shod. Z njim se je z veliko ognjevitostjo začela ofenziva slovenskega katoliškega sveta proti vsemu, kar je bilo v ljudskem občestvu »slabega«, to se pravi liberalnega, framasonskega, hušitskega, radikalnega, socialističnega in komunističnega.³⁴

V gornji idejnopolični vzorec je sodila še »mistika o satanu«. Po besedah vodilnega katoliškega filozofa s konca 19. in iz prve polovice 20. stoletja dr. Aleša Ušeničnika, zapisanih leta 1897 kot napotek političnemu katolicizmu, je bila njegova dolžnost boj proti masonstvu, naturalizmu, materializmu, materialističnemu spiritizmu in vsemu brezverstvu, saj so satanovo delo. Radikalni politični katolicizem je Mahničovo ločitev duhov začel razumevati kot pravico do satanizacije nasprotnika, ki zasluži samo izključitev in uničenje.³⁵ To je pomenilo odpoved

---

30 Pleterski, *Šusteršič*, str. 34.

31 *Slovenec*, 13. 9. 1892, Razpor na Kranjskem, str. 1.

32 Pleterski, *Šusteršič*, str. 84.

33 *Slovenec*, 6. 4. 1906, Deželni zbor kranjski, str. 1.

34 Tominšek Perovšek, *Frančišek Lampe: zmerno, z ljubeznijo*, str. 176.

35 Pleterski, *Šusteršič*, str. 74–75.

uveljavljanju katoličanov v slovenski družbi z zdravo tekmo, z zdravim medsebojnim merjenjem sil.³⁶ Pomenilo je neupoštevanje zmernega katoliškega idejnega in političnega pogleda, ki si je prizadeval za večjo uravnoteženost sil v družbi. Izražal ga je dr. Frančišek Lampe, ki je svoje poslanstvo videl v doslednem zagotavljanju razmer in možnosti za spravo in mir med ljudmi, predvsem med Slovenci, da bi napredovali v omiki.³⁷ Kot je opozoril Bogo Grafenauer, je najplodnejši, a prezrti pol slovenskega katoliškega gibanja pomenil Lampe, in ne Anton Mahnič.³⁸ Pri pomnimo naj, da sta sicer bila Lampe in Mahnič v prijateljskem odnosu.³⁹

Ostrina, s katero je politični katolicizem gledal na svoje liberalne nasprotnike, je veljala tudi za socialno demokracijo. Ta je bila zanj »sinček« liberalizma. Očital ji je brezverstvo in težnjo po revolucionarni spremembi vsega obstoječega družbenega reda. »Pasti mora vsaka verska družba, pasti morajo vsi prestoli, pasti mora vsak družabni razloček mej stanovi in mej spoloma.« Pred Slovenci se odpira dvojna pot: ali hoditi po poti pozitivnega krščanstva ali po poti brezverske socialne demokracije.⁴⁰ »Kroglje in bajoneti so res jedino orožje, s katerim se more novodobna država upreti socijalno-demokracijskim načelom«, je v letu (1896), ko so na Slovenskem ustanovili Jugoslovansko socialnodemokratsko stranko (JSDS), pisal *Slovenec*. A ljudi, ki bi hoteli streljati na socialne demokrate, lahko državi zmanjka. »Samo jedna nasprotnica ostaja socijalni demokraciji, ki jo točko za točko od njenega temelja pričeniš pobija in zmaguje. Ta je *katoliška cerkev*. Če bi že drugega dokaza ne imeli za to, bi nam zadostovalo to, da se socijalni demokratje tako besno zadirajo

---

36 Prim. Grafenauer, *Slovensko narodno vprašanje*, str. 90.

37 Tominšek Perovšek, *Frančišek Lampe: zmerno, z ljubeznijo*, str. 9, 10.

38 Grafenauer, *Slovensko narodno vprašanje*, str. 90. Obravnavo Lampetovega življenja in dela gl. v že navedeni monografiji Tominšek Perovšek.

39 Tominšek Perovšek, *Frančišek Lampe: zmerno, z ljubeznijo*, str. 128, 162–163.

40 *Slovenec*, 14. 8. 1896, Vedno jasnej!, str. 1; 9. 5. 1896, Socijalna demokracija in njena sredstva, str. 1. Prim. tudi *Slovenec*, 22. 8. 1900, Pro ali contra?, str. 1.

vanjo. Protestante, žide, turke puste pri miru, samo katoličane neprenehoma napadajo. Dobro vedó, kje se jim je najbolj bati.«⁴¹

Slovenec je poudarjal, da socialno demokracijo vodijo Judje.⁴² Ti so križali Zveličarja in tedanje sovraštvo do njega še ni umrlo. Danes se mu pri mnogih Judih pridružuje materializem in oboje, materializem in sovraštvo do krščanstva, je rodilo socialno demokracijo. Boj proti njej je torej določen. Glasi se: *boj za Kristusa, boj proti materializmu!* »Skušajmo rešiti po vseh svojih močeh mej seboj misel, da smo vstvarjeni od Boga in za Boga in da je naš konečni namen – komunizem neskaljene božje ljubezni v božjem gledanju! S tem se bomo ubranili socijalni demokraciji, s tem bomo pa tudi postavili trdne temelje gmotni sreči naroda, katerega sinovi smo in ki ga ljubimo!«⁴³ Na prelomu stoletij je *Slovenec* že napovedal: »Sedaj vidimo na obzorju konture dveh čilih strank, stranke krščanske demokracije in stranke liberalno-socijalistiške demokracije. Dve načeli bodeta stali v bodočem stoletji v borbi, načelo krščansko-socijalno in načelo socijalno-demokraško.«⁴⁴

Dobre besede za socialno demokracijo niso našli niti liberalci. NSK jo je že zgodaj označila za skrajno, revolucionarno. Svarila je, da postaja sila, ki jo bodo morale upoštevati vse stranke. In kot se kaže v svetu, je predvsem nevarno, da odločne meščanske stranke mirno spremljajo njeno delovanje, same pa se ne morejo meriti s socialnodemokratsko organizacijsko sposobnostjo. To se že opaža tudi na Slovenskem.⁴⁵ Glede na tedanje razmere v slovenskih deželah so kot pripadniki Narodne stranke v socialni demokraciji videli večjo nevarnost zaradi njene ideje internacionalizma (v tem so med drugim videli tudi podobnost socialistov in katoličanov) kot pa zaradi grožnje, ki jo je pomenila za njihov družbeni položaj. Liberalci so odklanjali revolucijo. Socialistične ideje, ki so zahtevale enakopravnost ali

41 *Slovenec*, 7. 5. 1896, Socijalna demokracija in novodobne države, str. 1, 2.

42 *Slovenec*, 11. 6. 1896, Razvoj socijalne demokracije, str. 1; 22. 8. 1900, Pro ali contra?, str. 1.

43 *Slovenec*, 11. 6. 1896, Razvoj socijalne demokracije, str. 1.

44 *Slovenec*, 22. 8. 1900, Pro ali contra?, str. 1.

45 Perovšek, Vprašanje sobivanja v liberalni politični misli in praksi, str. 103.

celo izenačenje ljudi na vseh ravneh, tudi premoženjski, zanje niso bile sprejemljive, saj je bilo eno od temeljnih liberalnih načel pravica do lastnine. Po njihovem mnenju bi bili v dobi individualnega kapitalizma vsi socialistični poskusi smešni in nesmiselni. Edino področje, na katerem bi bilo sodelovanje med pristaši liberalizma in socialne demokracije mogoče, je bil boj proti političnemu katolicizmu.⁴⁶ Drugače pa je NSK z vsemi sredstvi, ki jih je imela na razpolago, ovirala razvoj delavskega gibanja in zlasti socialne demokracije.⁴⁷

Pripravljenost na povezavo z drugo politično stranko v boju proti KNS je liberalna stran uresničila januarja 1896. Da bi jo politično zadržala, se je v kranjskem deželnem zboru povezala z Nemci. Do tega je prišlo po deželnozbornskih volitvah novembra 1895, ki jih je z relativno večino dobila KNS. V položaju, ko sta se morali za večinsko odločanje o spornih vprašanjih v deželnem zboru združiti dve stranki proti tretji, so se, da bi onemogočili KNS, liberalni poslanci povezali z nemškimi.⁴⁸ Pri sklenitvi sporazuma z Nemci, za katerega sta se sicer potegovali obe slovenski stranki, je vsaj deloma svojo vlogo imela tudi idejna sorodnost slovenske liberalne in nemške stranke.⁴⁹ Narodna stranka se je v tedanjem političnem razmerju raje odločila za sodelovanje z nemško stranjo v deželnem zboru, kot pa da bi na Kranjskem odločala KNS. S tem je prelomila staro zapoved narodnega radikalizma, ki jo je leta 1885 izrekel Ivan Tavčar: »Kdor je Slovenec in Slovan, sme v politiki počenjati to in ono, nikdar pa ne sme paktirati z Nemci, ki morajo izginiti iz slovenskega političnega življenja ne samo kot faktor, ampak tudi kot pojem.«⁵⁰ Oblast v deželi je pripadla liberalno-nemški zvezi, idejni in politični premislek je imel večjo težo od narodnega. »V slovenskem liberalnem taboru se je pojavilo prepričanje, da so

---

46 Bergant, *Slovenski klasični liberalizem*, str. 129–130.

47 Gestrin in Melik, *Slovenska zgodovina*, str. 288.

48 Pleterski, *Šušteršič*, str. 48–49.

49 Gestrin in Melik, *Slovenska zgodovina*, str. 308.

50 Lončar, *Politično življenje Slovencev*, str. 57. Cit. po Pleterski, *Šušteršič*, str. 49.

principi v politiki nepomembni.«⁵¹ Vidni liberalni politik Ivan Tavčar, ki je s tem »naredil križ čez svojo skrbno gojeno politično rodoljubno identiteto«,⁵² je v zavesti političnega zmagovalca po sklenitvi sporazuma s stranko nemških veleposestnikov dejal: S tem se naklada »klerikalni stranki post, ki bode trajal nekaj dalje, nego štirideset dni«,⁵³ »Post« katoliške strani je bil kljub prenehanju liberalno-nemške zveze leta 1905 dejansko dolg – dobrih dvanajst let –, končal pa se je decembra 1908, ko je na podlagi reforme deželnega volilnega sistema, s katero je bila uvedena splošna in enaka volilna pravica za moške, katoliška Slovenska ljudska stranka (SLS), v katero se je leta 1905 preoblikovala KNS, dobila absolutno večino. SLS je nato bila politična gospodarica Kranjske do konca obstoja habsburške monarhije. Na Kranjskem se je začela t. i. strahovlada SLS.

Že pred iztekom 19. stoletja se je pokazalo, da sta katoliška in liberalna stran nepopustljivi nasprotnici. Od tega sta se le izjemoma odmaknili. Leta 1897 sta na vseslovenskem in istrskohrvaškem shodu 14. septembra v Ljubljani skupno zahtevali uveljavljenje zakonsko zajamčene narodne in jezikovne enakopravnosti v šoli, uradih in v javnem življenju na Kranjskem, Štajerskem, Koroškem, Primorskem, Goriškem, v Trstu z okolico in v Istri, narodno avtonomijo in ustrezne razmere za združno organiziranje kmeta, obrtnika in delavca ter zagotovitev njihove kreditne podpore.⁵⁴ Naslednje leto, 28. februarja 1898, so poslanci NSK in KNS v kranjskem deležnem zboru skupaj podali zahtevo za obrambo ustavnih pravic in zaščito slovenskega oziroma hrvaškega prebivalstva na območjih, kjer je bilo zaradi številčnega stanja ali prikrojenega volilnega reda v deželnih predstavniških telesih v manjšini.⁵⁵ Že 4. februarja in nato še

51 Grdina, Biografski portret Ivana Tavčarja, str. 58.

52 Prav tam, str. 57.

53 *Slovenski narod*, 9. 3. 1896, (Ivan Tavčar), Konec igre!, str. 1.

54 *Slovenec*, 14. 9. 1897, Vseslovenski in istersko-hrvaški shod, str. 1–2; 15. 9. 1897, Vseslovenski in istersko-hrvaški shod, str. 2–3. *Slovenski narod*, 14. 9. 1897, Vseslovenski shod, str. 2–3.

55 *Obravnave deželnega zbora kranjskega*, 39, str. 440. Glede ustanovitve Univerze v Ljubljani gl. str. 452, 459.

28. decembra 1898 pa so zahtevali ustanovitev univerze v Ljubljani s teološko, pravno in filozofsko fakulteto.⁵⁶

Drugače sta nasprotujoči si strani ostali vsaka na svojem bregu. Decembra 1897 je politično že uveljavljeni Ivan Šusteršič na shodu KPD v Ljubljani z namenom, da bi razbil nemško-liberalno zvezo, pozval k spravi med strankama. Do sprave je kljub zadržkom na liberalni strani prišlo 23. februarja 1898, a je ostala »mrtvorojeno dete«.⁵⁷ Sprava ni zagotovila medsebojnega sobivanja in sodelovanja, njeni dnevi »so bili kmalu preštetimi«.⁵⁸ Razhajanja so se poglobljala. Nazorno so jih izrazili po odločitvi ljubljanskega knezoškofa dr. Antona Bonaventure Jegliča, ki je v tistem letu oznanil, da se je odločil za gradnjo katoliškega zavoda z lastno gimnazijo za vzgojo slovenske laične in duhovniške katoliške inteligence. Jegliča je k omenjeni odločitvi navedlo ravnanje liberalno usmerjene večine na zborovanju slovenskih visokošolcev avgusta 1898 v Ljubljani. Liberalni visokošolci so odklonili predlog katoliško mislečih predstavnikov, da naj bi bila osnova za oblikovanje skupne slovenske visokošolske organizacije katoliško krščanstvo. V to vprašanje je posegel tudi liberalni ljubljanski župan Ivan Hribar in v pozdravni napisnici na banketu, prirejenem zborujočim visokošolcem, dejal, da se na Slovenskem krščanska ideja premalo poudarja, katoliška pa že preveč. Jegličeva odločitev je na liberalni strani vzbudila silen odpor, ki ga je poosebljal Tavčar. Med drugim je dejal, da je škofova namera udarec v obraz Narodni stranki in dokaz, da hoče duhovščina duhovno podjarmiti ne le kmete, ampak tudi razumništvo. Jegliča je skušal onemogočiti tudi v ljubljanskem občinskem svetu.⁵⁹ Ob otvoritvi Zavoda sv. Stanislava v

56 Prav tam, str. 177–178; *Obravnave deželnega zbora kranjskega*, 40, str. 13, 14. Glede ustanovitve Univerze v Ljubljani gl. tudi str. 14–15.

57 Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja*, str. 66. – Spravna pogodba med KNS in NSK je določala, da bosta kluba obeh strank v deželnem zboru v njegovem tekočem sklicu (1895–1901) složno delovala »za razvoj javnega življenja v kulturnem, socialnem in gospodarskem pogledu na krščanski podlagi in zlasti odločno potegovala se za narodne pravice ter politični, gospodarski in socialni napredek slovenskega ljudstva«. – *Slovenec*, 18. 3. 1898, Sprava, str. 1–2. *Slovenski narod*, 18. 3. 1898, Spravna pogodba, str. 1–2.

58 Pleterski, *Šusteršič*, str. 77.

59 Perovšek, *Na poti v moderno*, str. 89–92.

Šentvidu nad Ljubljano (t. i. škofovih zavodov) 21. septembra 1905 je *Slovenski narod* izjavil, da je zavod »trdnjava, v kateri se bodo vzgajali prvoborci najfanatičnejšega klerikalizma; iz njih bodo izhajali ljudje, ki bodo z vsemi silami delali na to, da zaslužnijo narod rimskemu klerikalizmu«. Dan, ko so odprli Zavod sv. Stanislava, je dan, ko se je na Slovenskem proti njemu začel brezobziren sistematični boj.⁶⁰ – Zavod je bil do konca avstrijske dobe edina popolna samostojna slovenska gimnazija, res zasebna, toda s pravico javnosti.⁶¹ V 36 letih njegovega delovanja je v njem zrastle nadpovprečno število kasnejših pomembnih slovenskih duhovnikov, kulturnih in znanstvenih ustvarjalcev ter javnih delavcev, ki so v vsenarnodnem pogledu označili zgodovino Slovencev 20. stoletja.⁶²

Jegličeva odločitev za gradnjo omenjenega zavoda je značilno ponazarjala katoliško-liberalno razhajanje. V zadnjem letu stoletja so ga na liberalni strani jasno opredelili: »S klerikalizmom je vsako paktiranje nemogoče, klerikalizem je tuj, protinarnoden element, ki se da pač premagati in zadušiti, s katerim pa je sprava že zategadelj izključena, ker klerikalizem ne pozna kompromisov nego zahteva brezpogojno podvrženje.« V načelih KNS in NSK je taka razlika kot med ognjem in vodo. Naša stranka mora paziti, »da njenega ognja ne pogasne klerikalna voda«, sta leta 1899 opozarjala *Slovenski narod* oziroma Ivan Tavčar.⁶³ Enako je na drugi strani opozarjal katoliški politik in socialni organizator dr. Janez Evangelist Krek: »Kar se tiče splošno liberalizma, je vsakemu pametnemu človeku jasno, da ž njim ni mogoča *nobena sprava*. Saj je liberalizem ravno negacija tega, kar hoče, kar brani, za kar se bori katoliška politika. Katoliški politiki, ki se spuščajo z liberalizmom v spravne pogodbe, sami sebi rušijo temelje.« Ne gre za *spravo*, ampak za *taktiko*.⁶⁴

60 *Slovenski narod*, 21. 9. 1905, Dnevne vesti: zavodi sv. Stanislava, str. 2.

61 Prunk, Škof Jeglič – politik, str. 33.

62 Gabrovec, Ustanovitev zavoda sv. Stanislava, str. 414, 416.

63 *Slovenski narod*, 23. 12. 1899, Božič, str. 2; 6. 2. 1899, Volilni shod na Krškem, str. 2.

64 *Slovenec*, 20. 3. 1899, O taktiki katol.-nar. stranke proti slov. liberalizmu, str. 1.

Idejno in politično izključevanje med katoliško in liberalno stranjo ni bilo edina raven njunega razmejevanja. Odražal ga je tudi odnos do socialnogospodarskih vprašanj. Dejansko je bil enostranski, saj se, kot je leta 1909 priznal načelnik Narodno napredne stranke za Kranjsko (NNSK), v katero se je leta 1901 preimenovala NSK, Ivan Hribar, stranka vse do jeseni 1906 »ni s tisto intenzivnostjo, kakor bi bilo želeti, lotevala gospodarskega in socialnega dela«. Res so ustanovili denarne zavode in celo banko, »a onega sistematičnega dela, ki je dandanes neobhodno potrebno, se je pogrešalo«. ⁶⁵ Prepustili so ga katoliški strani, ki je sredi devetdesetih let 19. stoletja odprla vrata krščanskosocialnemu poletu. ⁶⁶ Njegov glavni snovalec Janez Evangelist Krek je izhajal iz prepričanja, da je krščansko vero treba odpreti ubogim, zatiranim, kmetom in delavcem ter jim pomagati, da se osamosvojijo. ⁶⁷ S krščanskimi načeli, ki so temelj resnice in pravice, naj bi docela prekvasili socialnogospodarsko, organizacijsko in politično življenje slovenskega ljudstva in s tem odstranili prevladujočo gospodarski nered. ⁶⁸ Krek je na podeželju ustvaril razvejano združno organizacijo, ki je kmečki sloj vzela v gospodarsko zaščito, s povezavo krščanskosocialnega delavstva v strokovno organizacijo pa je vodil vsestranski družbeni boj za delavske pravice. ⁶⁹ Z združništvom je med gospodarsko in socialno šibkejšimi sloji, zlasti pa med kmečkim prebivalstvom vzpostavil model odgovornega, samozaščitnega gospodarskega in socialnega ravnanja. Pri tem je na podeželju imela pomembno vlogo duhovščina, ki je v okviru KNS vzpostavljala politično vodeno kmečko samozadostnost z zamejitvijo gospodarskega življenja v okvir zaokrožene združne organizacije (kredit, prodaja, nakupovanje). Na ta način so s pomočjo centraliziranih združnih omrežij večinski del prebivalstva vključili v kapitalistično

---

65 *Slovenski narod*, 4. 2. 1909, Shod zaupnikov narodno napredne stranke, str. 1.

66 Prim. Pleterski, *Šuštersič*, str. 46–47.

67 Juhant, Krek in krščanskosocialno gibanje, str. 107.

68 Vidovič-Miklavčič, Krekovo združništvo, str. 175.

69 Pelikan, Krek – modernizator katoliškega gibanja, str. 139. Juhant, Krek in krščanskosocialno gibanje, str. 104, 107.

gospodarstvo in obšli lokalne liberalne gospodarske strukture. Katoliška stran je s kmečkimi in delavskimi zadrugami ter s krščanskosocialno delavsko organizacijo oblikovala široko volilno bazo in si zagotovila politično prevlado.⁷⁰ Nasploh so se slovenski katoliki uspešno organizirali in v marsičem – zlasti v naporih za demokratizacijo, razmah filozofije in zgodovinskih ved ter v prizadevanjih za vsestranski duhovni in materialni dvig podeželskega okolja – postali steber modernizacije na Slovenskem.⁷¹

Na liberalni strani, ki razen na deklarativni ravni potreb kmečkega in delavskega prebivalstva ni zaznala, so proti katoliškemu krščanskosocialnemu združnemu delu organizirali silovito politično gonjo. V njenem ospredju je bil Ivan Tavčar.⁷² »V mnogih govorih na političnih shodih, v deželnozborskih razpravah in v člankih v *Slovenskem narodu* je v zadnjih letih 19. stoletja do onemoglosti objavljaj številne variacije na temo usodne škodljivosti konzumnih zadrug za narodno tkivo, gospodarstvo, državo in družbo.« Liberalna politika krščanskosocialnemu združnemu delovanju ni priznavala družbene legitimnosti in je zaradi gospodarskih interesov svojih pripadnikov ter njihovega dojemanja gospodarskega razvoja v njem videla le grožnjo za svoj položaj in vizijo kapitalizma individualnih lastnikov.⁷³ A ljudstvo je bilo, razen »liberalne trdnjave« v Ljubljani ter v mestecih in trgih na Kranjskem, gospodarsko in politično organizirano na strani KNS. Moderni, na ljudstvo usmerjeni politični katolicizem, je liberalizem porazil v pretežnem delu podeželja.⁷⁴ Že v prvem desetletju političnega pluralizma na Slovenskem se je v osrednji slovenski deželi katoliška stran izkazala za vodilno družbeno in politično silo.⁷⁵ V kranjskem okviru se ji je nasmihala »osvojitve naroda«. Na drugi strani se je prihodnost liberalne stranke kot

---

70 Lazarevič, Krek med imperativom politike in izzivi kapitalizma, str. 179, 175–176. Prim. tudi Melik, *Volitve na Slovenskem*, str. 265, 267. Juhant, Krek in krščanskosocialno gibanje, str. 110. Pelikan, Krek – modernizator katoliškega gibanja, str. 148.

71 Grdina, *Ivan Cankar*, str. 91.

72 Vidovič-Miklavčič, Krekovo združništvo, str. 176, 179, op. 8.

73 Lazarevič, Ivan Tavčar in izgubljeni bog, str. 128, 131.

74 Kermavner, O nekaterih spornih prijemih, str. 224.

75 Prim. Perovšek, Organizacijsko-politična slika, str. 54.

samostojnega političnega dejavnika napovedovala predvsem kot napor omejevanja katoliške idejnopolitične vloge in družbenega vpliva. V takih razmerah je leta 1899 v svojem božičnem pastirskem pismu škof Jeglič napovedal 2. slovenski katoliški shod. Shod si je zamislil kot cerkveno in versko manifestacijo, ki naj bo podlaga razčlenitvi gospodarskih in socialnih vprašanj.⁷⁶

II.

Katoliško in liberalno stran so v 20. stoletje popeljali 2. katoliški shod od 10. do 12. septembra 1900 v Ljubljani, zmagi KNS na državno- in deželnozborskih volitvah decembra 1900 oziroma septembra 1901 (KNS je tedaj opominjala, da je Kranjska *katoliška dežela*),⁷⁷ zbor zaupnikov NNSK julija 1901 in odločitev KNS, da »osvojitev naroda« doseže po poti boja za demokratizacijo političnega življenja. Zadnje je pomenilo boj za splošno, enako, tajno in neposredno volilno pravico (moških), ki jo je avgusta 1900 napovedal predsednik KPD (dejansko vodja KNS) Ivan Šusteršič.⁷⁸ »S tem je določil os vsega nadaljnjega razpravljanja o glavnih problemih države, družbe in naroda.« Tako je najbolj neposredno in že zgodaj utrl pot zahtevi liberalnega parlamentarizma po uvedbi splošne, enake, tajne in neposredne volilne pravice v program slovenskega političnega katolicizma, ki je na ta način pred prvo svetovno vojno uspešno lovil korak za gibanjem te vrste v Srednji in Zahodni Evropi.⁷⁹

Z novim stoletjem na obeh straneh seveda niso pozabili na odrekanje pravice do obstoja svojemu nasprotniku. Globoka ideološka razhajanja, ki so ju ločevala, so potrdila, da je bilo zanju sobivanje različnih svetovnonazorskih prepričanaj izrazit mišljenjski in bivanjski problem.⁸⁰ »Boja ne bo prej konec, dokler

76 Granda, Jeglič in katoliški shodi, str. 334–335.

77 *Slovenec*, 17. 11. 1900, Katoliškim Slovencem na Kranjskem!, str. 1.

78 Pleterski, *Šusteršič*, str. 98–101.

79 Prav tam, str. 99, 101.

80 Prim. Perovšek, *Na poti v moderno*, str. 147–158.

ne pade ena izmed obeh strank«, je poudarila katoliška stran, liberalna pa ji je napovedala »*boj do noža*«. ⁸¹ Katoliški pol se je svoji rasti posvetil na drugem shodu. Shod je imel pretežno socialni značaj. Dotaknil se je vseh perečih socialnih vprašanj slovenskega ljudstva in podprl Krekov krščanskosocialni program. Sprejeli so sklepe o socialnih potrebah za kmetijski, obrtni, trgovski in delavski stan ter sklepe glede karitativnih dejavnosti bratovščin, družb in društev. Zavzeli so se tudi za ustanovitev univerze v Ljubljani. Shod je, skladno z malo kasnejšim poudarkom v *Slovincu*, da »duša našega naroda pa je in ostane katoliška«, pomenil nov zagon za nadaljnje organizacijsko in obnovitveno delo katoliškega gibanja. Poudaril je tudi potrebo po obrambi proti liberalizmu in socialni demokraciji. Po liberalni oceni je shod potekal »v znamenju *najbesnejšega ščuvanja*«. Na podlagi idejnih in socialnogospodarskih smernic 2. shoda je Jeglič leta 1901 zavrnil zamisel zблиžanja z liberalci; ⁸² k temu je v letih 1898 in 1899 z »bojevito prirezanim peresom in ostro nabrušenim jezikom« pripomogel Ivan Tavčar. ⁸³ Jeglič je na začetku stoletja v več pastirskih pismih vernike tudi posvaril, naj – če želijo biti dobri kristjani in upajo na blagoslov iz nebes – ne naročajo, berejo in širijo liberalnih časopisov in volijo tistih, ki se ob njih zbirajo. ⁸⁴ Če bi ravnali drugače, bodo »grdi uporniki zoper sv. cerkev, zoper Kristusa, božjega njenega ustanovitelja, in zoper Boga in si ne naprtite na dušo novega smrtnega greha«. ⁸⁵

Ob svojih idejnopoličnih in socialnogospodarskih smernicah so se ustavili tudi liberalci. Tedaj so svoj program,

81 *Slovenec*, 29. 12. 1900, Prometheus, Kaj nas loči?, str. 2. *Slovenski narod*, 22. 8. 1901, Slovenskim deželnozborskim volilcem!, str. 1. O tem gl. tudi Perovšek, Politične in narodnostne razmere na Kranjskem, str. 17.

82 Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja*, str. 112–133. Potočnik, Krek in socialna misel, str. 83. Granda, Jeglič in katoliški shodi, str. 336. Granda, I. in II. slovenski katoliški shod, str. 105. Vidovič-Miklavčič, Krekovo združništvo, str. 175. Perovšek, *Na poti v moderno*, str. 94. *Slovenec*, 10. 8. 1901, Slovenskemu narodu na Kranjskem!, str. 2. *Slovenski narod*, 12. 9. 1900, Dnevne vesti: katoliški shod, str. 2.

83 Grdina, *Ivan Cankar*, str. 227.

84 Jeglič, Za deželnozborske volitve, str. 85–86. Jeglič, Vernikom ljubljanske škofije, str. 59–60. Jeglič, Po božji in apostolskega sedeža milosti, str. 20.

85 Jeglič, Vernikom ljubljanske škofije, str. 59–60.

oblikovan leta 1901, v idejnopoličnem pogledu zaostri. Zahtevali so svobodno šolstvo, sicer zgrajeno na kulturnih načelih krščanstva, a neodvisno od Cerkve, in zakonsko zagotovljeno onemogočenje zlorabe vere v politične namene, posebej glede izražanja ljudske volje ob volitvah. Poudarili so kulturno in gospodarsko ekskluzivnost meščanstva, pomen trgovskega in obrtnega stanu ter se izrekli za gospodarski in socialni dvig kmečkega in delavskega stanu. Delavstvu naj bi zagotovili bolezensko, nezgodno in starostno zavarovanje ter zavarovanje za onemoglost. Zadružno (krščanskosocialno) združevanje kmetov so ostro obsodili.⁸⁶

Glavni politični in družbeni poudarek na Slovenskem na začetku 20. stoletja je veljal zahtevi KNS za splošno, enako, tajno in neposredno volilno pravico. KNS je s stopnjevanim političnim delovanjem v letih 1902–1905 dosegla, da je deželni zbor leta 1905 z glasovi obeh slovenskih strank sprejel predlog za uveljavljenje zelene volilne pravice za volitve v deželne zbore in državni zbor.⁸⁷ Liberalna stran ji je do tedaj nasprotovala, saj je boj KNS za volilno reformo temeljil na dejstvu, da splošna in enaka volilna pravica podira stare meje med mestnimi občinami in podeželjem ter jemlje njenim liberalnim nasprotnikom na Kranjskem skoraj vsako možnost; NNSK se je načelno sicer izrekala za volilno reformo, a pod pogojem, da bi priznavala kancelparagraf, to je zakonsko prepoved političnega vplivanja Cerkve na volivce.⁸⁸ Do take prepovedi ni prišlo. Volilno reformo za državni zbor so uzakonili leta 1907, za deželni zbor pa leto kasneje. Katoliška stran je na podlagi svojega političnega zaledja dobila priložnost osvajanja slovenskega političnega telesa na Kranjskem in tudi širše.⁸⁹ A četudi bi bili razlogi KNS za zahteve po volilni reformi povsem strankarskega značaja, je pomembno predvsem to, da je s temi zahtevami slovenskemu

86 *Slovenski narod*, 20. 7. 1901, Naš program, str. 1.

87 Perovšek, *Politične in narodnostne razmere na Kranjskem*, str. 15–18.

88 Pleterski, *Šušteršič*, str. 89, 92. Gl. tudi Perovšek, *Vprašanje sobivanja v liberalni politični misli in praksi*, str. 99. Bergant, *Slovenski klasični liberalizem*, str. 92–93.

89 Prim. Pleterski, *Šušteršič*, str. 162. Bergant, *Kranjska med dvema Ivanoma*, str. 302.

človeku in narodu omogočila, da se je začel politično izobraževati, da se je bil zmožen politično odločati in se je lahko odločal kot Slovenec posameznik in kot član skupnosti, to je slovenskega naroda; lahko je sprejel samostojne odločitve, s čimer se je približal temu (ali to celo dosegel), kar označujemo z modernostjo v političnem smislu.⁹⁰

Sredi prvega desetletja 20. stoletja so se liberalci uprli zamisli KNS, da bi ustanovili veliko slovensko ljudsko stranko, ki bi ji bila temelj obstoječa katoliška politična organizacija. Ostro, a točno so izjavili, da gre za manever, s katerim hočejo NNSK spraviti »klerikalcem pod nož«. Stranki sta se razhajali tudi v pogledih na nedeljski počitek v trgovinah in obrti ter na tedanje stavkovne boje delavstva, kar je katoliška stran podprla, liberalna pa ne.⁹¹ Ob ustanovitvi Slovenske ljudske stranke 27. novembra 1905 (stranka je zajemala pripadnike katoliškega gibanja na Kranjskem) je njen načelnik Šusteršič znova poudaril medsebojne ločnice. Napovedal je, da bodo proti tistim, ki jim je edini program surovost in bogoskrunstvo, torej proti liberalcem, vodili boj do uničenja,⁹² liberalci pa so naslednje leto skupaj s socialnimi demokrati pripravili veliko manifestacijo proti 3. katoliškemu shodu, ki je potekal od 26. do 28. avgusta 1906 v Ljubljani. Resolucija, ki so jo sprejeli, je poudarila, da je

»klerikalizem (...) narodna, socialna in kulturna nevarnost, proti kateri se je treba v interesu splošne povzdige posameznika in človeštva upreti z vsemi legalnimi sredstvi«. Pri tem je treba »združevati vse moči brez obzira na gospodarska in politična nasprotja, ki jih ni treba tajiti, ne zapostavljati, ki pa ne smejo ovirati koncentracije vseh moči v varstvo skupnih interesov proti antikulturnemu klerikalizmu«. ⁹³

---

90 Bergant, *Kranjska med dvema Ivanoma*, str. 303.

91 *Slovenec*, 27. 8. 1902, Vojna zoper nedeljski počitek!, str. 1–2. *Slovenski narod*, 25. 8. 1902, Nedeljski počitek o trgovinskem obrtu, str. 1. Perovšek, Politične in narodnostne razmere na Kranjskem, str. 21–22.

92 *Slovenec*, 29. 11. 1905, Po triletnem boju, str. 1.

93 *Slovenski narod*, 27. 8. 1906, Sijajen ljudski shod v »Narodnem domu«, str. 2.

Tretji slovenski katoliški shod je potrdil sklepe 1. in 2. shoda in se predvsem posvetil vprašanju njihovega nadaljnega uresničevanja.⁹⁴ Izstopala je zahteva za svobodo Cerkve in svobodno politično udejstvovanje katoličanov. Shod je pomenil dokončanje procesa vsestranskega razmaha katoliškega gibanja, ki ga je izrazila resolucija organizacijskega odseka, naj se »vsi katoliško misleči Slovenci (...) združijo v veliko stranko, ki obsegaj vse sloje in vse pokrajine slovenskega ljudstva«. ⁹⁵ S 3. shodom je slovensko katoliško gibanje dobilo dokončno izdelano obliko, politično utelešeno v Vseslovenski ljudski stranki (VLS). V vsenarodnem okviru so jo oblikovali 17. oktobra 1909 v Ljubljani, njen načelnik pa je postal Šusteršič.⁹⁶ Krek je ustanovitev VLS razumel kot uresničitev politično združene slovenske domovine in slovenskega ljudstva.⁹⁷ Katoliška stranka naj bi torej bila slovenski narodnopolitični smisel, ali kot je nekaj mesecev po 3. shodu zapisal *Slovenec*: pravilo je SLS, »pravilo bo zmagalo; izjeme bodo pa životarile življenje surovega zanikanja. (...) Kdor ne bo najprej v njenem okrilju (SLS – op. J. P.) iskal izraza svojim težnjam, ga nihče ne bo slišal.« Izrečeno je bilo stališče popolnega izključevanja. V takih razmerah naj bi se pametni, samostojno misleči liberalci odstranili iz političnega življenja.⁹⁸ Zunaj njega bi morala biti tudi protiverska, materialistična »povlajana dekla« liberalizma – socialna demokracija. Njena moč je samo izraz šibkosti države.⁹⁹ Po Cankarjevih besedah je bila SLS v tem obdobju na merodajnih krajih razumljena kot glasnica slovenskega naroda.¹⁰⁰

Liberalci so v tistem času uvideli, da morajo ponovno preudariti načela svojega delovanja. 15. novembra 1906 se je v Ljubljani zbral shod zaupnikov NNSK, ki je sprejel nov strankin

---

94 Granda, Jeglič in katoliški shodi, str. 339. Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja*, str. 126.

95 Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja*, str. 125–126. III. katoliški shod, str. 83.

96 Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja*, str. 158. Granda, Jeglič in katoliški shodi, str. 340.

97 *Slovenec*, 16. 10. 1909, (Janez Evangelist) Krek, Zora zori..., str. 1.

98 *Slovenec*, 31. 12. 1906, 1906, str. 1.

99 *Slovenec*, 13. 12. 1900, Čegava je kranjska dežela, str. 1; 29. 1. 1906, Socialna demokracija drugod in pri nas, str. 1; 14. 12. 1908, Shod zaupnikov S. L. S, str. 2.

100 Grdina, *Ivan Cankar*, str. 187, 244.

program. Program se je vsebinsko oprl na razmišljanje člana izvršilnega odbora NNSK Karla Trillerja, ki je marca 1906 v *Slovenskem narodu* objavil obširno razmišljanje o programskih in političnih smernicah strankinega dela.¹⁰¹ NNSK se je leta 1906 predstavila kot stranka »nacionalizma, demokratizma in svobodomiselnosti«. Zahtevala je narodno avtonomijo, katere cilj je bil doseči Združeno Slovenijo in združitev s Hrvaško, splošno, enako, neposredno in tajno volilno pravico na podlagi proporcionalnega sistema, zaščito kmečkega in obrtniškega stanu, svobodno trgovino in lastno slovensko industrijo, izboljšanje položaja uradništva ter učiteljstva, slovensko univerzo v Ljubljani in narodno organiziranje delavstva. Stranka se je odločila za kulturno in gospodarsko zблиževanje s slovanskimi, zlasti jugoslovanskimi narodi. Izstopal je poudarek, da se bo »slej ko prej z vsemi sredstvi borila zoper neznosno zlorabo cerkve in duhovnih oblasti v politične in posvetne svrhe«. Zahtevala je strogo ločitev Cerkve od države in od Cerkve popolnoma svobodno šolo. Obsodila je tudi trgovskemu stanu sovražno strankarsko (katoliško) združevanje kmeta konsumenta.¹⁰²

Prenovitev se liberalni strani ni posrečila. Novi program NNSK glede na tedanja strankina stališča v idejnopolitičnem pogledu ni prinašal posebnih novosti. V socialnogospodarskem pogledu pa je ostal na ravni načelnih stališč in ni ponujal širše razčlenbe delovanja na tem področju. Kljub Hribarjevi kasnejši ugotovitvi, ki je navajala k misli, da je tu prišlo do sprememb, je dejansko obveljalo tisto, kar je že marca 1906 zapisal Triller:

»Jedro narodno-napredne stranke so imovitejši posestniki in mestjanje. Ti imajo mnogo prednosti, a imajo tudi mnogo napak. Glavna je pač ta, da nimajo pravega smisla za krivice, ki se gode siromašnejšim slojem, delavcem in malim posestnikom, in za težave, s katerimi se ti bore. (...) To je vzrok, da so klerikalci

101 *Slovenski narod*, 6.–10. 3. 1906; 13.–17. 3. 1906; 20.–23. 3. 1906, (Karel Triller), Pred shodom zaupnikov narodnonapredne stranke, str. 1, str. 1, str. 1–2, str. 1–2, str. 1, str. 1, str. 1–2, str. 1–2, str. 1, str. 1, str. 2, str. 2, str. 1–2, str. 1–2.

102 *Slovenski narod*, 6. 11. 1906, Iz eksekutivnega odbora narodno-napredne stranke, str. 1; 17. 11. 1906, Shod zaupnikov narodno-napredne stranke, str. 2–3.

zamogli maso našega naroda, propadajočega kmetovalca in deloma tudi delavca, ujeti v svoje zanjke in si pridobiti precejšnja politična moč.«¹⁰³

Kot je naslednje leto poudaril Tavčar, je NNSK bila (in ostala) »buržoazijska stranka«. V odnosu do delavstva je to pomenilo, da se njeni pripadniki niti od daleč ne smejo spogledovati z načeli, ki jih zagovarja socialna demokracija in so nevarna za človeško družbo.¹⁰⁴ NNSK je od nje, kljub skupnemu kulturnobojnemu stališču nasproti političnemu katolicizmu, ločil »globok prepad«.¹⁰⁵ Sama se je na svoji strani prepada izgubila v nadaljnji brezplodni »farški gonji« in udarjanju na »votli narodni boben«.¹⁰⁶ »T. i. farške gonje, ki jih je sprožal *Slovenski narod*, so predstavljale moralno nižišče slovenskega tiska.« Čeprav se je pozneje močno poudarjala odločilna vloga *Narodovega* urednika Miroslava Malovrha v njih, je bil ta le izvajalec Tavčarjeve volje.¹⁰⁷ Liberalno *Jutro* je ob Malovrhovi smrti leta 1922 spomnilo, »koliko se je tu porabilo energije, koliko se je prelelo strasti in tinte in vse to često za prazen nič, za kampanilske (ozkosrčne – op. J. P.) spore, ki so tako prevladali v onih letih našega političnega življenja!« Brez pomena pa ti boji naj ne bi bili. »Ves kampanilistični turnir je bil prva politična šola, odkar smo se diferencirali po ekonomskih temeljih, svetovnih naziranjih in političnih programih.«¹⁰⁸

NNSK je do izbruha prve svetovne vojne tonila na lestvici politične moči. Na volitvah v državni in deželni zbor leta 1907 in 1911 oziroma 1908 in 1913 je krepko zaostala za katoliško stranjo.¹⁰⁹ Ob tem so se nasproti elitističnemu gledanju NNSK, ki je skrbela predvsem za koristi svojih pripadnikov ter za srednji

---

103 *Slovenski narod*, 6. 3. 1906, (Karel Triller), Pred shodom zaupnikov narodnonapredne stranke, str. 1.

104 *Slovenski narod*, 26. 3. 1907, –r. (Ivan Tavčar), Kristanova kandidatura, str. 1.

105 *Slovenski narod*, 16. 5. 1907, Volitve, str. 1.

106 Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja*, str. 97. Gl. tudi Perovšek, Politične in narodnostne razmere na Kranjskem, str. 27.

107 Grdina, Biografski portret Ivana Tavčarja, str. 41.

108 *Jutro*, 8. 3. 1922, Ljubljana, 7. marca, str. 1.

109 Melik, *Volitve na Slovenskem*, str. 297, 306, 337–366.

stan, trgovce, obrtnike in bogatejše kmete, na liberalni strani pojavile kritične skupine oziroma struje, ki so skušale preseči tedanji slovenski liberalizem. Ta je ostajal pri klasičnih, za tisti čas že nazadnjaških načinih delovanja in marsikdaj tudi načinih mišljenja ali razumevanja tedanjega družbenopolitičnega položaja. Te struje – narodno radikalna mladina, Slovenska gospodarska stranka in skupina, zbrana ob kamniškem časniku *Naš list* – so skušale uveljaviti načela socialnega liberalizma, ki si je v zahodnih državah dejavno prizadeval za rešitev socialnega vprašanja vseh stanov, tudi delavstva, in za demokratizacijo političnega življenja. A njihovi načrti, da bi začeli resno delo med ljudstvom na vseh področjih, od političnega, gospodarskega in izobraževalnega do socialnega, ter ga seznanili z bolj demokratičnim in zato manj grobim liberalizmom, so ostali le pri idejah. Mogočna katoliška organiziranost na vseh področjih posameznikovega in narodovega življenja ter močna idejna, zlasti pa finančna odvisnost ob obstoječe liberalne stranke sta bila med glavnimi razlogi za neuspešne poskuse teh struj, ko je šlo za demokratizacijo tedanje slovenske liberalne politike. Konec prvega desetletja 20. stoletja so se priključile oziroma vrnile v NNSK.¹¹⁰

III.

Ob razpokah v svoji kranjski strukturi je slovenski liberalizem v prvih letih 20. stoletja svoj politični obseg razširil na Goriško in Štajersko. Na Koroškem do ločitve duhov ni prišlo, kar je v tem delu slovenskega narodnega telesa zavrlo oblikovanje liberalne politične organizacije.¹¹¹ V Trstu in Istri pa je ostajala slovenska politika pod prevladujočim vplivom slovenskih (in hrvaških) pomeščanjenih elementov, laičnih narodnjakov,

---

110 Bergant, *Slovenski klasični liberalizem*, str. 152–153. O socialnem liberalizmu in vprašanju njegovega sprejemanja na Slovenskem gl. Perovšek, Vprašanje socialnega liberalizma, str. 316–324.

111 O vprašanju liberalne organizacije med Slovenci na Koroškem gl. Pleterski, *Narodna in politična zavest na Koroškem*, str. 239–240. Pleterski, *Šušteršič*, str. 107.

ki zaradi hudega pritiska vladajočih italijanskih liberalnih nacionalistov niso silili slovenske (in hrvaške) duhovščine v razcep, hkrati pa so uspešno ustavljali asimilacijo slovenskih priseljencev v Trstu.¹¹² Organizirani so bili v Političnem društvu Edinost.¹¹³

Za liberalce zunaj Kranjske je bilo značilno, da niso do skrajnosti zaostrovali idejnopolitičnega soočenja s katoliško stranjo. Ta se je na začetku 20. stoletja prav tako samostojno organizirala v izvenkranjskem prostoru. Liberalna Narodno napredna stranka za Goriško (NNSG), ki so jo ustanovili 8. marca 1900 v Gorici, je v osnovnih idejnopolitičnih izhodiščih izražala enake poglede kot liberalci na Kranjskem. Nasproti delavstvu pa je pokazala bolj prijazno stališče kot kranjska NNS, ni pa podpirala njegovih revolucionarnih namer. Brez pridržkov in z globokim prepričanjem je zagovarjala še splošno, enako in tajno volilno pravico.¹¹⁴ Čeprav je bila črta med liberalno in katoliško stranjo tudi na Goriškem jasno potegnjena, je bil premislek NNSG leta 1914 naslednji: »Dosti je bilo bratomornega klanja – naše ljudstvo si želi občekulturnega, gospodarskega in narodno-obrambnega dela.«¹¹⁵ Goriški Slovenci so »kazali mnogo večjo žilavost in nacionalno zavest kot na primer Slovenci na Kranjskem, liberalne skupine so bile bolj razvite in celo konservativni krogi so ubirali zmernejša pota.«¹¹⁶ Med obema stranema je vladalo tudi precejšnje politično ravnovesje, pred prvo svetovno vojno pa so liberalci začeli izgubljati tla pod nogami in

---

112 Pleterski, *Šušteršič*, str. 107.

113 O programskih poudarkih Političnega društva Edinost gl. podrobneje *Edinost*, 8. 1. 1876, Program, str. 1; 27. 7. 1878, Poziv, str. 1; 26. 10. 1878, Tabor v Dolini, str. 1; 9. 11. 1878, Tabor v Dolini, str. 2–3, 5.

114 Gl. *Soča*, 8. 3. 1900, Zaupni shod »narodno-napredne stranke na Goriškem«, str. 1; 15. 3. 1900, Zaupni shod »narodno-napredne stranke na Goriškem«, str. 1–2; 17. 3. 1900, Zaupni shod »narodno-napredne stranke na Goriškem«, str. 1–2; 5. 1. 1907, Načrt programa »narodno-napredne stranke« na Goriškem, str. 1; 26. 1. 1907, Shod zaupnikov »narodno napredne stranke«, str. 1–3; 29. 1. 1907, Shod zaupnikov »narodno napredne stranke«, str. 1–2; 31. 1. 1907, Shod zaupnikov »narodno napredne stranke«, str. 1–2. Marušič, *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem*, str. 342.

115 *Soča*, 14. 1. 1914, Novo leto, str. 1.

116 Marušič, *Primorski čas pretekli*, str. 369.

so premoč ohranili le na goriškem Krasu.¹¹⁷ Kljub načelnemu stališču o enakopravnem sobivanju vseh stanov je NNSG ostala stranka višjih slojev, med širše množice na podeželju pa je globlje prodrla katoliška stran, ki se je tudi prva konkretnije lotila reševanja delavskega vprašanja. Socialni demokrati na Goriškem niso imeli odločilnejše vloge.¹¹⁸

Tako kot na Goriškem tudi na Štajerskem liberalna stran ni zavzela nepopustljive drže nasproti katoliški, čeprav je med njima vladalo hudo nasprotje. Pri štajerskih liberalcih je bila opazna samozavestna in vsebinsko polna idejnopolitična drža, utemeljena v najbolj domišljenih, demokratičnih in naprednih programskih izhodiščih tedanjega slovenskega liberalizma. Liberalno Narodno stranko za Štajersko (NSS) so ustanovili 8. decembra 1906 v Celju. Stranka je poudarjala skrb za ohranitev slovenske narodne samobitnosti in zahtevala slovensko narodno in jezikovno enakopravnost v vsem javnem in družbenem življenju. Zagovarjala je enakopravnost vseh državljanov, stanov in slojev, oporekala politični nadvladi katerega koli stanu ter podpirala splošno in enako volilno pravico. Poudarila je, da veri, »temu dragemu zakladu našega ljudstva«, ne nasprotuje, a je proti njenemu izkoriščanju v politične in druge javne namene. Posebej je zahtevala, »da se nikogar zaradi verskega prepričanja ne preganja in ne zaničuje ter ne smeši pred drugače mislečimi«, obenem pa zagovarjala svobodo prepričanja za vsakogar. Kot pomemben dejavnik narodovega življenja je upoštevala delavstvo in – ob opozorilu o strokovni in politični organiziranosti delavstva na slovenski narodnostni podlagi – zagovarjala dvig delavske stanovske samozavesti. NSS je zagovarjala še vsestransko svobodno izobrazbo vsakega posameznika, da se bo lahko samostojno odločil v vprašanju vrednotenja človeka, naroda, življenja in svetá. S svojimi nemškimi sodeželani je želela živeti v miru, odločno pa je nasprotovala sodelovanju z narodnimi

---

117 Prav tam, str. 369, 161. Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja*, str. 292, 295.

118 Perovšek, *Vprašanje sobivanja v liberalni politični misli in praksi*, str. 109. Marušič, *Slovinci na Primorskem 1848–1918*, str. 73.

odpadniki (ponemčenci) in – kljub enaki idejni usmeritvi – liberalci nemške narodnosti. Raje kot z njimi je bila pripravljena sodelovati s svojimi političnimi nasprotniki lastne narodnosti, ko je v nevarnosti narodnostni obstoj. NSŠ je v slovenski liberalni politiki pokazala največ razumevanja za napredek obrtniškega, trgovskega, kmečkega, delavskega stanu in drugih stanov, čeprav npr. združne organizacije štajerskih liberalcev niso imele socialnega značaja.¹¹⁹ Svojih socialnogospodarskih zamisli pa ji zaradi številčno omejene baze¹²⁰ in s tem premoči katoliškega gibanja ni uspelo uresničiti. Sicer pa je NSŠ, kljub boju s štajersko katoliško Slovensko kmečko zvezo (SKZ), do začetka svetovne vojne večkrat podprla načelo političnega sobivanja s katoliško stranjo.¹²¹ Za političnega nasprotnika je imela tudi socialno demokracijo, ki pa jo je v ožjih volitvah v mestnem volilnem okraju na deželnozborskih volitvah leta 1909 podprla proti nemškemu kandidatu.¹²² Po absolutni zmagi SKZ med slovenskimi strankami na deželnozborskih volitvah leta 1909 in državnozborskih leta 1911 ni sprejela njenih pozivov, naj se pridruži slovenski »nepremagljivi stranki«, saj je bil njihov namen le prevzem članstva liberalne stranke.¹²³ Po oblikovanju VLS leta 1909 je NSŠ opazno poudarjala potrebo po vseslovenski liberalni politični organizaciji, o kateri pa se liberalcem ni uspelo dogovoriti.¹²⁴ Zamisel je propadla, ker sta oblikovanje Vseslovenske napredne stranke preprečila Tavčar in Triller, ki sta se zbala za svojo odločujočo besedo na Kranjskem.¹²⁵ Stranka v zadnjih letih pred prvo svetovno vojno ni bila več razpoznaven politični dejavnik.

Strankarske politične organizacije izven Kranjske so oblikovali tudi na katoliški strani. Od leta 1907 sta ob kranjski SLS delovali še SKZ (ustanovili so jo 21. januarja 1907 v Mariboru) in Slovenska ljudska stranka na Goriškem (SLSG; ustanovili so

---

119 Perovšek, Vprašanje sobivanja v liberalni politični misli in praksi, str. 106–107, 109.

120 Goropevšek, *Štajerski Slovenci, kaj hočemo!*, str. 119.

121 Prav tam, str. 36–46, 113–114, 118–134, 164–165, 166, 178.

122 Prav tam, str. 130, 148, 149.

123 Prav tam, str. 179–180.

124 Perovšek, Organizacijsko-politična slika liberalnega tabora, str. 62.

125 *Spomini Josipa Breznika*, str. 94.

jo 25. novembra 1907 v Gorici). Programsko sta bili usklajeni z dotedanji usmeritvami slovenskega katoliškega gibanja.¹²⁶ Delovanje SLSG je odstopalo od ustaljenih kranjskih navad,¹²⁷ SKZ pa se je do svojih liberalnih nasprotnikov večkrat obnašala brezobzirno in oholo.¹²⁸ V deželnem delovanju katoliške politike je izstopala še reforma občinskega volilnega reda za deželno stolno mesto Ljubljana, ki jo je leta 1910 izvedla kranjska SLS. Po tej reformi so na volitvah v ljubljanski občinski svet 23. aprila 1911 volile tudi ženske, kar je liberalna stran videla zgolj kot politično pomagalo SLS.¹²⁹ Tako stališče se je povsem skladalo s poudarkom, ki ga je slabo desetletje pred tem izrekel Tavčar na občnem zboru Splošnega slovenskega ženskega društva v Ljubljani. Izjavil je, da so slovenske ženske »danes še popolnoma v jarmu jednega samega stanu, duhovščine«; v ženski emancipaciji je videl pogoj splošne emancipacije slovenskega naroda.¹³⁰ Na volitvah so liberalci po dolgih desetletjih v Ljubljani izgubili absolutno večino, uspelo pa jim je obdržati večino občinskih svetovalcev.¹³¹ V okviru oblasti SLS na vseh območjih družbenega življenja na Kranjskem je za obdobje po letu 1908 treba opozoriti še na njene impozantne dosežke na gospodarskem področju. Gospodarski in splošni kulturni ter družbeni razvoj Kranjske v letih vladavine SLS je izražal izredni napredek dežele.¹³²

Po prvem desetletju 20. stoletja je bila na ravni Vseslovenske ljudske stranke do začetka svetovne vojne njena najpomembnejša akcija politika hrvaško-slovenske vzajemnosti,

---

126 *Pravila Slovenske kmečke zveze*, str. 3–6. *Domovina*, 23. 1. 1907, Ustanovni shod »Slovenske kmečke zveze« v Mariboru dne 21. t. m., str. 2. *Slovenski gospodar*, 24. 1. 1907, Slovenska kmečka zveza, str. 1–2. *Gorica*, 26. 11. 1907, Slovenska ljudska stranka na Goriškem str. 1–2.

127 Tavčar, M., *Sedej v navzkrižju političnih in nacionalnih vrenj*, str. 76.

128 Goropevšek, *Štajerski Slovenci, kaj hočemo!*, str. 99, 130, 132, 134, 143, 167.

129 Perovšek, *Vprašanje sobivanja v liberalni politični misli in praksi*, str. 100–101.

130 *Slovenski narod*, 20. 1. 1902, *Dneve vesti*: »žena in javnost«, str. 3.

131 Cvirn, *Ljubljanske občinske volitve*, str. 116.

132 Pleterski, *Šušteršič*, str. 272–273. O tem gl. tudi Guštin, *Odnos deželnozborske večine SLS do gospodarskih vprašanj*, str. 45–55.

programsko poudarjena leta 1912. Njen narodnopolitični in državnopravni smisel je pomenila hrvaško-slovenska država enotnega hrvaškoslovenskega naroda v okviru habsburške monarhije. Oblikovali naj bi jo na temelju državnopravnega programa Hrvaške stranke prava, ki je nasproti pravoslavnim Srbom in muslimanom Bosne in Hercegovine v zgodovinskem hrvaškem državnem okviru priznaval le hrvaški politični narod. Hrvaška pravaška in slovenska katoliška akcija je bila usmerjena proti dualističnemu sistemu in je temeljila na pričakovanju reforme monarhije za njeno splošno federalizacijo. V narodnem pogledu je pomenila privolitev VLS v spojitve Slovencev s Hrvati, kar je v letih 1912–1913 povsem prepričano zagovarjal tudi Aleš Ušeničnik. Narodnopolitični pomen hrvaško-slovenske akcije je zbledel po začetku balkanskih vojn.¹³³ Leta 1913 se je za jugoslovansko združitev v okviru monarhije, pri čemer je mislila na vse habsburške Jugoslovane, izrekla tudi NNSK.¹³⁴

Pred svetovno vojno se je še enkrat zbral katoliški shod. Četrti, slovensko-hrvatski katoliški shod je potekal od 23. do 27. avgusta 1913 v Ljubljani. Tokrat se ni posvetil oblikovanju novih načel katoliškega delovanja, saj so jih opredelili že na prvih dveh shodih. Bolj kot prejšnji pa je obravnaval pereča vprašanja sodobnega časa in pripravil podrobne načrte za nadaljnje delo na socialnem področju in področju ljudsko-izobraževalnega dela.¹³⁵ Vseeno pa so bili opazni poudarki o poglobljanju verskega življenja, resnični pobožnosti, krščanskem ponotranjenju družbe in podrobnem izobraževalnem delu na podlagi katoliških načel.¹³⁶ Slovenski koroški katoliški voditelj dr. Janko Brejc je zbrane pozval: »Delajmo torej dobro katoliško politiko (...) in ne bojujemo se le v katoliški uniformi, ampak tudi s katoliškim orožjem.«¹³⁷ Na shodu so obsodili liberalizem, svobodomiselnost

---

133 Pleterski, *Šušteršič*, str. 80, 280–292. Perovšek, Ušeničnik in jugoslovanstvo, str. 97–110.

134 *Slovenski narod*, 19. 4. 1913, Dnevne vesti: izvrševalni odbor narodno-napredne stranke, str. 4.

135 Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja*, str. 260.

136 *Slovensko-hrvatski shod*, str. 73, 91.

137 Prav tam, str. 125.

in socializem. Dr. Matija Lovrenčič, ki je govoril o teh vprašanjih,¹³⁸ je opozoril, da je

»svobodomiselstvo v svojem konsekventnem boju proti resnici uspelo že tako daleč, da je premotilo že marsikaterega sicer vernega katoličana, ki hodi še v cerkev in izpolnjuje svoje verske dolžnosti v zasebnem življenju, da zastopa v javnosti svobodomiselna načela, da pri volitvah glasuje za svobodomiselca. To je najhujše vsega hudega, tak katolik je vedno pogubnejši in nevarnejši kakor najhujši prostožidar, ker utegne s svojo neznačajnostjo in nedoslednostjo pod navidezno pobožnostjo spraviti v mrežo svobodomiselstva, v tabor teme tudi take duše, ki bi se bile odkritega sovražnika božjega z vso skrbjo obvarovale. Kvišku srca!«¹³⁹

Na liberalni strani so shod razumeli kot »klerikalni naval na Ljubljano«. ¹⁴⁰ Zanje je bil le sredstvo za okrepitev katoliške stranke, »katere politiki so povzročili bednemu slovenskemu narodu toliko zla in toliko škode, kakor še nihče izza dobe nesrečnih verskih bojev v 16. in 17. stoletju!«¹⁴¹

Predvojno dobo je zaokrožilo dodobra utrjeno katoliško-liberalno nasprotje.¹⁴² A tudi v predvojnem desetletju sta katoliška in liberalna politika našli nekaj skupnih točk. Katoliški in liberalni poslanci v kranjskem deželnem zboru so poleg doseženega soglasja glede volilne reforme v letih 1904 in 1905 deželnemu odboru naročili, da od deželne vlade ne sprejme nobenega dopisa samo v nemškem jeziku. Sklenili so, da se zapisniki sej deželnega zbora vodijo samo v slovenskem jeziku, deželni odbor pa naj vsem uradom na Kranjskem, vsem avtonomnim oblastem, kjer živijo Slovenci, in vsem ministrstvom ter višjim državnim uradom pošilja dopise le v slovenskem jeziku. Vlado na Dunaju pa so pozvali, naj pospeši priprave za ustanovitev

---

138 Prav tam, str. 232–237.

139 Prav tam, str. 237–238.

140 *Slovenski narod*, 25. 8. 1913, Klerikalni naval na Ljubljano, str. 1.

141 *Slovenski narod*, 23. 8. 1913, Misli ob katoliškem shodu, str. 1.

142 Perovšek, Vprašanje sobivanja v liberalni politični misli in praksi, str. 103. Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, str. 167–169.

univerze v Ljubljani.¹⁴³ Slovence je združilo še splošno narodno ogorčenje ob znanih septembrskih dogodkih leta 1908 v Ljubljani, aneksija Bosne in Hercegovine istega leta pa je združila vse slovenske poslance v državnem zboru. Vzpodbudila je tudi skupno programsko izjavo SLS in NNSK v kranjskem deželnem zboru leta 1909, ki je pozdravila aneksijo v pričakovanju, da je s tem izvršen prvi korak k združenju vseh južnih Slovanov monarhije v državnopravno samostojen organizem pod žezlom habsburške dinastije.¹⁴⁴ Katoliško in liberalno stran so družili tudi protisemitizem¹⁴⁵ – ta je »začel veljati za najširšim slojem dostopno čustvovanje«¹⁴⁶ – in po sarajevskem atentatu ter začetku svetovne vojne leta 1914 avstrijski patriotizem, slavljenje nemškega in avstro-ogrškega orožja in prepričanje o njegovi zanesljivi zmagi.¹⁴⁷ Ob tem je o usmeritvah znotraj katoliškega tabora govorila tudi okrožnica načelnika kranjske SLS Ivana Šusteršiča, ki jo je po sarajevskem atentatu 28. junija 1914 razposlal strankinim zaupnikom po deželi. V njej jim je naročal, naj sporočijo vse pojave velesrbstva ali protiaustrijsstva, pa tudi podatke o razširjenosti »nepatriotičnega« (liberalnega in socialnodemokratskega) tiska v svojem kraju, da bo lahko strankino vodstvo pravočasno ustrezno ukrepalo. Katoliški strani so t. i. »furor patrioticus« očitani še po končani svetovni vojni.¹⁴⁸

---

143 *Obravnave deželnega zbora kranjskega*, 45, str. 68, 73. *Obravnave deželnega zbora kranjskega*, 46, str. 202, 206, 278, 281–282.

144 Pleterski, *Šusteršič*, str. 206, 221.

145 O odklonilnem odnosu slovenskega liberalizma do judovstva gl. Cankar, *Odnos kranjskega liberalnega tabora do Judov*, str. 98.

146 Grdina, *Ivan Cankar*, str. 224.

147 Perovšek, *Slovenci in slovanski svet*, str. 63–64, 67–70, 73, 76, 77.

148 Pleterski, *Šusteršič*, str. 314–322.

IV.

Z začetkom svetovne vojne leta 1914 je politično življenje zamrlo. Dunajski državni zbor je prenehal delovati, zavladali sta cenzura in napol vojaška diktatura.¹⁴⁹ V okviru zahtev po obnovi parlamentarnega življenja, ki so jih začeli postavljati v drugi polovici leta 1916, so bili dejavni tudi v slovenski politiki. Posledica njihove dejavnosti je bila znamenita Majniška deklaracija parlamentarnega Jugoslovanskega kluba (JK), ki jo je ob ponovnem sklicu parlamenta 30. maja 1917 podal vidni predstavnik VLS in predsednik JK dr. Anton Korošec.¹⁵⁰ Deklaracija, ki so jo podpisali jugoslovanski državni poslanci iz avstrijskega dela monarhije, je bila formalno akt JK, v resnici pa je bila delo VLS, ki ji je uspelo, da je kot najmočnejša jugoslovanska politična skupina v državnem zboru pridobila druge jugoslovanske politike za svoje zamisli. Majniška deklaracija, s katero sta se narodnopolitično poenotili katoliška in liberalna stran, je na podlagi narodnega načela in hrvaškega državnega prava zahtevala, »naj se vsa ozemlja monarhije, v katerih prebivajo Slovenci, Hrvati in Srbi, zedinijo pod žezlom habsburško-lotarinške dinastije v samostojno državno telo, ki bodi prosto vsakega tujega narodnega gospodstva in zgrajeno na demokratičnem temelju.«¹⁵¹ Deklaracija je izpodbijala dualistično državno ureditev habsburške monarhije. Namesto avstrijske in madžarske naj bi v njej oblikovali tudi jugoslovansko državno enoto.

Deklaracija je v času od septembra 1917 do konca junija 1918 v vsem slovenskem prostoru dobila množično podporo.¹⁵² Vprašanje njenega uresničenja pa je Šusteršiča stalo vodilnega položaja v slovenski katoliški politiki. Ker je neomajno verjel v trdnost habsburške Avstrije in ni podpiral radikalnih zahtev deklaracije (odprave dualizma), so ga konec decembra iz stranke izključili, vodstvo katoliške politike pa je prevzela Šusteršiču

149 Cvirn, *Dunajski državni zbor*, str. 225.

150 Prav tam, str. 226–228. Pleterski, *Prva odločitev*, str. 80, 83–85, 87, 94–95, 196, 110–111.

151 Lukan, *Iz »črnožolte kletke narodov«*, str. 146.

152 O tem gl. Stavbar, *Majniška deklaracija*, str. 70–228.

nasprotujoča skupina Kreka in Korošca. Voditelj VLS je postal Anton Korošec. T. i. deklaracijsko gibanje je spodbudilo tudi zamisel o ustanovitvi enotne vseslovenske politične organizacije, ki bi temeljila na deklaracijski ideji jugoslovanske združitve in narodne samoodločbe. 31. decembra 1917 jo je v *Slovenskem narodu* podal načelnik NSŠ dr. Vekoslav Kukovec. Zaradi idejnih razlik, ki so ločevale liberalno in katoliško stran, je v kranjski NNS niso podprli. Na idejno ločnico med obema stranema so pred tem opozorili tudi v kranjski SLS.¹⁵³ 14. januarja 1918 je *Slovenec* dodal, da iz dveh tako načelno ločenih elementov, kot sta pozitivno krščanstvo in svobodomiselstvo, ni dobro kovati enotne stranke, medtem ko VLS podpira skupno narodno nastopanje za skupne narodne koristi.¹⁵⁴ Katoliška in liberalna politika sta se odločili za nadaljnjo ločeno politično pot.

Ob izteku deklaracijskega gibanja je liberalni strani uspelo izpeljati politično povezavo v vseslovenskem obsegu. 29. in 30. junija 1918 so v Ljubljani ustanovili vseslovensko liberalno Jugoslovansko demokratsko stranko (JDS), v katero so se združile Narodna stranka za Štajersko, Narodno napredna stranka za Kranjsko in Narodno napredna stranka na Goriškem. Slovenski liberalci so tedaj prenovili in v vsenarodnem obsegu oblikovali svoje idejnopolične in socialnogospodarske usmeritve. V strankinem programu so zaobjeli vsa načelna stališča takratnega slovenskega liberalizma. Program je zavračal vsako strankarsko zlorabljanje vere, v drugih temeljnih političnih načelih pa je terjal enakopravnost vseh državljanov in še posebej žensk. Zagovarjal je načelo, da nima nihče – bodisi posameznik bodisi stan ali institucija – nikakršnih predpravil, in opozarjal, da noben stan ne sme živeti na račun drugih stanov. Zato je podpiral enakomerni socialni dvig vseh stanov, zlasti socialno šibkih, ob opozorilu, da je nedemokratično, če imajo enostransko družbeno premoč gospodarsko šibkejši. Vzporedno s tem se je

---

153 Perovšek, *Na poti v moderno*, str. 193–196. *Slovenec*, 28. 12. 1917, Zborovanje zaupnikov Slov. Ljudske Stranke, str. 2, 3.

154 *Slovenec*, 14. 1. 1918, Združitev slovenskih strank, str. 2.

program zavzel za odpravo smrtne kazni ter državno in brezplačno šolstvo. V zvezi z gospodarskimi vprašanji je podpiral podržavljenje velikih obratov (železnic, premogovnikov, izrabe vodnih sil), sicer pa je zagovarjal osebno podjetnost in združno združevanje zasebnega gospodarstva, če za to obstaja ustrezen interes. V kmetijstvu se je zavzel za odpravo fidejkomisov in preprečevanje drobitve kmetij. Glede socialne problematike je terjal splošno bolniško, nezgodno in starostno zavarovanje, brezplačno zdravniško pomoč za siromašne ter splošno delavsko socialno zakonodajo. V zvezi z delavskim vprašanjem je zahteval, da mora biti delavec zaščiten pred kapitalističnim izkoriščanjem in udeležen pri dobičku iz proizvodnje. Program je podpiral zahteve po kolektivni pogodbi in priznaval upravičenost zahteve po osemurnem delavniku. V narodnem vprašanju je JDS zagovarjala načelo jugoslovanskega narodnega integralizma, to je, da Slovenci, Hrvati in Srbi ne predstavljajo ločenih nacionalnih entitet, temveč enoten jugoslovanski narod, katerega deli (»plemena«) so.¹⁵⁵

Strankin moderni in demokratični program je že ob začetku njenega obstoja postavil pod vprašaj njen načelnik Ivan Tavčar. Iz njegovih pojasnil je bilo razvidno, da naj bi že uveljavljeno socialnogospodarsko razmerje moči v družbi ostalo nespremenjeno, saj je porok za solidne družbene razmere in demokratično politično življenje. Tavčar je opozarjal, da »tudi v državah, v katerih se je demokracija najbolj razvila, obstajajo razlike, in nikjer ne opažamo, da bi posamezne osebe imele enako ceno, enak pomen in enako veljavo«.¹⁵⁶ Odločno je zavračal politično nadvlado duhovščine in nasprotoval možnosti, »da bi delavstvo, ki v nobeni kulturni državi ne tvori večine prebivalstva, imelo nadvlado nad vsemi drugimi stanovi«. Temeljni družbenopolitični koncept liberalizma je bila po njegovih besedah harmonija »v imenu celokupnosti, tako da se bo življenje naroda lahko primerjalo velikemu stroju, ki dela za celokupnost,

---

155 Perovšek, *Programi političnih strank*, str. 23–28.

156 *Slovenski narod*, 27. 6. 1918, Ivan Tavčar, Pozdrav Jugoslovanski demokratični stranki, str. 1.

pri katerem pa ima vsako kolo in tudi vsako kolesce odkazano svojo posebno nalogo, tako da stroj obstane, če vzameš iz njega kolo ali pa tudi najmanjše kolesce. In *ta harmonija v političnem in gospodarskem življenju mora biti prvi ideal, pa tudi prvi cilj naše Jugoslovanske demokratske stranke.*«¹⁵⁷

Ustanovitev vseslovenske liberalne stranke je pomenila novo razvojno stopnjo v slovenski politiki. Na liberalni strani so jo imeli za eno od ključnih narodnopolitičnih dejanj. Tako je pisal Vekoslav Kukovec in ugotavljal, »da se je 29. in 30. junija t. l. nekaj velikega zgodilo, da se je vzdal morebiti eden izmed temeljnih kamnov države Slovencev, Hrvatov in Srbov.«¹⁵⁸ Njen temeljni kamen so dejansko postavili mesec in pol kasneje. 16. in 17. avgusta 1918 so v Ljubljani ustanovili Narodni svet za Slovenijo in Istro (Narodni svet), s katerim je slovenska narodnoemancipacijska akcija prerasla v usmeritev, naj se slovensko narodno vprašanje reši zunaj monarhije, v samostojni jugoslovanski državni skupnosti. Narodni svet so sestavljali predstavniki VLS in JDS ter katoliških in liberalnih političnih društev. 6. oktobra 1918 se mu je pridružila tudi JSDS. Predsednik Narodnega sveta je postal Anton Korošec. Po njegovih besedah si je slovenski narod izbral Narodni svet »zlasti zato, da bo pripravljen na oni zgodovinski trenutek, ko prevzame skupno s Hrvati in Srbi vse pravice in dolžnosti državne samostojnosti.«¹⁵⁹ V teh besedah je bil jasno opredeljen glavni cilj Narodnega sveta: »Oblikovanje lastne slovenske državnosti, zamišljene kot del bodoče jugoslovanske državne zveze.«¹⁶⁰

Katoliška in liberalna politika se glede glavnega narodnopolitičnega cilja Narodnega sveta – ustanovitve samostojne jugoslovanske države – in vprašanja slovenskega gospodarskega razvoja nista razhajali. Ob ustanovitvi Narodnega sveta so o gospodarskem vidiku slovenske samoodločbe oblikovali program, v katerem so predvideli reševanje vrste vitalnih vprašanj na tem

---

157 *Slovenski narod*, 8. 7. 1918, Ivan Tavčar, Nekoliko pripomb h gospodarskemu programu JDS, str. 1.

158 *Slovenski narod*, 9. 7. 1918, (Vekoslav Kukovec), Po ustanovni skupščini, str. 1.

159 *Grada*, I, str. 257.

160 Pleterski, *Prva odločitev*, str. 256.

področju. Program je predvidel rešitev aprovizacijskega vprašanja, načrtovana sta bila gospodarska obnova Primorske in reševanje vprašanja nabave bencina, nafte in drugih pogonskih sredstev za industrijo, posebna naloga pa je bilo povezovanje nacionalnih gospodarskih sil; tako naj bi ustvarili novo in enotno slovensko gospodarstvo. Program je obravnaval tudi vprašanje nacionalizacije zemljiške posesti, industrije, obrti in trgovine. Poudarili so, da gospodarska samostojnost slovenskega naroda vsekakor terja nacionalizacijo tujega premoženja. Program je predvideval tudi reševanje valutnega vprašanja (omeniti je treba zlasti odločitev, da se pripravi prehod z inflacionirane avstro-ogrske valute na novo, zdravo valuto) in oblikovanje enotne nacionalne zveze slovenskih zadrug vseh smeri z močno centralizirano združno banko. Program je nadalje ugotavljal, da je treba opredeliti vlogo slovenskega gospodarstva nasproti hrvaškemu in srbskemu v novi državi, preučiti načela prihodnje carinske politike in oceniti vlogo Trsta in Reke v bodočem gospodarstvu.¹⁶¹

Pri vprašanju vladavine in notranje ureditve bodoče jugoslovanske države sta se VLS in JDS razhajali. Oktobra 1918 je vidni predstavnik VLS Fran pl. Šuklje v *Slovincu* zagovarjal avtonomistično državno ureditev, Tavčar, Triller in drugi liberalni predstavniki pa so mu v *Slovenskem narodu* ugovarjali in podpirali centralistično in unitaristično urejeno jugoslovansko državo.¹⁶² V iskanju podpore za doseg svojih ciljev so v VLS računali predvsem na katoličanstvo in katoliške elemente iz jugoslovanskih pokrajin monarhije, liberalci pa so svoja upanja vezali na pomoč demokratskih strank in skupin iz monarhije in zunaj nje, prav tako pa tudi Srbov iz Srbije, na centralizem in protikatoliške sile. Prepričani so bili, da lahko le z njihovo podporo obračunajo s prevlado VLS v Sloveniji, kar je bil njihov osnovni in dokončni cilj.¹⁶³

---

161 Šorn, *Narodni svet*, str. 55–56. Šorn, *Slovensko gospodarstvo*, str. 39.

162 Perovšek, *Slovenski prevrat 1918*, str. 46–65.

163 Zečević, *Na zgodovinski prelomnici*, str. 58.

K uresničevanju zamisli, ki so jih opredelili v Narodnem svetu, je v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov (Država SHS), ki so jo ob odhodu iz avstro-ogrske monarhije 29. oktobra 1918 oblikovali habsburški Jugoslovani, pristopila Narodna vlada SHS v Ljubljani (Narodna vlada). Narodna vlada je bila prva slovenska nacionalna vlada. V njej sta imeli prevladujočo vlogo VLS in JDS, vlada pa je složno vodila tedanje slovensko narodno življenje. Na političnem področju je utemeljila slovensko konfederativno državnost v Državi SHS,¹⁶⁴ na gospodarskem področju pa je leta 1918 rešila precej vprašanj narodove samoodločbe. V kratkotrajnem obstoju Države SHS (obstajala je do 1. decembra 1918) ni obravnavala vprašanja agrarne reforme in načel prihodnje carinske politike, prav tako pa se tudi ni lotila gospodarske obnove Primorske in ni ocenila vloge Trsta v prihodnjem gospodarskem razvoju – zaradi italijanske zasedbe obeh. Sicer pa so zaživele domišljene zamisli, pomembne za nadaljnji slovenski gospodarski razvoj.¹⁶⁵

Politični usmeritvi VLS in JDS v Državi SHS je opredeljevalo izredno pomembno vprašanje združitve Države SHS s kraljevinama Srbijo in Črno goro. Na liberalni strani so zagovarjali monarhijo in centralistično državo, medtem ko se je VLS sprva zavzemala za republikansko in federalistično ureditev nove državne skupnosti. Ko so v zagrebškem Narodnem vijeću SHS, vrhovnem organu oblasti v Državi SHS, obravnavali vprašanje jugoslovanske državne združitve, je VLS popustila pod večinskim pritiskom monarhističnih in centralističnih sil in privolila v njihove zamisli o načinu in obliki ureditve nove države. 1. decembra 1918 oblikovano Kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljestvo SHS) je bilo centralistično utemeljena državna skupnost. Pred tem so liberalci tudi onemogočili objavo resolucije o slovenski kulturni avtonomiji v bodoči jugoslovanski

---

164 O Državi SHS in položaju Slovencev v njej gl. Perovšek, *Slovenski prevrat 1918*.

165 Perovšek, *Slovenski prevrat 1918*, str. 122–123, 127, 193–210.

državi, ki jo je sprejel kulturni odsek Narodnega sveta. Resolucija je izražala predvsem stališča pripadnikov VLS.¹⁶⁶

Konec oktobra in v začetku novembra 1918 so se v VLS dotaknili tudi vprašanja složnega idejnega in političnega sobivanja Slovencev oziroma presejanja obstoječe strankarskopolične razdeljenosti med njimi. Taka stališča je v *Slovenecu* zagovarjal avtor »-k.«,¹⁶⁷ a politika je šla naprej po starih, v prevratnem času sicer omehčanih vzorcih, ki pa jih niso pozabili. *Slovenec* je že v drugi polovici novembra zagovarjal stališče, da je treba obenem z zunanjo narodno enotnostjo globlje utemeljiti in utrditi tudi dobrino njegove notranje enotnosti in družbene biti, in sicer na preizkušanih, pravih načelih. To so načela krščanske socialne demokracije, načela krščanske kulturne izobrazbe. »Mi pa vemo, kdo je porok za nje: sam Bog nas je prišel osebno na zemljo o tem poučil (poučiti – op. J. P.), zato verujemo v resnico, in ta je *katoliško načelo!* Če pa nekateri izmed naših vseeno ne ravnajo tako, so to le suhe vejice na bujnozelenem drevesu. Njihova razumna znanost je še premajhna, da bi to spoznala, stopili so v omejen krog, zapletli so se v mreže mračnega duha. Te suhe vejice pa bodo polomljene in v ogenj vržene, v kolikor ne odpadajo same.« Zato naj vse članice Krščanskosocialne zveze, vsa prosvetna in bralna društva, mladeniške in dekliške zveze ter orli znova začno z načelnim delom, da se poživi vse, kar je maldane zamrlo. »Ne pozabite, da zahtevajo vse današnje naprave in zadeve, kakor so: živo politično življenje, tehnika, industrija, znanost, leposlovje, obrazovalna umetnost, šolski pouk, vpliv časopisja itd., vedne čuječnosti in samopopolnitve, ki se mora na njih delati vedno, če hočemo, da uidemo nevarnosti: da obnemoremo na najnižji stopnji družbe.«¹⁶⁸

---

166 Prav tam, str. 232–275.

167 Prav tam, str. 222–223.

168 *Slovenec*, 23. 11. 1918, Našemu narodu – pravo omiko in prosveto!, str. 6.

V.

V prvih mesecih po nastanku Kraljestva SHS je vladalo politično zatišje. Stranke so sodelovale v prizadevanjih za red, mir in zagotovitev urejenih razmer na prehrabnem področju. Medstrankarsko sodelovanje je zajemalo tudi prizadevanja za uvedbo splošne in enake volilne pravice za moške in ženske ter odpravo vseh socialnih krivic.¹⁶⁹ Medstrankarsko soglasje je veljalo tudi glede rešitve vprašanja državne pripadnosti oziroma priključitve primorskih, koroških in prekmurskih Slovencev k narodni matici.¹⁷⁰ Z uvajanjem jugoslovanskega centralizma pa so se stara nasprotja med VLS in liberalno stranjo obnovila. Njihova poudarjena podlaga je postal položaj Slovenije v novi državi. Po odstopu Narodne vlade 23. decembra 1918 so 28. februarja 1919 oblikovali novo Deželno vlado za Slovenijo (DVS), ki je imela bistveno manjše pristojnosti kot prejšnja Narodna vlada. V vodenju vlade sta se do njene ukinitve leta 1921 izmenjavali VLS (od leta 1920 SLS) in JDS. Krajši čas jo je vodil tudi politično nevtralni dr. Leonid Pitamic. Ko je DVS v različnih sestavah vodil predstavnik VLS/SLS Janko Brejc, je skušal zaščititi avtonomno veljavo vlade in s tem tudi Slovenije. Predstavnik unitaristično in centralistično usmerjene JDS, dr. Gregor Žerjav in dr. Vilko Baltič, pa sta v času svojega vodenja vlade vseskozi spodkopavala še tisto malo avtonomnosti, ki jo je imela DVS. Liberalni politiki je na koncu uspelo podrediti DVS jugoslovanski centralistični politiki. Vprašanje avtonomnosti DVS oziroma Slovenije je bilo zarodek kasnejših narodnopolitičnih razhajanj med katoliško in liberalno stranjo v jugoslovanski državi. V začetku leta 1919 so se pokazala tudi glede oblikovanja slovenskega deželnega zbora, predstavnškega telesa, ki bi mu DVS odgovarjala za svoje delo do sprejetja ustave. VLS je njegovo

169 *Slovenec*, 17. 1. 1919, Zborovanje zaupnikov Vseslovenske Ljudske Stranke, str. 1, 2. O zagovarjanju ženske volilne pravice v katoliškem, liberalnem in marksističnem taboru leta 1919 gl. Perovšek, *Programi političnih strank*, str. 24, 65, 101. Perovšek, *O demokraciji in jugoslovanstvu*, str. 203.

170 *Slovenski narod*, 13. 5. 1919, Manifestacija za pravico in za samoodločbo Slovencev, str. 1–2. *Slovenec*, 13. 5. 1919, Poslednji klic naroda, str. 1–2.

ustanovitev podpirala, JDS pa ne. Prizadevanja za oblikovanje slovenskega deželnega zbora je marca 1919 zadušila beograjska vlada. Daljnosežno soočenje avtonomističnega stališča SLS in unitarnocentralističnega JDS pa se je zgodilo v času zasedanja Ustavodajne skupščine Kraljevine SHS. Državno ime so spremenili leta 1920, skupščina pa je zasedala v letih 1920–1921. Tudi v tem primeru je bila uspešnejša liberalna unitaristična in centralistična politika, saj je bila na strani tistih sil, ki so uveljavile sprejetje unitaristične in centralistične Vidovdanske ustave 28. junija 1921.¹⁷¹

Po oblikovanju Kraljestva SHS sta si tako VLS kot JDS prizadevali, da bi svoje delovanje v organizacijsko-političnem pogledu vpeli v celotni jugoslovanski državni okvir. Poskus VLS leta 1919, da bi oblikovali vsejugoslovansko kmečko oziroma ljudsko stranko, ni bil uspešen.¹⁷² Pri oblikovanju idejno sorodne vsedržavne stranke je bila uspešnejša JDS. Bila je med prvimi pobudniki ustanovitve enotne liberalno usmerjene jugoslovanske politične organizacije. Proces ustanavljanja vsedržavne liberalno usmerjene Jugoslovanske demokratske stranke, v katero se je vključila JDS, so končali spomladi 1919. Stranka, ki je v glavnem nastopala pod imenom Demokratska stranka (DS), je bila ostra zagovornica jugoslovanskega narodnega integralizma, državnega centralizma in monarhije. Ob svojem oblikovanju je bila najmočnejša politična sila v Kraljestvu SHS. To je slovenske liberalce postavilo v zelo ugoden politični položaj.¹⁷³ Leta 1919 je na liberalni strani prišlo tudi do političnih preusmeritev. Junija 1919 so ob JDS oblikovali posebno Samostojno kmetijsko stranko (SKS), s katero so hoteli konkurirati VLS na podeželju. Stranka je kmalu po svoji ustanovitvi začela voditi samostojno politiko. Svojo pozornost je posvetila konkretnim vsakodnevnim kmečkim potrebam. Veri ni nasprotovala, poudarjala pa je,

---

171 Perovšek, *Slovenski prevrat 1918*, str. 279–283. Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, str. 135–140, 187–197, prim. tudi str. 181–187. O avtonomističnem državno-pravnem načrtu SLS gl. Perovšek, *Programi političnih strank*, str. 77–80.

172 Zečević, *Slovenska ljudska stranka*, str. 244–246, 250, 252, 254–258, 260–262.

173 Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, str. 124–131.

naj se ne izrablja v politične namene. V narodnem vprašanju je sprejemala jugoslovanski narodni integralizem, a hkrati izrekala proticentralistična stališča.¹⁷⁴ Decembra 1919 so nezadovoljneži v meščanski JDS ustanovili še svojo Narodno socialistično stranko (NSS). Pridružili so se jim tudi nezadovoljneži iz JSDS, ki jih je motil njen internacionalizem. NSS se je zavzemala za samonikli jugoslovanski socializem, ki naj bi ga dosegli po evolutivni poti. V narodnem vprašanju je zagovarjala avtonomistično smer.¹⁷⁵ Predstavnica liberalne meščanske politike je ostala JDS.

Politična slika in programske usmeritve katoliške strani so bile enotne. Obvladovala jo je SLS, ki je na velikem zboru svojih zaupnikov leta 1920 opredelila nadaljnje delovanje. V tem letu je izdala tudi obsežnejšo knjižico *Politični katekizem ali Kaj mora vsak državljani vedeti o politiki?*, v kateri je podala navodila za politično delovanje svojih zaupnikov.¹⁷⁶ SLS je zahtevala slovensko avtonomijo in poudarila svoj krščansko-socialni program. Zbor je izrazil prepričanje, da je popolna rešitev socialnega vprašanja mogoča le na temelju krščanskih načel, zato ga ne bo uspelo rešiti nobeni socialni struji, ki temelji na podlagi materialističnega svobodomiselstva. SLS je zagovarjala socialno pravično urejeno državo s strogim socialnim nadzorom kapitalističnega gospodarstva. Obsegala naj bi varstvo delavcev in nameščencev, nadzor proizvodnje, plač, cen ter prometa s proizvodi. Stranka je zahtevala, da imajo uslužbenci v industrijskih podjetjih pravico do sodelovanja pri upravi in do udeležbe pri dobičku. Zavzela se je za združevanje velikih industrijskih in družbeno pomembnih obratov (premogovnikov, rudnikov, plavžev), ki bi jih vodili upravni odbori, proporcionalno sestavljeni iz zastopnikov javnih oblasti ter delavcev, uradnikov in konzumentov. Prav tako naj bi socializirali večja gozdna posestva, ki bi bila pod upravo gozdnih zadrug, občin ali države. SLS je v svoj program vključila zahtevo po enotnem

---

174 Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, str. 114–116, 119.

175 Prav tam, str. 116–118, 120–123.

176 *Politični katekizem ali Kaj mora vsak državljani vedeti o politiki?*

in popolnem socialnem zavarovanju (bolniškem, nezgodnem, starostnem, zavarovanju za primer onemoglosti in brezposelnosti) vseh državljanov, zahtevala je ustanovitev delavske zbornice (nadzorovala bi delovna razmerja v podjetjih in oblikovala delavsko zakonodajo), zagotovitev minimalnih delavskih plač, zaščito žensk in otrok pred izkoriščanjem v obrtnih in industrijskih podjetjih ter enotno delavsko zakonodajo. Zagovarjala je agrarno reformo. Pri razdelitvi veleposestev naj bi upoštevali zlasti kmete, ki imajo premalo zemlje. Kot eno glavnih opor delovnega ljudstva je poudarila nadaljnji razvoj zadružištva.¹⁷⁷

Krščanskosocialni program, ki so ga oblikovali v dvajsetih letih, je zagovarjal določitev primerne najvišje premoženjske stopnje za posameznika, saj narodno gospodarstvo ne sme biti naravnano na čim večji dobiček posameznika, ampak na smotrno preskrbo vseh s potrebnimi dobrinami. V tem smislu naj bi omejili zasebno lastnino. Tisti z veliko premoženja naj z njim ne bi poljubno razpolagali glede na svojega revnega bližnjega.¹⁷⁸ Gmotni blagor in dvig delovnih slojev bi zagotovili s temeljito spremembo obstoječega družbenega reda, ki bi v koreninah spremenila delovno razmerje. Tega naj ne bi dosegli z nasiljem. Pot do zelenih družbenih razmer naj bi bila »organizacijska pogodba, po kateri bi delavec bil uradnik v službi družbe in temu primerno gmotno postavljen in osiguran, [ali] družbena pogodba, po kateri bi delavci postali pravi solastniki podjetij, ali naravnost družbena pogodba delavcev samih med seboj, kjer bi delavci sami oziroma delavske korporacije bile lastniki«. Tako bi uveljavili osnovna etična načela krščanstva v naglo razvijajočih se socialnih razmerah kapitalizma.¹⁷⁹ Strankin voditelj Korošec se je v Ustavodajni skupščini zavzel tudi za oblikovanje dvodomnega jugoslovanskega predstavniškega telesa, ki bi ga poleg politične sestavljala še socialnogospodarska zbornica. Ta bi sprejemala zakone socialnega in gospodarskega značaja.¹⁸⁰ Do

177 Perovšek, *Programi političnih strank*, str. 71–74.

178 Perovšek, »V zaželjeni deželi«, str. 210.

179 *Slovenec*, 8. 9. 1928, Socialni dan, str. 1.

180 Perovšek, »V zaželjeni deželi«, str. 248–249.

njenega oblikovanja ni prišlo, za oblikovanje gospodarske zbornice pa so se v SLS znova zavzeli jeseni 1925.¹⁸¹

Ob krščanskosocialnem programu je SLS v dvajsetih letih opozorila tudi na ustaljene zahteve katoliške politike po krščanski podlagi javnega in zasebnega življenja, versko utemeljenem šolstvu in vzgoji otrok ter svobodi Katoliške cerkve.¹⁸² Neuspešno je nastopila proti ustavni uvedbi kancelparagrafa. Ta je uveljavljal kazenskopolični pogled na vero z določilom, da je verskim služabnikom pri opravljanju duhovniške službe in duhovniških nalog prepovedano izkoriščanje vere v politične namene.¹⁸³ Glede svoje najbolj poudarjene politične zahteve v Kraljevini SHS (od leta 1929 Kraljevina Jugoslavija) – slovenske avtonomije – je leta 1923 izdelala podroben državnopravni načrt, ki je utemeljeval vzpostavitev federativne slovenske enote v jugoslovanski državi z lastnim parlamentom in vlado.¹⁸⁴ Izhajal je iz njenega zagovarjanja slovenske narodne individualnosti nasproti ustavno uveljavljenemu jugoslovanskemu nacionalnemu unitarizmu.¹⁸⁵

Na katoliški strani so v dvajsetih letih še vedno hudo udarjali po liberalizmu. Imeli so ga za slovenski krščanski tradiciji, morali in narodni zavesti tuj in protiljudski dejavnik, liberalce pa za tiste ljudi, ki so se v slovenskem narodu »ponesrečili«. Čeprav so izjavljali, da je bilo vse dotedanje delo svobodomiselnosti, da bi Slovence odtrgali od Cerkve ali vsaj zrahljali zvezo z njo, zaman,¹⁸⁶ so menili, da »bi bilo znamenje naše dekadence, če ne bi z vsemi silami šli v boj, da iztrebimo s slovenskih tal neslovensko, to protinarodno (liberalno – op. J. P.) stranko« in njen politični tisk.¹⁸⁷

---

181 Ratej, Anton Korošec, notranji minister, str. 228.

182 Prim. *Sodite po delih!*, str. 35–36, 75.

183 Perovšek, *O demokraciji in jugoslovanstvu*, str. 56–75.

184 *Sodite po delih!*, str. 70–72. Gl. tudi Perovšek, *Oblikovanje načrtov o nacionalni samoodločbi*, str. 12.

185 Perovšek, *Oblikovanje načrtov o nacionalni samoodločbi*, str. 12–13, 15, 19. Gl. tudi Perovšek, »*V zaželjeni deželi*«, str. 242–243.

186 Prav tam, str. 202.

187 *Nekaj izvlečkov iz »Domovine«*, str. 4.

Leta 1923 so opredelili tudi poglede in ravnanje slovenskih kristjanov na verskem, cerkvenem, državnem, šolskem, socialnem, znanstvenem in umetnostnem področju. To so storili na 5. slovenskem katoliškem shodu od 25. do 28. avgusta 1923 v Ljubljani, ki je močno vplival na obnovo slovenskega katoliškega gibanja v Kraljevini SHS. Shod je poudaril pomen družine kot temelja vsega zasebnega in javnega življenja, se zavzel za zaščito javne morale in proti vsakemu pohujšanju ljudstva ter zahteval, da verouk, ki naj bo obvezen predmet v vseh državnih šolah, poučujejo le od Cerkve pooblašteni duhovniki. Poudaril je tudi, da zgolj kulturno udejstvovanje katoličanov za uveljavljanje katoliških načel v družbi in državi ne zadostuje, saj so se katoličani dolžni udejestvovati tudi v političnem življenju po načelih Katoliške cerkve. Katoliško časopisje je dolžno dosledno zagovarjati katoliška načela in jih uveljavljati na vseh področjih javnega življenja. Na shodu so izrazili željo, da bi lahko katoličani skupaj s pravoslavnimi državljani branili skupna načela krščanske vere in morale proti modernemu brezverstvu. Shod je sprejel tudi posebno resolucijo o socialnem vprašanju in v njej opozoril na velike socialne nevarnosti, povezane s sodobnim kapitalističnim gospodarstvom.¹⁸⁸ Resolucija je bila že nekakšen kompromis med krščansko socialno delavsko strujo v SLS in sredinskimi ideologi SLS okoli Aleša Ušeničnika. S socialnim nazorom delavske struje se ni popolnoma ujemala, ker po njenem mnenju ta ni dovolj krepko poudarila popolnega notranjega nasprotja med krščanstvom in kapitalizmom ter nekaterih modernih delavskih socialnih zahtev in se ni zavzemala za popolno pravičnost, temveč je te zahteve pojmovala samo kot primerne oblike reformiranih socialnih odnosov. Katoliško gibanje je postajalo konservativno in ni hotelo sprejemati idej svojega levega delavskega krila.¹⁸⁹

Na podlagi svojega avtonomističnega programa in političnega kapitala je SLS v dvajsetih letih skoraj povsem obvladovala

---

188 *Peti katoliški shod*, str. 310–311, 315–316, 318, 321–325, 332.

189 Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 70. O nazorih in delovanju slovenskih krščanskih socialcev v letih neposredno po prvi svetovni vojni gl. str. 51–69.

Slovenijo. Njene programske usmeritve so se poleg Brejčevega napora po ohranitvi samostojnosti Deželne vlade za Slovenijo odrazile tudi v delu pripadnika SLS in poverjenika za socialno politiko v DVS dr. Andreja Gosarja, ki je leta 1920 izdal t. i. stanovanjsko naredbo. Naredba je precej olajšala stanovanjsko stisko v Ljubljani. Premožnejše meščane je prisilila, da so izpraznili zasedena stanovanja in si sami zgradili nova.¹⁹⁰ Gosar je kasneje kot minister za socialno politiko v beograjski vladi leta 1927 oblikoval t. i. stanovanjski zakon, na podlagi katerega je bila pod pritiski delavskih sindikatov izdana prepoved prisilnega izseljevanja iz najemniških stanovanj. Izdal je tudi pravilnik o organizaciji posredovanja dela, socialnih podporah delavcem in najemu ugodnih stanovanjskih posojil za delavce.¹⁹¹ Strankine usmeritve je uresničeval tudi njen načelnik Korošec, ko je kot prosvetni minister – kolikor je bilo v njegovi moči – leta 1924 vplival na to, da bi pedagoški proces in vzgojo mladine vodili učitelji, ki so pripadali katoliškemu idejnopolitичnemu taboru. Kot predsednik jugoslovanske vlade in notranji minister je leta 1928 ukazal odločno in strogo ukrepanje proti komunističnemu ideološkemu nasprotniku.¹⁹² Sicer pa je kot notranji minister dosledno izvrševal politiko kralja Aleksandra I. Karađorđevića, ki je vse bolj prevzemal izvršno oblast v svoje roke.¹⁹³ Najboljšo priložnost, da dejavno pristopi k reševanju socialnih vprašanj, je imel kot predsednik vlade. Njegova vlada je sprva pokazala načelno pripravljenost za reševanje socialne problematike, saj je v nastopni deklaraciji napovedala sprejetje zakona o kmečkih posojilih in zakona o končanju agrarne reforme. Vladna skupščinska večina je nato sredi avgusta 1928 potrdila nujnost predloga zakona o razdolžitvi kmetov, nujnost predloga zakona

---

190 Simčič, Krščanskosocialni aktivizem Andreja Gosarja, str. 91. O Gosarjevi »stanovanjski naredbi« gl. tudi Perovšek, Tavčarjevo župansko devetletje, str. 602–605.

191 Ratej, Korošec, notranji minister 1928, str. 229.

192 SI AS 1472, Okrožnice ministra za notranje zadeve dr. Korošca za pobijanje komunistične nevarnosti (avgust 1928–januar 1929). Gl. tudi Dolenc, *Med kulturo in politiko*, str. 222–223.

193 Ratej, Korošec, notranji minister 1928, str. 234–235.

o končanju agrarne reforme v Dalmaciji ter nujnost predloga zakona o likvidaciji kmečkih dolgov in likvidaciji begovskih posestev v Bosni in Hercegovini. Zaradi njene nepripravljenosti na sodelovanje z opozicijo omenjeni zakoni niso bili sprejeti.¹⁹⁴

Največji uspeh v uresničevanju svojih zamisli je SLS v dvajsetih letih dosegla v času delovanja t. i. oblastnih samouprav v letih 1927–1929. Õblastna samouprava je posameznim upravno-ozemeljskim enotam, t. i. Õblastim, na katere je bila razdeljena Kraljevina SHS, omogočala, da samostojno urejajo posamezne socialnogospodarske in kulturnoprosvetne zadeve. Na Slovenskem so, skupaj s hrvaško občino Kastav in Medžimurjem, oblikovali ljubljansko (s sedežem v Ljubljani) in mariborsko Õblast (s sedežem v Mariboru).¹⁹⁵ Õblastno samoupravo so izvajali Õblastne skupščine in njihovi izvršilni organi, Õblastni odbori. Na volitvah v Õblastne skupščine leta 1927 je SLS dosegla absolutno zmago v obeh slovenskih Õblasteh. Poleg SLS je v Õblastnih skupščinah svoje predstavnike imelo še 11 političnih strank. V obdobju delovanja Õblastnih skupščin lahko govorimo o slovenskem parlamentarizmu v prvi jugoslovanski državi.¹⁹⁶

Ker tako široka avtonomija, kot so jo načrtali v njenem programu, v jugoslovanski državopolitični stvarnosti ni bila izvedljiva, se je SLS pragmatično odločila, da svoje narodnopolitične cilje vsaj deloma uresniči v okviru Õblastnih samouprav. Pri tem ji je po dolgoletni opoziciji pomagalo sodelovanje v vladah beograjskega režima. SLS je na podlagi svoje Õblastne dominacije v Sloveniji uspelo, da sta obe slovenski samoupravi samostojno

---

194 Perovšek, »V zaželjeni deželi«, str. 245, 250, 252.

195 Ljubljanska Õblast je obsegala naslednje območje: mesto Ljubljana, politične okraje Črnomelj, Kamnik (razen občin Motnik, Trojane in Špitalič), Kočevje, Kranj (s koroško občino Jezerško), Krško, Litija, Ljubljana-okolica, Logatec, Novo mesto in Radovljica, sodna okraja Brežice in Sevnica (občini Veliki Kamen in Mrčna sela), sodni okraj Laško (razen občine Sv. Rupert) in Kastav. Mariborska Õblast pa je obsegala naslednje območje: mesta Celje, Maribor in Ptuj, politične okraje Ljutomer, Maribor, Prevalje, Ptuj in Slovenj Gradec, sodne okraje Kozje (razen občin Veliki Kamen in Mrčna sela), Celje, Vransko, Gornji Grad in Šmarje, občina Sv. Rupert (iz sodnega okraja Laško) ter občine Motnik, Trojane in Špitalič (iz političnega okraja Kamnik), Prekmurje in Medjimurje. – *Uradni list Pokrajinske uprave za Slovenijo*, 15. 5. 1922, str. 313.

196 Stiplovesek, *Slovenski parlamentarizem*, str. 13, 106–108, 346.

urejali pomembna vprašanja svojega socialnogospodarskega in kulturnoprosvetnega razvoja in *de facto* izvajali omejene zakonodajne funkcije. Kolikor je zakonodaja le omogočala, sta delovali kot ena slovenska upravna enota ter s svojim delovanjem vzpostavili »tiho (slovensko) avtonomijo«. SLS je, ob ostri kritiki opozicije, delovanje obeh oblastnih samouprav izkoriščala tudi za svoje strankarske koristi oziroma »posest naroda«, vendar so njeni najpomembnejši dosežki koristili vsem oziroma splošnim slovenskim interesom. Z uvedbo diktature kralja Aleksandra leta 1929 je bilo delovanje oblastnih samouprav ukinjeno.¹⁹⁷

Na liberalni strani se je njen večinski meščanski del ravnal po programskih vodilih, ki so jih opredelili že ob nastanku JDS, in usmeritvah vsedržavne Demokratske stranke. Njuni idejno-politični in socialnogospodarski poudarki so se v glavnem prekrivali,¹⁹⁸ le da je DS močneje poudarila jugoslovanski narodni in državni unitarizem. Slovence, Hrvate in Srbe je imela

»za nacionalno enoto po krvi in jeziku, po zavesti, po kontinuiteti zemlje, na koji prebiva sklenjeno, ter po skupnih življenjskih interesih svojega narodnega obstanka«. Skladno z načelom jugoslovanskega narodnega in državnega unitarizma je nasprotovala možnosti, »da bi zgodovinske, plemenske in pokrajinske razlike smele tvoriti razlog in podlago posebni politični in administrativni ureditvi in posebno za razmejitev«.

Obstoja in ustvarjanja izjemnih (federativnih ali avtonomističnih) pokrajinskih privilegijev zato ni podpirala, temveč le enotno izvajanje državne oblasti prek upravne dekoncentracije po gospodarskih in zemljepisnih merilih. V agrarni politiki je poudarila potrebo po izvedbi agrarne reforme in ukinitvi fevdalnih odnosov.¹⁹⁹

Slovenski liberalci, povezani v DS (od leta 1924 Samostojna demokratska stranka – SDS), so v začetku dvajsetih let odstopili

---

197 Prav tam, str. 12–13, 106–302, 325–331, 346.

198 Prim. Perovšek, *Programi političnih strank*, str. 23–28. *Program Jugoslovanske demokratske stranke*.

199 *Program Jugoslovanske demokratske stranke*, str. 4–5, 8–9.

od demokratičnih pogledov na volilni sistem, saj so se uprli ženski volilni pravici na občinskih volitvah, ki jo je leta 1920 za Slovenijo dosegla SLS. Tako kot v avstrijski dobi so poudarjali, da pomeni ženska volilna pravica zgolj politično oporo »klerikalnemu zmaju« – SLS, pri čemer naj bi imela odločilno vlogo duhovščina. Leta 1921 so v Beogradu, kjer zanjo v resnici ni bilo razumevanja, žensko volilno pravico odpravili še pred občinskimi volitvami. Kljub temu je na volitvah spomladi 1921 SLS zmagala.²⁰⁰

Liberalno nasprotovanje političnemu katolicizmu je bilo značilno tudi za dvajseta leta, saj so bili Slovenci po letu 1918 še vedno zazrti v nadaljnji ideološki boj.²⁰¹ Liberalci so največji uspeh dosegli z ustavno uveljavitvijo kancelparagrafa, kajti njegovi pobudniki in glavni zagovorniki so prihajali iz njihovih vrst. »Dvema gospodoma se ne more služiti. Služiti Bogu je težje, zato naši duhovniki raje služijo politiki«, so znali reči na liberalni strani.²⁰² Določila kancelparagrafa, skupaj s kazenskimi ukrepi, so se nato kot sredstvo idejnega in političnega boja skozi različne pravne rede na Slovenskem ohranila do začetka 21. stoletja.²⁰³

Slovenski pripadniki DS/SDS so se o političnem katolicizmu zelo ostro izražali. Glasu iz svojih vrst, naj bi odstopili od kulturnega boja, niso bili pripravljene poslušati.²⁰⁴ Po njihovem prepričanju, ki so ga povezovali z grožnjo državljanske vojne, je bil edini smisel avtonomistične politike SLS njena totalitariistična samovlada. »Sedaj se pa zamislimo, da bi bila Slovenija nekaka avtonomna država, kakor jo hoče SLS«, je sredi dvajsetih let zapisalo liberalno *Jutro*.

»Klerikalni teror [bi] za desetletja vzdrževal v Sloveniji klerikalno nadvlado. Nižje in višje upravne instance, javna varnost, vse bi bilo pod komando škofov in politikujoče duhovščine, proti

200 Perovšek, *O demokraciji in jugoslovanstvu*, str. 77–79, 81.

201 Vidovič-Miklavčič, *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom*, str. 46.

202 *Jutro*, 24. 7. 1928, Kdo ruši vero?, str. 2.

203 Perovšek, *O demokraciji in jugoslovanstvu*, str. 56–75.

204 O tem gl. Perovšek, *Pium desiderium* Vekoslava Kukovca, str. 79–100.

katerih ukrepom ne bi bilo nobene odpomoči več. (...) Klerikalci so danes v srečnem položaju, da jim ni treba premišljevat, kako bi z nasiljem zatrli meščansko vojno v avtonomni Sloveniji.«²⁰⁵

Pred katoliško »osvojitvijo naroda« je ob ljubljanskih občinskih volitvah leta 1927 svaril tudi županski kandidat SDS dr. Dinko Puc. Na primeru Ljubljane je poudaril, da si SLS iz nje želi napraviti »mestece, prepreženo s cerkvami in samostani, napraviti iz njegovega prebivalstva gospodarsko odvisne in zaslužnjene ljudi, njegovo kulturo pa dati pod kuratelo Zgodnje Danice, Rimskega katolika, Bogoljuba ter Klaverjeve in Mohorjeve družbe!«²⁰⁶ Volitve je dobila SDS,²⁰⁷ kulturnobojna usmeritev liberalne strani pa je naslednje leto privedla do priključitve NSS k SDS.²⁰⁸

Glavno narodnopolitično vodilo slovenske DS/SDS je bil jugoslovanski narodni in državni unitarizem. Njeni pripadniki so ga občutili kot zgodovinsko izpolnitev slovenskega narodnega, političnega in državnega bivanja,²⁰⁹ stranki pa je v unitaristični in centralistični Kraljevini SHS zagotavljal upoštevanje v Beogradu in s tem boljši politični položaj. Liberalno jugoslovanstvo je bilo tudi pomemben sestavni del kulturnega boja proti SLS. Najbolj povedno ga je leta 1924 predstavil vodilni liberalni politik dvajsetih let Gregor Žerjav in takole povedal, kaj hočejo liberalci:

»Slovenski del naroda prevesti v Jugoslovenstvo, na danih uspehih našega kulturnega in gospodarskega dela graditi naprej v smeri čim večje združitve, udejestvovati organizatorne slovenske sposobnosti v vseh delih naroda, da zrastemo v nerazdvojno jugoslovensko celoto, združiti vse ustvarjajoče sile med Slovenci v to akcijo, to je želja slovenske demokracije. S tem bi bil za Slovence problem malega naroda povoljno rešen.«²¹⁰

205 *Jutro*, 23. 1. 1926, Ljubljana, 21. januarja, str. 1.

206 *Jutro*, 1. 10. 1927, V nedeljo bo slavila napredna Ljubljana svojo tretjo zmago!, str. 1.

207 Perovšek, *Političnoupravna podoba Ljubljane 1918–1941*, str. 321.

208 Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, str. 221.

209 Prim. Perovšek, *O demokraciji in jugoslovanstvu*, str. 122. Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, str. 33–44, 56–65, 143–146, 152–157, 187–197, 238–245, 251–276.

210 *Jutro*, 5. 2. 1924, Jugoslovenska demokracija na pohodu, str. 2.

Temu se niso odpovedali, niti tedaj ne, ko so bili v drugi polovici dvajsetih let nekaj časa v opoziciji proti beograjskemu režimu. Jugoslovanski unitarizem je bil liberalna politična stalnica v Kraljevini SHS/Jugoslaviji. Slovenska DS ga je z neposrednim političnim učinkom podprla v času delovanja DVS in z glasovanjem za Vidovdansko ustavo. Za uveljavitev jugoslovanskega centralizma si je kot minister za konstituanto in izenačenje zakonov v letu 1919 prizadeval tudi liberalni politik dr. Albert Kramer. DS/SDS je podpirala tudi delovanje bojne organizacije Orjuna, ki se je v prvi polovici in sredi dvajsetih let z nasilnimi sredstvi borila za uveljavljanje jugoslovanskega nacionalnega in državnega unitarizma ter proti revolucionarnemu delavskemu gibanju.²¹¹ Pri uresničevanju strankinih socialnih nazorov je bil dejaven Vekoslav Kukovec, ki je kot poslanec v Ustavodajni skupščini Kraljevine SHS zagovarjal načrte socialnih zakonov in kot minister za socialno politiko leta 1920 v vsej državi izvedel enotno zavarovanje delavcev.²¹² V letih 1923–1924 je v okviru liberalne meščanske politike delovala tudi oživiljena (kranjska) Narodno napredna stranka, ki so jo po razhodu z »mladini« ustanovili »starini« iz JDS. Stranka je imela enake poglede kot DS, izstopal pa je njen poudarek pomena svobodomiselstva.²¹³

VLS/SLS in DS/JDS-SDS sta se kljub ostremu medsebojnemu boju v prvem jugoslovanskem desetletju našli tudi na isti strani: ob zadržanem sprejemu senžermenske mirovne pogodbe, zanosu ob priključitvi Prekmurja k narodni matici ter splošni narodni žalosti ob koroškem plebiscitu in rapalski mirovni pogodbi v letih 1919–1920. Vključili sta se tudi v proteste proti okrnitvi ljubljanske univerze v letih 1927–1928. Celovitost slovenske univerze jim je uspelo ohraniti.²¹⁴ Obe politični stranki sta pozdravili tudi uvedbo kraljeve diktature leta 1929.²¹⁵

211 Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, str. 134–135, 137, 255–257.

212 Pirjevec, Kukovec Vekoslav, str. 581.

213 Perovšek, *Programi političnih strank*, str. 52–58.

214 Dolenc, *Kulturni boj*, str. 246–250.

215 *Slovenec*, 8. 1. 1929, Vlada zakonitosti, pravice in enakosti, str. 1. *Jutro*, 8. 1. 1929, Ljubljana, 7. januarja, str. 1. O uvedbi kraljeve diktature gl. podrobneje Gašparič, *SLS pod kraljevo diktaturo*, str. 53–71.

VI.

Z uvedbo svoje osebne diktature 6. januarja 1929 je kralj Aleksander razveljavil ustavo, razpustil Narodno skupščino ter prepovedal in razpustil vse politične stranke. Imenoval je tudi novo vlado, ki je bila odgovorna samo njemu. Vlado je vodil divizijski general in častni kraljevi adjutant Petar Živković. Kot smo že opozorili, je bilo z diktaturo ukinjeno tudi delovanje oblastnih samouprav.

Katoliška stran se je ob uvedbi diktature prilagodila novonastalim razmeram in sodelovala v Živkovićevi vladi. Član vlade je postal načelnik nekdanje SLS in dotedanji predsednik vlade Anton Korošec. Aleksander je v vladi potreboval tudi opaznejšega političnega predstavnika iz Slovenije, po možnosti takega, ki bi užival večinsko podporo slovenskega političnega telesa in ugled v tujini.²¹⁶ Korošec je z vstopom v vlado podprl kralja, obenem pa ohranil slovensko (katoliško) prisotnost v novem jugoslovanskem političnem vrhu. V vladi je ostal do septembra 1930, ko ga je nadomestil pripadnik nekdanje SLS inž. Dušan Serbec. Liberalce so pri sestavi šestojanuarske vlade obšli. Na njihovo dolgoletno podporo jugoslovanskemu unitarizmu in centralizmu, ki so jo ideološko in politično tolmačili kot izrazito državotvorno držo, je kralj pozabil. Po moči so bili drugoten dejavnik v slovenski politiki, v zadnjem obdobju pred diktaturo pa celo med ostrimi opozicijskimi kritiki obstoječih političnih in družbenih razmer.²¹⁷ Priložnost sodelovati v vladi so dobili po dobrih dveh letih in pol kasneje.

V času sodelovanja nekdanje SLS v šestojanuarski vladi je prišlo do upravne združitve celotnega jugoslovanskega dela Slovenije. Zaokrožen je bil v Dravski banovini, eni od novih upravnootemeljskih enot, na katere so po uvedbi diktature razdelili jugoslovansko državo, preimenovano v Kraljevino Jugoslavijo. Preostale banovine, delna izjema je bila le Vardarska, so bile

---

216 Prav tam, str. 83.

217 Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, str. 262–265, 267–268.

oblikovane tako, da so upravno in ozemeljsko delile posamezna jugoslovanska zgodovinska ozemlja in narodne individualnosti. Upravna zaokrožitev slovenskega ozemlja v Dravski banovini in imenovanje Serneca za prvega bana Dravske banovine oktobra 1929 (njegov pomočnik je postal liberalec dr. Otmar Pirkmajer) sta verjetno bili ugodnosti, ki so ju Slovenci dobili zaradi Koroškevega sodelovanja v vladi.²¹⁸

Kljub temu da je bilo zaokrožitev slovenskega ozemlja v Dravski banovini mogoče razumeti kot politični uspeh nekdanje SLS, je bilo njeno sodelovanje v Živkovičevi vladi vedno bolj sporno. Vlada je stopnjevano izvajala politiko jugoslovanskega državnega unitarizma in svojo temeljno zamisel o oblikovanju enega samega jugoslovanskega naroda. SLS kot nekdanja vodilna slovenska avtonomistična sila pri tem ni mogla sodelovati. Zaradi sodelovanja v vladi je vodstvu katoliškega gibanja začela nasprotovati tudi opozicija v nekdanji stranki – krščanski socialisti. Zato se je septembra 1931 odločilo za izstop iz vlade in opozicijsko politično držo.²¹⁹

Nekdanja SLS je po odhodu v opozicijo najprej abstimirala volitve v novo Narodno skupščino Kraljevine Jugoslavije novembra 1931 in s pomočjo mreže svojih zaupnikov organizirala učinkovito protivolilno kampanjo.²²⁰ Obenem je začela obujati svoj avtonomistični program. 31. decembra 1932 oziroma 1. januarja 1933 je pripravila t. i. Slovensko deklaracijo ali ljubljanske (tudi Koroškeve) punktacije. V njih je poudarila, da je slovenski narod razdeljen med štiri države – Jugoslavijo, Italijo, Avstrijo in Madžarsko. Njegova poglobljena zahteva je združitev v eno samo politično enoto, saj se le tako lahko ohrani in vsestransko razvija. Naloga največjega dela naroda, ki živi v Jugoslaviji, je, da si za ta ideal prizadeva vse dotlej, dokler ne bo uresničen. Zato si mora slovenski narod v jugoslovanski državi pridobiti tak samostojen položaj, da bo trajno privlačil vse dele slovenskega

---

218 Perovšek, *Dravska banovina in banski svet*, str. 327–328. Perovšek, *Punktacije*, str. 339.

219 Prav tam.

220 O tem podrobneje Gašparič, *SLS pod kraljevo diktaturo*, str. 126–127, 130–132.

naroda, ki živijo v drugih državah. Slovenskemu narodu morajo biti v Jugoslaviji zagotovljeni njegova narodna individualnost, narodno ime, njegova zastava, etnična celovitost, razpolaganje z njegovimi lastnimi finančnimi sredstvi, njegova kultura in politična svoboda. Punktacije so zahtevale socialno zakonodajo, ki bo zagotovila harmoničen razvoj vseh socialnih stanov, zlasti kmečkega in delavskega. Uresničitev teh ciljev je mogoča le v svobodnem sporazumu Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki mora na demokratični podlagi preurediti jugoslovansko državo v več enakopravnih enot, ena izmed njih naj bi bila tudi Slovenija. Punktacije so poudarile, da želijo Slovenci sodelovati z vsemi političnimi silami, ki stremijo k preureditvi države.²²¹

Na punktacije sta se ostro odzvala unitaristična politika in režim. Korošca in člane najožjega vodstva nekdanje SLS so konfinirali. V konfinaciji so ostali do oktobra 1934, v tem času pa je Korošec, ki je konfinacijo v glavnem preživel na Hvaru, še vedno veljal za upoštevanja vredno politično osebo.²²² Vrata v visoko jugoslovansko politiko so se mu znova široko odprla junija 1935, ko je politični razvoj po atentatu na kralja oktobra 1934 privedel do zamenjave dejavnikov politične moči v državi. Korošec je po večletni opozicijski drži katoliške politike znova stopil v vlado in še enkrat prevzel ministrstvo za notranje zadeve. V času opozicijske drže nekdanje SLS so na katoliški strani pripravili dve veliki verski manifestaciji: proslavo 1900. obletnice odrešenja obnem z biserno mašo nadškofa Jegliča 30. julija 1933 v Ljubljani in evharistični kongres 8. septembra 1934 v Mariboru. Manifestaciji sta potekali v duhu vztrajanja Slovencev pri katoliški veri, ki je najmočnejše gibalno večine slovenskega naroda.²²³

Na katoliški strani so v tridesetih letih preoblikovali svoje dotedanje socialnogospodarske nazore. Po objavi okrožnice papeža Pija XI. *Quadragesimo anno*, 15. maja 1931, ki je pozvala

---

221 NUK, Rokopisna zbirka, 312/1–9, letaki do 1937. Gašparič, *SLS pod kraljevo diktaturo*, str. 167–168.

222 Gašparič, *SLS pod kraljevo diktaturo*, str. 212–224.

223 *Slovenec*, 1. 8. 1933, Slovensko ljudstvo se je zbralo okrog križa, str. 1; 11. 9. 1934, Po kongresu v Mariboru, str. 1.

k nujni preureditvi socialnega, gospodarskega in kulturnega življenja po krščanskih načelih, je katoliška politika zagovarjala korporativni družbeni in gospodarski program. Program je na temelju papeževe okrožnice poudarjal potrebo po sodelovanju stanov z organiziranjem avtonomnih korporacij po socialnih opravilih. Sestavljali naj bi jih delavci in delodajalci; tudi tedanje krščanske sindikalne organizacije naj bi utirale pot korporacijam, ki bi bile bistveni organi resničnega socialnega reda. Imele bi glavno vlogo v procesih gospodarskega in političnega odločanja. Po korporativnem socialnogospodarskem programu bi v gospodarstvu uvedli »red v svobodi«, ko svoboda posameznika ne bi bila več neomejena, ampak bi ji postavili pravične meje v stanovski družbi. Obseg gospodarske svobode bi bil družbeno določen. Na katoliški strani so ob tem izrecno poudarili, da stanovsko korporativni program od socializma loči spoštovanje zasebne lastnine. Ta je nedotakljiva in država je nikomur ne more odvzeti. Lahko pa usmerja njeno uporabo in jo usklajuje s skupnimi interesi.²²⁴

Trideseta leta so prinesla spremembe tudi na liberalni strani. Na političnem področju je njihova prva polovica pomenila dominanten položaj liberalne politike v Dravski banovini in sodelovanje v jugoslovanski vladni politiki. Tedaj so bili liberalci edini slovenski zastopniki v vladi. Na podlagi svojega oblastnega položaja so na Slovenskem zagotovili tudi (skromno) nadpolovično udeležbo na skupščinskih volitvah leta 1931, na katerih je nastopila le režimska volilna lista, in poskrbeli za njeno zmago. Dejanske opore med ljudstvom liberalna politika ni imela. Po volitvah je liberalni ban dr. Drago Marušič zaradi abstinenčne akcije nekdanje SLS razpustil njeni pomembni organizaciji – ljubljansko in mariborsko Kmetско zvezo, ki sta delovali pod okriljem katoliške Prosvetne zveze; utemeljeno je domneval, da je bil v uspešno protivolilno propagando vprežen tudi organizacijski aparat SLS.²²⁵ To je bil za katoliško stran hud udarec, ki ga

224 Perovšek, »V zaželjeni deželi«, str. 211–212.

225 Vidovič-Miklavčič, *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom*, str. 38. Gašparič, *SLS pod kraljevo diktaturo*, str. 135.

je podkrepila še razpustitev ljubljanske in mariborske Prosvetne zveze leta 1933.²²⁶ Liberalci so se leta 1932 vključili v novoustanovljeno vsedržavno Jugoslovansko radikalno kmetsko demokracijo (JRKD, od leta 1933 Jugoslovanska nacionalna stranka – JNS), edino politično organizacijo, ki jo je dovolil režim kraljeve diktature. Programske osnove dotedanje liberalne politike so se odtlej navezoval na novo vsedržavno politično stranko, ki je zagotavljala politično prevlado kraljevega absolutizma in jugoslovanskega unitarizma. Zavezala se je monarhistični državi z dinastijo Karađorđevićev na čelu.

Programske smernice JRKD oziroma JNS so novo politično organizacijo vpele v dosledno obrambo jugoslovanske nacionalne enotnosti in državnega centralizma. Vzporedno s strogim izvajanjem načela državne enotnosti je JRKD/JNS priznavala tudi potrebo po upravni decentralizaciji in uvedbi širokih samouprav v občinah in banovinah. Zagovarjala je državno šolo, odgovorno za razvoj jugoslovanske ideje in enotne jugoslovanske kulture. Od posameznika državljana je zahtevala disciplino ter upoštevanje zakonov in oblasti, po drugi strani pa je od države zahtevala upoštevanje temeljnih državljanskih pravic in svoboščin. Poudarila je načelo svobode vesti in veroizpovedi ob pripombi, da verski predstavniki ne smejo zlorabljati vere v politične namene. Zavzela se je za medsebojno versko strpnost, verski mir in enakopravnost vseh veroizpovedi.²²⁷

Nova vsedržavna politična organizacija se je na socialnogospodarskem področju zavzemala za zaščito dela in zagotovitev preživetja vseh delavskih slojev. Zavzemala se je tudi za pravično in enakomerno razdelitev davčnih bremen na vse sloje prebivalstva. Na gospodarskem področju je poudarjala načelo zadružne samopomoči. Sicer pa je poudarjala potrebo po vsestranskem napredku kmetijstva in se zavzela za izvedbo

---

226 Vidovič-Miklavčič, *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom*, str. 39.

227 *Jutro*, 18. 12. 1931, Na delo za novo vsedržavno stranko!, str. 1; 21. 7. 1933, Konstituiranje Jugoslovenske nacionalne stranke, str. 1–2.

agrarne reforme. Poleg kmetijstva je posebej poudarila pomen obrti in zagovarjala zaščito domače industrije.²²⁸

Ob preoblikovanju JRKD v JNS so v socialnih načelih posebej poudarili potrebo po uskladitvi gospodarskih interesov vseh socialnih slojev v duhu narodne solidarnosti, to je usklajenosti osebne in družbenega interesa na gospodarskem področju. Poudarek je imel tudi propagandni značaj in je predstavljal strankino »drugo osnovno idejo«, takoj za jugoslovansko nacionalno enotnostjo. Svojo vlogo je imela tudi tedanja gospodarska kriza, ki je stranki služila kot dodaten argument v prid »socialni solidarnosti« kot nasprotju razrednega boja.²²⁹ JNS je podpirala zasebno lastnino, nasprotovala pa je njeni izrabi v škodo družbe kot celote. Zavračala je tudi prevlado zasebnega interesa nad družbenimi interesi, s postopnim izvajanjem socialnih reform pa je želela ublažiti obstoječa družbena nasprotja. Sprejemala je načelo državne intervencije v gospodarstvu. Priznavala je »potrebo snovanja gospodarskih korporacij in sindikatov zainteresiranih slojev pod pogojem, da vpliva država po pravu svoje vrhovne oblasti na njihovo delo in medsebojne odnošaje v korist socialnega miru«. ²³⁰ Kot je leta 1933 zapisalo *Jutro*, so s tem programskim stališčem zapustili »zastarele liberalne nazore o gospodarskih in socialnih problemih«. ²³¹ Opozoriti pa je treba, da korporativizem oziroma ideje »stanovske države« in »načrtno gospodarstvo« za jedro slovenske liberalne politike niso predstavljali mnogo več kot le zveneče krilatice in retorične prilagoditve duhu dobe. ²³² Glasovi za in proti »načrtnemu gospodarstvu« pa so se slišali še v začetku štiridesetih let. ²³³

V JRKD/JNS so slovenski liberalni politiki zasedli več pomembnih položajev. Njen glavni tajnik je bil Albert Kramer, ki

---

228 Prav tam.

229 *Jutro*, 21. 7. 1933, Konstituiranje Jugoslovanske nacionalne stranke, str. 1. Mulej, *Gospodarski in družbeni nazori*, I, str. 112–113, 116.

230 *Jutro*, 21. 7. 1933, Konstituiranje Jugoslovanske nacionalne stranke, str. 1, 2.

231 *Jutro*, 23. 7. 1933, Po kongresu JNS, str. 1.

232 Mulej, *Gospodarski in družbeni nazori*, II, str. 40–55.

233 *Jutro*, 10. 7. 1940, *Gospodarstvo: načrtno in dirigirano gospodarstvo*, str. 5; 28. 7. 1940, *Pravilna pot*, str. 1.

je bil tudi eden od njenih podpredsednikov. Drugi predstavnik slovenske liberalne politike, ki je postal podpredsednik JNS, je bil Ivan Pucelj. Kramer in Pucelj sta bila tudi najpogostejša slovenska liberalna predstavnika v jugoslovanskih vladah med letoma 1931 in 1935 in najvidnejša politična izvajalca politike jugoslovanskega unitarizma v tem obdobju.²³⁴ Tedaj je kazalo, da je jugoslovanska politična prihodnost namenjena unitaristični ideji in napredovanju liberalizma v njej. Ob tem pa je v liberalnem nazorskem krogu prišlo do odpora proti politiki nacionalnega unitarizma. Leta 1932 ga je odmevno izrazil Josip Vidmar v svoji znani knjižici *Kulturni problem slovenstva*. Vidmarja je podprla skupina vidnih liberalnih kulturnih delavcev, ki so leta 1933 ustanovili svojo revijo *Sodobnost* in med večino slovenskih liberalnih izobražencev dokončno utrdili stališče, da je izguba slovenske nacionalne identitete škodljivo in samomorilsko dejanje. Liberalna politika je Vidmarjevo knjižico ostro napadla, tako kot je kasneje ostro napadla tudi Ljubljanske punktacije.²³⁵

Dominantni položaj liberalne politike v Dravski banovini je utemeljevalo mesto njenega najvišjega upravnopolitičnega predstavnika – bana, ki ji je pripadalo od decembra 1930. Od jeseni 1931 so na podlagi sodelovanja z režimom diktature liberalci imeli tudi absolutno večino v banovem posvetovalnem telesu – banskem svetu. Liberalna politika se je v upravljanju banovine, ki ni obsegalo političnih zadev, predvsem posvetila tekočim razvojnim gospodarskim vprašanjem ter reševanju gospodarske krize in skrajno zaostrenih socialnogospodarskih razmer na Slovenskem. Osnovali so bednostni sklad, ki je bil namenjen financiranju javnih del, zaposlovanju višje kvalificiranih, zlasti mlajših javnih nameščencev ter zaposlovanju in podpiranju brezposelnih in njihovih družin.²³⁶ Od vprašanj, ki so bila povezana s političnim področjem, so v letih 1932–1933 v banskem svetu razpravljali o ljubljanski univerzi in obsodili

---

234 Prim. Perovšek, *O demokraciji in jugoslovanstvu*, str. 217–218, 225–237.

235 Perovšek, *Slovenski liberalci in narodno vprašanje 1931–1933*, str. 263–266, 269–272.

236 Stiplovšek, *Banski svet*, str. 123 pass. Mulej, *Gospodarski in družbeni nazori*, I, str. 120–122.

obujene zamisli o njeni okrnitvi, o Ljubljanskih punktacijah in pastirskem pismu jugoslovanskih škofov proti (liberalni) sokolski telesnovzgojni organizaciji.²³⁷

V zvezi z reševanjem socialnogospodarskih vprašanj si je liberalna stran prizadevala za razširitev pristojnosti banskega sveta pri oblikovanju banskega proračuna, zahtevala pa je tudi postavitev ustavno zagotovljene banovinske samouprave, to je voljenega banovinskega sveta in njegovih organov, na podlagi najširše decentralizacije. Po dobrem, a ne zmagovitem volilnem rezultatu nekdanje SLS na občinskih volitvah leta 1933 je njena želja, da bi izvedli volitve v banovinski svet, splahnela. Zahteve banskega sveta v liberalni sestavi po razširitvi pristojnosti banovin se niso radikalizirale v zahtevo po oblikovanju slovenske banovine s širokimi avtonomističnimi zakonodajnimi, izvršilnimi in finančnimi pristojnostmi.²³⁸

VII.

Z vstopom nekdanje SLS v vlado junija 1935 je edini slovenski dejavnik v jugoslovanski vladni politiki ponovno postala katoliška stran. S tem so bili postavljeni tudi temelji novega vodenja Dravske banovine. Nekdanja SLS oziroma slovenski del medtem ustanovljene nove vsedržavne politične stranke Jugoslovanske radikalne skupnosti (JRS) je njeno vodenje prevzel septembra 1935. Tedaj je novi ban Dravske banovine postal dr. Marko Natlačen. Decembra so tudi povsem prenovili bankski svet, ki so ga skoraj v celoti sestavljali pripadniki katoliškega dela slovenske politike.²³⁹ Leto 1935 je bilo nasploh pomembno za slovensko katoliško gibanje. Od 28. do 30. junija 1935 se je v Ljubljani zbral 2. evharistični kongres za Jugoslavijo, »v zgodovini našega naroda največje zborovanje«.²⁴⁰ Napovedali so ga že leta

---

237 Stiplovšek, *Banski svet*, str. 132–134, 154–158.

238 Prav tam, str. 118 pass.

239 Prav tam, str. 267–268, 269, 270, 272.

240 *Il. evharistični kongres*, str. 547.

1934.²⁴¹ Na kongresu so poudarili, da val brezboštva in sovraštva do Boga preplavlja svet, fizična sila pa ustvarja »demoniski zalet gmote v pravice duha«.²⁴² To so spočeli liberalizem, ki je v ljudeh izbrisal božjo podobo, materialistični marksizem, boljševisem, fašizem in poganski nacionalizem (nacizem).²⁴³ Opaznejša je bila obsodba marksizma oziroma komunizma (boljševizma), kljub temu pa fašizem in poganski nacionalizem (strahovlada rase in krvi) v negativnem vrednotenju nista bistveno zaostajala. Na kongresu so pozvali vso katoliško družbo, vse katoliške narode sveta in njihove ustanove, naj se jim postavijo nasproti.²⁴⁴ Poudarjeni vodili sta bili pokristjanjenje vsega življenja in krščanska prenovitev sveta, kar je bila, kot so dejali, napoved križarske vojne. Vodili naj bi jo na duhovni ravni in z optimističnim aktivizmom ter v disciplinirani strnjenosti s Cerkvijo *mislili, govorili in delali katoliško*.²⁴⁵ To so slovesno obljubili na kongresnih zborovanjih predstavnikov vseh stanov in poklicev.²⁴⁶ Ob izpovedi katoliške odločenosti se je kongres zavzel proti sekularizaciji in profanaciji Gospodovih dni (nedelj) in za razširjenje ter zaščito evharistične vzgoje.²⁴⁷ Ko je na zborovanju zastopnikov delavskega stanu 29. junija 1935 v zborovalno dvorano prišel Anton Korošec, je predsednik zborovanja Ivan Majeršič v pozdravni besedi Korošču izrazil željo, »da bi ostal daljšo dobo na odgovornem mestu notranjega ministra, da si slovensko ljudstvo vsaj nekoliko opomore in se oddahne«.²⁴⁸

Katoliška politika, ki jo je poosebljal Korošec, je svojo ponovno strankino obliko dobila dober mesec in pol po 2. evharističnem kongresu. Nekdanje SLS, Narodno radikalna stranka

---

241 Prav tam, str. 35–38.

242 Prav tam, str. 387, 432, 436.

243 Prav tam, str. 233, 251, 273, 322, 337–338, 343, 345, 387–388, 403, 432, 436, 503, prim. tudi str. 543.

244 Prav tam, str. 260–261, 268, 323–324, 387–388, 437. Prim. tudi str. 233, 510.

245 Prav tam, str. 238, 251, 264, 277–278, 302–303, 339, 436.

246 Prav tam, str. 238–239, 248–249, 264–265, 277–278, 288–289, 298–299, 309–310, 328–329, 340–341, 356–357, 367–368, 381–382, 393–394, 408–409, 417–418, 428–429, 439–440, 450–451, 461–462.

247 Prav tam, str. 171–174.

248 Prav tam, str. 259.

in Jugoslovanska muslimanska organizacija, ki so tvorile novo vlado, so 19. avgusta 1935 ustanovile že omenjeno Jugoslovansko radikalno skupnost. JRS v Dravski banovini je predstavljala nekdanja SLS, njen nekdanji načelnik Korošec pa je postal podpredsednik nove, režimske vsedržavne stranke.

JRS je podpirala monarhijo in dinastijo Karađorđevićev ter ustavno in parlamentarno državo. Podpirala je tudi splošno, enako, neposredno in tajno volilno pravico ter klasične državljanske pravice in svoboščine. Zagovarjala je jugoslovanski narodni in državni unitarizem ob zahtevi po spoštovanju vseh treh imen jugoslovanskega naroda – Slovencev, Hrvatov in Srbov, njihove enakopravnosti ter enakopravnosti obeh pisav (latinice in cirilice). Glede izvajanja upravne oblasti se je zavzela za oblikovanje širokih samouprav, ki bi posameznim območjem zagotavljale samostojno urejanje svojih lokalnih potreb s tem, da lokalna uprava ne bi prihajala v nasprotje s cilji in potrebami države. Zagovarjala je neodvisnost sodstva in stalnost sodnikov. V finančnem pogledu se je zavzela za znižanje neposrednih davkov in postopno obremenitev davčnih zavezancev. JRS je v svojih gospodarskih programskih usmeritvah poudarila pomen kmetijstva, skrb za obrtnike in delavce ter zaščito domačih gospodarskih proizvodov ob sklepanju trgovskih pogodb s tujino. V združništvu je videla enega od najpomembnejših dejavnikov narodnega gospodarstva. Naloga šolstva naj bi bila utrjevanje jugoslovanske skupnosti kot sinteze vseh pozitivnih lastnosti in ustvarjalnih sil jugoslovanskega naroda. V verskem pogledu je zastopala načelo spoštovanja svobode veroizpovedi in razumne razmejitve med cerkvijo in državo v soglasju s priznanimi veroizpovedmi in spoštovanjem državne avtoritete. Na socialnem področju je podpirala izpopolnitev zaščite delavcev in njihovo zavarovanje, zlasti glede najnižjih plač, ter zavarovanje v primeru brezposelnosti, starosti in onemoglosti. Zagovarjala je dobro opremljeno vojaško silo skupaj z dobrimi in prijateljskimi odnosi s sosednjimi državami in zavezniki.²⁴⁹

249 *Slovenec*, 20. 8. 1935, Program Jug. radikalne zajednice, str. 2.

Katoliška stran zaradi zavezanosti režimu JRS²⁵⁰ v drugi polovici tridesetih let najprej ni poudarjala svojih avtonomistično-federalističnih stališč. Živ je bil tudi spomin na konfinacijo njenih najvišjih voditeljev. Tako je bilo iz ust posameznih strankinih funkcionarjev mogoče slišati tudi besede očitnega prilagajanja jugoslovanskemu narodnemu in državnemu unitarizmu. Razen *Slovenčevega* poudarjenega zagovora slovenske nacionalne individualnosti in zahteve po zakonodajni avtonomiji februarja 1936, zaradi česar je državno tožilstvo v Ljubljani prepovedalo njegovo razpečevanje, je bila v letih 1935–1937 pozabljena tudi misel na avtonomijo. Slovenski del JRS se je v glavnem zadovoljil z načelnimi zahtevami po enakopravnosti Slovencev, Hrvatov in Srbov. Avgusta 1937 pa so na katoliški strani znova začeli opozarjati na svoje avtonomistično stališče.²⁵¹ Obenem je bankski svet postajal vedno bolj tehten dejavnik pri reševanju zadev, pomembnih za socialnogospodarski in kulturnoprosvetni napredek Slovenije. Nastopilo je novo obdobje v prizadevanjih za avtonomno Slovenijo. Množile so se zahteve po njeni gospodarski, finančni, socialni in kulturni samostojnosti, po enakopravnosti slovenskega jezika v uradnem poslovanju, vse pogosteje pa se je v razpravah v bankskem svetu namesto oznake Dravska banovina pojavljalo ime Slovenija. Te zahteve so bankski svetniki postavljali na vsakem zasedanju. Vrh avtonomističnih prizadevanj bankskega sveta je bil 17. februarja 1940, ko je sprejel resolucijo o ustanovitvi posebne državnopravne enote Banovine Slovenije. Ob tem so bankski svetniki poudarili, da je treba bankski svet takoj nadomestiti z izvoljenim banovinskim zborom, ki bo poleg ostalega odločal o vseh vprašanih banovinskega proračuna in bo imel tudi zakonodajne pravice. Resolucija o ustanovitvi Banovine Slovenije je odražala obstoječe stanje na Slovenskem, kjer je življenje v drugi polovici tridesetih let dejansko potekalo

---

250 Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, str. 278.

251 Perovšek, »V zaželjeni deželi«, str. 173–175.

samostojno, po slovensko, čeprav za to formalnopravno ni bilo nobene zakonske podlage.²⁵²

Zahteva po ustanovitvi Banovine Slovenije februarja 1940 je bila postavljena v času, ko je v banski upravi Dravske banovine od septembra 1939 dalje potekalo intenzivno delo za ustanovitev slovenske banovine. Začeli so ga po sklenitvi sporazuma Cvetković-Maček 26. avgusta 1939 o oblikovanju posebne Banovine Hrvaške in napovedi, da naj bi v skladu s sporazumom oblikovali tudi druge avtonomne narodne enote. V banski upravi Dravske banovine so pripravili besedila vrste uredb: uredbe o ustanovitvi slovenske banovine, uredbe o organiziranosti banskega oblastva in banovinskega zbora kot slovenskega parlamentarnega predstavništva, uredbe o volitvah v banovinski zbor in o njegovem poslovníku, uredbe o upravnem sodišču za Slovenijo in uredbe o banovinskem proračunu. Pripravljene so bili tudi predlogi o prenosu zadev s posameznih ministrstev na urade v Ljubljani. Leta 1940 je Andrej Gosar v posebni publikaciji objavil študijo *Banovina Slovenija*, v kateri je utemeljil številne državnopravne, gospodarske in finančne razloge za oblikovanje slovenske banovine. Priprave za ustanovitev Banovine Slovenije so nato zaradi naraščajoče vojne nevarnosti prekinili. Zato na zadnjem zasedanju februarja 1941 banski svet o ustanovitvi slovenske banovine ni več razpravjal.²⁵³ Slovenija je v državnopravnem pogledu ostala v enakem položaju, kot je bila do tedaj.

Z vzpostavitvijo »tihe avtonomije« v drugi polovici tridesetih let je JRS v marsičem dosegla katoliški politični cilj »osvojitve naroda«. Po političnem monizmu liberalne strani v prvi polovici tridesetih let je nastopil čas monizma katoliške strani. V primerjavi z obdobjem oblastnih samouprav, ko se je v oblastnih skupščinah slišal tudi glas opozicije, sta bila razmislek in odločanje o slovenskem razvoju povsem v rokah katoliške politike; ta je v nasprotju z liberalno »še zmeraj posebej

---

252 Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, str. 335, 338–339. Perovšek, *Banski svet*, str. 291–292, 295, 300–301, 304–305, 308–312. Prunk, *Slovenske predstave o avtonomiji*, str. 140.
253 Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, str. 339–342. Stiplovšek, *Banski svet*, str. 307–308.

politično voljo Slovencev«. ²⁵⁴ Slovenija je »postala izključna domena Koroščevih tovarišev«. ²⁵⁵ Poleg prevzema vodenja banovine je s pospešeno dinamiko potekal naskok na ostale uradniške funkcije in sreska načelstva, vzporedno s tem pa ni izostalo delo organiziranja nove stranke. Pri tem je slovenska JRS zgolj dekonspirirala, formalizirala in razširila organizacijsko mrežo nekdanje SLS. Korošec je kot notranji minister že leta 1935 oživil tudi ljubljansko in mariborsko Prosvetno zvezo, prav tako je bila obnovljena Kmečka zveza. Vse omenjeno delo je bilo usmerjeno v končni cilj politike JRS, kamor so se stekle vse njene idejne, državnopravne in zlasti strankarskopolične opredelitve, to je popolno obvladovanje Dravske banovine. ²⁵⁶ Imela jo je v lasti, čeprav so na Slovenskem živeli tudi drugi idejni, politični in socialnogospodarski nazori, a so bili brez večje politične in družbene teže. Glede socialnogospodarskih nazorov se lahko vrnemo še h katoliški strani, kjer so razmišljali celo o (neuresničeni) uvedbi prisilnega dela. Na 5. seji VII. zasedanja banskega sveta 21. februarja 1936 jo je zagovarjal pripadnik JRS in ljubljanski župan dr. Juro Adlešič. Delomrzneže in postopače naj bi s prisilo zbrali v delovnih taboriščih, zgrajenih blizu izvajanja velikih javnih del, in jih podredili taboriščni disciplini. Dali bi jim hrano in obleko ter po izteku delovne sezone denarno priznavalnino za njihovo delo. ²⁵⁷

Usmerjenost katoliške strani k absolutni nadvladi je leta 1939 od JRS politično dokončno odvrnila krščanske socialiste. Ostala jim je le še vez z ljubljansko škofijo, ki so ji priznavali verski in moralni vpliv, poudarili pa so, da se Katoliška cerkev ne sme istovetiti z nobeno politično stranko in nobeno delavsko organizacijo. Odločili so se za duhovno svobodo. Tako stališče je živelo tudi med krščanskosocialističnimi študenti, ki so

---

254 Gašparič, *SLS pod kraljevo diktaturo*, str. 281.

255 Prav tam, str. 271.

256 Prav tam, str. 269, 270, 275.

257 SI AS 77, š. 10, Stenografski zapisnik 5. seje VII. rednega zasedanja BS, 21. 2. 1936, str. 11–12; uradni zapisnik s prilogami, priloge k zapisniku 5. seje VII. rednega zasedanja BS, dne 21. 2. 1936, Dr. Adlešič, str. 1–2.

zavrnilo totalitarizme z leve in desne in integralizem v verskem in kulturnem ter političnem smislu.²⁵⁸

Katoliška stran si je v drugi polovici tridesetih let množično podporo utrjevala tudi z velikimi množičnimi manifestacijami. Poleg 2. evharističnega kongresa za Jugoslavijo so od 27. do 29. junija 1937 v Celju pripravili velik tabor slovenskih fantov in mož, na katerem so poudarili trdoživost katoliškega udejstvovanja, pozvali k socialnemu delu Cerkve in odporu proti boljševizaciji slovenskega življenja.²⁵⁹ Nato so od 26. do 29. junija 1938 pripravili prav tako velik mednarodni katoliški mladinski tabor v Ljubljani, ki je klical k vsestranski verski preobnovi,²⁶⁰ zadnja velika katoliška manifestacija med svetovnjima vojnama na Slovenskem pa je bil 6. mednarodni kongres Kristusa Kralja (KKK) od 25. do 30. julija 1939 v Ljubljani. Iztekel se je v poudarjeno stališče o nujni katoliški obnovi, ali kot je v času kongresa poudaril rektor ljubljanske univerze in predavatelj bibličnih ved na njeni Teološki fakulteti dr. Matija Slavič, da hoče kongres odpraviti omahovanje med Kristusom in hudim duhom brezboštva ter postaviti vodilo: »Rajši umreti kot Kristusa zatajiti«. – »Kristus ali smrt' naj bi imel za geslo vsak človek, vsaka družina, vsako društvo, vsaka šola, vsaka občina, vsaka pokrajina, ves narod.«²⁶¹ Tako je govorila tudi resolucija slovenskega zborovanja KKK. Poudarila je odločen boj proti brezverstvu in zahtevala, »da se načela vere in krščanske nravnosti spoštujejo in priznavajo povsod: v zasebnem življenju, v družini, v šoli, v delavnici, v tovarni, v pisarni, v društvu, v gospodarskem in v vsem kulturnem življenju.«²⁶² Tako poudarjeni ideološki ekskluzivizem je zaobjemal tudi delovanje Katoliške akcije, organizacije za sodelovanje laikov pri apostolskem delu Cerkve, ter delovanje organizacije katoliške srednješolske in študentske mladine Mladci Kristusa Kralja (Mladci) in Akademskega kluba Straža

258 Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 181, 184–185, 193.

259 *Slovenec*, 1. 7. 1937, Veličasten tabor slovenskih fantov in mož v Celju, str. 1–2.

260 *Slovenec*, 30. 6. 1938, Najveličastnejši tabor v slovenski zgodovini, str. 1, 5.

261 *Slovenec*, 28. 7. 1939, Matija Slavič, Kristus Kralj in naš narod, str. 1.

262 *VI. KKK*, str. 205.

(Stražarji).²⁶³ Katoliško obnovitveno delo, ki je posebej izstopalo v drugi polovici tridesetih let, je uveljavljalo avtoritarnost in nepremostljivost. To je razkrajalo ne le katoliško, temveč tudi slovensko narodno skupnost.²⁶⁴

Idejne in politične usmeritve katoliške strani je pomembno izražalo tudi delovanje predsednika slovenske JRS Antona Korošca. V letih 1935–1938, ko je bil notranji minister, je poudarjal potrebo vsesplošnega boja proti komunizmu, ki ga je razumel kot osrednje vprašanje političnega in družbenega življenja. Dosegel je vidne uspehe pri omejevanju komunistične dejavnosti v državi. Vodil je tudi ostro politiko proti nacistični dejavnosti in nemštvu v Sloveniji in Jugoslaviji. V drugi polovici leta 1940, ko je opravljal funkcijo prosvetnega ministra, pa je v novem razmerju mednarodnih odnosov s popolno prevlado sil osi na evropski celini ocenjeval, da je politika približevanja Italiji in zlasti Nemčiji najboljše zagotovilo za ohranitev jugoslovanske države in zavarovanje slovenskih narodnih interesov. Izdal je več uredb, ki so olajšale položaj nemške manjšine na šolskem področju, ter uredbe, ki so omejevale šolanje oseb judovskega rodu. Opazna je bila tudi njegova vloga pri zatiranju prostozidarstva.²⁶⁵ V krizi liberalnodemokratskega družbenega modela, ki jo je pokazalo nemško vojaško zmago slavje, je videl tudi priložnost za uveljavitev avtoritarnih in korporativnih katoliških družbenih idej, podrejenih in prilagojenih nacističnemu novemu redu. Dvom o življenjski moči jugoslovanske državne ideje naj bi ga navajal tudi k razmišljanjem o nejugoslovanskih rešitvah slovenskega vprašanja, tudi v okviru sil osi.²⁶⁶ Kljub temu pa je ostajal prepričan, da je »najslabša Jugoslavija za Slovence najboljša rešitev«. Njegov obrat v smeri sil osi je bila izrazito pragmatična odločitev po padcu versajskega sistema.²⁶⁷

---

263 Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*, str. 223, 224. Vodopivec, *Za uvod*, str. 5.

264 Vidovič-Miklavčič, *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom*, str. 252.

265 Perovšek, »V zaželjeni deželi«, str. 252–257. Godeša, *Čas odločitev*, str. 27–30.

266 Prav tam, str. 20, 86–87, 112–113. Rahten, *Anton Korošec*, str. 505.

267 Rahten, *Anton Korošec*, str. 500, 503–504, 506, 512, 516, 521–522.

Medtem je liberalna stran politično potonila. Na vstop nekdanje SLS v vlado in oblikovanje JRS se v drugi polovici tridesetih let ni znala odzvati drugače, kot da je svoj nadaljnji politični *raison d'être* in utemeljitev boja proti slovenski JRS ter političnemu katolicizmu učvrstila v doslednem narodnem in državnem unitarizmu. Poudariti pa je treba, da so liberalci kljub vsej kulturnobojni ostrini ohranili spoštovanje in ljubezen do vere, kar so pokazali ob 2. evharističnem kongresu za Jugoslavijo.

Ob začetku kongresa je *Jutro* opozorilo na visoka etična načela, ki tvorijo bistvo krščanskega verovanja. Po njegovem poudarku so Slovenci s sprejetjem krščanstva šele stopili v zgodovino.

»Vse, kar je bilo pred tem, leži v megleni nejasnosti. Krščanski svetovni in življenjski nazor je več ko tisoč let nepretrgoma največjemu delu našega ljudstva edini nazor, ki vodi njegove rodove na življenjskih poteh. In če ne bi bil nič drugega nego to, bi že pomenil zaradi svojega izredno dolgega vpliva na usodo našega naroda uvaževanja vredno socialno, moralno in duševno silo. Dejstvo, da je moderna doba izoblikovala tudi druge nazore, ne izpremeni ničesar na stalnosti in globoki zakoreninjenosti krščanstva, ki je pri nas izraženo v katoliški veroizpovedi. (...) Nobena ‚sodobna‘ ideologija ni tako močna in prepričevalna, da bi mogla nadomestiti veliko kulturno, etično in psihološko vsebino krščanstva, ki je še vedno neizčrpen rezervoar moralnih sil v našem ljudstvu in ki pomeni zaradi tega tudi socialno silo neprecenljive vrednosti, saj predstavlja duhovno povezanost s preteklostjo ter večnostna načela v minljivih vrtincih časa.«

Je tudi socialno oblikujoča sila, ki vodi k solidarizmu, svoje vernike napolnjuje z zavestjo višje odgovornosti ter daje njihovem dejanju in nehanju globlji smisel. Danes se »pri ocenjevanju krščanstva in posebej še katoličanstva polaga važnost na njegovo nadosebno, družbeno, narodno, občečloveško vrednost. Njegova socialna naloga ni, da rešuje to, česar ne bo mogoče rešiti pred tokom časa, marveč da oznanja ideale ljubezni do bližnjega, človečnosti, miru in dobrote, visoke npravne vzore

odpovedi in požrtvovalnosti, ki so tako zvezani z duhom Kristovega nauka, da jih nobena bodoča tisočletja ne bodo mogla in smela zatajiti.« Zato se Slovenci, najsi posameznike ločijo osebna naziranja, globoko zavedajo moralne vloge čiste verske misli v socialnem in narodnem življenju.²⁶⁸ Navedene *Jutrove* besede so na katoliški strani toplo sprejeli. *Slovenec* je poudaril,

»da so izginile te (kongresne – op. J. P.) dni vse politične razlike in da so tudi glasila skupin, ki so kulturno usmerjene več ali manj drugače nego mi, proslavila evharistično manifestacijo kot manifestacijo krščanskega idealizma in npravstva ter dokazala, da vsak pravi Slovenec nosi Boga v svojem srcu in da je vsak pošten slovenski človek, četudi nismo prav vsi v vseh načelih popolnoma istih misli, trdno prepričan, da nas iz sodobne duhovne zmede in tudi iz gospodarske stiske (globoko značilno je, s kolikim razumevanjem in vnemo so doprinesli k sijaju evharističnega kongresa tudi naši gospodarski (liberalni – op. J. P.) krogi) ne more rešiti ničesar drugega kakor religiozni idealizem in npravstvena trdnost krščanstva in njegove kulture«.²⁶⁹

V ideološkem in političnem pogledu pa je razmerje med katoliško in liberalno stranjo ostalo enako. Ko je leta 1936 društvo Krščanska šola nastopilo proti sokolskim vzgojnim načelom in obenem ponovilo trajno zahtevo katoliškega gibanja za dosledno, izključno po katoliških učiteljih uveljavljeno vzgojo v šolah in popolno svobodo vzgoje za katoliške slovenske starše,²⁷⁰ je z liberalne strani nastopila sokolska župa Ljubljana. Postavila se je v bran svobodne osebnosti in opozorila, da so glede na zahteve Krščanske šole slovenski starši v vzgoji svojih otrok neposredno podrejeni papeževim navodilom. Društvo Krščanska šola je samo orodje splošne mednarodne katoliške akcije. »Za hrbtom poštenih in idealnih slovenskih staršev, ki so jedro naroda, vidimo pestro skupino brezčutnih, oblastiteljnih napadalcev, ki preže, da naši materi iz naročja iztrgajo njenega otroka

---

268 *Jutro*, 28. 6. 1935, V znamenju križa, str. 1.

269 *Slovenec*, 2. 7. 1935, »Ljubezen vse zmaga« (Sveti Pavel), str. 1.

270 *Slovenec*, 5. 5. 1936, Zahteve Krščanske šole, str. 3.

in ga vržejo v duševno suženjstvo tujcu.« Ne gre za versko življenje, za čista krščanska moralna načela, za notranjo čistost in plemenitost človeka, temveč za povsem in izključno posvetne, daljnosežne, narodu nevarne politične in gospodarske cilje. Svoje svetinje, resnico in pravico, svoje notranje in moralno življenje narod sam skrbneje in pazljiveje čuva kakor samozvani tuji varuhi, ki so z nasiljem zasedli njegovo duhovno polje. Zato ima tak narod neovirano pravico, da sam odloča o sebi in vzgoji svoje mladine. Poudarek je veljal tudi Sokolu. Svoje poslanstvo izpolnjuje po spoznanju dognane in nezapovedane resnice, po moralnih in etičnih načelih svobodne osebnosti.²⁷¹ Dobro leto pozneje se je po znanih junijskih dogodkih ob obisku predsednika JNS Petra Živkovića v Sloveniji leta 1937 v interpelaciji predsednika jugoslovanske vlade dr. Milana Stojadinovića oglašil še Kramer. Poudaril je, da na Slovenskem Cerkev služi politiki in da se vera istoveti s strankarstvom. Slovenska JRS svojo moč vzdržuje z razdraževanjem močnega katoliškega čuta naroda, pod njenim imenom se skriva »stari razbrzdani klerikalizem, sovražnik narodne svobode«.²⁷²

Idejnopolitična doslednost tudi na liberalni strani ni popustila. Enako je bilo pri vprašanju naroda in države, to je zavezanosti unitarizmu. 19. in 20. avgusta 1935 so jo potrdili v t. i. Pohorski deklaraciji, ki so jo pod Kramerjevim vodstvom oblikovali vodilni politiki JNS iz Dravske, Savske in Primorske banovine (Slovenije, Hrvaške s Slavonijo in Dalmacijo ter osrednje Bosne in zahodne Hercegovine). Deklaracija je poudarila, da so Srbi, Hrvati in Slovenci

»v etničnem oziru en narod in v skladu s tem more edino prava jugoslovenska misel biti soliden temelj za napredek nacije in razvoj države. Narodno edinstvo je čuvstvo notranje, po usodi povzročene povezanosti Srbov, Hrvatov in Slovencev in prepričanje, da tvorimo vsi eno edinico, katere niti eden del ne bi mogel živeti svobodno in neodvisno življenje ter izven te celine razvijati svojih

271 Rus, *Pričevanja in spomini*, str. 35–36.

272 Kramer, *Junijski dogodki v Sloveniji*, str. 24, 34–35, 36.

kulturnih in gospodarskih sposobnosti. (...) Jugosloveni kot narod se morejo razvijati samo v unitaristični državi. Nosilec državnosti je ves naš narod, t. j. Srbi, Hrvati in Slovenci kot ena politična edinica, zbrana okrog svojega kralja. Praktično to zahteva, da se na eni strani državna politika ne sme in ne more voditi pod pretežnim vplivom samo enega dela naroda, a na drugi strani, da se ne more noben del naroda otresti obveznosti, ki jih ima napram celoti. Vprašanja, ki nimajo izrazito splošnodržav.[nega] značaja, se morajo reševati po pokrajinah (regionalno), uveljavljajoč pri tem do skrajnih meja načelo dekoncentracije uprave v banovinah z izgrajeno in finančno zasigurano samoupravo.»²⁷³

Pri tem stališču so vztrajali do konca prve jugoslovanske države. V vprašanju slovenske banovine, ki je nastopilo leta 1939, je JNS, temelječ na ideji jugoslovanskega nacionalnega integralizma, enotnega gospodarskega prostora in »višjega državnega in nacionalnega stališča«, soglašala le s kompromisno rešitvijo, ko bi uvedbo (omejenih) pokrajinskih avtonomij pogojevala močna povezovalna vloga jugoslovanske države. Federativno ureditev države je razglašala za največjo nevarnost Slovincem.²⁷⁴

Poleti 1935, ko so na liberalni strani rešilno politično bilko videli le še v jugoslovanskem unitarizmu, je v njenem nazorskem prostoru dozorelo spoznanje o bankrotu slovenskega liberalizma. Zapisal ga je kritični liberalni intelektualec, zgodovinar dr. Fran Zwitter, in poudaril: »Slovenski liberalizem ne končuje v viharjih in prevratih, kot nositelj nekih miselnih in etičnih vrednot, pač pa se nacionalno in socialno izkoreninjen razkraja v praznoti duha in v cinični borbi za grobo korist.«²⁷⁵ To je nato pokazalo ravnanje liberalne politike, ki večji del druge polovice tridesetih let ni ponudila ničesar novega. Njena »zvezdna leta« so minila in vsi Kramerjevi napor, da bi jo kot glavni tajnik JNS, slovenski liberalni politični voditelj in član Senata Kraljevine Jugoslavije oživil kot upoštevanja vreden dejavnik, so bili

273 *Jutro*, 22. 8. 1935, Beseda jugoslovenskih nacionalistov, str. 1.

274 Perovšek, *Na poti v moderno*, str. 180–190.

275 Zwitter, Bankrot slovenskega liberalizma, str. 304.

zaman.²⁷⁶ Volilno merjenje moči v tem času je pomenilo zgolj dokaz primata JRS. Udarci, ki jih je dobivala liberalna politika, in napovedovana demokratizacija v državi pa so pripomogli, da je oživila nekatere svoje demokratične poglede. Ponovno je podprla žensko volilno pravico, obnovitev demokracije in tajne volitve kot pogoje za uveljavitev temeljnih demokratičnih načel in državljskih svoboščin. Kritično se je poglobila tudi v svojo dejavnost v prvi polovici tridesetih let in negativno ocenila udi-
njanje diktaturi in diktatorskim metodam. Ob njenih nespremenjenih državnopravnih stališčih jo je spremljalo tudi spoznanje, da federativna ideja postaja organizacijska ideja države.²⁷⁷ Vendar se je, tako kot katoliški strani glede Banovine Slovenije, čas za morebitno liberalno politično prenovo iztekel. Mladina JNS (MJNS), ki je v nasprotju s staro JNS izražala hotenje mladih vitalnih sil v prizadevanju za preroditev političnega življenja, je privoljevala v strankin program in tudi po tem, ko je leta 1940 oblikovala svojega, ni prihajalo do usodnejših medsebojnih razhajanj. Oboji so delovali skupaj. Bila pa je pobudnica akcije za strnitev vseh »naprednih« sil oziroma združevanje liberalnih sil na Slovenskem v podpori jugoslovanski narodni in državni skupnosti v času, ko je nova svetovna vojna trkala na vrata jugoslovanskih Slovencev.²⁷⁸ Kot zanimivost pa lahko opozorimo, da so tako kot na katoliški tudi na liberalni strani zagovarjali prisilno delo. V gospodarskem delu programa MJNS so zagovarjali stališče, da bo država »s taborišči za prisilno delo (...) primorala h koristnemu delu tudi delomrzneže. Načelo ‚brez dela ni jela‘ mora priti do polne veljave.«²⁷⁹

Liberalna stran je novo svetovno vojno dočakala politično heterogena. Razcepila se je na množico različnih strank in skupin, večjih in manjših, ki so jih ločila stališča do različnih

---

276 O Kramerjevi politični dejavnosti v drugi polovici tridesetih let gl. Perovšek, *O demokraciji in jugoslovanstvu*, str. 237–250.

277 Perovšek, *O demokraciji in jugoslovanstvu*, str. 91–94.

278 Vidovič-Miklavčič, *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom*, str. 218–233. Program MJNS gl. v *Politična, gospodarska in socialna načela OJNS*.

279 *Politična, gospodarska in socialna načela OJNS*, str. 61. Gl. tudi str. 30.

vprašanj – do demokracije, parlamentarizma in diktature, do delavskega gibanja in komunistov, do slovenstva in jugoslovanstva, do državne ureditve in ustavnega sistema, centralizma, avtonomizma, federalizma. Mnoge skupine so ločili tudi čisto osebne zamere in konflikti. Eni so demokraciji še ostajali zvesti, drugi so jo zapuščali na najrazličnejše načine. Eni so iskali zveze na levi, drugi na desni. Usmerjenost enih so vodili predvsem socialnogospodarski interesi, usmerjenost drugih pa zlasti narodnopolitični interesi.²⁸⁰

VIII.

Obe strani meščanske politike, katoliška in liberalna, sta se v zvezi z vprašanji, s katerimi sta se srečali v obravnavanem dobrem polstoletju, opredelili tudi v odnosu do totalitarističnih idej in sistemov moderne – komunizma, fašizma in nacizma. Vse sta odklonili. SLS je v boljševizmu, ki se je na oblast povzpел z eno najstrašnejših revolucij na svetu, videla največjo civilizacijsko nevarnost.²⁸¹ Sicer so v prvi polovici dvajsetih let na katoliški strani v komunizmu ali boljševizmu kljub njegovemu protikrščanstvu še videli družbeni pojav, ki bi lahko tudi drugim socialnim gibanjem ponudil nekatere družbene in gospodarske rešitve. O tem je govoril Anton Korošec in še leta 1932 omenil, da je komunizem »potrebno zlo«.²⁸² A obenem je bil in ostal globoko prepričan nasprotnik komunizma ali boljševizma. Že leta 1920 je na zboru zaupnikov SLS 6. in 7. aprila poudaril, da bo »boj prihodnosti, boj, ki se bo resno bojeval med strankami, (...) samo boj med krščanskim socializmom in med komunizmom«.²⁸³ Slovenska JRS je na to opozorila tudi v tridesetih letih. Ko je *Slovenec* poleti 1936 pojasnjeval, kdo je enakovreden tekmeč katolicizmu, je posebej poudaril: »Edini, ki se poleg

---

280 Melik, *Slovenski liberalni tabor*, str. 23.

281 Perovšek, *Slovinci in slovanski svet*, str. 148.

282 Prav tam, str. 147, 159.

283 *Slovenec*, 8. 4. 1920, Zbor zaupnikov Slovenske ljudske stranke, str. 2.

katolicizma bije za bodočnost je komunizem. (...) Samo dvoje je danes: ali bo naša bodočnost katoliška ali pa bo komunistična, JNS-arska gotovo ne bo.«²⁸⁴

Na katoliški strani so izjavljali, da komunizem oznanja razredno sovraštvo, je vera sovraštva, ki uči nujni, neizbežni in katastrofalni medsebojni boj družbenih razredov. Njegov cilj je dobiti v roke prav vsa oblast in nato s pomočjo diktature proletariata in sredstev, ki mu jih ponuja vsemogočna država, uničiti svoje nasprotnike ter na podlagi delavske razredne sebičnosti izbrisati sleherno sled dotedanjega družbenega in duhovnega (verskega) razvoja. Komunistični materializem je zavestno in popolno brezboštvo. V Zvezi sovjetskih socialističnih republik (ZSSR) svojih revolucionarnih obljub ni izpolnil, saj ne daje nobenega jamstva ne za enakost, ne za svobodo, ne za neizkoriščanje in ne za socialno blaginjo. Je goli, surovi, prostaški despotizem, veliko bolj okruten, kot so bili vsi dotedanji. Obsega človeka v celoti in ga spreminja v kolektivistično žival. Komunizem je judovsko delo, glavni nosilec boja proti njemu pa je katoliški idejni in družbeni dejavnik. Po objavi okrožnice Pija XI. proti brezbožnemu komunizmu leta 1937 je veljalo avtoritativno zanikanje sodelovanja med katoličani in komunisti. Boj med komunizmom, ki je »največja nevarnost naše dobe«, in krščanstvom je iz moralnih in verstvenih razlogov nujen. V vprašanje komunizma so se posebej poglobili dr. Lambert Ehrlich, Aleš Ušeničnik, dr. Ivan Ahčin in Fran Erjavec.²⁸⁵

Ostra je bila tudi liberalna obsodba komunizma ali boljševizma. Liberalci so poudarili, da pomeni zrušenje vsega, kar je obstajalo, zrušenje veljavnih zakonov, ustanov ter javnih in zasebnih dobrin – in vzpostavitev oblasti posameznikov, ki razpolagajo z življenjem in imetjem drugih. Boljševizem je uničil socialno strukturo, gospodarstvo pa potisnil na predpotopno raven. Pomeni diktaturo manjšine in program največje nekulture, nesvobode in tiranstva, ki ga ni izvrševal niti nekdanji car.

284 *Slovenec*, 26. 7. 1936, Kje je sovražnik?, str. 1.

285 Perovšek, *Slovenci in slovanski svet*, str. 146–148, 157–195.

Boljševizem, v katerem so na liberalni strani videli odločujoč judovski vpliv, je treba uničiti, četudi s silo. Je največja zločinska zabloda, kar jih beleži svet. Kljub siceršnji nevarnosti, ki so jo videli v boljševizmu, pa so menili, da je razvoj v ZSSR dokazal neuresničljivost marksistične doktrine, ne glede na vsa njena zunanja znamenja. S skrajno ostrim obsojanjem boljševizma je izstopal Ivan Tavčar, ki je dosledno branil načelo zasebne lastnine, medtem ko je Ivan Hribar nadaljnji napredek ZSSR videl v odmiku od komunističnih idej. Proti boljševizmu je že leta 1919 nastopil *Slovenski narod*, ki je v več nadaljevanjih objavil daljši prispevek Prof. –умовъа (–umova) o uničujočih razmerah v Ruski sovjetski federativni socialistični republiki. Za meščanski tabor je bil komunizem njegov ključni nasprotnik in v taki ideološki ter politični drži je dočakal drugo svetovno vojno na Slovenskem.²⁸⁶

Meščanska politika je tudi o fašizmu in nacizmu izrekla ostre besede. Na katoliški strani so opozarjali, da je fašizem v Italiji uvedel diktaturo kot trajno ustanovo v prepričanju, da je z nasilnimi sredstvi mogoče ukrotiti duha celega kulturnega naroda. Fašizem je uvedel tiranske in boljševiške metode vladanja. Vodi ga »svetovladstvo«, poudarja le pravico močnejšega, avtoriteto, ki sloni na sili, in povsem laično utemeljen hierarhični red. Njegov namen je absolutna vlada »najvrednejšega« naroda in podjarmljenje »inferiornih plemen«. V tridesetih letih pa so v fašizmu videli mnogo simpatičnih potez tudi za katoličane, saj udejanja odpravo razrednega boja in korporativno državo. Kar je pozitivnega v fašizmu, je vzeto iz krščanstva in v tej smeri more biti fašizem del protiboljševistične fronte.²⁸⁷ Bistvene točke razhajanja med fašizmom in katoliško politiko so se kazale v vprašanju odnosa med državo, družbo in Cerkvijo, predvsem glede vzgoje mladine, vloge Cerkve v državi in družbi ter v odnosu do rasističnih teorij. Skupne pa so bile zahteve po odpravi

---

286 Prav tam, 140–145, 148–157, 197–198. *Jutro*, 19, 3, 1938, Strelj v Moskvi, str. 1.

287 Perovšek, Odnos političnih strank in skupin do fašizma in nacizma, str. 107.

razrednega boja, stanovsko-korporativistični ureditvi družbe in protiliberalizmu v najširšem smislu.²⁸⁸

Stične točke, kot so odprava razrednega boja, protiliberalizem in protisemitstvo, je imel katolicizem tudi z nacizmom, čeprav se je z njim sicer ostro razhajal. Nacizem je imel za uničevalca vseh moralnih, kulturnih in političnih vrednot človeštva. Oznanja prvenstvo plemena, napadalnih in osvajalnih nagonov »plave bestije« ter njenih roparskih, nasilnih in amoralnih instinktov. Nacistični človek hoče zmago svoje rase, tiste, ki bo najbolj znala uveljaviti svojo nprav, svojo kri in nagonsko kulturo v boju z drugimi, ki jih želi podjarmiti kot sužnje. Narodni socializem na temeljih razdirajočega animaličnega egoizma gradi svojo fašistično pasemsko miselnost in politično doktrino. Katoliška stran je nacizem odklanjala tudi zaradi njegovega državnega kulturnobojnega stališča proti krščanskemu verskemu življenju. Namesto vere je vzpostavil poganski nacionalizem in ni nič manj nevaren kot komunistično brezboštvo.²⁸⁹ Toda kljub temu, da sta bila za katoliško stran fašizem in nacizem njena prepoznavna sovražnika, je v njej prevladovalo stališče, da sta brezbožni komunizem in boljševizem vendar večje zlo, ker sta nepomirljiva sovražnika krščanske kulture, katolicizma in s tem tudi slovenskega naroda. Zato velja brezkompromisni boj predvsem njima.²⁹⁰

Ko je nova svetovna vojna, katere grozljivosti so se v meščanskem taboru dobro zavedali, vzplamtela v Evropi in je na njenem začetku prišlo do vojaške prevlade sil osi, so se na katoliški strani idejno in politično obrnili k načelu novega avtoritarnega reda. Zavzemali so se tudi za pristop Jugoslavije k silam osi. Tik pred njihovim napadom na Kraljevino Jugoslavijo pa so visoki predstavniki slovenske JRS, ki je tedaj ponovno prevzela staro strankino ime – SLS, sklenili, da v primeru sovražne zasedbe slovenskega ozemlja niti stranka sama, niti nobena njena

---

288 Pelikan, Razcep v katoliškem taboru, str. 379.

289 Perovšek, Odnos političnih strank in skupin do fašizma in nacizma, str. 107–108.

290 Vidovič-Miklavčič, *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom*, str. 249.

organizacija, niti noben njen funkcionar ne morejo in ne smejo na kakršenkoli način sodelovati s sovražno oblastjo ali sovražnimi nacističnimi in fašističnimi organizacijami. Ljudje na gospodarskih položajih pa naj ostanejo na svojih mestih in skušajo varovati interese prebivalstva.²⁹¹ 3. aprila 1941, ko je minister v Simovičevi vladi dr. Fran Kulovec, ki je po Koroščevi smrti 14. decembra 1940 prevzel vodenje slovenske JRS, iz Beograda prispel v Ljubljano in se po sestanku s strankinim vodstvom v Sloveniji takoj vrnil nazaj, je prišlo do spremembe, kako naj stranka ravna ob napadu sil osi na Jugoslavijo. Takrat so se v vrhu katoliške politike dogovorili, da po zgledu enakega telesa iz leta 1918 ustanovijo Narodni svet za Slovenijo z namenom, da to telo pripravi vse potrebno za ustanovitev slovenske države pod nemškimi protektoratom.²⁹² Že pred tem pa so v meščanski politiki v ozkem krogu potekali razgovori o medsebojnem strankarskem sodelovanju, vendar do napada sil osi na Jugoslavijo o tem niso sklenili nobenega dogovora.

Tudi na liberalni strani so fašizem odklanjali zaradi njegovega nedemokratskega značaja. Ob tem so izjavili, da sta fašizem in boljševizem »dva politična in svetovnonazorska ekstrema, ki sta si kljub svojim različnim socialnim in idejnim poreklom istovetna«.²⁹³ Poudarjali so, da ima fašizem teroristični, totalitaristični in zločinski značaj, in opozarjali na njegovo grobo protislovensko državno politiko. Fašizem je nasilna vlada oborožene manjšine, ki prezira liberalno demokratično družbo in ustrahuje ogromno večino italijanskega naroda. Skladno s svojim unitarističnim narodnodržavnim programom pa so na fašizem pozitivno gledali kot na odločilnega dejavnika italijanske narodne in državne enotnosti. Opozarjali so, da predpostavlja njeno kulturno in gospodarsko uravnoteženost. Že zelo zgodaj pa so poudarili, da je grožnja za evropski mir, a kot

---

291 Godeša, *Čas odločitev*, str. 38–40, 153, 161–164.

292 Godeša, *Okupacija kot prelomnica*, str. 100–107.

293 *Jutro*, 28. 4. 1933, Pogrom proti duhu, str. 1.

najhujše nasprotje duhu modernega časa bo propadel z »železno neizprosnostjo zgodovine«. ²⁹⁴

Enako odklonilno je liberalna politika ocenjevala nacizem. Nemčijo je videla kot državo, v kateri vlada narodnosocialistična totaliteta, in to ne le proti Judom, ampak proti vsakomur, ki ni po volji režimu kljukastega križa, to je tudi proti marksistom, liberalcem in ultramontanistom. ²⁹⁵ Nobena avtokracija, kar jih pozna zgodovina, ni dosegla Hitlerjeve absolutne moči nad nemškim narodom. »Niti ‚solnčni kralj‘ ni smel z enako pravico in resnico reči o sebi ‚l’etat c’est moi‘, in Bismarckov absolutizem železne pesti je bil v primeri z današnjim režimom v Nemčiji krotka, demokratska idila.« Znanost in kultura sta morali obleči rjavo srajco, Hitler zase zahteva absolutno avtoriteto tudi na polju vere in cerkve. ²⁹⁶ Narodnosocialistična Nemčija je izraz ogromnega radikaliziranja nemških nacionalnih stremljenj, ki v okviru svojih velikih, širokopoteznih načrtov posega tudi po slovenskem ozemlju. V hitlerjevskem programu so Slovani postavljeni v isto vrsto kot Judje, to je med manjvredne rase. Nemški nacionalizem, prežet od nadute zaverovanosti v lastno veljavo in od zmotnih, znanstveno nevzdržnih rasnih teorij, izključuje v odnosih med narodi vsako etiko. Edino Nemci imajo posebno pravico do življenja. Kar zadeva staro nemško imperialistično težnjo Drang nach Osten in Drang nach Süden, je nemški narod ostal samemu sebi zvest. Nemški nacizem je trajna grožnja za evropski mir. Že leta 1933 je *Jutro* pisalo, da bi Nemci, če bi se čutili dovolj močne, raje danes kot jutri udarili po svojih sosedih in po vseh, ki bi jih mogli doseči. ²⁹⁷ Z anšlusom in prihodom Nemčije na slovenske meje marca 1938 se je okrečila liberalna zavezanost državi, ki je postajala vse bolj ogrožena. Po izbruhu vojne so posamezne liberalne skupine v letih 1939–1941 v povezavi z britanskimi

---

294 Perovšek, Odnos političnih strank in skupin do fašizma in nacizma, str. 105–106. *Jutro*, 26. 8. 1936, Ljudska fronta, str. 1.

295 Perovšek, Odnos političnih strank in skupin do fašizma in nacizma, str. 106.

296 *Jutro*, 6. 7. 1933, Hitler in cerkev, str. 1. Gl. tudi *Jutro*, 28. 4. 1933, Pogrom proti duhu, str. 1.

297 Perovšek, Odnos političnih strank in skupin do fašizma in nacizma, str. 106. *Nemški imperijalizem*, str. 4, 12. *Jutro*, 15. 6. 1933, Prvi poraz nemških rasistov, str. 1; 3. 9. 1933, Nemška nevarnost, str. 1.

obveščevalnimi službami prešle k aktivnemu podtalnemu delovanju proti nemškemu rajhu. Njegove niti so se stekale v rokah liberalnega prvaka Alberta Kramerja, čeprav si je pred tem (neuspešno) prizadeval za nemško naklonjenost in je nemškemu poslaniku v Jugoslaviji Victorju von Heerenu zagotavljal, da bo opozicija, če zmaga na skupščinskih volitvah leta 1938, nadaljevala tedanjo vladno politiko prijateljstva z Nemčijo.²⁹⁸

IX.

Ideološki boj in nasprotujoči si pogledi na socialno problematiko so odločilno zaznamovali dobo od nastanka modernih političnih strank do druge svetovne vojne na Slovenskem. V tem času sta se usodno gradila »avtoritativni sindrom Slovencev«²⁹⁹ in nesprejemanje *drugega*. Na idejne zahteve katoliške strani po splošni prevladi se je liberalna odzvala z obrambo svojih identitetnih načel. Pri tem je zaradi moči katoliškega gibanja in njegove doslednosti velikokrat zašla v skrajno kulturnobojno ostrino. Obenem si je z ekskluzivnim socialnim stališčem zaprla pot do ljudstva. Katoliška stran je ravnala obratno. »V nazorsko diferenciranem svetu, ki priznava legitimnost sleherne iskrene vesti, pa se morajo ljudje vsaj kot občani in državljani zadovoljiti s soglasjem v temeljnih tezah, ki so v skupnem življenju neobhodno potrebne. Obseg teh skupnih spoznanj in norm je nujno različen. Če takega dogovora ni, nastopijo strahote duhovne državljanske vojne, ki poznajo samo radikalne parole in se zadovoljujejo samo z uničenjem nasprotnika.«³⁰⁰ To je vplivalo na bivanjski način Slovencev, ki so se obenem srečali še z marksističnim dejavnikom in v njegovem okviru s komunistično stranko. Meščanski polju je zavrnil, tako kot je zavrnil tudi fašizem in nacizem. Konec

---

298 Vodušek Starič, *Liberalni patriotizem*, str. 60. Vodušek Starič, *Slovenski špijoni in SOE*, str. 1–241. Perovšek, *O demokraciji in jugoslovanstvu*, str. 248.

299 Juhant, *Kocbek kot veličina in neznanost*, str. 426.

300 Tomišnek Perovšek, *Frančišek Lampe: zmerno, z ljubeznijo*, str. 176.

tridesetih let je na katoliški strani prišlo do pogledovanja k avtoritarizmu. Narodna avtonomija je bila vodilo meščanske politike v avstrijski dobi, z jugoslovansko pa je liberalna stran prešla k politiki jugoslovanskega narodnega in državnega unitarizma. Katoliška stran je nasprotno zagovarjala slovenski avtonomistični narodnoemancipacijski koncept, kar ji je, obenem z večinskim katoliškim naziranjem, zagotovilo vodilni položaj v narodu. Teža medsebojnega izključevanja je utemeljila slovensko narodnopolitično življenje pred drugo svetovno vojno, ta pa je Slovencem onemogočila, da bi v nadaljnjem obdobju evolutivno reševali medsebojna sporna vprašanja in dopustili možnost sprejemanja ter spoštljivega in strpnega življenja drugega z drugim.

**POLITIČNI OBRAZI
MODERNEGA
ČASA**

MARKO NATLAČEN

I.

Tako kot za druge vodilne slovenske politične stranke je tudi za katoliško Slovensko ljudsko stranko, najmočnejšo moderno politično organizacijo na Slovenskem v času do druge svetovne vojne, značilno, da se zgodovinski spomin večinoma ustavlja pri njenih najvidnejših predstavnikih, medtem ko se izvajalcem njenih strateških idejnih in političnih usmeritev posveča manjšo pozornost.³⁰¹ Ti so se namreč prek svoje dejavnosti, v kateri so pokazali politično delavnost, ideološko zanesljivost in sposobnost uporabljanja svojega strokovnega znanja, prav tako kot njihovi strankarski voditelji uveljavili v družbenem in političnem prostoru ter pustili svoj pečat v slovenski novejši zgodovini. To velja tudi za Marka Natlačena (1886–1942), ki ga je zaupanje vodstva SLS pripeljalo v strankin vrh ter do najvišjih predstavniških in politično upravnih funkcij na Slovenskem v času med svetovnjima vojnama. In čeprav je bil Natlačen izrazit politični praktik, je bil prepoznaven tudi po svojih, sicer predvidljivih, ideoloških in načelnih političnih stališčih, ki dopolnjujejo njegovo podobo enega od vidnejših predstavnikov SLS v prvi

---

301 Dosedanja objava Perovšek, Idejnopolični profil in delovanje do 1929, str. 37–66.

jugoslovanski državi. Ob tej priložnosti se bomo osredotočili na ta vidik Natlačenove osebnosti, zajeli pa bomo obdobje od njegovega prvega vidnejšega javnega nastopa leta 1907 do opravljanja prve visoke družbene in javne politične funkcije na Slovenskem – predsedovanja oblastni skupščini ljubljanske oblasti in njenemu izvršilnemu organu, ljubljanskemu oblastnemu odboru, ki ju je vodil od leta 1927 do uvedbe kraljeve diktature leta 1929.

Natlačen je v idejnem in političnem oblikovanju dosledno sledil svoji katoliški nazorski opredelitvi. To je napovedal že kot predsednik pripravljalnega odbora letnega sestanka slovenskih katoliških maturantov 10. in 11. avgusta 1907 v Ljutomeru, ko je v pozdravnem govoru zbrane udeležence nagovoril z besedami, »da je ideja krščanska, narodna in demokratična, za katero se hočemo ogrevati in pripravljati, da jo v življenju udejstvimo in sicer: v osebi sami, v družini in v družbi.«³⁰² Kasneje je kot predsednik katoliško usmerjene Slovenske dijaške zveze (SDZ), ki jo je vodil v letih 1908–1910, svoj idejni in narodnopolitični ideal strnil v dveh vodilnih načelih: katoliški veri in slovenskem jeziku. Poudaril je tudi pomen konkretnega dela za uresničenje teh načel. »Vsaka ljubezen do kake ideje,« je opozarjal, »pa mora najti zunanje izraza v dejanju, v delu za idejo. Naš ideal mora biti močen, zdrav, samostojen slov. narod s krščansko kulturo.« Zavzel se je tudi za splošni napredek slovenskega ljudstva, ki je porok njegove narodne emancipacije v avstrijski državi.³⁰³ V tem smislu je od hranilnice in posojilnice v Vipavi ter njenih odborov leta 1909 tudi zbral denarna sredstva za potrebe narodno-obrambnega dela.³⁰⁴

Največji pomen v delu za narod in katoliško idejo je Natlačen videl v prizadevanju za kulturno prebuditev širokih ljudskih plasti. V vseh javnih nastopih in delovanju se je zavzemal za

---

302 *Slovenec*, 17. 8. 1907, Abiturentski sestanek, str. 4.

303 *Slovenec*, 11. 7. 1910, Naš 10. julij, str. 2.

304 *Slovenec*, 17. 9. 1909, Darovi: za narodno obrambo, str. 3. – Pripominjam, da je Natlačen potem, ko je opravljal samostojni odvetniški poklic, daroval tudi svoja denarna sredstva za potrebe narodnoobrambnega dela. – *Slovenec*, 15. 9. 1923, Ljubljanske novice: Jugoslovanski Matici, str. 4; 4. 12. 1924, Darovi, str. 5.

njihov izobrazbeni dvig, ki naj bi ga dosegli z vzpostavitvijo sistematično zasnovane mreže ljudskih knjižnic. »V vsaki fari naj se ustanovi knjižnica«! je bilo njegovo vodilo.³⁰⁵ In »ako prečita ena fara v enem letu 2000 knjig, ne more ostati brez sledu za izobrazbo in napredek«, je dejal 31. avgusta 1909 na občnem zboru Slovenske dijaške zveze v veliki Unionovi dvorani v Ljubljani.³⁰⁶ Lahko rečemo, da je bila v prizadevanju za ustanavljanje novih knjižnic po Slovenskem Slovenska dijaška zveza uspešna. Od 13 knjižnic, ki so v tistem času delovale v njenem okrilju, so pod Natlačenovim vodstvom ustanovili tri nove (na Dolenjskem in v Beli krajini), snovali knjižnico v Lescah, zagotovili nove knjige za knjižnico v Št. Ilju na Koroškem, večje število knjig pa so poslali še v Pliberk. Nove knjižnice so bile dobro obiskane, število izposojenih izvodov je po večkrat preseгло število knjižničnega fonda.³⁰⁷ V tem smislu je SDZ delovala »iz ljudstva za ljudstvo«, kot je njeno poslanstvo označil Natlačen v zahvali škofu Jegliču za govor, s katerim je pozdravil udeležence njenega občnega zbora leta 1909 v Ljubljani.³⁰⁸

Natlačen je v času vodenja SDZ seveda opredelil tudi njeno poslanstvo na področju idejnega in političnega boja. Opozoril je, da slovensko dijaštvo pripada dvema idejnopolitičnima taboremu – katoliškonarodnemu in svobodomiselnemu (liberalnemu). Za liberalce je poudaril, da »so proti vsemu, kar je katoliškega. Njih bojno orožje je obrekovanje in opravljanje. Predvsem so se vrgli na mladi naraščaj. Z zvižajo in lepimi besedami si hočejo pridobiti mlada, neizkušena srca.« Pri tem je mislil zlasti na delovanje liberalnega narodno radikalnega dijaštva in pisanje njihovega glasila *Omladina*. Le-to je imel za »porednega paglavca, ki zmerja in izzivlja, če ga hočemo pa prijeti, jo udari v beg«. ³⁰⁹ *Malum necessarium*, nujno zlo SDZ, je zato ideološko

---

305 *Slovenec*, 24. 8. 1908, Občni zbor »Slovenske dijaške zveze« v Gorici, str. 1.

306 *Slovenec*, 1. 9. 1909, Zborovanja slovenskega katol.-narodnega dijaštva, str. 1.

307 Prav tam.

308 *Slovenec*, 31. 8. 1909, Današnji shod katoliško-narodnega dijaštva v veliki dvorani »Uniona«, str. 3.

309 *Slovenec*, 21. 8. 1909, Vstajenja dan ribniškega dijaštva, str. 3.

delo med mlajšim dijaštvom. SDZ bi ga opustila le v primeru, če bi se svoji agitaciji med dijaštvom odpovedala nasprotna stran, če bi torej bila »vzgoja mladine na srednjih šolah taka, kot jo zahteva zakon, namreč verskonravna«. Dokler temu ni tako, »pa je naša dolžnost, da paraliziramo vpliv nasprotnega dijaštva in brezverskih profesorjev«. Ob tem mora SDZ skrbeti še za podrobno delo med ljudstvom in študij njegovih kulturnih in gospodarskih potreb,³¹⁰ njeno delovanje pa naj podpirajo tudi katoliški denarni zavodi. »Naj bi naše posojilnice ne zaostajale za liberalnimi!« je poudaril Natlačen, ko je junija 1909 v pozivu za gmotno pomoč SDZ opozoril, da je »radikalna ‚Omladina‘ (...) izkazala prejšnji mesec velike vsote, ki jih je dobila njihova ‚Prosveta‘ od raznih posojilnic in zasebnikov«. ³¹¹ Natlačen je v tem času pokazal tudi nasprotujoč odnos do socialne demokracije. Razberemo ga lahko iz njegovega svarila cerkvenim oblastem na nemškem Štajerskem, da si »naši rojaki v Gradcu« zaman želijo »poslušati božjo besedo v svojem materinem jeziku, in se potapljujejo v socialno demokracijo, ker nimajo niti te edine obrambe«. ³¹² Poleg idejnih in političnih vprašanj je Natlačen v času vodenja SDZ obravnaval tudi socialno vprašanje, v katerem je glavni problem videl v položaju kmečkega stanu. ³¹³ Iz tega obdobja je treba opozoriti še na njegove energične zahteve za

---

310 *Slovenec*, 1. 9. 1909, Zborovanja slovenskega katol.-narodnega dijaštva, str. 1.

311 *Slovenec*, 12. 6. 1909, Podpore S. D. Z., str. 5.

312 *Slovenec*, 17. 4. 1909, Delo Südmarke v Št. Ilju, str. 2.

313 *Slovenec*, 8. 5. 1908, Dnevne novice: občni zbor vipavske zveze k. s. nepolitičnih društev, str. 2. – Kar zadeva Natlačenov odnos do socialnega vprašanja, velja opozoriti, da je pogosto, zlasti po opravljenem študiju prava na Dunaju, 13. 11. 1912 (*Slovenec*, 13. 11. 1912, Dnevne novice: promocija, str. 4.), daroval za katoliški Ljudski sklad. (*Slovenec*, 23. 3. 1912, Darovi: za Ljudski sklad, str. 7; 10. 7. 1912, Dnevne novice: za »Ljudski sklad« so darovali v mesecu juniju sledeči gg., str. 2; 27. 12. 1912, Dnevne novice: v »Ljudski sklad«, str. 3; 23. 1. 1913, Dnevne novice: za Ljudski sklad, str. 3; 26. 2. 1913, Darovi: za Ljudski sklad, str. 4; 18. 4. 1913, Darovi: za »Ljudski sklad«, str. 6; 19. 7. 1913, Dnevne novice: za ljudski sklad, str. 5; 11. 8. 1913, Dnevne novice: za Ljudski sklad, str. 4; 30. 10. 1913, Dnevne novice: darovi za ljudski sklad, str. 2; 9. 3. 1914, Prispevki za »Ljudski sklad«, str. 5; 15. 4. 1914, Darovi: darovi za ljudski sklad za mesec marec, str. 3; 22. 5. 1914, Prispevki za Ljudski sklad, str. 5). Daroval je tudi za balkanski odsek Apostolstva sv. Cirila in Metoda, koroške Slovence in IV. katoliški shod. (*Slovenec*, 18. 11. 1912, Darovi: darovi za balkanski odsek »Apostolstva sv. Cirila in Metoda«, str. 6; 4. 1. 1913, Koroški Slovenci: za božičnico slovenski Koroški, str. 4; 18. 4. 1913, Darovi za katoliški shod, str. 6).

enakopravnost slovenskih študentov z nemškimi na avstrijskih univerzah in za ustanovitev slovenske univerze v Ljubljani.³¹⁴

Med družbenimi in političnimi vprašanji, v katerih se je opredelil v času do prve svetovne vojne, je Natlačen največ pozornosti namenil organizaciji katoliškega izobraževalnega dela. O tem je posebej govoril na slovensko-hrvaškem katoliškem shodu avgusta 1913 v Ljubljani. Omenimo naj, da je imel Natlačen pri izvedbi 4. katoliškega shoda opaznejšo vlogo. Bil je član odseka za sestavo delovnega programa in resolucij zbora ter član komisije, ki je pripravila sprejem njegovih udeležencev.³¹⁵

Natlačen je na shodu sodeloval v delu Odseka za krščansko izobrazbo, kjer je poročal o delovanju in ciljih katoliških izobraževalnih društev. Kritično je opozoril na nedejavnost precejšnjega števila društev, ki jih je treba »vzbuditi in poživiti k čvrstemu delu«. To se lahko doseže prek dela posameznih društvenih odsekov, da bodo društva »vzgojila samostojne mladeniče in može, ki bodo postali sposobni voditelji, jedro organizacije, ki bodo po svojem duhu in po svojem srcu, po svoji inteligenci in značajnosti sposobni voditelji svojega kraja. Po teh se bo masa ljudstva ravnala, od njih si pustila svetovati in se voditi in njim bo ljudstvo najlažje zaupalo. Le par takih mož v vsako našo občino, v vsako našo faro, vsako vas, mož, zvestih in trdnih v krščanskih načelih in izobraženih v vseh javnih in gospodarskih vprašanjih – pa se nam za bodočnost ni treba bati. Sami dobri krščanski gospodarji bodo najboljše vplivali na svojo okolico.«³¹⁶

Natlačen je predlagal ustanavljanje pevskih, dramskih, tiskovnih, abstinenčnih, izseljenskih, gospodarskih in gospodinjskih društvenih odsekov.³¹⁷ V svojem poročilu je posebno pozornost namenil tiskovnim odsekom, saj je »največja sila v javnem življenju (...) danes *tisk*«. Razmere na tem področju je zadovoljivo ocenil in ob tem opozoril na »naše nemške sosede.

---

314 *Slovenec*, 11. 1. 1909, Za slovensko vseučilišče v Ljubljani, str. 3; 3. 9. 1910, Občni zbor »Slovenske dijaške zveze«, str. 1.

315 *Slovensko-hrvaški shod*, str. 7, 22.

316 Prav tam, str. 93.

317 Prav tam, str. 93–96.

Dasi morda dober, krščanskomisleč Nemeč, se vendar kar ne more otresti vpliva židovske žurnalistike – čitanje židovskega žurnala smatra vendarle za najpotrebnejšo vsakdanjo hrano, ki jo mora tako vestno in točno uživati vsak dan kakor kosilo ali večerjo.« Na Slovenskem je v tem pogledu precej boljše, »vendar bi bilo lahko še mnogo boljše. Poglejmo naše liberalce na deželi pa tudi v mestu!« je opozoril. »Koliko najdemo pravih načelnih liberalcev? Veliko večino med njimi tvorijo ljudje, ki so vsako nedeljo pri maši, opravljajo velikonočno spoved, molijo celo zvečer z družino rožni venec ali so celo vsak teden pri mizi Gospodovi – volijo pa liberalno. Ti ljudje so žrtev brezverskega časopisja, in naravnost čudež se mi zdi, da ostanejo vendarle verni, dasi čitajo dan na dan napade na Cerkev, na duhovščino, napade na dogme, celo na najsvetejše skrivnosti svete vere. Tu se vidi najjasneje resnica, da je vernost milost božja.«³¹⁸

Na podlagi gornjega opozorila je Natlačen poudaril dolžnost katoliške izobraževalne organizacije, da vodi »boj, neizprosen boj proti slabemu časopisju in proti slabemu tisku sploh. Na mesto slabega časopisja povsod naše liste – to naj bo naloga *tiskovnega odseka* v vsakem našem društvu. Vsako leto ob Novem letu naj napravi odsek poseben načrt, kako izpodriniti iz javnih lokalov in iz poštenih družin slabo časopisje in kako vpeljati v vsako hišo in vse javne lokale naše liste. Delo naj se med člane razdeli, vsak naj sprejme svojo nalogo. S tem store naši ljudje veliko misijonsko delo, in le eno leto naj gredo vsa naša društva na to delo z energijo in po načrtu, pa bo storila naša organizacija velik korak na potu vzgoje našega ljudstva. Nemški socialni demokrati imajo gotove nedelje v letu, ko je dolžnost vsakega pristaša, da pridobiva novih naročnikov za njihovo časopisje. Uspehi so vsako leto ogromni. Zakaj bi mi zaostajali v boju za dobro stvar, če žrtvuje nasprotnik toliko za slabo!« In še eno napotilo je Natlačen namenil delovanju tiskovnih odsekov: »Naj ne bo hiše brez dobrega časopisa!«³¹⁹

---

318 Prav tam, str. 94.

319 Prav tam, str. 94–95.

Natlačen je spregovoril tudi o vprašanju, kako naj bi delovala posamezna društva, če ne bi imela možnosti ustanoviti vseh predlaganih odsekov. V tem primeru »naj se vsaj nekaj stori: vrše naj se redni sestanki s prostimi razgovori o tekočih važnejših javnih vprašanjih. Društveni voditelj ali kdo drugi, ki je za to sposoben, naj zbere snov, ki bo člane zanimala in jo potom razgovora obdela. Razgovarja naj se o političnih vprašanjih in svetovnih dogodkih, ki so ravno aktualni.« Predlagal je tudi vzpostavitev nadzora nad delovanjem društev. To delo naj bi v vsakem dekanatu prevzeli dekanijski odbori, ki bi vsaj enkrat letno pregledali njihovo delovanje. Vez med dekanijskimi odbori in vodstvom izobraževalnih društev naj bi predstavljali dekanijski referenti, ki bi vodstvo točno in redno obveščali o stanju društev z njihovega območja, hkrati pa bi bili v stalnem stiku s člani dekanijskega odbora. »Na ta način bo mogoče iz centra skrbeti za to, da bodo vsa društva dosegala svojo nalogo in pa tudi za to, da bo naša društvena organizacija kolikor mogoče enotna in koncentrirana. Ta institucija (dekanijski referenti – op. J. P.) bo imela tudi še zlasti to nalogo, da potom zaupnikov sestavi in izpopolnjuje natančen kataster ljudstva tudi po političnem naziranju, kar pa spada v poseben poslovnik, ki ga tu ne morem natančneje razkrivati.« Na podlagi Natlačenovega poročila je odsek sprejel posebno resolucijo, v kateri so bili zajeti vsi njegovi predlogi.³²⁰

V času do prve svetovne vojne oziroma ob njenem začetku se je Natlačen opredelil tudi v vprašanju avstrijske patriotične države Slovencev. Po vojni napovedi, ki jo je Avstro-Ogrska izrekla Kraljevini Srbiji 28. julija 1914, je Natlačen iz množice, ki se je zvečer istega dne zbrala pred deželnim dvorcem (poslopje današnje Univerze) v Ljubljani, spregovoril takole: »Imamo vojsko! Sedmo leto že nam grozi in rožlja s sabljo naš sosed tam doli na južnovzhodni meji naše prostrane domovine. Kakor gleda mogočni lev na malo nagajivo miško, je zrla mogočna viteška

---

320 Prav tam, str. 96–97.

Avstrija na tega svojega pritlikavega soseda. Toda med tem vi-teškim vedenjem Avstrije je postajal pritlikavi sosed močnejši in že prirojena mu predrznost, ošabnost in požrešnost je ču-dovito rastla, tako da smo prišli že resno v nevarnost, da nam odtrga lep del našega ozemlja. Hudodelski umor dne 28. junija je vrgel v to velesrbsko početje čudovito luč, ki je mahoma od-krila vso resnost in nevarnost položaja. Da varuje svojo zakonito lastnino, da zagotovi sama sebi in svojim ljudstvom mir, ki je predpogoj blagostanja in vsakega napredka, je morala (Avstrija – op. J. P.) poseči po najskrajnejšem, ker dobra beseda ni več poma-gala, morala poseči po orožju. – Imamo vojsko! Velike in težke bodo žrtve, ki jih bo moralo doprinesti na skupni žrtvenik naše skupne domovine naše ljudstvo; toda slovensko ljudstvo bo te žrtve rade volje doprineslo, ker vé, da kaj velikega ni mogoče do-seči brez velikih žrtev. – Šest stoletij je naš slovenski narod že pod žezlom preslavne habsburške dinastije. Šest stoletij je oh-ranil zvesto svojo zvestobo habsburškim vladarjem. Nima ga madeža slovenska trobojnica! V zavesti, da je naša bodočnost edinole v Avstriji, v mnogonarodni velevlasti mogoča, ostane slovenski narod tudi v težki tej uri zvest tradicijam svojih dedov: zvest svojemu cesarju in zvest Avstriji. Dokazali bomo vnovič, da je prav govoril Koseski, ko je rekel: Hrib se omaje in hrast – zvestoba Slovenca ne mine. – Živela Avstrija!«³²¹ Po poročilu *Slovenca* je »govornika (...) ljudstvo burno aklamiralo, klicalo je: *Proč s Srbijo! Živela vojska! Živela Avstrija!* in druge domoljubne klice.«³²²

Govor, ki ga je imel 28. julija 1914, je Natlačenu kasneje (pred volitvami v ljubljansko občlaskno skupščino 23. januarja 1927) očitalo liberalno *Jutro*,³²³ zato mu je *Slovenec* odgovoril, da je istega dne poleg Natlačena podobno govoril tudi ljubljanski žu-pan in prvak liberalne Narodno napredne stranke Ivan Tavčar.³²⁴

---

321 *Slovenec*, 29. 7. 1914, Ljubljana manifestira, str. 1–2.

322 Prav tam, str. 2.

323 *Jutro*, 6. 1. 1927, Iz volilnega boja, str. 2.

324 *Slovenec*, 12. 1. 1927. Beležke: demokratska logika, str. 4.

Naj spomnimo, da je Tavčar v svojem govoru na balkonu ljubljanskega magistrata 28. julija 1914 prav tako kot Natlačen, če ne še bolj poudarjeno izražal avstrijsko patriotično čustvo, le da ga ni usmeril v govorniški obračun s Kraljevino Srbijo.³²⁵ Govor 28. junija 1914 so Natlačenu njegovi tovariši iz dijaških let zamerili,³²⁶ politično pa mu je škodil tudi v Kraljevini Jugoslaviji. Zaradi njega naj leta 1929 ne bi bil imenovan za bana Dravske banovine.³²⁷ To se je zgodilo šele leta 1935. Natlačenu se je včasih pripisovalo (oziroma se mu še) tudi avtorstvo znane protisrbske hujskaške pesmi Bojni grom, ki jo je objavil *Slovenec* 27. julija 1914.³²⁸ Po navedbi Franceta Koblarja pa je njen avtor pesnik Franjo Neubaauer.³²⁹ Glede znanega pogromaškega vzklika »Srbe na vrbe!«, ki je po vsej verjetnosti izšel iz omenjene pesmi in naj bi ga Natlačen izrekel na manifestacijskem shodu 28. julija 1914 pred deželnim dvorcem v Ljubljani, pa o tem tedanji poslanec NNS v dunajskem parlamentu in kranjskem deželnem zboru dr. Vladimir Ravnihar v svojih spominih piše takole: »Dne 28. julija 1914. sem prejel kot deželni poslanec dopis, ki pravi: ‚danes zvečer bo vojaški mirozov (zvočni znak za počitek – op. J. P.) in patriotična manifestacija pred deželnim dvorcem pred deveto uro. Vabim Vas, da se udeležite manifestacije na balkonu deželnega dvorca.‘ Podpisan je deželni odbornik dr. Lampe. Kakšna je bila manifestacija, so obširno poročali časopisi. Pojavili so se govorniki iz ‚ljudstva‘ in eden izmed govornikov, stoječ na kandelabru pred deželnim dvorcem, je

325 *Slovenski narod*, 29. 7. 1914, Patriotske manifestacije v Ljubljani, str. 2.

326 Koblar-Horetzky, Iz zapuščine Franceta Koblarja, str. 169. Kot je leta 1971 France Koblar povedal Janku Pleterskemu, je bil Natlačen tisti čas »konceprijent pri dr. Ivanu Šušteršiču in verjetno je tudi govoril po Šušteršičevem naročilu«. – Pleterski, Zapis pogovora s Francetom Koblarjem, str. 21. O tem gl. tudi Marolt, Marko Natlačen, str. 147.

327 Pleterski, Zapis pogovora s Francetom Koblarjem, str. 21.

328 Prav tam. Zečević, *Prošlost i vreme*, str. 236. – Besedilo omenjene pesmi se glasi: »Krvava pesem do nebes / upije; / Kri Ferdinandova je vmes, / Zofije. // Zvali ste nas dolgo dni / na klanje / Iz dolge vstali smo noči / in spanja. // S kanoni vas pozdravimo / vi Srbi; / dom hladen vam postavimo / ob vrbi // V imenu božjem pride k vam / armada / pogledat, kaj se / sveti tam / z Belgráda. // Očistimo vam sveti križ / od práha, / za nas je bojni grom in piš / brez stráha. // Nožnicam meč izderemo / bliskávi, / da préstol vam operemo / krvavi. // Z zeleno vas odenemo / odejo: / na veke vam zaklenemo / vso mejo. // Pravično stare plačamo / dolgove; / zmagalci spet se vračamo / v domove.« – *Slovenec*, 27. 7. 1914, Bojni grom, str. 1.

329 Pleterski, Zapis pogovora s Francetom Koblarjem, str. 21. – O Franju Neubaauerju gl. Koblar, Neubaauer Franjo, str. 200.

razbil rečenico ‚Srbe na vrbe‘. Reklo se je, da je bil to – dr. Marko Natlačen.«³³⁰

II.

Natlačen se je v Slovenski ljudski stranki začel uveljavljati po prvi svetovni vojni. Med vojno javno ni deloval, leta 1916 je bil izvoljen le za odbornika Slovenskega glasbenega društva Ljubljana.³³¹ Njegovo ime se je v zvezi s političnim dogajanjem na Slovenskem v javnosti znova pojavilo šele neposredno pred razpadom avstro-ogrske monarhije, ko je bil 28. oktobra 1918 kot predstavnik katoliške telesnovzgojne organizacije Orel izvoljen v vodstvo Narodne Obrane.³³² Omenjeno polvojaško organizacijo je ustanovil Narodni svet, da bi ob predvidenem umiku avstro-ogrske armade z italijanskega bojišča čez slovensko ozemlje, pa tudi za vzdrževanje javnega reda in miru v obdobju oblikovanja nacionalne državne oblasti zagotovil ohranitev ustaljenih razmer na Slovenskem.³³³ Narodna Obrana je delovala do 14. novembra 1918, ko jo je sporazumno z Narodnim svetom razpustila Narodna vlada v Ljubljani.³³⁴

V prvih letih po nastanku Kraljevine SHS se je Natlačen posvetil svojemu odvetniškemu poklicu. Nastopil je v vrsti

---

330 Ravnihar, *Mojega življenja pot*, str. 99.

331 *Slovenec*, 14. 1. 1916, Občni zbor slovenskega glasbenega društva »Ljubljana« dne 4. jan. 1916, str. 4. – Natlačen se je v glasbenem društvu Ljubljana vidno izpostavil neposredno po vojni, ko je bilo pozimi 1918/1919 pri velikem delu članov društva opaziti težnje po združitvi z liberalnim pevskim društvom Slavec, s čimer bi prešel v tuje roke tudi dragoceni društveni inventar. Glede na to so po večmesečnem oklevanju nekateri člani glasbenega društva Ljubljana predvsem po Natlačenovi zaslugi dosegli, da se je društvo marca 1919 na svojem občnem zboru razšlo, inventar pa je prešel v last Slovenske krščansko-socialne zveze (SKSZ). Takoj po razpustu glasbenega društva Ljubljana se je le-to konstituiralo kot pevski odsek SKSZ, leta 1920 pa je nekdanja Ljubljana ustanovila Pevsko zvezo kot podzvezo SKSZ. V Pevski zvezi so se nato zlagoma začeli zbirati tudi podeželski katoliški pevski zbori. – Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja*, str. 324.

332 *Slovenec*, 29. 10. 1918, Narodna bramba, str. 1. Gl. tudi *Slovenec*, 31. 10. 1918, Ljubljanske novice: Osrednji odbor narodne obrane v Ljubljani, str. 3.

333 Guštin, *Oborožene sile Države SHS*, str. 193.

334 *Uradni list Narodne vlade SHS*, 15. 11. 1918, Razglas Narodne vlade, str. 13. *Slovenski narod*, 14. 11. 1918, Razpust narodnih straž, str. 1.

odmevnih sodnih obravnav, o katerih je podrobno poročal *Slovenec*.³³⁵ Med njimi naj opozorimo na tožbo znanega mladoliberalnega gospodarstvenika dr. Milka Brezigarja proti odgovornemu uredniku *Slovenca* Mihaelu Moškercu. Brezigar ga je tožil zaradi *Slovenčevega* pisanja, da je med prvo svetovno vojno kot uradnik vojnega Žitnega zavoda na Dunaju nezakonito prekupčeval z nakaznicami za moko.³³⁶ Tožba se je končala s poravnavo, na podlagi katere je moral Brezigar plačati vse stroške sodne obravnave, to je stroške za svojega pravnega zastopnika, za Moškerčevega zastopnika Natlačena, stroške porotnikov in vse druge stroške.³³⁷

335 *Slovenec*, 24. 6. 1919, Izpred porote: vlom pri Josipu Eberle in pri Giontiniju pred poroto, str. 4; 24. 2. 1920, Izpred porote: ukraden avtomobil, str. 5; 6. 9. 1920, Ljubljanska porota, str. 5; 31. 10. 1920, Sodišče in policija: Vehovec contra Carli, str. 5; 2. 1921, Politične novice: popravkar Ribnikar, str. 3; 16. 4. 1921, Sokolski škandal pred sodiščem, str. 2; 7. 5. 1921, »Šleva« pred vzklicnim sodiščem, str. 4; 18. 5. 1921, Izpred sodišča: Pesek proti časnikarjem, str. 3; 7. 6. 1921, Ljubljanska porota, str. 3; 27. 10. 1921, Dnevne novice: bivši starosta radovljiškega Sokola, dr. Mirko Triller pred sodiščem, str. 3; 10. 12. 1921, Ponočni shod dr. Mirka Trillerja pred sodiščem, str. 5; 15. 12. 1921, Izpred sodišča, str. 3; 24. 2. 1922, Dr. Oblak obsojen, str. 4; 11. 3. 1922, Ljubljanska porota: tiskovna zadeva, str. 5; 6. 5. 1922, Dnevne novice: tudi junaštvo!, str. 3; 25. 10. 1922, Dnevne novice: »razmere v vojski«, str. 3; 20. 12. 1922, Samostojnemu poslancu Majcnu pred sodiščem dokazana denunciacija, str. 3; 21. 2. 1923, Justica: tožba dr. Vošnjaka proti »Slovencu«, str. 1; 8. 3. 1923, Dnevne novice: »Slovenec« proti predsedniku »Kmetijske družbe«, str. 3; 21. 3. 1923, Gustav Pirc toži, str. 5; 29. 3. 1923, Bivši samostojni poslanec Majcen tudi pred okrožnim sodiščem ožigosan kot denuncijant, str. 2; 7. 6. 1923, Ljubljanska porota, str. 5; 8. 6. 1923, Ljubljanska porota, str. 4; 19. 7. 1923, Dnevne novice: ponovna razprava v zadevi g. dr. Bogomila Vošnjaka, str. 3; 22. 8. 1923, Razmere v oddelku za socialno politiko, str. 5; 5. 1. 1924, Ljubljanske novice: kaj je konfidentstvo?, str. 4; 7. 5. 1924, Dnevne novice: resnicoljubnost g. Ažmana, str. 3; Izpred sodišča: tiskovne pravde, str. 5; 6. 8. 1924, Izpred sodišča: ata »Narod« pred sodiščem, str. 4; 24. 8. 1924, Ljubljanske novice: jesensko zasedanje ljubljanske porote, str. 5; 2. 9. 1924, Ljubljanske novice: porotno zasedanje, str. 4; 7. 11. 1924, Ljubljanske novice: Orjuna ca. Radešček, str. 4. – V drugi polovici dvajsetih let, razen v enem primeru (*Slovenec*, 3. 3. 1926, Žužemberk: izredno dolga pravda, str. 4), poročil o Natlačenovem sodelovanju v sodnih obravnavah ne najdemo več, kar lahko povežemo z visokimi funkcijami, ki jih je v tem času prevzel v slovenskem javnem življenju.

336 *Slovenec*, 27. 11. 1920, Molčé kot grob, str. 2. (*Slovenec* je o Brezigarjevem medvojnem ravnanju v dunajskem Žitnem zavodu pisal tudi 24. in 26. 11. 1920. – *Slovenec*, 24. 11. 1920, Milo za drago, str. 1; 26. 11. 1920, Resnica o dr. Brezigarju, str. 2.) O liberalnem odzivu na *Slovenčeve* trditve gl. *Jutro*, 25. 11. 1920, Obtožba proti drju Brezigarju, str. 2. *Slovenski narod*, 25. 11. 1920, Politične vesti: klerikalci in dr. Brezigar, str. 3; 26. 11. 1920, Politične vesti: gonja proti drju M. Brezigarju, str. 3.

337 *Slovenec*, 4. 9. 1921, Ljubljanska porota: afera dr. Brezigarja pred porotnim sodiščem, str. 4. – O sodni obravnavi t. i. afere Brezigar gl. podrobneje *Slovenec*, 3. 9. 1921, Ljubljanske novice: o dr. Brezigarjevi tožbi, str. 5; 4. 9. 1921, Ljubljanske novice: tekom porotne

Ob odvetniški dejavnosti se je Natlačen udejstvoval tudi v družbenem življenju. Leta 1920 je postal podpredsednik katoliške narodnoobrambne organizacije Slovenska straža in odbor-
 nik Katoliške lige,³³⁸ začel pa se je uveljavljati tudi v SLS. Za ljubljanske občinske volitve 3. decembra 1922 ga je stranka uvrstila med namestnike kandidatov Zveze delovnega ljudstva za ljubljanski občinski svet,³³⁹ pred volitvami v Narodno skupščino Kraljevine SHS 18. marca 1923 pa je začel nastopati na strankinih predvolilnih shodih.³⁴⁰ V drugi polovici istega leta – 5. novembra 1923 – so ga na zboru zaupnikov SLS v Ljubljani izvolili še v načelstvo in izvršilni odbor SLS.³⁴¹ Leta 1923 je nastopil tudi na 5. katoliškem shodu, na katerem pa ni imel opaznejše vloge, kot jo je imel na shodu desetletje pred tem. Na 5. katoliškem shodu je na zborovanju Marijinih družb govoril o kongregacijah in inteligenci. Povedal je, »da za inteligenco ne more zadostovati kongregacija z navadnimi shodi in govori. Akademična inteligenca želi in potrebuje še drugačne hrane. Potrebuje znanstvenih predavanj verske vsebine iz vseh panog bogoznanstva, da se ve orientirati v tem kaosu sveta.« Govoril je tudi o pomenu duhovnih vaj za inteligenco, za katere bo posebej zagotovljeno, ko bo na škofijskem posestvu na Goričanah zgrajen Dom duhovnih vaj.³⁴² Natlačen je decembra 1923 kot predstavnik Slovenske straže postal še član akcijskega odbora vseh slovenskih političnih strank ter dobrodelnih in narodnoobramb-
 nih

---

razprave, str. 4; 6., 7. in 8. 9. 1921, M.(arko) Natlačen, Afera dr. Milko Brezigarja pred sodiščem, str. 2–3, str. 1–2, str. 1–2. *Jutro*, 4. 9. 1921, Kako smo rušili Avstrijo, str. 1–2; 6. 9. 1921, Domače vesti: v našem poročilu o procesu Brezigar contra Moškerc, str. 3; 9. 9. 1921, Politične beleške: dve potrebni ugotovitvi, str. 2.

338 *Slovenec*, 6. 2. 1920, Dnevne novice: velika skupščina Slovenske Straže, str. 2; 4. 4. 1920, Dnevne novice: katoliška liga, str. 4. – Kot odbornik Slovenske straže – to je postal že leta 1910 – je Natlačen leta 1920 zbiral tudi denarna sredstva za njeno delovanje. – Vidovič-Miklavčič, Društvo Slovenska straža, str. 442.

339 *Slovenec*, 26. 11. in 2. 12. 1922, Kandidatje Zveze delovnega ljudstva, str. 3, str. 4. – O Zvezi delovnega ljudstva gl. Prunk, Zveza delovnega ljudstva, str. 199–228.

340 *Slovenec*, 21. 2. 1923, Volivni shodi SLS: Št. Jurje pri Grosupljem, str. 3; 27. 2. 1923, Volivni shodi SLS, str. 2; 6. 3. 1923, Slovenska armada na pohodu, str. 2; 13. 3. 1923, Shodi ljudske armade, str. 2.

341 *Slovenec*, 6. 11. 1923, Zbor zaupnikov SLS, str. 3.

342 *Peti katoliški shod*, str. 364.

društev, oblikovan za podporo slovenskim rudarjem v Westfaliji, za katere je sam daroval 50 din.³⁴³

Po letu 1923 je Natlačen postal eden od opaznejših predstavnikov SLS v slovenskem javnem življenju. Nastopal je na njenih predvolilnih shodih, in sicer pred občinskimi volitvami jeseni 1924,³⁴⁴ volitvami v Narodno skupščino 8. februarja 1925,³⁴⁵ volitvami v oblastno skupščino ljubljanske oblasti januarja 1927³⁴⁶ in volitvami v Narodno skupščino 11. septembra 1927³⁴⁷ ter na drugih političnih srečanjih zaupnikov SLS po Sloveniji.³⁴⁸ Govoril je tudi na krajevnih evharističnih shodih.³⁴⁹ Na volilnem shodu SLS za volitve v ljubljansko oblastno skupščino, ki je bil 2. januarja 1927 v Žireh, je nastopil skupaj s strankinim načelnikom Antonom Korošcem,³⁵⁰ na shodu v Rakeku 16. januarja 1927 pa so ga celo napadli pripadniki tedaj že razpuščene Orjune, a so ga njegovi privrženci ubranili pred napadalci.³⁵¹ Poleg tega je bil na zboru zaupnikov SLS 11. decembra 1924 v Celju izbran za namestnika strankinega kandidata ing. Dušana Serneca v volilnem okraju Logatec in Radovljica za volitve v Narodno skupščino 8. februarja 1925,³⁵² na volitvah v ljubljansko oblastno skupščino

---

343 *Slovenec*, 1. 12. 1923, *Slovenci!*, str. 4; 15. 5. 1924, Darovi: dinarski dan in drugi prejemki za vestfalske Slovence, str. 5.

344 *Slovenec*, 11. 6. 1924, *Politične vesti: shodi SLS*, str. 4.

345 *Slovenec*, 30. 1. 1925, *Dopisi: iz Boh. Bistrice*, str. 4; 4. 2. 1925, *Volivno gibanje*, str. 3; 25. 4. 1925, *Izpred sodišča: odmev iz volivne dobe*, str. 5.

346 *Slovenec*, 4. 1. 1927, *Volivni boj za oblastne skupščine*, str. 4; 11. 1. 1927, *Pred veliko zmago slovenske ljudske misli*, str. 1; 18. 1. 1927, *Velik shod SLS na Rakeku*, str. 3; 21. 1. 1927, *Odločna Notranjska*, str. 1.

347 *Slovenec*, 8. 9. 1927, *Jesenice: Jesenice v taboru SLS*, str. 5.

348 *Slovenec*, 29. 4. 1924, *Zborovanja SLS*, str. 2; 7. 10. 1925, *Shodi SLS*, str. 3; 13. 4. 1926, *Shodi SLS*, str. 2; 11. 5. 1926, *Shodi SLS*, str. 2; 12. 8. 1927, *Katoliški dan v Cerknici*, str. 3; 17. 7. 1928, *Slovesna zaobljuba slovenskega naroda v Žalcu*, str. 2; 18. 12. 1928, *Shodi SLS: Kranj*, str. 4.

349 *Slovenec*, 27. 5. 1928, *Kaj je novega: evharistični shod*, str. 6; 13. 9. 1928, *Evharistični shod v Krškem*, str. 4. – Natlačen je ob teh priložnostih predvsem poudarjal pomen in potrebo avtoritete. – *Slovenec*, 13. 9. 1928, *Evharistični shod v Krškem*, str. 4.

350 *Slovenec*, 4. 1. 1927, *Volivni boj za oblastne skupščine*, str. 4.

351 *Slovenec*, 18. 1. 1927, *Velik shod SLS na Rakeku*, str. 3.

352 *Slovenec*, 12. 12. 1924, *Zbor zaupnikov SLS*, str. 1. *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*, 22. 1. 1925, *Kandidati za narodne poslance: B. kandidatne liste za sodni okrožji Ljubljana in Novo mesto*, str. 29. – Natlačna v Narodno skupščino niso izvolili. Izvoljen je bil drugi kandidat SLS Dušan Sernec. – *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*, 19. 2. 1925, *Poročilo na podstavi člena 83. zakona o volitvah narodnih poslancev za narodno*

leta 1927 pa je bil nosilec liste SLS v volilnem okraju Logatec³⁵³ in bil izvoljen v skupščino.³⁵⁴ Obenem se je nadalje uveljavljal v javnem življenju. Leta 1924 je predsedoval drugemu, nedeljskemu dnevu 1. Marijanskega kongresa, ki se je zbral od 6. do 8. septembra 1924 v Ljubljani,³⁵⁵ v letih 1925–1927 pa je bil predsednik Jugoslovanske Orlovske zveze.³⁵⁶

Prelomnica v Natlačenovem vzponu v SLS je bilo leto 1926, ko so ga na strankinem zboru zaupnikov 14. novembra 1926 v Celju izvolili za prvega podnačelnika SLS. Po izvolitvi se je zbranim zaupnikom zahvalil z naslednjimi besedami: »Zaupniki! Zahvaljujem se vam za izvolitev, za izkazano zaupanje in visoko čast, ki ste mi jo podelili. Hočem se vam oddolžiti z delom. Moje delo bo veljalo organizaciji stranke in vzgoji strankinega naraščaja. Tema dvema točkama hočem posvetiti predvsem vse svoje moči, da bo naša armada usovršena (izpopolnjena – op. J. P.), organizirana in vsak trenutek pripravljena za napad. Ko se vam zahvaljujem, vas prosim vse brez izjeme, da me v tem stremljenju podpirate. Narodu in naši narodni državi bo veljalo naše politično delo.«³⁵⁷ Natlačen je z izvolitvijo na podnačelniško mesto dejansko postal prvi mož stranke v Sloveniji, saj se je načelnik SLS Anton Korošec v glavnem zadrževal v Beogradu.³⁵⁸ Ob tem je bil sredi dvajsetih let s Koroščem in vidnim krščanskosocialnim

---

skupščino kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev o izidu volitev, izvršenih dne 8. februarja 1925, str. 77.

353 *Slovenec*, 22. 12. 1926, Kandidatne liste, str. 3.

354 Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, str. 107.

355 *Slovenec*, 9. 9. 1924, Slavnostni dnevi I. Marijanskega kongresa, str. 2.

356 Pirjevec, Natlačen Marko, str. 185.

357 *Slovenec*, 16. 11. 1926, Zbor zaupnikov slovenske ljudske stranke, str. 2.

358 Odnos med Koroščem in Natlačenom je politični delavec SLS, vrhniški advokat Marijan Marolt, po drugi svetovni vojni opisal takole: »O dr. Natlačenu je vladalo mnenje, da je pač najposlušnejši mlajši sodelavec dr. Korošca, ki se trudi, da voditelja in učitelja v vsem posmema in hoče pač njegov način vladanja v Beogradu tudi v malem na Slovenskem uveljaviti. To smo mi mladi tako videli, da smo rekli, da posnema Natlačen Korošca celo v zasebnem obnašanju, v svoji ljubeznivi zafrkljivosti, ki se pa učencu ne posreči vedno tako kot učitelju. Brez dvoma je naloga političnega voditelja tudi v tem, da mlajše sodelavce vodi, popravlja in vzgaja. Korošec je to delal pri tistih, ki jih je imel pri sebi in pri onih, ki so ostajali v domovini, v Sloveniji, pri teh navadno bolj od daleč in od teh je Natlačen učitelja najbolj opazoval in ga posnemal, le ne tako diskretno, ampak bolj naravnost in na sličen način uravnaval tudi svoje sodelavce. Kar je tako popravil, za vse mu moramo biti hvaležni.« – Marolt, Natlačen, str. 147.

politikom ter tedanjim poslancem SLS v Narodni skupščini Andrejem Gosarjem izvoljen tudi v skupni odbor Češke ljudske stranke, Slovanške ljudske stranke in SLS, ki naj bi pripravil skupno zborovanje slovanskih krščanskih demokracij.³⁵⁹

Natlačen se je kot podnačelnik SLS posvetil predvsem njenemu praktičnemu političnemu delovanju, medtem ko idejnih in programsko političnih vprašanj ni obravnaval. Omenjene problematike se je dotaknil le v razgovoru z dopisnikom zagrebškega lista *Novosti* maja 1927, ko je zavrnil trditve predstavnika delavskega krila v SLS dr. Ivana Stanovnika, da stranko obvladujeta duhovščina in klerikalizem. Natlačenov odgovor je bil naslednji: »SLS je po svojem ustroju in zgodovini tako demokratična, da je komaj kaka stranka v naši državi demokratičnejša. V njej lahko pride vsak posameznik kakor tudi vsak stan do veljave. Kdor je sposoben in kdor več dela, ta ima večji vpliv. Socialni, gospodarski in kulturni program SLS je osnovan na načelih krščanstva. Slovenska inteligenca je bila v času, ko je šla SLS med narod, po veliki večini svobodomiselno orientirana. Zato je naravno, da se je v prvi dobi posebno duhovščina postavila v ospredje v SLS, ker je ta duhovščina tvorila pretežno večino javnih delavcev stranke. Ali kakor je rastle število katoliško orientiranega izobraženstva, tako je duhovništvo stopalo v stranki v ozadje in na čast duhovščini je treba ugotoviti, da dosledno kaže tendenco, da laična inteligenca prevzame v stranki vodilno mesto. Kako naj bi bilo tudi drugače mogoče? Danes more govoriti o samovladi duhovščine in o klerikalizmu v SLS samo tisti, ki razmer ne pozna, ali pa hoče te razmere iz izvesnih razlogov netočno naslikati.«³⁶⁰

Dobre tri mesece po prevzemu prvega podnačelniškega mesta v stranki je Natlačen postal tudi eden od štirih najvišjih predstavnikov civilne oblasti na Slovenskem. Predstavljali so jo velika župana ljubljanske in mariborske oblasti in predsednika

359 *Slovenec*, 12. 10. 1926, Za zvezo katoliških slovanskih parlamentarcev, str. 2.

360 *Slovenec*, 20. 5. 1927, Razmere v Slovenski ljudski stranki, str. 2. – O opredelitvi vloge duhovščine v SLS gl. *Politični katekizem ali kaj mora vsak državljani vedeti o politiki?*, str. 60–62.

òblastnih skupščin ter òblastnih odborov obeh òblasti. Ljubljanska òblastna skupščina je Natlačena izvolila za svojega predsednika na konstitutivni seji 23. februarja 1927, ljubljanski òblastni odbor pa ga je za predsednika izvolil na konstitutivni seji 25. februarja 1927.³⁶¹ Natlačen si je v času vodenja ljubljanske òblastne skupščine in òblastnega odbora skupaj s prednikom mariborske òblastne skupščine in òblastnega odbora dr. Josipom Leskovarjem, ki je prav tako prihajal iz vrst SLS, uspešno prizadeval, da so v Sloveniji čim bolj samostojno reševali vrsto pomembnih vprašanj njenega razvoja. Največje uspehe so dosegli na gospodarskem področju – pri javnih gradnjah in spodbujanju razvoja agrarnih panog. Pomemben dosežek je bila tudi ureditev zdravstva v povezavi z reševanjem socialne problematike. Izboljšali so še razmere v prosveti in kulturi.³⁶² Ob tem je Natlačen poudarjal strankino temeljno narodnopolitično zahtevo v jugoslovanski državi – uresničenje narodne samoodločbe in vzpostavitev upravno enotne avtonomne Slovenije z lastnim parlamentom in vlado.³⁶³ Te zahteve je hkrati z izražanjem privrženosti kralju Aleksandru in jugoslovanski domovini posebej naglasil na otvoritvenem zasedanju ljubljanske òblastne skupščine 23. februarja 1927 in ponovil v govoru, ki ga je imel 29. oktobra 1928 na slavnostni seji ljubljanske skupščine ob deseti obletnici slovenske samoodločbe in razpada avstrijske oblasti.³⁶⁴

Na seji ljubljanske òblastne skupščine 29. oktobra 1928, ki so se je udeležili tudi člani mariborskega òblastnega odbora,³⁶⁵ je Natlačen enega od glavnih poudarkov v govoru namenil tudi

---

361 Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, str. 126, 135, 137.

362 O tem gl. podrobneje Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, str. 148–474. O delovanju ljubljanske in deloma tudi mariborske òblastne skupščine in òblastnega odbora v letih 1927–1929 gl. tudi Natlačen, *Oblastne samouprave v Sloveniji*, str. 339–357.

363 O oblikovanju avtonomističnega narodnopolitičnega programa SLS v Kraljevini SHS gl. Perovšek, *Oblikovanje programskih načrtov o nacionalni samoodločbi*, str. 5–27. Perovšek, *Programi političnih strank*, str. 77–80, 82–86.

364 *Slovenec*, 24. 2. 1927, *Otvoritev oblastnih skupščin*, str. 3; 30. 10. 1928, *Za zedinjeno Slovenijo*, str. 6–7.

365 O udeležbi članov mariborskega òblastnega odbora na slavnostni seji ljubljanske òblastne skupščine, 29. 10. 1928, gl. podrobneje Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, str. 261–262, 264.

težki slovenski zgodovinski izkušnji in narodnoemancipacijskim naporom v avstrijski dobi. »Danes obhajamo deseto obletnico onega dne,« je nagovoril zbrane udeležence seje, »ki je prinesel našemu narodu osvobojenje, ki je uresničil naš tisočletni sen, ko smo postali Slovenci po tisočdvesto letni sužnosti svobodni. Današnji praznik je zato praznik naše narodne svobode, praznik našega narodnega vstajenja. Tisočdvesto let so naši ljudje živeli in umirali kot tlačani tujcev, ponižani in zaničevani. Od kralja Sama preko svojih starih županov in velmož, preko panonskih knezov, ki so Slovincem poklicali južna brata Cirila in Metoda, preko svobodno ustoličenih koroških vojvod, preko celjskih grofov, ki so bili zasanjali misel jugoslovanske države, preko vseh časov je naš narod mislil na svobodo; morda samo polzavestno, vendar le je živela v naših ljudeh vera v svobodo in čeprav v trpljenju, solzah in bolesti!« – »Usoda nam je naklonila *izredno važno ozemlje*[,] postavila nas je kakor mogočno ozidje med veliki nemški narod in Jadransko morje, določila nam je ozemlje, na katero leže trije narodi: Nemci, Madjari in Italijani. V boju zoper vse tri sosede je preživel naš narod težke dni, vendar je zlasti na jugozapadu branil z občudovanja vredno vztrajnostjo in dosti uspešno vsako ped svoje zemlje do skrajnih mej svoje moči. Bolj kakor na jugozapadu so bile ogrožene naše narodne meje na severu, odkoder je številčno in gospodarsko neprimerno močnejši naš sosed s pomočjo vsega uradnega aparata, šol in ponemčevalnih organizacij zabijal v naše narodno telo klin za klinom, hoteč prodreti do Jadrana in si tako odpreti na široko pot v daljni svet.« – »Bili so časi, ko so se s strahom v srcu povpraševali najboljši in najidealnejši naši možje, bo li naš narod mogel trajno vzdržati strašen pritisk neprijatelja, ki se je zavedal, da je naš mali narod na potu njegovemu svetovnemu imperiju.« – »Dogodki v prvih letih svetovne vojne, ko je že sama slovenska beseda ali slovenska pesem pomenila veleizdajo, ko je bilo že skoro sklenjeno, da mora slovenska beseda tudi iz zadnjega državnega in samoupravnega urada ter dati povsod mesto nemškemu državnemu jeziku, je izgledalo, da je

slovenski narod končnoveljavno zapisan smrti. Toda čim hujše je bilo preganjanje in trpljenje slovenskega naroda, bolj se je jačila v narodu misel na narodno svobodo; čeravno spočetka le na tihem in skrivoma, je končno narasla v velesilo, ki je v boju za majniško deklaracijo odjeknila med celim slovenskim narodom tako glasno, da ni bilo več sile, ki bi jo mogla zadušiti.«³⁶⁶

»Mnogo se govori in piše te dni o deklaracijskem gibanju o osvobojenju in o prvih časih naše narodne svobode«, je nadaljeval Natlačen. »Ne bi hotel, da s tega mesta vse to ponavljam, dasi je prav in koristno že radi nas samih, da se ozremo od časa do časa nazaj v življenje in trpljenje našega tedaj še podložnega naroda, da vidimo sadove, ki nam jih je prinesla narodna svoboda in da jih moremo tudi prav oceniti.« – »Najboljši slovenski sodnik, ki ni hotel zatajiti svojega materinega jezika, je le izjemoma prispel v svoji karieri do nadsvetniškega mesta – vsa višja mesta so bila rezervirana za pripadnike vladajočih.« – »V politični službi za sinove slovenske matere skoroda sploh ni bilo mesta; bila je to izključna domena pripadnikov vladajoče narodnosti, predvsem nemškega plemstva.« – »Žalostna je bila slika našega šolstva. Res, da smo s svojo čudovito vztrajnostjo od časa do časa na šolskem polju napredovali s tem, da smo si tekom let vendarle priborili tudi v šolstvu nekaj narodnih pravic; vendar so bile to le drobtinice, ki nam jih je delil naš močnejši sosed kot posebno milost, dasiravno so nam šle po božji in državni postavi.« – »Še ob prevratu je bila edina ljubljanska realka popolnoma nemška, na ljubljanskih gimnazijah se je moral slovenski dijak že v tretji šoli učiti grškega jezika izključno v nemščini, dočim je slišati na višji gimnaziji slovensko besedo samo še pri pouku slovenščine, ki sta ji bili tedensko odmerjeni po dve uri.« – »Edina popolna slovenska gimnazija je bila do vojnega prevrata v knezoškofijskem zavodu sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano. (...) Ustanovil in vzdrževal pa jo je izključno ob svojih sredstvih in prostovoljnih doneskih naroda ljubljanski knezoškof dr. Jeglič (...), ki je moral isto tako ob svojih sredstvih poskrbeti tudi za vse učne knjige

366 *Slovenec*, 30. 10. 1928, Za zedinjeno Slovenijo, str. 6.

v slovenskem jeziku.« – »Ponemčevanje v državnih uradih je segalo tako daleč, da uradništvo v uradnih zadevah med seboj pod disciplinsko kaznijo ni smelo občevati v slovenskem jeziku. Ko je najstarejši sodnik pri okrajnem sodišču v Ljubljani čestital svojemu službenemu predstojniku, ki je bil tudi sin slovenske matere, v slovenskem jeziku, je bil radi tega strogo zavržen in pozvan k redu.« – »Zato ni čuda, da je narod tako globoko doumel veliki pomen osvobojenja in s tako radostjo in enodušnostjo pozdravil dan, ki mu je prinesel svobodo in ravnopravnost. Veliki naši pevci so oznanjali ta dan odrešenja, svobode in moči in ljubezni. In res: mržnja in sovraštvo, ki je prej ločilo narod v več taborov, je tedaj izginilo in narod se je pokazal vrednega svojih buditeljev.« – »Spomin na one lepe dni, ko se je narod v najlepši slogi veselil tako dolgo in tako težko pričakovane svobode, budi v nas *hvaležnost* do vseh onih naših prednikov, ki so nam skozi dobo več kot tisočletne sužnosti in odvisnosti ohranili našo lepo domovino in jezik materinski, *Vodnika*, prvega našega pesnika, ki je zapel veselo pesem o Iliriji in novem zarodu, *Prešerna*, prvaka pevcev, ki je vedno prorokoval, da vremena bodo Kranjcem se zjasnila, nepozabnega Evangelista *Kreka* (...), ki je prvi imel pogum, v dobi najhujše diktature zahtevati javno politično zedinjenje vseh Slovencev, Srbov in Hrvatov, neposrednega voditelja našega naroda v zlato zarjo, dr. *Korošca* (...), ki je tvegajoč svoje življenje, neustrašeno z gorko besedo bodril narod in ga, hodeč od kraja do kraja po vsej slovenski domovini, vnemal za idejo majniške deklaracije, dr. *Jegliča*, vladike ljubljanskega, ki je v dneh boja za majniško deklaracijo tako srečno združil razprte brate v borbi za neodvisno Jugoslavijo.«³⁶⁷

V svojih nastopih, ki jih je imel 28. in 29. oktobra 1928, je Natlačen spomnil tudi na težak narodni položaj Slovencev v Italiji in Avstriji.³⁶⁸ O njem je na slavnostni seji ljubljanske občinske skupščine 29. oktobra 1928 zelo prizadeto spregovoril takole: »Toda radost, ki nas navdaja, ko praznujemo desetletnico

---

367 Prav tam.

368 *Slovenec*, 30. 10. 1928, Praznik osvoboditve slov. naroda; Za zedinjeno Slovenijo, str. 5, 6.

narodnega osvobojenja, ni popolna. Pogled proti jugozapadu in severu nam moti naše veselje.« – »Pred desetimi leti je praznoval praznik svojega osvobojenja in vstajenja ves slovenski narod od sinje Adrije gori do Gospe Svete, toda ni ostal ves ta narod trajno deležen svobode. Velik del, ena tretjina njegova je morala kmalu doživeti bridko razočaranje, ki sta mu ga prinesla *koroški plebiscit in Rapallo*. Odtrgali so pol milijona naših bratov od živega narodnega telesa, katerega sestavni del so po svoji krvi in svojem jeziku.« – »Morda se mi bo zamerilo, da govorim s tega mesta o teh stvareh in da se vmešavam s tega mesta v stvari, ki se tičejo druge države, toda vedite: *za del našega naroda, za življenjski obstanek dobre tretjine našega naroda gre in tu ne moremo biti brezbrizni. (...) Brezčastni heloti bi bili, če bi molčali in mirno gledali, kako se s hladnim prezirom temeljnih načel civilizacije, kulture, človečanstva in krščanske pravičnosti brutalno in nasilno zatira naš narod.*« – »Dejstvo je, da se je položaj Slovencev zlasti v Primorju izza časa našega narodnega osvobojenja v vsakem pogledu neizmerno poslabšal in da se iz dne v dan še stalno poostruje. Zdi se, kakor da se je predvojno trpljenje vsega našega naroda s stotero in tisočero mero preneslo na naše brate, ki jim je zarja svobode tako hitro ugasnila.« – »Uničeno je, *tam preko* že skoraj vse, kar je bilo slovenskega!« – »Naše nekdanje tako cvetoče šolstvo je popolnoma zatrto. Stotisoč slovenskih otrok danes v šoli ne čuje več slovenske besede, kjer se vrši ves pouk od prvega razreda dalje v italijanskem jeziku.« – »Vsako prosvetno delo je oblastno prepovedano. Vsa slovenska društva – nad 300 jih je bilo – so razpuščena. Naši slovenski fantje, naša slovenska dekleta se ne smejo udeleževati na prosvetnem polju, kakor je to postalo v naš največji ponos že slovensko izročilo. Še več! Še celo shajanje je onemogočeno. Le še v spominu je prostora za telovadne nastope, koncerte, gledališke predstave. Ni dolgo tega, kar so bili fantje in dekleta pred sodiščem obsojeni na zapor od 6–12 mesecev, ker so peli na cesti slovenske pesmi.« – »Zadružni zvezi v Trstu in Gorici so si proti vsakemu pravu prisvojili naši nasprotniki. Po teh dveh gospodarskih ustanovah

naj bi prišli do naših posojilnic in drugih zadrug, da bi tem lažje zaslužili naše ljudi. In vendar so vse te ustanove naše, duševna in materijalna last našega naroda, ker jih je ustvaril duh našega Kreka in njegovih soborcev.« – »Avtonomijo naših še celo pod Avstrijo svobodnih občin so že davno ubili in pokopali. Našega slovenskega duhovnika so pognali iz šole; zadnjo slovensko besedo je slišal slovenski otrok iz njegovih ust, a tudi verski pouk v slovenskem jeziku je politično nevaren.« – »In vendar je prišel tujec z belo zastavo miroljubnosti v slovensko solnčno Primorje, kamor je prej kljub svoji številčni premoči zaman skušal prodreti s svojo vojaško silo.« – »*Ne pride mi na misel, da bi omalovaževal visoko in staro kulturo italijanskega naroda. Občudujemo nesmrtna dela njegovih velikih genijev, na katera zre ves svet s spoštovanjem in občudovanjem. Toda način, kako se ravna tamkaj s slovensko narodno manjšino, nima in ne more imeti s kulturo italijanskega naroda nič skupnega, saj se našemu človeku odrekajo najprimitivnejše narodne pravice, saj se teptajo temeljna načela človečanstva in krščanske pravičnosti v imenu 2000 letne kulture.*« – »Naš narod je miroljuben in še nikdar ni drugemu narodu skrivil lasu. Želi si miru in prijateljstva z vsemi sosedi, zavedajoč se strašnega gorja, ki ga prinaša vsaka vojna. To pa ga vendar ne more odvrniti od tega, da ne bi v imenu civilizacije, v imenu človečanstva in končno v imenu krščanske pravičnosti pred vsem svetom protestiral zoper nezaslišane krivice, ki jih mora trpeti del našega naroda, zoper nasilje, ki ponižuje vsako kulturo in ki kriči do neba.« – »Naj nihče ne smatra teh mojih besed kot groznjo; je le klic trpečega, ki svojega trpljenja ne more več tiho prenašati.«³⁶⁹

Natlačenove občutene besede so se lepo navezovale na njegovo zagotovilo, da sonarodnjakov v Italiji in na Koroškem »nismo pozabili in da jih ne bomo pozabili nikdar«.³⁷⁰ Omenjeno

369 *Slovenec*, 30. 10. 1928, Za zedinjeno Slovenijo, str. 6.

370 *Slovenec*, 30. 10. 1928, Praznik osvoboditve slov. naroda, str. 5. – Na tem mestu lahko opozorimo, da je Natlačen slaba dva meseca kasneje kot predsednik ljubljanskega oblastnega odbora pozdravil člane Kluba primorskih Slovencev, ki so ga le-ti ustanovili 20. 12. 1928. Ob tej priložnosti je poudaril, da smo na »novoustanovljeno društvo (...) zaman čakali že

zagotovilo je izrekel dan pred sejo ljubljanske občinske skupščine – na manifestacijskem zborovanju ob proslavi desete obletnice narodne osvoboditve, ki je bila 28. oktobra 1928 v Unionovi dvorani v Ljubljani. Natlačen je tega dne v Unionu govoril dvakrat. Dopoldne, na manifestacijskem zborovanju, ki ga je tudi vodil, in popoldne, ob slovesni otvoritvi ljubljanske radio postaje. V popoldanskem govoru je najprej spomnil na čas pred desetimi leti, ko so »hoteli naši neprijatelji ponižati slovensko besedo v jezik, ki ga govore le še hlapci in dekle, slovenski narod pa prikazati kot narod degenerirancev – brez olike in izobrazbe«. Nato pa je pozdravil trenutek, ko lahko slovenska beseda prek radijskih valov sega čez državne meje in zaobjame vse Slovence. Obenem je poudaril, da je slovenska beseda v slovenskem delu Kraljevine SHS doživela »zmagoslaven pohod: (...) popolnoma [se je] uveljavila v vseh uradih, samoupravnih in državnih, v vseh šolah, osnovnih in srednjih; povzdignjena je bila celo na vseučiliški kateder«. ³⁷¹ In z otvoritvijo radio postaje v Ljubljani je doživela »svoj največji triumf, ko gre – enakovredna največjim svetovnim jezikom – svojo pot daleč preko mej, ki jih je dala našemu narodu tuja krivična roka«. ³⁷² V svojih nastopih 28. oktobra 1928 v Unionu je Natlačen spomnil tudi na jugoslovansko državo. Klical je jugoslovanskemu kralju, državi in jugoslovanski kraljevski vladi. ³⁷³

---

dolgih 10 let«. – *Slovenec*, 22. 12. 1928, Sestanek »Kluba primorskih Slovencev«, str. 4.

371 *Slovenec*, 30. 10. 1928, Slovesna otvoritev ljublj. radio-postaje, str. 5. – Natlačen si je prizadeval za uveljavitev slovenske besede tudi v jugoslovanskem prostoru. Tako je na proslavi srbske Narodne radikalne stranke, 8. 12. 1928 v Nišu, govoril v slovenskem jeziku. – *Slovenec*, 10. 12. 1928, Slovenski politiki v Nišu, str. 1.

372 *Slovenec*, 30. 10. 1928, Slovesna otvoritev ljublj. radio-postaje, str. 5.

373 *Slovenec*, 30. 10. 1928, Praznik osvoboditve slov. naroda, str. 5. Prav tam, Slovesna otvoritev ljublj. radio-postaje, str. 5.

III.

Ob ključnih vprašanjih slovenske narodne politike dvajsetih let – ta so nato živela tudi v desetletju zatem – je Natlačen v letu 1928 poudaril še svoja tedanja osnovna nazorska in idejnopolitična vodila: krščansko prepričanje in odločno protiliberalno stališče, medtem ko se o marksistih in v tem okviru o komunistih javno ni opredeljeval. Svojo krščansko vero je posebej poudaril ob posvetitvi zvonov v cerkvi Matere božje 15. avgusta 1928 na Šmarni gori. V govoru, ki ga je imel ob tej priložnosti, je opozoril, da so »romanja k številnim Marijinim cerkvicam (...) odraz narodne duševnosti. (...) Te cerkvice so nepobitna priča religioznosti slov. naroda, so dokument naše narodne, z vero prepojene kulture. Cerkve so pa tudi že same po sebi zunanji nagib, da človek vse svoje življenje uravnava po zapovedih božjih, da vse hotenje in nehanje podreja božji volji. One so tihi klicarji, ki nas navajajo k poštenemu krščanskemu življenju. Kako brž bi človek ob morečih vsakdanjih skrbah, naporih in bojih pozabil na Boga in njegove zapovedi, ako bi gledal namesto v nebo kipečih cerkvenih stolpov samo kadeče se dimnike, namesto belih cerkva samo tovarne in slišal namesto prijaznega vabila zvonov le šum in ropot tovarniških strojev. Zares cerkve po Slovenskem so vir našega vedno novega religioznega čuvstvovanja in udejstvovanja, nanje, kot priče naše religioznosti sme in mora biti iz globine svojega srca sleherni Slovenec ponosen.«³⁷⁴

Svoje protiliberalno stališče pa je Natlačen izrekel 16. julija 1928 v Žalcu na velikem shodu, pripravljenem v počastitev šestdesetletnice žalskega tabora (tabor je bil 6. septembra 1868). Takrat se je odzval na znano karikaturu strankinega načelnika Korošca, ki jo je *Jutro* objavilo 6. julija 1928. Karikatura je bila objavljena v času hude politične krize, nastale po streljih v Narodni skupščini 20. junija 1928. Kot vemo, je tega dne poslanec velikosrbske Narodne radikalne stranke Puniša Račić streljal na poslance opozicijske in federalistične Hrvaške kmečke stranke,

---

374 *Slovenec*, 17. 8. 1928, Slovesnost posvečevanja zvonov na Šmarni gori, str. 4.

dva med njimi ubil ter ranil njenega predsednika, hrvaškega narodnega voditelja Stjepana Radića; ta je kasneje (8. avgusta 1928) zaradi dobljenih ran umrl. Ker je bil tedaj Korošec minister za notranje zadeve, je karikatura opozarjala na vprašanje Koroščeve politične odgovornosti za zločin v Narodni skupščini. Korošca je prikazovala oblečenega v okrvavljeno obredno duhovniško oblačilo, z žandarsko kapo na glavi in z dvignjeno krvavo gumijevko v desnici nad sklonjeno Kristusovo podobo. Pod sliko je bil podnapis: »*Sin božji je trpel za druge in krvavel pod trnjevo krono. To je bilo v Judeji. V Jugoslaviji pa drugi trpe zaradi namestnika božjega, ki krvavi od policijskega pen-dreka.*«³⁷⁵

Natlačen je odločno nastopil proti objavi neprimerne karikature Antona Korošca in liberalizem obsodil na podlagi ostre kritike njegovega političnega tiska. Opozarjal je, da »širi strup in blato po slovenskih hišah«, in poudaril, »da je naša dolžnost, da kar najostreje obsodimo časopisje, ki blati in žali našega voditelja in s tem ves slovenski narod. (...) Ne smemo danes nara-zen brez sklepa,« je zaklical, »da bomo šli proti temu strupu in blatu v neizprosni boj. (...) Ne bomo mirovali prej, dokler ne zatremo vsak v svojem krogu tega strupenega časopisja. Vsak, ki podpira to časopisje je soodgovoren za nezaslišana sramotenja slovenskega imena. Z združenimi močmi moramo s tem časopisjem obračunati.« Kot je poročal *Slovenec*, je »govoru dr. Natlačena (...) sledilo gromovito odobravanje, na račun liberalnega časopisja pa je deževalo najkrepkejših obsodb.«³⁷⁶

Z navedkom iz Natlačenovega govora v Žalcu smo zaokrožili prikaz njegovega idejnopolitičnega profila in dejavnosti do leta 1929 oziroma uvedbe osebne diktature kralja Aleksandra 6. januarja istega leta.³⁷⁷ Natlačen se je v obdobju do leta 1929 v

---

375 *Jutro*, 6. 7. 1928, str. 3.

376 *Slovenec*, 17. 7. 1928, Slovesna zaobljuba slovenskega naroda v Žalcu, str. 2.

377 Natlačen je enemu od ukrepov diktature – prepovedi tedanjih političnih strank – celo javno nasprotoval z izjavo, da je Slovenska ljudska stranka »predstavnik slovenskega državnega življenja«, to je slovenskega konstitutivnega dela jugoslovanske države. – *Slovenec*, 16. 1. 1929, Soglasje vseh komponent potrebno, str. 1.

slovenskem javnem življenju dokazal kot prepričan katoličan in prepoznavno protiliberalno usmerjen javni in politični delavec. V času pred prvo svetovno vojno je tudi pokazal, da mu nista blizu marksistični politični tabor oziroma njegova predstavnic socialnodemokratska stranka. Dokazal je tudi svojo privrženost avstrijski državi in njenemu vladarju, enako kot je nato nedvoumno podpiral jugoslovansko državo in njenega kralja. Ob tem pa je vseskozi dosledno izražal slovensko narodnoemancipacijsko stališče. Natlačen, ki je imel očitno sposobnost za podrobno politično in upravno delo, se je v drugi polovici dvajsetih let kot eden od najvidnejših predstavnikov SLS in predsednik ljubljanske občinske skupščine ter njenega občinskega odbora opazno uveljavil v slovenskem družbenem in političnem življenju. To je bila tudi podlaga njegove vidne vloge pri reševanju pomembnih vprašanj nadaljnega političnega in gospodarskosocialnega razvoja na Slovenskem.

JURO HRAŠOVEC

I.

Nacionalni boj je v zadnjih desetletjih habsburške monarhije na Spodnjem Štajerskem imel dramatičen značaj.³⁷⁸ Z njenim razpadom leta 1918 je prišlo do zgodovinskega preobrata, saj se je nemški »trdnjavski trikotnik«, ki se je zdel večer, zlomil.³⁷⁹ »Posestno stanje« se je spremenilo in tudi v Celju ni bilo več ovir za slovensko napredovanje.³⁸⁰ Popolnega nemškega gospostva v mestnem občinskem odboru in s tem radikalne protislovenske politike celjskega nemštva je bilo konec.³⁸¹ Mestna oblast in politika sta prešli v slovenske roke.

Ko se je ob odhodu iz Avstrije 29. oktobra 1918 »Slovenija (...) praznično preoblekla«,³⁸² so slovensko oblast v Celju

378 Dosedanja objava Perovšek, Slovenec postane prvi Celjan, str. 7–26. – O opredelitvi nacionalnega boja na Spodnjem Štajerskem prim. Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, str. 7.

379 Rahten, *Po razpadu skupne države*, str. 205. O nemškem »trdnjavskem trikotniku« gl. Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*.

380 O vprašanju nacionalne diferenciacije, nemškega »posestnega stanja« in nemško-slovenskega nacionalnega spopada od druge polovice 19. stoletja dalje na Spodnjem Štajerskem gl. Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*. Čuček, *Svoji k svojim*. Posebej o nemško-slovenskih odnosih v Celju in njegovi okolici gl. Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, str. 95, 96, 99, 112, 122, 153–154, 177–178, 191. Čuček, *Svoji k svojim*, str. 71, 74, 76, 77–83, 85–89, 98, 99, 101–103, 110–114, 116, 129, 152–154, 156.

381 Prim. Cvirn, Celjsko nemštvo, str. 116.

382 *Nova doba*, 8. 9. 1927, Podatki o razvoju okoliške šole v Celju, str. 3.

vzpostavili konec oktobra in v začetku novembra 1918.³⁸³ Vodenje mesta je 6. novembra 1918 prevzel slovenski gerent dr. Miroslav (Friderik) Lukan.³⁸⁴ Dan pred tem je odstopil nemški župan dr. Heinrich von Jabornegg, Narodna vlada v Ljubljani pa je vladnega tajnika Lukana še isti dan imenovala za vodjo mestnega magistrata Celje.³⁸⁵ Ob slovenskem prevzemu vodenja mesta je bila v Celju velika manifestacija, na kateri naj bi bilo po časopisnih poročilih najmanj 20.000 ljudi.³⁸⁶ 9. novembra 1918 je vladno poverjenišтво za notranje zadeve izdalo naredbo, s katero je Lukan prevzel še začasno vodenje okrajnega glavarstva v Celju.³⁸⁷ Okrajni glavar je postal 13. decembra 1918.³⁸⁸ Celjski magistrat in okrajno glavarstvo je vodil do 24. marca 1919, ko so na njegovo mesto imenovali dr. Rudolfa pl. Andrejko-Livnogradskega.³⁸⁹ 7. maja 1919 ga je nasledil vladni svetnik dr. Leopold Žužek.³⁹⁰

Žužek je gerentske posle opravljal do začetka rednega poslovanja občine leta 1921. Uvedeno je bilo po prvih občinskih volitvah v novi državi, ki so bile v Celju in drugih slovenskih avtonomnih mestih 26. aprila 1921.³⁹¹ Tedaj je politični boj na Slovenskem in drugje v Kraljevini SHS že dalj časa potekal z vso silo. Stranke so svojo moč izmerile na volitvah v Ustavodajno skupščino 28. novembra 1920, nova priložnost za politični

---

383 O tem gl. podrobneje Orožen, *Zgodovina Celja*, str. 313–314. Kregar, *Upravni razvoj Celja*, str. 57–58. Perovšek, *Slovenski prevrat 1918*, str. 96–97. Rahten, *Po razpadu skupne države*, str. 69–71.

384 Orožen, *Zgodovina Celja*, str. 314.

385 *Deutsche Wacht*, 9. 11. 1918, Rücktritt des Ciller Gemenderates – die Stadtgemeinde von der slowenischer Regierung übernommen, str. 1. *Uradni list Narodne vlade SHS*, 6. 11. 1918, Naredba poverjenišťva za notranje zadeve, str. 3.

386 Rahten, *Po razpadu skupne države*, str. 70–71.

387 *Uradni list Narodne vlade SHS*, 12. 11. 1918, Naredba poverjenišťva za notranje zadeve, str. 9.

388 *Sejni zapiski NV SHS in DVS*, 1, str. 186. *Uradni list Narodne vlade SHS*, 18. 12. 1918, Izpmemba v osebju, str. 51.

389 *Sejni zapiski NV in DVS*, 2, str. 72. *Uradni list Deželne vlade za Slovenijo*, 4. 4. 1919, Izpmemba v osebju, str. 227.

390 *Sejni zapiski NV in DVS*, 2, str. 199. *Uradni list Deželne vlade za Slovenijo*, 8. 5. 1919, Izpmembe v osebju, str. 300.

391 *Uradni list Deželne vlade za Slovenijo*, 26. 3. 1921, Razglasi drugih uradov in oblastev, str. 173–174.

spoprijem pa so bile občinske volitve in z njimi povezan politični razvoj v mestu. V Celju so ga ob občinskih volitvah opredeljevali vsi trije tradicionalni slovenski politični tabori – katoliški, liberalni in marksistični. Katoliškega je predstavljala SLS, liberalnega sta predstavljali Jugoslovanska demokratska stranka in Narodno socialistična stranka, marksističnega pa zaradi prepovedi komunističnega delovanja le Jugoslovanska socialno-demokratska stranka.³⁹² Tudi Nemci zaradi tedaj še obstoječe prepovedi političnega delovanja na občinskih volitvah leta 1921 niso sodelovali.³⁹³ Strankarski boj je potekal zgolj na slovenski podlagi ter njeni idejni in politični vsebini, utemeljeni že v avstrijski dobi.³⁹⁴

V 32-članski celjski občinski svet so izvolili predstavnike vseh strank, ki so nastopile na volitvah – SLS, JDS, NSS in JSDS. Od 813 udeležencev volitev je največ, 304 glasove dobila JDS;³⁹⁵ stranka je med svojimi kandidati posebej opozorila na organizatorja slovenskega obrtništva in narodnega kulturnega, prosvetnega in političnega delavca Ivana Rebeka ter odvetnika dr. Jura Hrašovca (1858–1957), tista med demokratskimi možmi, ki so se »že skozi desetletja borili za slovenski značaj Celja«. ³⁹⁶ JDS je sledila JSDS, ki je dobila 265 glasov, NSS in SLS pa sta dobili 136 oziroma 108 glasov. V »prvi slovenski, od ljudstva izvoljeni občinski zastop« so izvolili 12 pripadnikov JDS, 10 pripadnikov JSDS, 6 pripadnikov NSS in 4 pripadnike SLS.³⁹⁷ Na prvi seji občinskega sveta 18. maja 1921 je na županskih volitvah po dveh glasovanjih, ko je vsaka stranka dala glasove le svojemu kandidatu in noben ni dobil zadostnega števila glasov, prišlo do ožjih volitev med pripadnikom JDS Hrašovcem in pripadnikom

---

392 Prim. Perovšek, *Celje in politične razmere*, str. 36.

393 Prim. Čuček, *Svoji k svojim*, str. 145.

394 O slovenski strankarski politiki na Spodnjem Štajerskem pred razpadom habsburške monarhije gl. Rozman, *Socialistično delavsko gibanje*. Goropevšek, *Štajerski Slovenci, kaj hočemo!*. Stavbar, *Politik Vekoslav Kukovec*.

395 *Nova doba*, 28. 4. 1921, Celjske novice: izid občinskih volitev v Celju; razmerje glasov, str. 2.

396 *Nova doba*, 7. 4. 1921, Kandidatna lista Jugosl. dem. stranke za občinske volitve v Celju, str. 2; 26. 4. 1921, *Someščani!*, str. 3.

397 *Nova doba*, 28. 4. 1921, Celjske novice: razmerje glasov; novi občinski odbor v Celju, str. 2.

JSDS Francem Korenom. Z glasovi JDS in NSS je bil izvoljen Hrašovec. Za podžupana je bil prav tako z glasovi JDS in NSS izvoljen narodni socialist Karel Žabkar.³⁹⁸ Po izvolitvi župana in podžupana sta se JDS in NSS povezali v Narodnem bloku in tvorili delovno večino.³⁹⁹ Hrašovec je bil edini liberalni župan, ki so ga leta 1921 izvolili v slovenskih avtonomnih mestih Ljubljana, Maribor, Celje in Ptuj.

Ob Hrašovčevi izvolitvi je glasilo celjske JDS *Nova doba* z zadoščenjem zapisalo, »da je izvoljen prvim slovenskim županom v Celju mož, katerega ime je tesno zvezano z zgodovino naših nacionalnih bojev v Celju v zadnjih desetletjih, obenem mož globokega vpogleda v naše razmere in poznanja gospodarskih potreb mesta in prebivalstva«. ⁴⁰⁰ Tudi vodilni demokratiški politični list *Jutro* je z zadoščenjem poročal, da je bil za celjskega župana izvoljen »naš odlični prijatelj g. dr. Juro Hrašovec. Nekdanja ‚nemška trdnjava‘ je dobila v njegovi osebi prvega slovenskega župana, moža, ki bo znal z isto vnemo čuvati narodni značaj naše prijazne savinjske prestolnice, kakor bo vedel upoštevati velike njene razvojne možnosti in skrbeti, da процvita gospodarsko in kulturno.« ⁴⁰¹ O Hrašovčevi izvolitvi za župana sta v liberalnem taboru poročala tudi narodnosocialistična *Nova pravda* in glasilo Samostojne kmetijske stranke *Kmetijski list*. Slednji je ob tem poudaril, da je Hrašovec »prvi slovenski župan v Celju, zato ga tudi mi prav toplo pozdravljamo«. ⁴⁰² O njegovi izvolitvi je poročal tudi katoliški *Slovenec*,⁴⁰³ v marksističnem taboru pa se je oglasil socialnodemokratiški *Naprejš*; komunistični tisk zaradi že omenjene prepovedi ni izhajal. Socialno demokracijo je hudo zbudla narodnosocialistična podpora Hrašovcu,

---

398 *Nova doba*, 19. 5. 1921, Volitev župana in podžupana v Celju, str. 3; 21. 5. 1921, Beseda k županski volitvi v Celju, str. 1.

399 *Nova doba*, 21. 5. 1921, Beseda k županski volitvi v Celju, str. 1. Orožen, *Zgodovina Celja*, str. 326.

400 *Nova doba*, 21. 5. 1921, Beseda k županski volitvi v Celju, str. 1.

401 *Jutro*, 19. 5. 1921, Ljubljana, 18. maja, str. 1.

402 *Nova pravda*, 21. 5. 1921, Slovenija, str. 2. *Kmetijski list*, 26. 5. 1921, Pokrajinske vesti: za župana v Celju, str. 3.

403 *Slovenec*, 19. 5. 1921, Dnevne novice: volitev župana v Celju, str. 2.

zaradi katere je njen kandidat Koren izgubil župansko volitev. »Naš komentar k tej volitvi je kratek«, je zapisal *Naprej*. »To, kar smo vedno trdili, da so narodni socialisti le rep liberalno-kapitalistične stranke, se je sedaj jasno pokazalo.«⁴⁰⁴

Potem ko je prestolonaslednik Aleksander Karadoržević 18. junija 1921 potrdil Hrašovčevo župansko izvolitev,⁴⁰⁵ je Hrašovec 9. julija 1921 zaprisegel kot prvi slovenski celjski župan. Na podlagi ukaza Deželne vlade za Slovenijo z dne 30. junija 1921 ga je zaprisegel okrajni glavar in vladni svetnik Leopold Žužek. Žužek je poudaril, da s ponosom sodeluje »pri ustoličenju prvega slov. župana mesta Celje«. Po opravljeni zaprisegi župana in podžupana se je Hrašovec zahvalil dotedanjim mestnim gerentom in med bodočimi nalogami občinskega sveta opozoril na zagotovitev potrebnih sredstev, ki bi brez prevelike obremenitve davkoplačevalcev omogočila delovanje visokokakovostne mestne uprave za ureditev prostorskih, infrastrukturnih, socialnih in prosvetnih vprašanj. V proslavo Hrašovčeve zaprisege so v mestu zvečer pripravili veliko slovensko narodno manifestacijo. »Z Miklavškega hriba so topiči oznanjali slovesnost trenutka.« Manifestacije so se udeležili sokolska konjenica, železničarska godba, požarna bramba z bakljami, pevski zbor, celjska, gabrska in druge požarne brambe, žensko in moško sokolsko članstvo s sokolskim naraščajem in velika množica meščanov. Manifestanti so se zbrali pred Narodnim domom in se napotili pred magistrat, kjer jim je z balkona spregovoril Juro Hrašovec. »Danes sicer ni državni ali narodni praznik,« je dejal,

»a za nas Celjane je danes zelo važen praznik. Saj smo po stoletjih sramotne sužnosti danes definitivno prevzeli to nekdanjo tako mogočno nemško trdnjavo. Kako smo bili Slovenci v tem mestu prezirani, posebno na magistratu, kjer so se šopirili odpadniki, mi pa, ki smo si ohranili ponos in značaj, smo bili zatirani in zaničevani. Nemška pesem je odmevala po teh ulicah, mi pa smo morali molčati in se skrivati po stanovanjih. Če pa smo imeli

404 *Naprej*, 19. 5. 1921, Volitev župana v Celju, str. 1.

405 *Uradni list Deželne vlade za Slovenijo*, 4. 7. 1921, Razglas, str. 369.

kako slavnost, ni smelo biti godbe, ne slovenskih zastav, niti slovenskih znakov nismo smeli nositi, niti v skupinah in po glavnih ulicah nismo smeli hoditi. Vojaštvo nas je moralo braniti pred napadi nahujskane fakinaže, ki nas je pretepala, opljuvala in nam razbijala okna in napise. Vse naše pritožbe so odmevale kakor od gluhih sten. Obupavali smo že, ker smo videli, da se vedno bolj potapljamo v nemški povodnji. Bati se je bilo, da nam ugasne zadnja iskra upanja v boljšo bodočnost. *Samo sanjali smo še, da pride odnekod pomoč.* In te sanje so postale resnica! In tako je prišlo osvobojenje, katerega posledica je, da so z današnjim dnevom prevzeli Slovenci upravo tega mesta, in da je prej teptana slovenska trobojnica zaplapolala po naših ulicah.«⁴⁰⁶

»Tebi, celjsko mesto, in Tebi, prebivalstvo, naj velja prvi pozdrav prvega slovenskega župana v Celju!« (...) »Razcvitaj se in napreduj! Radaj se, ker danes obhajaš veliki dan svojega vstajenja! Mesto Celje naj bo vedno imenovano med najlepšimi in najprijaznejšimi kraji naše velike, lepe domovine.«⁴⁰⁷

II.

Hrašovec je bil preizkušen narodni in politični delavec. V letih 1881–1882 je bil odvetniški pripravnik pri edinem slovenskem odvetniku v Celju in narodnopolitičnem delavcu dr. Josipu Sernecu. Nato je štiri leta v Ljubljani služboval v odvetniški pisarni enega najvidnejših predstavnikov slovenskega liberalnega tabora v drugi polovici 19. stoletja, deželnega poslanca in slovenskega pisatelja dr. Valentina Zarnika. Leta 1886 je postal odvetnik in deloval v Slovenj Gradcu. Bil je tudi namestnik načelnika okrajnega zastopa, član okrajnega šolskega sveta in zastopnik okrajne hranilnice. Pripomogel je k osnovanju nekaterih podružnic

406 *Nova doba*, 12. 7. 1921, Slavnostni dan v Celju, str. 1–2.

407 Prav tam. – O zaprisegi celjskega slovenskega župana in podžupana sta poročala tudi *Jutro* in *Slovenski narod*. *Slovenski narod* je poročal še o večerni narodni manifestaciji, pripravljeni ob »dejestvu, da se je Celje po dolgem času trpljenja in ljutih narodnih borb osvobodilo izpod nemškega jarma in si izvolilo svojega prvega slovenskega župana«. – *Jutro*, 10. 7. 1921, Manifestacija v Celju, str. 1. *Slovenski narod*, 12. 7. 1921, Prvi slovenski župan v Celju, str. 3.

Ciril-Metodove družbe (CMD). Leta 1889 se je preselil v Celje, kjer je odprl odvetniško pisarno. V Celju se je že leta 1881 včlanil v celjsko Čitalnico, leta 1889 pa je ob slovenski zmagi na volitvah v celjsko okoliško občino postal odbornik v njenem zastopu. Deset let pozneje je postal predsednik krajnega šolskega sveta za celjsko okolico. Od prihoda v Celje je bil član ravnateljstva Celjske posojilnice in Južnoštajerske hranilnice; leta 1910 je postal predsednik hranilnice. V letih 1902–1908 je bil poslanec deželnega zbora v Gradcu, od leta 1907 do razpada monarhije pa je bil predsednik Narodnega sveta za Štajersko. Po razpadu sloge na Štajerskem je politično deloval v Narodni stranki za Štajersko. Po združitvi slovenskih liberalnih strank leta 1918 je pripadal JDS.⁴⁰⁸ Od funkcij, ki jih je imel pred začetkom županskega delovanja, naj kot zanimivost omenimo še izvolitev za namestnika v slovenskem delu odbora Vojaškega stanovanjskega društva v Celju. Društvo je bila ustanova, ki je skrbelo za nastanitev vojakov ob orožnih vajah ali v vojni, njegov odbor pa so sestavljali nemški in slovenski člani. 16. aprila 1919 je po preteku desetih let imelo občni zbor. Kot je poročala *Nova doba*, so se Nemci na zboru »posluževali trdovratno nemščine, Slovenci samoposebi umevno samo slovenščine. Tolmačev pa ni bilo treba kakor nekdaj.«⁴⁰⁹

Hrašovec je z županskim delom začel 14. julija 1921, ko mu je okrajni glavar Žužek izročil županske posle.⁴¹⁰ Tega dne je bila tudi prva seja celjskega občinskega sveta. Na njej so na podlagi razmerja volilnih rezultatov izvolili pododseke občinskega sveta.⁴¹¹ Prišlo je tudi do političnega napada na celjskega župana.

---

408 *Nova doba*, 9. 7. 1921, Dr. Juro Hrašovec, str. 2; 23. 11. 1922, Celjske novice: občni zbor celjske Čitalnice, str. 2; 8. 9. 1927, Podatki o razvoju okoliške šole v Celju, str. 3, 4. Fugger Germadnik, Slovo od Narodnega doma, str. 183–185. O Hrašovčevem delovanju do leta 1918 gl. tudi (Ur.), Hrašovec Juro, str. 341. Orožen, *Zgodovina Celja*, str. 296, 301, 304. Cvirn, *Prepoved slovenskih napisnih tabel*, str. 65. Cvirn, *Spodnještajerski narodni svet*, str. 71. Cvirn, *Dunajski državni zbor*, str. 214. Goropevšek, *Štajerski Slovenci, kaj hočemo!*, str. 41, 46, 74–83. Stavbar, *Politik Vekoslav Kukovec*, str. 69, 105, 106, 125, 254–255. Čuček, *Svoji k svojim*, str. 117, 130, 155.

409 *Nova doba*, 24. 4. 1919, Celjske novice: vojaško stanovanjsko društvo v Celju, str. 2.

410 Orožen, *Zgodovina Celja*, str. 325.

411 *Nova doba*, 16. 7. 1921, Celjske novice: seja občinskega odbora celjskega; vprašanje mestne avtonomije, str. 2; 19. 7. 1921, Celjske novice: razdelitev pododsekov v celjskem občinskem odboru, str. 2.

Na županski volitvi poraženi Franc Koren je Hrašovcu očital, naj bi na manifestaciji ob županski zaprisegi govoril nacionalno šovinistično. To naj bi dokazovala njegova izjava, da so celjski Slovenci pod Nemci stoletja trpeli nacionalni šovinizem. Hrašovec mu je odgovoril, da je »govoril tako, kakor je po svoji vesti kot prvi slovenski župan smel storiti, da on nemškega naroda ni žalil in da nobeden slovenski župan po njegovem mnenju na njegovem mestu ne bi bil mogel drugače govoriti«. Koren se je s Hrašovčevim pojasnilom zadovoljil. Ob tem je povedal, da ga na manifestaciji ni bilo.⁴¹²

Prva seja občinskega sveta, na kateri so obravnavali razna občinska vprašanja, je bila 30. julija 1921. Posvetili so se mestnim financam, preureditvi plinarne in tekočim komunalnim zadevam.⁴¹³ V celotnem prvem Hrašovčevem županskem mandatu je celjski občinski svet obravnaval vsa bistvena vprašanja mestnega razvoja: letne proračune in vprašanja s področja občinske uprave, mestne personalne in pravne zadeve ter investicijska in druga finančna vprašanja, obravnaval je delovanje policije, cestnopolijski red, problematiko mestnih prometnih površin in prometnih sredstev, posvetil se je vprašanju mestnih stavb in stavbnim ter drugim zadevam, povezanim z mestnim prostorskim načrtovanjem, dalje stanovanjskemu vprašanju, delovanju mestnega vodovoda, plinarne in elektrarne, vključno z razdeljevanjem električnega toka, ter preostalim panogam mestnega gospodarstva in komunalnih zadev. Obravnaval je še tekoča obrtna in gospodarska vprašanja, problematiko tržne uprave in svojih obveznosti pri denarnih zavodih, delovanje kulturnih, športnih in socialnih ustanov, mestnega fizikata, pogrebnega zavoda in pokopališča, vprašanje zagotavljanja potrebščin za šolske ustanove v mestu in volitev v mestni šolski svet ter problematiko, povezano s tujskim prometom. Ustavil se je tudi pri vprašanju delovanja obrtno pospeševalnega urada v Celju in

412 SI ZAC/0024/002/001/00002, Zapisnik redne seje občinskega sveta celjskega mesta, 14. 7. 1921, str. [6]. Gl. tudi *Nova doba*, 19. 7. 1921, Celjske novice: nacijonalisti ali nacijonalni šovinisti?, str. 1–2. Orožen, *Zgodovina Celja*, 325–326.

413 *Nova doba*, 2. 8. 1921, Celjske novice: seja občinskega odbora celjskega dne 30. julija, str. 1.

urada za zavarovanje delavcev.⁴¹⁴ Zaradi nepravočasnega prihajanja posameznih svetnikov na seje občinskega sveta je le-ta svoje delo večkrat začel s časovno zamudo.⁴¹⁵

Župan Hrašovec se je tudi osebno posvetil posameznim vprašanjem. 10. avgusta 1921 je obiskal ministra za socialno politiko Vekoslava Kukovca in se z njim pogovarjal o zadevah mestnega gospodarstva.⁴¹⁶ Vodil je stanovanjski urad in 24. januarja 1922 sklical posvet o stanovanjskem vprašanju. Na posvetu so opozorili na nujno rešitev tega vprašanja in izvolili akcijski odbor z nalogo oblikovati predloge za zidavo novih stanovanj in jih predložiti občinskima svetoma mesta in okolice.⁴¹⁷ Hrašovec se je na sejah občinskega sveta odzval tudi na posebne dogodke iz političnega, upravnega in državnega življenja. Na seji občinskega sveta 10. oktobra 1921 je spomnil na koroški plebiscit in izrekel prepričanje, da bo prišlo do ponovne združitve slovenske

414 SIZAC/0024/002/001/00002, SIZAC/0024/002/001/00003, SIZAC/0024/002/001/00004, Zapisniki sej Mestnega sveta (1921–1923). SI ZAC/0024/002/001/00005, Zapisniki sej Mestnega sveta (1924). – Z delovanjem celjskega občinskega sveta je javnost seznanjala *Nova doba*. Gl. *Nova doba*, 13. 10. 1921, Celjske novice: seja občinskega odbora celjskega dne 10. oktobra, str. 2–3; 23. 3. 1922, Celjske novice: iz seje celjskega občinskega odbora, str. 2–3; 18. 5. 1922, Celjske novice: iz seje celjskega občinskega odbora, str. 2; 7. 10. 1922, Celjske novice: iz seje celjskega občinskega sveta, str. 2–3; 16. 11. 1922, Celjske novice: iz seje celjskega občinskega sveta, str. 2; 7. 12. 1922, Celjske novice: iz seje celjskega občinskega sveta, str. 2; 21. 12. 1922, Celjske novice: iz seje celjskega občinskega sveta, str. 2; 9. 1. 1923, Iz proračunske seje celjskega občinskega sveta, str. 2–3; 25. 1. 1923, Celjske novice: iz seje celjskega občinskega sveta, str. 2; 22. 2. 1923, Celjske novice: iz seje celjskega občinskega sveta, str. 3; 19. 4. 1923, Celjske novice: iz seje celjskega občinskega sveta, str. 2; 7. 6. 1923, Celjske novice: iz seje celjskega občinskega sveta, str. 2–3; 9. 6. 1923, Celjske novice: iz seje celjskega obč. sveta, str. 2; 15. 9. 1923, Celjske novice: iz seje celjskega občinskega sveta, str. 1–2; 27. 11. 1923, Proračunska seja celjskega občinskega sveta dne 21. tm., str. 1; 29. 11. 1923, Proračunska seja celjskega občinskega sveta dne 21. tm., str. 1–2; 22. 1. 1924, Celjske novice: iz seje celjskega občinskega sveta, str. 2–3; 29. 1. 1924, Izredna seja celjskega občinskega sveta 25. tm., str. 2; 8. 5. 1924, Celjske novice: seja celjskega občinskega sveta, str. 2; 24. 6. 1924, Celjske novice: seja celjskega občinskega sveta, str. 2.

415 *Nova doba*, 7. 12. 1922, Celjske novice: iz seje celjskega občinskega sveta, str. 2; 25. 1. 1923, Celjske novice: iz seje celjskega občinskega sveta, str. 2; 22. 2. 1923, Celjske novice: iz seje celjskega občinskega sveta, str. 3; 7. 6. 1923, Celjske novice: iz seje celjskega občinskega sveta, str. 2; 15. 9. 1923, Celjske novice: iz seje celjskega občinskega sveta, str. 1; 22. 1. 1924, Celjske novice: iz seje celjskega občinskega sveta, str. 2; 8. 5. 1924, Celjske novice: seja celjskega občinskega sveta, str. 2.

416 *Nova doba*, 11. 8. 1921, Celjske novice: obisk g. župana pri ministru g. dr. Kukovcu, str. 2.

417 *Nova doba*, 22. 11. 1921, Celjske novice: stanovanjsko oblast v Celju, str. 2; 26. 1. 1922, Zidajmo!, str. 1.

Koroške z matično domovino, na žalni seji sveta 20. avgusta 1921 je orisal življenje in delo pokojnega kralja Petra I. Karadorđevića (kralj Peter I. je umrl 16. avgusta 1921), občinski svet se je leta 1922 na njegovo pobudo uspešno zavzel, da je Ministrstvo za pravosodje za sedež upravnega sodišča za Slovenijo in Prekmurje določilo Celje in ne Ljubljano, na seji 12. septembra 1923 pa je pozdravil rojstvo prestolonaslednika Petra Karadorđevića (princ Peter se je rodil 6. septembra 1923).⁴¹⁸ Ob tem je poudaril, da ima ta dogodek »za našo domovino velevažen pomen, ker z rojstvom prestolonaslednika ji je zasiguran trden temelj njene bodočnosti. Želimo in pričakujemo, da bi (...) si zaslužil ono ljubezen, ki trdo združi nas vse kljub plemenskim, verskim, gospodarskim in političnim razlikam z njegovimi stariši. Ti naj vživajo še dolga leta veselje in srečo ob strani svojega bodočega naslednika. Živela kralj in kraljica, pozdravljen bodi prestolonaslednik.«⁴¹⁹ Omeniti velja še županovo obvestilo občinskemu svetu na njegovi seji 16. aprila 1923. Svetnikom je sporočil, da je mestni magistrat iz Gradca vrnil važno zgodovinsko in arheološko gradivo, ki so ga v nemški dobi pošiljali graškemu c. kr. namestništvu, predali pa ga bodo mestnemu arhivu oziroma muzeju.⁴²⁰

Hrašovčevo izvajanje mestne oblasti je obsegalo tudi izdajanje vrste odredb, pozivov in razglasov. Z njimi je zagotavljal vzdrževanje dobrih zdravstvenih razmer v mestu in vzdrževanje javnega reda, morale in miru, odrejal je zglasitev vojnih obveznikov na mestnem magistratu in opozarjal na druge zadeve ter obveznosti, povezane z vojaškimi vprašanji, meščane je seznanjal s posameznimi proračunskimi določbami in razglasi s področja socialne politike ter s tekočimi vprašanji glede razdeljevanja

---

418 *Nova doba*, 23. 8. 1921, Celjske novice: žalna seja občinskega odbora celjskega, str. 2; 13. 10. 1921, Celjske novice: seja občinskega odbora celjskega dne 10. oktobra, str. 2. SI ZAC/0024/002/001/0003, Zapisnik redne javne seje občinskega sveta, 2. 10. 1922, str. 4. *Nova doba*, 7. 10. 1922, Celjske novice: iz seje celjskega občinskega sveta, str. 2–3; 16. 11. 1922, Celjske novice: iz seje celjskega občinskega sveta, str. 2; 15. 9. 1923, Celjske novice: iz seje celjskega občinskega sveta, str. 1.

419 *Nova doba*, 15. 9. 1923, Celjske novice: iz seje celjskega občinskega sveta, str. 1.

420 *Nova doba*, 19. 4. 1923, Celjske novice: iz seje celjskega občinskega sveta, str. 2.

elektrike. Ko se je pokazala potreba, je zahteval varčevanje z vodo in pravočasno jutranje čiščenje pločnikov v zimskem času. Ob sprejemu parcelacijskega načrta zemljišča na hribu sv. Jožefa je zainteresirane kupce seznanil s pogoji nakupa stavbišč, za praznovanje državnega praznika Vidovega dne 28. junija – spominskega dne preminulih borcev za vero in domovino pa je meščane pozval, naj svoje hiše okrasijo z državnimi in narodnimi zastavami, in jih povabil, da se udeležijo žalne službe božje v župni cerkvi sv. Danijela. Ob hudem neurju, ki je 8. avgusta 1924 prizadelo prebivalce Ločnice, Hrastnice in Radoveljščice, je Celjane naprosil, da jim namenijo denarno pomoč.⁴²¹ Ob že omenjenem rojstvu prestolonaslednika Petra pa je v posebnem sporočilu pozdravil »radosten trenotek, ko je rojen sin naše krvi in našega jezika, ki bo na najvišjem mestu predstavljal voljo in moč prebivalstva cele dežele«, ter meščane pozval, naj svoje veselje pokažejo s slavnostno okrasitvijo svojih hiš. Objavili so tudi telegramske čestitke, ki jo je ob prestolonaslednikovem rojstvu županstvo mesta Celje poslalo kraljevi kabinetni pisarni.⁴²² Mestna občina je še darovala denarni znesek za zaščito celjskih otrok, Hrašovec pa je celjske denarne zavode in meščane pozval, naj darujejo v dobrodelne namene.⁴²³

---

421 *Nova doba*, 9. 5. 1922, Razglas, str. 3–4; 20. 5. 1922, Razglas, str. 5; 25. 5. 1922, Razglas: poostritev pasjega kontumaca, str. 3; 10. 6. 1922, Razglas, str. 3; 2. 9. 1922, Razglas, str. 4; 5. 10. 1922, Razglas: vojaški daljnogledi med prebivalstvom, str. 3; 14. 11. 1922, Razglas; Razglas, str. 4; 25. 11. 1922, Razglas: prijava privatnih avtomobilov, tricikljev, motociklov in bicikljev; Razglas; Razglas: zglasitev mladeničev rojstnega letnika 1903, str. 4; 28. 6. 1923, Celjske novice: v svrhu dostojne proslave Vidovega dne 28. junija, str. 2; 7. 7. 1923, Dnevna kronika: prepoved tedenskih svinjskih sejmov, str. 3; 7. 8. 1923, Celjske novice: razglas, str. 2; 10. 11. 1923, Celjske novice: konjiška inšpekcija; pomoč invalidom, str. 2–3; 13. 11. 1923, Celjske novice: povratak vojaških ubežnikov, str. 2; 12. 1. 1924, Celjske novice: varčujete z vodo!, str. 2; 15. 1. 1924, Celjske novice: čiščenje hodnikov, str. 1; 17. 6. 1924, Celjske novice: zglasitev obveznikov roj. let. 1899 do 1903; prošnje za upokojitve bivših avstro-ogrskih aktivnih častnikov, str. 3; 26. 6. 1924, Celjske novice: proslava Vidovega dne, str. 3; 28. 6. 1924, Celjske novice: proslava Vidovega dne, str. 2; 10. 7. 1924, Celjske novice: parcelacija na hribu sv. Jožefa. (Razglas.), str. 2; 6. 9. 1924, Celjske novice: prijava konj in mezgov v svrhu popolnitve komorskih spiskov; vsem županstvom!, str. 3.

422 *Nova doba*, 8. 9. 1923, Someščani!; Ob rojstvu prestolonaslednika Stevana (Petra – op. J. P.), str. 1.

423 *Nova doba*, 4. 10. 1923, Celjske novice: razglas, str. 2.

Hrašovec je precej nastopal kot predstavnik mesta. V prvem mesecu po prevzemu županske funkcije je sprejel predsednika Pokrajinske uprave za Slovenijo (kraljevega pokrajinskega namestnika) Ivana Hribarja, ki je avgusta 1921 službeno potoval po Sloveniji. Pred Hribarjevim prihodom v mesto je meščane pozval, naj razobesijo državne in narodne zastave.⁴²⁴ Hribar je v Celje prispel 4. avgusta. Hrašovec je na svečanem kosilu v veliki dvorani hotela Union izrazil veselje nad Hribarjevim imenovanjem za pokrajinskega namestnika in spomnil na njegovo dolgoletno uspešno županovanje Ljubljani. Govor je končal z zdravico »možu jeklene volje, možu izredne delavnosti, možu goreče domovinske ljubezni«. ⁴²⁵ V naslednjih letih je Hrašovec kot predstavnik Celja pozdravil srbske otroke – vojne sirote, ki so mesto obiskali med 7. in 9. julijem 1922, zlet sokolske župe Celje 16. julija 1922, zbrane na otvoritvi prve slovenske obrtne razstave 12. avgusta 1922 v Celju, pravnike iz Zagreba, Maribora in Ljubljane, ki so 8. septembra prispeli na izlet v Celje, srbske kmete ob obisku Celja 10. septembra 1922, udeležence sadne razstave ob njeni otvoritvi 21. oktobra 1922 v Celju, svečano otvoritev stalne državne bakteriološke postaje in državnega ambulatorija 21. marca 1923 v Celju, govoril je ob postanku vlaka s posmrtnimi ostanki judenburških žrtev na celjskem kolodvoru 31. maja 1923 ob njihovem prevozu v Ljubljano, na vidovdanski proslavi 28. junija 1923 in 28. junija 1924, pozdravil je člane Srbskega planinskega društva ob prihodu v Celje 27. julija 1923, otvoritev strokovne šole za vajence hotelirske, kavarniške in gostinske obrti 8. novembra 1923 v Celju, predstavnike poljske armade, ki so se na poti na obisk k predstavnikom Vojske Kraljevine SHS 14. julija 1924 ustavili na celjskem kolodvoru, ter nagovoril udeležence 35. velike skupščine CMD 7. septembra 1924 v Celju.⁴²⁶ Med svojim prvim županskim mandatom se je

424 *Nova doba*, 4. 8. 1921, Celjske novice: poziv meščanstvu!, str. 2.

425 *Nova doba*, 6. 8. 1921, Minister Ivan Hribar, pokrajinski namestnik, v Celju, str. 1.

426 *Nova doba*, 11. 7. 1922, Celjske novice: srbska deca v Celju, str. 2; 18. 7. 1922, Sokolski zlet v Celju, str. 1; 15. 8. 1922, Obrtna razstava v Celju, str. 1; 12. 9. 1922, Celjske novice: poset srbskih seljakov v Celju, str. 2; 24. 10. 1922, Sadna razstava v Celju, str. 1; 22. 3.

redno udeleževal sestankov odbora Državne krajevne zaščite dece in mladine v Celju in bil dejaven v savinjski podružnici Slovenskega planinskega društva.⁴²⁷ 25. junija 1924 ga je kralj Aleksander odlikoval z odlikovanjem sv. Save III. stopnje.⁴²⁸

Ob županskih nalogah je Hrašovec deloval tudi v okviru Češkoslovaško-jugoslovanske lige in delal kot odvetnik.⁴²⁹ V JDS je bil kot njen občinski odbornik član širšega odbora strankine krajevne organizacije za Celje in okolico, sodeloval pa je tudi v okrajni organizaciji JDS Celje–Vransko.⁴³⁰ Med njegovim prvim mandatom ga je v političnem pogledu leta 1922 napadel *Naprej*. Krivil ga je za smrt šestdesetletnega uslužbenca mestne občine, ki naj bi zaradi gmotne stiske storil samomor. »To je častna diploma za vaše županovanje«, je očital *Naprej*. In če bo potrebno poskrbeti za občinske reveže, »boste rekli, da vam proračun ne kaže. Vsak dan vas ljudstvo bolj spoznava. Gotovo se marsikdo kesa, da vam je prisodil krogljico. Višji uradnik gotovo ne, ali oni gotovo, kateri so lačni in to zaradi vas.«⁴³¹

1923, Celjske novice: slovesna otvoritev stalne državne bakterijološke stanice in državnega ambulatorija v Celju, str. 2; 2. 6. 1923, Celjske novice: pozdrav judenburških žrtev na celjskem kolodvoru, str. 2; 3. 7. 1923, Celjske novice: vidovdanska proslava v Celju, str. 2; 28. 8. 1923, Celjske novice: slovenski planinci v Celju, str. 2; 10. 11. 1923, Celjske novice: otvoritev strokovne šole za vajence hotelirske, kavarniške in gostilničarske obrti v Celju, str. 2; 18. 3. 1924, Občni zbor savinjske podružnice SPD, str. 1; 1. 7. 1924, Celjske novice: vidovdanska proslava v Celju, str. 2; 17. 7. 1924, Celjske novice: poljski oficirji v Celju, str. 2–3; 11. 9. 1924, 35. velika skupščina Družbe sv. Cirila in Metoda v Celju, str. 1. *Slovenski narod*, 19. 9. 1922, Dnevne vesti: Pravnikov izlet v Celje, str. 3. *Jutro*, 2. 6. 1923, Triumfalna pot narodnih mučenikov v domovino, str. 2.

427 *Nova doba*, 28. 8. 1923, Poročilo o delovanju »Državne krajevne zaščite dece in mladine v Celju« v poslovnem letu 1922–23, str. 1; 18. 3. 1924, Občni zbor savinjske podružnice SPD, str. 1–2.

428 *Nova doba*, 28. 6. 1924, Celjske novice: odlikovanje župana g. dr. Hrašovca, str. 2. *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*, 26. 7. 1924, Iz »Službenih Novin kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca«: številka 164 z dne 21. julija 1924, str. 410.

429 *Slovenski narod*, 28. 6. 1921, Češko-jugoslov. liga, str. 1. *Nova doba*, 12. 11. 1921, Dnevna kronika: češkoslovaško-jugoslovanska liga, str. 4; 9. 3. 1922, Celjska porota: uboj, str. 3. – O delovanju češkoslovaško-jugoslovanske lige ter slovensko-čeških stikov med svetovnimi vojnami gl. Keršič-Svetel, Češko-slovenski stiki.

430 *Nova doba*, 22. 12. 1921, JDS: občni zbor krajevne organizacije Demokratske stranke za Celje in okolico, str. 2; 19. 2. 1924, JDS: srezki zbor zaupnikov JDS za srez Celje–Vransko, str. 1.

431 *Naprej*, 25. 8. 1922, Celje, str. 3.

Hrašovec je proti uredniku *Napreja* vložil tožbo. Kot je poročala *Nova doba*, se je urednik pri *Napreju* – pesnik Anton Podbevšek – nato prepričal o neupravičenosti zapisanih očitkov, saj naj bi pokojni mestni uslužbenec (mesti hišnik) storil samomor zaradi strahu pred kaznijo, ker je zabredel v dolgove s ponarejanjem podpisov.⁴³² Podbevšek je v *Napreju* objavil izjavo, v kateri je poudaril, da je bil sporni prispevek »popolnoma neosnovan in neupravičen, v kolikor se tiče g. dr. Juro Hrašovca, župana v Celju. Popisani urednik (Anton Podbevšek – op. J. P.) se je vsled tožbe, ki jo je naperil g. dr. Juro Hrašovec proti njemu, prepričal o neupravičenosti očitkov, ki jih vsebuje članek, in obžaluje, da je ta članek, ki mu manjka vsaka podlaga, izšel v listu ‚Naprej‘. Vsled tega podpisani urednik preklicuje vsebino navedenega članka in se zahvaljuje zasebnemu obtožitelju gosp. Juru Hrašovcu, da je odstopil od kazenskega postopanja.«⁴³³

III.

Nove volitve v celjski občinski svet so bile 28. septembra 1924.⁴³⁴ Na njih so nastopili naslednica JDS Samostojna demokratska stranka, NSS in Narodna radikalna stranka (NRS), ki so se povezale v t. i. Narodni blok (NB), Socialnogospodarski blok (volilna povezava SLS in Nemcev, ki so tedaj že lahko sodelovali v politiki) ter socialisti. Od 1178 volilnih udeležencev je Narodni blok dobil 600 glasov in 25 svetniških mandatov, Socialnogospodarski blok je dobil 485 glasov in 7 mandatov, socialisti pa 93 glasov in 1 svetniški mandat.⁴³⁵ Hrašovec je bil nosilec liste Narodnega bloka, ki je na volitvah nastopil z geslom, da mora Celje predvsem ohraniti svoj slovenski značaj in slovensko mestno oblast. »*Narodni izdajalec je vsakdo, kdor bi pomagal nasprotni nemškonskonalni listi do zmage.*« V volilnem oklicu

432 *Nova doba*, 20. 1. 1923, Celjske novice: odgovorni urednik »Napreja« pred sodiščem, str. 3.

433 *Naprej*, 12. 1. 1923, Celje: Anton Podbevšek, Izjava, str. 3.

434 *Nova doba*, 23. 9. 1924, Slovenski someščani!, str. 1.

435 *Nova doba*, 30. 9. 1924, Sijajna zmaga Slovenstva v Celju!, str. 1.

NB so opozorili na dotedanje dosežke občinskega sveta: umestitev sedeža upravnega sodišča za Slovenijo v Celje, vzpostavitev carinarnice, odprtje rudarske šole, invalidskega doma in posameznih zdravstvenih ustanov v Celju ter poddržavljenje trgovske šole, ki je mesto razbremenilo občutnih finančnih bremen. Spomnili so še na popravilo mestnih poslopij, ulic in mosta čez Savinjo, preureditev plinarne, popravilo mestnega električnega omrežja, sprejetje novega poslovnika na magistratu, ki je za poslovni jezik določil slovenščino, in nove moderne službene pragmatike za mestne uslužbenke ter omogočen nakup cenejših stavbišč za industrijo in privatne hiše. Oklic je opozoril tudi na bodoče naloge občinskega sveta: prodajo vojaških objektov, s čimer bi lahko odplačali stare občinske dolgove, izpopolnitev kanalskega omrežja in ureditev savinjskega nabrežja ter skrb za ustrezno raven šolstva in drugih izobraževalnih zavodov ter kulturnih ustanov. Celje mora ostati slovensko mesto – tudi zato, da ohrani svoj sloves med letoviščarji iz hrvaških in srbskih krajev Jugoslavije.⁴³⁶

Po zmagi Narodnega bloka je Hrašovec izrazil prepričanje, »da je bila to zadnja bitka, ki smo jo bili za narodni značaj našega mesta«. ⁴³⁷ *Nova doba* je pridala, da so »združeni narodni Slovenci pri občinskih volitvah sijajno nabili nemškutarje in z njimi združene klerikalne izdajalce«. Katoliška stran je sramotno prodala svoje slovenstvo. Novi mestni zastop naj v svojem poslovanju proti nemškutarstvu ostro nastopa, »da si ne bomo, kakor smo si sedaj, za [čez] tri leta očitali, da smo bili premehkužni. Bodimo trdi, magari tudi krivični; tega so naučili nas barbare nemški kulturonosci. V življenju narodov nastopi dostikrat kategorični imperativ sile in nasilja. Tudi mi se enkrat poslužimo tega v blagor nas in naših otrok!« – »*Nemško Celje nekdanj – in nikdar, nikdar več!*«⁴³⁸

---

436 *Nova doba*, 23. 9. 1924, Slovenski someščani!, str. 1.

437 *Nova doba*, 30. 9. 1924, Juro Hrašovec, Slovenski volilci!, str. 1.

438 *Nova doba*, 30. 9. 1924, Celje ostane slovensko!, str. 1; Sijajna zmaga Slovenstva v Celju!, str. 2.

Še predno je po občinskih volitvah prišlo do županske volitve, je Hrašovec v funkciji namestnika celjskega okrajnega komisarja v *Novi dobi* odgovoril ravnatelju Celjske posojilnice Josipu Smertniku na njegovo opozorilo, da morajo celjski meščani poleg občinskih doklad plačevati še visoke okrajne doklade za vzdrževanje cest. »Vsi pričakujemo, da si bodo današnji gospodarji občine osvojili nalogo – z dobrim gospodarstvom znižati občinske doklade«, je zapisal Smertnik. Tako pa mesto Celje poleg vzdrževanja svojih cest in ulic iz svojih sredstev, plačuje še doklade za okrajne ceste, medtem ko drugi okrajni zastopi in na nekdanjem Kranjskem cestni odbori v glavnem sami pobirajo doklade za vzdrževanje cest na okrajni ravni. Celje je avtonomno mesto kakor Ljubljana, ki ne plačuje cestnih doklad, ampak samo občinske doklade, po nekdanjem Kranjskem pa cestni odbori zagotavljajo vzdrževanje svojih cest. Novoizvoljeni občinski svet bo storil veliko dobrega in si pridobil zasluge, ki jih volivci ne bodo pozabili, če bi uredil za vse Celjane važno vprašanje, kako bi se rešili plačevanja visokih okrajnih doklad.⁴³⁹

Hrašovec glede plačevanja okrajnih doklad Smertniku neposredno ni odgovoril, jih je pa zagovarjal z navajanjem dobro opravljenih nujnih popravil okrajnih cest, obcestne infrastrukture in kanalizacijskih del v zadnjih letih, ki tudi niso terjali visokih stroškov. Pripomnil je, da popravilo cest v neposredni bližini celjskega mesta ni zgolj v korist celjski okolici, ampak služi tudi koristim in ugledu mesta. »Dobre ceste v bližini mesta povzdigujejo v prvi vrsti tujski promet.«⁴⁴⁰

Županska volitev v Celju je bila 25. oktobra 1924. Za župana je bil ponovno izvoljen Hrašovec, za podžupana pa so izvolili pripadnika NSS Dragotina Gobca. Hrašovec je v govoru po razglasitvi županskih volitev z balkona mestnega magistrata zbrani množici izrazil veselje nad slovensko zmago na celjskih občinskih volitvah. Poudaril je, da je v vseh mestih nekdanjega »trdnjavskega trikotnika« – v Mariboru, Celju in na Ptuju – na

439 *Nova doba*, 9. 10. 1924, Jože (Josip) Smertnik, Avtonomne doklade, str. 1.

440 *Nova doba*, 30. 10. 1924, Juro Hrašovec, Avtonomne doklade, str. 1.

občinskih volitvah 21. in 28. septembra ter 19. oktobra 1924 zmagala slovenska stran z absolutno večino.⁴⁴¹ In na teh volitvah, ko so Nemci in tisti, ki se k njim prištevajo, prvič po ustanovitvi jugoslovanske države lahko volili v občinska predstavništva, je bilo jasno, »da je to bil boj med nemškimi in slovenskimi silami na življenje in smrt«. Zmagali smo v Mariboru, Celju in na Ptujju. »Upajmo, da se našim narodnim in političnim nasprotnikom ne bo nikdar posrečilo priti na površje in da je nemški in laži-nemški (renegatski – op. J. P.) nadvladi nad Slovenci enkrat za vselej odklenkalo.«⁴⁴²

Celjski okrajni glavar Žužek je Hrašovca in Gobca zaprisegel 12. decembra 1924. Ko je prebral kraljevsko potrditev Hrastovčeve izvolitve za župana, je ponovno izvoljeni in potrjeni celjski župan obljubil, da bo natančen izvrševalec sklepov občinskega sveta, skrbel bo za red v mestnih uradih in podjetjih ter vselej imel pred očmi korist in razcvet celjske občine, bodisi kot vodja politične oblasti bodisi kot predstojnik avtonomne občine.⁴⁴³ Na prvi redni seji občinskega sveta 13. decembra 1924 so izvolili nove člane odsekov občinskega sveta. Za t. i. reklamacijski odsek so določili, da mu predseduje župan oziroma podžupan.⁴⁴⁴

Celjski občinski svet je v drugem Hrašovčevem županskem mandatu nadaljeval z obravnavanjem vseh bistvenih vprašanj mestnega razvoja, njegove seje pa so se, tako kot v prvem mandatu, večkrat začele z zamudo.⁴⁴⁵ Hrašovec je tudi v drugem man-

---

441 *Nova doba*, 28. 10. 1924, Volitev župana in podžupana v Celju, str. 1. O rezultatih volitev v Mariboru in na Ptujju gl. *Tabor*, 23. 9. 1924, Plebiscit za jugoslovanski Maribor, str. 1–2. Perovšek, *Politična podoba Ptujja*, str. 139 in op. 58.

442 *Nova doba*, 28. 10. 1924, Volitev župana in podžupana v Celju, str. 1.

443 *Nova doba*, 16. 12. 1924, Celjske novice: zaprisega celjskega župana in podžupana, str. 2.

444 *Nova doba*, 16. 12. 1924, Celjske novice: seja celjskega občinskega sveta, str. 2–3.

445 SIZAC/0024/002/001/00005, SIZAC/0024/002/001/00006, SIZAC/0024/002/001/00007, SI ZAC/0024/002/001/00008, Zapisniki sej Mestnega sveta (1924–1927). O delovanju občinskega sveta v drugem Hrašovčevem županskem mandatu gl. tudi v *Nova doba*, 25. 12. 1924, Celjske novice: seja celjskega občinskega sveta, str. 3; 17. 2. 1925, Proračun mesta Celja za leto 1925, str. 1–3; 19. 2. 1925, Proračun mesta Celja za leto 1925, str. 1; 17. 3. 1925, Celjske novice: iz seje celjskega občinskega sveta, str. 2–3; 14. 5. 1925, Celjske novice: iz seje celjskega občinskega sveta, str. 3; 11. 7. 1925, Aprovizacijski odbor za mesto Celje in okolico, str. 2; 26. 11. 1925, – rp –, Proračunska seja mestne občine, str. 2–3; 16.

datu objavil vrsto razglasov s področja delovanja mestne uprave, financ in gospodarstva, stavbnih vprašanj, javnega zdravstva, vojaških in javnovarstvenih zadev ter javnega reda in miru, vodovodnega reda in drugih vprašanj.⁴⁴⁶ Poleg tega je ob kongresu

3. 1926, – rp –, Seja celjskega občinskega sveta, str. 1–2; 21. 9. 1926, – rp –, Seja celjskega obč. sveta, str. 1–2; 5. 10. 1926, – rp –, Seja celjskega občinskega sveta, str. 1; 30. 11. 1926, Anton Božič, Obračun in proračun, str. 1–2; 4. 12. 1926, – rp –, Proračunska seja celjskega občinskega sveta, str. 1–2; 7. 12. 1926, (Anton) Božič, Obračun in proračun, str. 1. – Celjski občinski svet je na svoji seji 18. 12. 1925 podprl tudi ustanovitev Zveze avtonomnih mest (ustanovili so jo 16. 11. 1925), Hrašovca pa pooblastil, da pri zvezi protestira zaradi odlaganja občinskih volitev v Ljubljani. (*Nova doba*, 24. 12. 1925, Celjska kronika: za razpis občinskih volitev v Ljubljani, str. 2. O vodenju Ljubljane z različnimi gerenti in gerentskimi sveti in ne z izvoljenim občinskim svetom in županom sredi dvajsetih let gl. Perovšek, Politicnoupravna podoba Ljubljane, str. 311–317. Perovšek, Predsednik gerentskega sveta, ljubljanski župan in predsednik MOL Dinko Puc, str. 642–645.)

446 *Nova doba*, 30. 10. 1924, Celjske novice: proračun mestne občine celjske za upravno leto 1925; razširitev in preureditev mestnega električnega omrežja; motenja pri električni razsvetljavi, str. 3; 10. 1. 1925, Celjske novice: celjska koča, str. 2; 22. 1. 1925, Celjske novice: borba proti kužnim boleznim in obramba pred okuženjem, str. 2–3; 14. 2. 1925, Celjske novice: obveznice vojne škode; kolonizacija v Južni Srbiji, str. 4; 19. 2. 1925, Celjske novice: zglasitev mladeničev rojstnih letnikov 1905, 1906 in 1907, str. 3; 24. 2. 1925, Celjske novice: občinstvu v opozorilo! (Razglas.); posest in nošenje orožja. (Razglas.); zglasitev oseb, ki so bile odlikovane z vojaškim redom »Karadjordjeve zvezde«. (Razglas.), str. 2; 21. 3. 1925, Celjske novice: redni mesečni živinski sejmi v Celju. (Razglas.), str. 3; 7. 4. 1925, Celjske novice: proračun mestne občine Celjske za leto 1925. (Razglas.), str. 3; 18. 4. 1925, Celjske novice: zaprisega vojaških obveznikov rojstnih letnikov 1874 do 1904, ki še niso kot taki prisegli zvestobe Nj. Vel. kralju Aleksandru I. (Razglas.), str. 2; 14. 5. 1925, Celjske novice: defekti pri mestnem vodovodu in tratenje z vodo. (Razglas.), str. 3; 16. 5. 1925, Celjske novice: plakatiranje na nedopustnih krajih. (Razglas.), str. 3; 26. 5. 1925, Celjske novice: pobiranje občinske naklade na šampanjce, peneca vina in vina v buteljkah v letu 1925. (Razglas.), str. 3; 2. 7. 1925, Celjske novice: sprejem gojencev v nižjo šolo vojne akademije. (Razglas.), str. 3; 11. 7. 1925, Celjske novice: razglasitev vojnega razporeda obveznikom in dajalcem. (Razglas.), str. 2–3; 1. 9. 1925, Ravnalne cene za mesto, kruh in mleko. (Razglas.), str. 2; 28. 9. 1925, Celjska kronika: proračun mestne občine celjske za upravno l. 1926. (Razglas.), str. 2; 1. 10. 1925, Celjska kronika: popis vojnih in vojaških invalidov. (Razglas.), str. 2; 15. 10. 1925, Celjska kronika: evidenca sprejetih, nesprejetih in vpokojenih oficirjev. (Razglas.); popis vojaških obveznikov, ki še niso prisegli. (Razglas.), str. 2; 18. 10. 1925, Celjska kronika: zaprisega vojaških obveznikov rojstnih letnikov 1875 do 1905. (Razglas.); popis vojaških obveznikov rojstnih letnikov 1875 do 1905. (Razglas.), str. 2; 31. 10. 1925, Celjska kronika: zaprisega vojaških obveznikov in rezervnih oficirjev. (Razglas.), str. 3; 19. 11. 1925, Razpis, str. 4; 21. 1. 1926, Celjska kronika: mestni proračun za leto 1926, str. 2; 16. 2. 1926, Celjska kronika: prijava psov in nabava pasjih znamk. (Razglas.), str. 2; 8. 4. 1926, Celjska kronika: ne odlagati smeti ob Savinjskem nabrežju! (Razglas.), str. 2; Razglas, str. 3; 29. 4. 1926, Celjska kronika: nabava vojaških izprav. (Razglas.); prijava živine in prevoznih sredstev. (Razglas.); poostreni pasji kontumac. (Razglas.), str. 2–3; 13. 5. 1926, Celjska kronika: glavna cepitev 1926 v Celju. (Razglas.), str. 2; 12. 6. 1926, Celjska kronika: dodatek k cestno-policijskemu redu. (Razglas.); prijava obveznikov rojstnih letnikov 1876 do 1900. (Razglas.), str. 2; prijava moških biciklov za vojaško evidenco. (Razglas.), str. 2–3; 15. 6. 1926, Celjska kronika: pasji kontumac. (Razglas.), str. 2.

Jugoslovansko-češkoslovaške lige 24. maja 1925 v Celju, ki se ga je udeležil tudi češkoslovaški generalni konzul v Ljubljani dr. Otakar Beneš, meščane pozval, naj goste sprejmejo kar najbolj prisrčno, hišne posestnike pa je ob državnih praznikih, rojstnem dnevu kralja Aleksandra 17. decembra in dnevu »ujedinjenja« 1. decembra, povabil, naj v njihovo počastitev razobesijo narodne oziroma državne zastave.⁴⁴⁷ Ob katastrofalni povodnji, ki je 12. novembra 1925 prizadela mariborsko občl in Celje – mesto je bilo »kakor otok sredi deročih valov«, njegov precejšen del pa je bil pod vodo –,⁴⁴⁸ je vse, ki so utrpeli škodo, pozval, naj jo prijavijo mestnemu magistratu.⁴⁴⁹ Opravljal je tudi protokolarne naloge. V imenu mestne občine je pozdravil zbrane udeležence ob razvitju prapora Mestne Orjune 3. maja 1925 v Celju, pozdravil je udeležence že omenjenega kongresa Jugoslovansko-češkoslovaške lige, govoril je na vidovdanski proslavi 28. junija 1925 in se ob odprtem grobu 20. septembra 1925 poslovil od staroste celjskih Slovencev Josipa Serneca. Mesto je predstavljal tudi na pogrebu prvega slovenskega ravnatelja realne gimnazije v Celju Antona Jeršinoviča 28. oktobra 1925 in na pogrebu ravnatelja državne deške meščanske šole v Celju Bena Serajnika 23. oktobra 1926.⁴⁵⁰

V času drugega županskega mandata je Hrašovec prav tako opravljal še druge naloge. Sodeloval je v delu Državne krajevne zaščite dece in mladine v Celju in moške podružnice CMD za mesto Celje, ob ustanovitvi celjske organizacije Jugoslovansko-češkoslovaške lige 16. januarja 1925 pa so ga izvolili za njenega predsednika. Kot njen predsednik je pozdravil generalnega konzula Beneša, ko se je ob odhodu iz Slovenije na poti v Prago 3. marca 1926 ustavil v Celju. Po Sernečevi smrti so ga izvolili za

---

447 *Nova doba*, 23. 5. 1925, Kongres JČ Lige v Celju, str. 3; 17. 12. 1925, Celjska kronika: praznovanje kraljevega rojstnega dne. (Razglas.), str. 1; 30. 11. 1926, Praznik ujedinjenja, str. 2.

448 *Nova doba*, 14. 11. 1925, Potopna povodenj, str. 2.

449 *Nova doba*, 17. 11. 1925, Celjska kronika: škoda vsled zadnje poplave. (Razglas.), str. 2.

450 *Nova doba*, 5. 5. 1925, Razvitje prapora Mestne Orjune v Celju, str. 1; 26. 5. 1925, Kongres JČ Lige v Celju, str. 1–2; 2. 7. 1925, Celjske novice: Vidov dan v Celju, str. 2; 22. 9. 1925, Zadnja pot dr. J.(osipa) Serneca, str. 2; 31. 10. 1925, Celjska kronika: pogreb ravnatelja Antona Jeršinoviča, str. 2; 26. 10. 1926, V.(inko) G.(aberc), † Beno Serajnik, str. 2–3.

odbornika Dijaške kuhinje v Celju, za njim pa je prevzel tudi vodenje Narodne čitalnice v Celju. Bil je častni predsednik Francoškega krožka (Cercle français) v Celju (kot častni predsednik je 22. novembra 1925 spregovoril generalnemu konzulu Republike Francije v Zagrebu Andréju Boissierju – konzula je spremljal tudi tajnik francoskega konzulata v Ljubljani Ivan Findeisen – na svečanem kosilu, ki so ga pripravili ob njegovem obisku v Celju), 14. oktobra 1926 pa je postal predsednik krožka. Hrašovec je deloval tudi kot član mestnega šolskega sveta in načelnik Krajnega šolskega sveta Okolica Celje (to funkcijo je opravljal skoraj 30 let). 17. julija 1926 ga je demokratski veliki župan mariborske oblasti Otmar Pirkmajer imenoval za prisednika v celjskem okrajnem zastopu.⁴⁵¹ Za Dijaško kuhinjo v Celju je redno prispeval denarne zneske in ob Sernečevi smrti v njegov spomin prispeval denarni znesek v dobrodelne namene.⁴⁵² Deloval je tudi kot odvetnik.⁴⁵³

Hrašovec je prav tako nadaljeval s politično dejavnostjo. Pred volitvami v Narodno skupščino, 8. februarja 1925, je 15. januarja 1925 nastopil na volilnem shodu Narodnega bloka (za parlamentarne volitve leta 1925 so se v Celju v NB povezali SDS, liberalna Samostojna kmetijska stranka in NRS) in v svojem govoru poudaril, da njegov boj velja »strahovladi klerikalizma«. A »napredna (liberalna – op. J. P.) misel je živela in bo živela. Lahko jo kdo premaga trenutno, a vedno vstane, in končno bo ona zmagovalka. Pristaši napredne misli ničesar ne obetajo. Enake pravice

451 *Nova doba*, 6. 12. 1924, Občni zbor »Državne krajevne zaščite dece in mladine v Celju«, str. 1; 4. 7. 1925, Občni zbor Ciril-Metodovih podružnic v Celju, str. 1; 31. 10. 1925, Celjska kronika: dijaška kuhinja v Celju, str. 3; 26. 11. 1925, Celjska kronika: francoski gosti v Celju, str. 2; 17. 12. 1925, Celjska kronika: občni zbor Čitalnice, str. 2; 19. 1. 1926, Celjska kronika: jugoslovansko-češkoslovaška liga v Celju, str. 2; 6. 3. 1926, Celjska kronika: odhod generalnega konzula dr. Beneša v Prago, str. 2; 25. 3. 1926, Razpis, str. 4; 27. 3. 1926, Razpis, str. 6; 22. 7. 1926, Celjska kronika: okrajni zastop celjski nanovo izpopolnjen, str. 2; 19. 10. 1926, Celjska kronika: cercle français, str. 2; 25. 1. 1927, K., Drž. krajevna zaščita, str. 1; 8. 9. 1927, Podatki o razvoju okoliške šole v Celju, str. 4. Orožen, *Zgodovina Celja*, str. 330.

452 *Nova doba*, 18. 4. 1925, Celjske novice: za dijaško kuhinjo v Celju, str. 2; 4. 7. 1925, Celjske novice: dijaški kuhinji v Celju, str. 2; 22. 9. 1925, Celjska kronika: v spomin pokojnega dr. Serneca, str. 2.

453 *Nova doba*, 6. 6. 1925, Celjska porota: Celje, 4. junija, str. 2; 2. 9. 1926, Porota, str. 2.

za vsakega! Smo proti izigravanju enega sloja proti drugemu. Obsojamo vsako plemensko (narodnostno – op. J. P.) in versko mržnjo, ker je izraz srčne posurovelosti in pomanjkanja duševne izobrazbe. Visoko dvigamo zastavo državnega in narodnega edinstva. Srbi so nas rešili sužnosti, in mi hočemo biti svobodni sinovi in svobodne hčere v svobodni svoji domovini.«⁴⁵⁴

Narodni blok je na skupščinskih volitvah leta 1925 v Celju prejel največ glasov, v slovenskem merilu pa ni bil uspešen. Absolutna zmagovalka volitev je bila SLS. Od 26 poslanskih mandatorov, ki so pripadli Sloveniji, jih je dobila 20, Hrvaška republikanska kmečka stranka je dobila tri poslance, SDS dva, SKS pa enega poslanca.⁴⁵⁵ Po parlamentarnih volitvah so Hrašovec kot strankinega predstavnika v celjskem občinskem odboru 11. marca 1925 znova izvolili v vodstvo strankine krajevne organizacije,⁴⁵⁶ kot njen predstavnik pa je pozdravil voditelja vsedržavne SDS Svetozarja Pribičevića na velikem strankinem shodu 30. januarja 1926 v Celju.⁴⁵⁷

Hrašovec je bil po poplavih v prejšnjih letih in povodnji novembra 1925 še posebej pozoren na vprašanje regulacije Savinje. Bile so mu najboljši dokaz, da je to vprašanje postalo ena od najnujnejših in neodložljivih nalog javne uprave. Da bi k njegovi rešitvi vzpodbudil vse merodajne dejavnike in širšo javnost, je za 15. marec 1926 sklical posvetovanje, h kateremu je povabil velikega župana mariborske oblasti Otmarja Pirkmajerja, vladnega svetnika in sreskega poglavarja v Celju Leopolda Žužka, generalnega direktorja pri oblastnem hidrotehničnem oddelku v Ljubljani inž. Ivana Sbrizaja, sreskega poglavarja in vodopravnega referenta pri velikem županu mariborske oblasti Rajka Mulačka, hidrotehničnega referenta pri velikem županu mariborske oblasti inž. Oskarja Jurana, vodjo gradbene sekcije

---

454 *Nova doba*, 20. 1. 1925, Veliki shod Narodnega bloka v Celju, str. 1, 2. Perovšek, Celje in politične razmere, str. 37.

455 Perovšek, Celje in politične razmere, str. 37. Perovšek, Volitve v Narodno skupščino 1925, str. 283.

456 *Nova doba*, 14. 3. 1925, Redni občni zbor krajevne org. dem. stranke v Celju, str. 1.

457 *Nova doba*, 2. 2. 1926, – rp –, Triumf Svetozara Pribičevića, str. 2.

v Celju inž. J. Mareka, hidrotehničnega referenta pri sreskem poglavarstvu v Celju inž. Viktorja Piletiča, vodopravnega referenta pri sreskem poglavarstvu v Celju dr. Leona Brunčka, zdravstvenega referenta pri sreskem poglavarstvu v Celju dr. Antona Schwaba, veterinarskega referenta pri sreskem poglavarstvu v Celju dr. Josipa Stegnja, sadjarskega nadzornika pri sreskem poglavarstvu v Celju Frana Gorečana, mestnega fizika v Celju dr. Mana Dereanija, finančnega referenta celjske mestne občine dr. Antona Božiča, referenta za tujski promet pri mestni občini Celje Dragotina Sirca, celjskega podžupana in stavbenega referenta Dragotina Gobca, županstvo Celje-okolica, celjski okrajni zastop, županstvo Petrovče, županstvo Teharje, magistratnega svetnika Iva Šubica, mestnega inženirja Oskarja Reddija, poročevalca *Nove dobe*, poročevalca *Cillier Zeitung* in celjski Mestni magistrat.⁴⁵⁸ Seznam povabljenih pokaže, da je Hrašovec na posvetovanje povabil vse merodajne in visokokvalificirane strokovnjake ter političnoupravna predstavnika. Na posvetovanju, ki so se ga udeležili Otmar Pirkmajer, Leopold Žužek, Ivan Sbrizaj, Oskar Juvan, Viktor Piletič, Anton Schwab, Mano Dereani in zastopniki celjske mestne občine, celjskega magistrata ter občin Celje-okolica, Teharje, Petrovče in celjskega okrajnega zastopa, so sklenili, da bodo oblikovali strokovno komisijo, sestavljeno iz po dveh zastopnikov srezkega poglavarstva Celje, celjske mestne in okoliške občine ter celjskega okrajnega zastopa in enega zastopnika občin Teharje, Petrovče in Škofja vas. Komisija naj bi pregledala že obstoječi načrt za regulacijo Savinje in njenih pritokov, izdelala točen proračun in določila ključ, po katerem naj bi razdelili regulacijske stroške med interesente, ter preskrbela potrebna sredstva. Namesto minimalnega regulacijskega programa naj bi uresničili srednji načrt, to je izvedli regulacijo Savinje v Celju in njegovi bližini ter njenih pritokov blizu izlivov.⁴⁵⁹ 4. septembra 1926 je Anton Božič v *Novi dobi* objavil predloge o regulaciji Savinje, ki so jih na seji občinskega sveta

458 *Nova doba*, 6. 3. 1926, Celjska kronika: anketa za regulacijo Savinje, str. 1–2.

459 *Nova doba*, 18. 3. 1926, – rp –, Regulacija Savinje in pritokov, str. 1.

17. septembra 1926 soglasno sprejeli. V *Novi dobi* so poudarili, da je bil s tem »končno ustvarjen temelj za regulacijo Savinje in pritokov, ki spada med najvažnejša in najnujnejša gospodarska vprašanja Celja in okolice«. ⁴⁶⁰ Pri sestavljanju mestnega proračuna za leto 1927 so za začetek regulacije Savinje in njenih pritokov predvideli 2,000.000 din. ⁴⁶¹

V političnem pogledu se je Hrašovec med drugim mandatom srečal z razpadom strankarske povezave, ki je zmagala na občinskih volitvah. Po prvih razpokah v Narodnem bloku (povzročila jih je NSS) na začetku leta 1925 in kasneje izraženem nezadovoljstvu NSS in NRS s Hrašovčevim poslovanjem, ki so ga iz SDS stvarno zavrnil, je NB jeseni 1926 razpadel. ⁴⁶² To je vodilo k predčasnem prenehanju delovanja občinskega sveta, izvoljenega 28. septembra 1924 za dobo treh let. Prvi povod za to je bilo vprašanje preselitve Mohorjeve družbe iz Prevalj v Celje. Ko je celjsko okrajno glavarstvo 1. septembra 1926 mestnemu občinskemu odboru vrnilo obrtni referat, je namreč Mohorjeva družba prosila občinski odbor za pritrdilno izjavo, da je za preselitev dana lokalna potreba. Na seji občinskega odbora 17. septembra 1926 se je zanjo potegoval predstavnik SLS dr. Anton Ogrizek, podprl pa ga je predstavnik NRS, sicer član delovne večine, dr. Alojz Goričan. Po poimenskem glasovanju so pritrdilno izjavo s tesnim izidom odklonili. Proti je bila delovna večina SDS in NSS. Njeno glavnino so predstavljali občinski odborniki SDS. Ti so poudarjali, da je v tem vprašanju merodajna le lokalna potreba, ki je ni, »na druga vprašanja (kulturni razlogi – op. J. P.) da ni treba odgovoriti«. ⁴⁶³ *Nova doba* je k temu pripisala, da je Mohorjeva družba že pred vojno »polagoma prenehala biti

460 *Nova doba*, 4. 9. 1926, (Anton) Božič, Regulacija Savinje, str. 1; 21. 9. 1926, – rp –, Seja obč. sveta, str. 1.

461 *Nova doba*, 20. 1. 1927, Celjski volilci, pomislite!, str. 1.

462 Orožen, *Zgodovina Celja*, str. 330–331. Kregar, Upravni razvoj Celja, str. 60. *Nova doba*, 26. 11. 1925, – rp –, Proračunska seja mestne občine, str. 2; 6. 2. 1926, Nujno potrebna občinska seja, str. 1–2; 9. 3. 1926, Seja občinskega sveta, str. 1; 13. 3. 1926, Seja občinskega sveta, str. 1.

463 SI ZAC/0024/002/001/00007, Zapisnik o redni javni seji mestnega občinskega sveta celjskega, 17. 9. 1926, str. [13–14]. Orožen, *Zgodovina Celja*, str. 331. *Nova doba*, 23. 9. 1926, Priselitev Mohorjeve družbe v Celje, str. 1.

skupna narodova last, razvijala se je vedno bolj v knjižno podjetje klerikalne stranke«. Zato zaradi svoje enostranskosti ne more računati na našo podporo. »Siliti političnega nasprotnika, naj podpira moje strankarske institucije, je sploh neokusnost prvega reda.« Glede preselitve Mohorjeve družbe v Celje sploh ne gre za narodnokulturno ali gospodarsko vprašanje, temveč za politično, »za kritje docela navadnih strankarskih špekulacij«, saj katoliška stran v Celju še nima svoje tiskarne in svojega časopisa. Nove (Mohorjeve) tiskarne ob že treh obstoječih tiskarskih podjetjih v mestu ne potrebujemo.⁴⁶⁴

Drugi povod za predčasno prenehanje delovanja celjskega občinskega sveta je bila zavrnitev zahteve NRS, SLS in nemškega občinskega kluba, naj občinski svet omogoči udeležbo najmanj desetih njihovih zastopnikov v upravnem odboru Mestne hranilnice celjske (s tem bi imeli v odboru večino) ter zagotovi odstop njenega ravnateljstva. Pri tem so se sklicevali na domnevno strankarsko, to je za SDS ugodno gospodarsko delovanje občinskega sveta. Ker delovna večina njihovi zahtevi ni ugodila (njen predstavnik Božič je pojasnil, da je Mestna hranilnica samostojno in ne občinsko podjetje, s katerim ima občina kot jamščino, ki jo zagotavlja hranilnici, skupno le pravico dopolnjevanja članov njenega upravnega odbora s svojimi člani, odbora pa ne more prisiliti k odstopu), so predstavniki omenjenih strank in nemškega kluba na proračunski seji občinskega sveta 29. novembra 1926 podali izjavo, da ne morejo glasovati za proračun za leto 1927; proračun so sicer sestavili z njihovim sodelovanjem. Izjavo so utemeljili tudi z zavrnitvijo preselitve Mohorjeve družbe v Celje. Predstavniki NRS in SLS so nato sejo zapustili in povzročili nesklepčnost. Hrašovec jo je moral zaključiti.⁴⁶⁵ Z razbitjem proračunske seje je prišlo do občinske

---

464 *Nova doba*, 23. 9. 1926, Priselitev Mohorjeve družbe v Celje, str. 1.

465 SI ZAC/0024/002/001/00007, Zapisnik o redni javni seji mestnega občinskega sveta celjskega, 29. 11. 1926, str. [2–3]; dopis Velespoštovanemu klubu »Delovne večine« na mestnem magistratu celjskem v roke predsednika g. dr. E.[rnesta] Kalana, v Celju, Celje, dne 29. 11. 1926, str. [1–2]. *Nova doba*, 4. 12. 1926, Proračunska seja celjskega občinskega sveta, str. 1–2. Orožen, *Zgodovina Celja*, str. 332–334. Kregar, *Upravni razvoj Celja*, str. 60.

krize, saj je proračun, kot je dejal finančni referent Božič, »hrbitišče vsega občinskega gospodarstva«. ⁴⁶⁶ Krizo je poglobila nova izjava NRS, SLS in nemškega kluba na seji občinskega sveta 3. decembra 1926. V njej so poudarili, da zaradi zavrnitve njihovih zahtev v delu sveta ne morejo več sodelovati. Predstavniki NRS in SLS – bilo jih je devet – so nato znova zapustili sejo, občinski svet pa je bil ponovno nesklepčen. ⁴⁶⁷ *Nova doba* je nastale razmere pospremila z oceno, da bo verjetno »po zadnjih dogodkih celjski občinski svet razpuščen in imenovan gerent. O delu opozicije za blagor in napredek mesta pa bodo sodili občani sami. Vsekakor si je storila občinska opozicija s svojim nastopom zelo dvomljivo uslugo.« ⁴⁶⁸

Nova doba se ni zmotila. Ko je po zmagi SLS na občinskih volitvah 23. januarja 1927 mesto velikega župana mariborske oblasti 7. marca 1927 prevzel njen pripadnik dr. Fran Schaubach, ⁴⁶⁹ stranka pa je bila tedaj v koalicijski vladi z vsedrjavno NRS, je novi veliki župan še isti dan, ko je nastopil svojo funkcijo, razpustil celjski občinski svet. Razpust je utemeljil z navedbo, da občinski svet ni zmožen za delo. Hkrati je za komisarja Mestne občine Celje imenoval vladnega svetnika in srezkega poglavarja Leopolda Žužka. ⁴⁷⁰ S tem se je pod vplivom strankarskih naspotij končalo delo prvega slovenskega župana mesta Celje.

Po razpustu celjskega občinskega sveta je *Nova doba* zapisala, da so »znani združeni nasprotniki – Nemci, klerikalci in radikali (...) dosegli, da se je novi veliki župan mariborski izkazal s posebnim delom«. Njegov korak je bil tudi »povsem razumljiv

---

466 SI ZAC/0024/002/001/00007, Zapisnik o redni javni seji mestnega občinskega sveta celjskega, 29. 11. 1926, str. [2]. *Nova doba*, 4. 12. 1926, Proračunska seja celjskega občinskega sveta, str. 2.

467 SI ZAC/0024/002/001/00007, Zapisnik o redni javni seji mestnega občinskega sveta celjskega, 3. 12. 1926, str. [2]. *Nova doba*, 7. 12. 1926, Celjska kronika: zopet onemogočena občinska seja, str. 2. Orožen, *Zgodovina Celja*, str. 334.

468 *Nova doba*, 7. 12. 1926, Celjska kronika: zopet onemogočena občinska seja, str. 2.

469 Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, str. 106–113, 152. V Celju je na občinskih volitvah zmagala povezava Nemecev, SLS in NRS, medtem ko je kot posamična lista največ glasov dobil Narodni blok (povezava SDS in NSS). – Perovšek, *Celje in politične razmere*, str. 37.

470 *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*, 12. 3. 1927, Razglasi velikega župana mariborske oblasti, S. br. 678/2: razglas, str. 164. Perovšek, *Celje in politične razmere*, str. 39.

in utemeljen z ozirom na današnji klero-radikalni režim«. ⁴⁷¹ Odzvali sta se tudi SDS in NSS, ki sta za 11. marec 1927 v Celjskem domu sklicali protestno zborovanje proti razpustu občinskega sveta in ukinitvi avtonomije mesta. Na zborovanju so govorili predstavniki obeh strank in Hrašovec. Predsednik celjske SDS dr. Ernest Kalan je poudaril, da se prejšnja »radikalno-radikalna vlada tri mesece ni mogla odločiti za razpust celjskega občinskega odbora in se je to zgodilo šele, ko so prišli (1. februarja 1927 – op. J. P.) v vlado klerikalci«, predstavnik NSS in bivši podžupan Dragotin Gobec pa je opozoril na »namero celjskih Nemcev, ki se hočejo zopet uveljaviti in pokazati svojo brezobzirnost napram slovenskemu življu. K temu jim hočejo pripomoči klerikalci in radikali.« Hrašovec je bil zelo stvaren. Dejal je, da če bi delovna večina ali on kaj zagrešila, »ne bi bilo višje oblastvo čakalo par mesecev na to, ampak bi takoj razpustilo občinski svet. Bil je to torej grd zločin, da se je brez vsake potrebe ukinila avtonomija.« Na zborovanju so sprejeli resolucijo, v kateri so protestirali proti razpustu občinskega sveta, ker opozicija ni hotela sprejeti od vseh strank pripravljenega proračuna in ker se je hotela »manjšina (NRS – op. J. P.) polastiti s pomočjo nemške in klerikalne stranke občine celo leto prej, preden je potekla legalna doba občinskega odbora«. ⁴⁷²

Hrašovec se je od predstavnikov mestnega magistrata in občinskih podjetij poslovil 15. marca 1927 dopoldne v magistratni županovi sobi. Vodil jih je magistratni svetnik Ivo Šubic, ki je v govoru, s katerim se je v njihovem imenu od Hrašovca poslovil, poudaril, da je svoje posle prevzel v težkih povojnih razmerah. Mesto je nato zgledno vodil. Uredili so ceste, obnovljeni so mostovi in javne zgradbe, postavljena je bila moderna javna razsvetljava, odpirajo se novi deli razvijajočega mesta, urejene so mestne finance in občinska podjetja stojijo na trdni in samostojni podlagi. »Prav posebno hvalo so pa dolžni mestni

---

471 *Nova doba*, 12. 3. 1927, Protestiramo, str. 1.

472 *Jutro*, 13. 3. 1927, Naši kraji in ljudje: proti suspenziji celjske občinske avtonomije, str. 3.
Gl. tudi *Nova doba*, 15. 3. 1927, Protest narodnih Celjanov, str. 1.

uslužbenci, ker so dobili v dobi njegovega županovanja z novo službeno pragmatiko boljši gmotni položaj, kakor ga imajo državni uslužbenci, ter stalnost, da se morejo posvečati neodvisno svojemu delu.« Tudi Hrašovec se je v zahvali ustavil pri službeni pragmatiki, ki uradništvo varuje krivic in mu zagotavlja svobodo političnega prepričanja in neodvisnost. Zahvalo je končal z besedami, »da je nadvse srečen, ako ga je uradništvo imelo rado in ako ostane uradništvu prvi slovenski župan v dobrem in prijetnem spominu«. Zvečer istega dne, ko se je Hrašovec poslovil od uradništva in predstavnikov občinskih podjetij, je novoimenovani komisar mestne občine, vladni svetnik Žužek, prevzel svoje posele.⁴⁷³

IV.

Po prenehanju županske funkcije je bil Hrašovec še naprej dejaven v družbenem, upravnem in političnem življenju. Deloval je v moški podružnici CMD v Celju, 2. junija 1927 pa ga je veliki župan mariborske oblasti ob razrešitvi dotedanjega gerentskega sveta imenoval v novi gerentski svet celjskega okrajnega zastopa.⁴⁷⁴ Viden je bil tudi v dejavnosti celjske SDS. Na strankinem rednem zboru 14. aprila 1927 so ga izvolili za nosilca strankine liste na novih občinskih volitvah, ki so bile 19. junija 1927. Hrašovec je izvolitev sprejel s poudarkom, »da mora biti vojak vedno na svojem mestu, tudi takrat, kadar mu preti nevarnost«. ⁴⁷⁵ Na volitvah so zmagali združeni SLS, NRS

---

473 *Jutro*, 17. 3. 1927, Naši kraji in ljudje: izpremembe v vodstvu celjske mestne občine, str. 3. Prim. tudi *Nova doba*, 16. 6. 1927, Juro Hrašovec, Taka je resnica!, str. 2. O *Službeni pragmatiki* za nameščence mestne občine celjske, sprejeti leta 1924, gl. Kregar, Upravni razvoj Celja, str. 60, 65–67. O vodenju celjske mestne občine neposredno po razpustu njene občinskega sveta gl. Orožen, *Zgodovina Celja*, str. 334–335. Kregar, Upravni razvoj Celja, str. 60.

474 *Nova doba*, 7. 4. 1927, CMD v Celju, str. 1. *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*, 11. 6. 1927, Razglasi velikega župana mariborske oblasti: razglas, str. 405.

475 *Nova doba*, 16. 4. 1927, Zbor SDS v Celju, str. 2. Gl. tudi *Nova doba*, 10. 5. 1927, Celjska kronika: kandidatna lista SDS, str. 2; 16. 6. 1927, Slovenski someščani!, str. 1; 18. 6. 1927, Slovenski someščani!, str. 1.

in Nemci, medtem ko je kot posamična lista največ glasov dobila SDS na čelu z nekdanjim županom Hrašovcem. *Nova doba* je SDS označila za »najmočnejšo politično skupino v Celju«. ⁴⁷⁶

Hrašovčeve izvolitve ni ogrozil predvolilni napad v *Slovenecu*, ki je skrajno negativno pisal o vodenju mesta na vseh področjih v preteklih dveh in pol letih. ⁴⁷⁷ Hrašovec je 16. junija 1927 vse očitke ovrgel v *Novi dobi*. Poudaril je, da je, če že ne celotno, pa vsaj največje breme dela v prejšnjem občinskem svetu nosila njegova delovna večina, ki je izdelala najtežje in najbolj obsežne referate, bodisi s finančnega in pravnega bodisi s personalnega področja. Izdelala je tudi referate odsekov za vodovod, elektrarno, klavnico, pogrebni zavod in plinaro. V mestu so gospodarili varčno, mestne finance so urejene. Prodali so hiše, ki jih je nakupil prejšnji nemški zastop, in z dobljenimi sredstvi plačali njegove dolgove. Mesto ima lepo električno razsvetljava, odprli so novo Tavčarjevo, popravili Miklošičevo in Strossmayerjevo cesto ter razširili Levstikovo ulico. Zaključujejo obrežno pot ob Savinji. Po naročilu in navodilu mestnega urada so hiše večinoma prenovljene in popravljene, vzdrževanje vodovoda je potekalo brez zapletov, pogrebni zavod in klavnica delujeta dobro, delovanja plinarne niso opustili, za reveže je pod njegovim vodstvom skrbel ubožni svet. Glede Mestne hranilnice je opozoril, da občinski svet ni bil povezan z njenimi finančnimi operacijami. ⁴⁷⁸

Hrašovec je svoj odgovor zaključil z opozorilom, da SLS, NRS in Nemci prejšnjega občinskega sveta niso razbili, ker bi slabo gospodaril, temveč ker so hoteli izpodkopati tla večini. Skupaj nastopajo zato, ker vsak zase ne pomenijo veliko. Razen mržnje do SDS ne morejo imeti skupnega programa, ker so si preveč različni v svojih načelih. In pri tem je nesprejemljivo, »da se slovenska stranka združi s stranko druge narodnosti in to v

---

476 *Nova doba*, 21. 6. 1927, Celjska kronika: občinske volitve v Celju; občinski odborniki Samostojne demokratske stranke, str. 1; 23. 6. 1927, Občinske volitve v Celju, str. 1; Celjska kronika: novi občinski svet, str. 2. Orožen, *Zgodovina Celja*, str. 335.

477 *Slovenec*, 11. 6. 1927, Celje: Celjani!, str. 5.

478 *Nova doba*, 16. 6. 1927, Juro Hrašovec, Taka je resnica!, str. 2.

Celju, kjer se nam še vedno vzbujajo žalostni spomini na ono dobo, ko je bil naš jezik na mestni občini zapostavljen in zasramovan, ko sploh nismo smeli v mestu javno in glasno govoriti slovensko, ko mestni urad ni sprejemal v slovenskem jeziku pisanih vlog, ko se ni smela vršiti nobena večja slovenska prireditve, ne da bi se hujskalo proti Slovincem in prišlo do dejanskih napadov na Slovence. Da, da; Zveza združenih nasprotnih strank (SLS, NRS in Nemci) je in ostane *narodno izdajstvo*. Med Nemci«, je pristavil, »ne bi bilo mogoče, da bi nemška stranka se hotela združiti s kako nenacijonalno, nenemško stranko samo v namenu, da drugo nemško stranko premaga. Pri nas je Nemcem taka zveza dobro došla, ker ne morejo ničesar izgubiti, le pridobiti in ker so le Slovenci prosili za njih podporo, ne Nemci za podporo Slovencev. In to je sramotno.«⁴⁷⁹

Hrašovec je občinski svetnik ostal tudi po uvedbi diktature kralja Aleksandra, ko je veliki župan mariborske oblasti 8. januarja 1929 razpustil dotedanji občinski svet in imenoval novega. Novi občinski odbor je imel enako sestavo kot dotedanji, bil pa je postavljen na novo pravno osnovo.⁴⁸⁰ Član občinskega odbora je bil do 5. septembra 1935, ko je po združitvi Mestne občine Celje in občine Celje-okolica, 7. avgusta 1935, kraljevska banka uprava Dravske banovine razrešila oba dotedanja župana in njuna občinska odbora ter imenovala predsednika in odbor razširjene celjske mestne občine (t. i. Veliko Celje). V novem občinskem svetu ni bilo več predstavnikov liberalne politike, saj je sredi leta oblast na Slovenskem prevzela katoliška politična stran.⁴⁸¹ S tem se je Hrašovčevo delo v celjskem občinskem svetu končalo.⁴⁸² *Jutro* je poudarilo, da »prvi izvoljeni slovenski župan g. dr. Juro Hrašovec, ki predseduje celjskemu odboru za postavitve spomenika kralju Ujedinjitelju (Aleksandru I. – op. J. P.),

479 Prav tam.

480 Orožen, *Zgodovina Celja*, str. 337. Perovšek, Celje in politične razmere, str. 39–40.

481 *Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine*, 28. 8. 1935, Zakoni in kraljevske uredbe: v imenu njegovega veličanstva Petra II., str. 659. SI ZAC/0024/002/001/00015, Zapisnik o seji mestnega sveta celjskega, 11. 9. 1935, str. 2. *Nova doba*, 14. 9. 1935, Novi celjski mestni svet, str. 1. Orožen, *Zgodovina Celja*, str. 342–343.

482 Novak, *Delovanje celjskega Mestnega sveta*, str. 51.

ni več imenovan v mestni svet celjski, v katerem je kot župan in svetovalec 14 let nesebično delal«. ⁴⁸³

Hrašovec je kot prizadevni javni delavec kljub svojim visokim letom vse do druge svetovne vojne na Slovenskem deloval tudi na številnih društvenih in drugih področjih, večinoma tistih, na katerih je bil dejaven že v času svojega županovanja. V tridesetih letih se je na novo vključil še v dejavnost Glasbene matice v Celju, krajevnega in srezkega odbora Rdečega križa, ki ju je tudi vodil, in Jugoslovansko-bolgarske lige v Celju. Vodil je tudi Celjsko posojilnico in bil podpredsednik Podpornega društva za uboge učence na gimnaziji v Celju. ⁴⁸⁴ Še nadalje je bil dejaven kot odvetnik. V tem času ga je Odvetniška zbornica v Ljubljani 1. septembra 1932 izvolila za člana disciplinskega sveta pri Stolu sedmorice, že 30. januarja 1929 pa so ga izvolili za častnega člana društva Pravniki v Ljubljani. ⁴⁸⁵ Iz njegove odvetniške prakse v tridesetih letih naj opozorimo na »edinstveni primer, ki ga sodna praksa v Sloveniji še ni poznala«, ⁴⁸⁶ proces pred Okrožnim sodiščem v Celju zaradi industrijskega vohunstva januarja 1939. ⁴⁸⁷ Obtoženca, ki ga je zagovarjal Hrašovec, so oprostili. ⁴⁸⁸

V.

Hrašovec je bil »znan kot vesten mož in zelo natančen gospodar«. ⁴⁸⁹ Ta oznaka tudi zelo dobro označuje bistvo njegovega

---

483 *Jutro*, 15. 9. 1935, Obležje novega celjskega mestnega sveta, str. 2. Prim. tudi *Nova doba*, 1. 11. 1935, Spomenik kralju Aleksandru v Celju, str. 1.

484 *Nova doba*, 10. 11. 1933, Glasbena Matica v Celju, str. 2; 30. 12. 1933, Celje in okolica: na božičnici Rdečega križa, str. 2; 22. 3. 1935, Celje in okolica: javni izpiti udeležencev samarijanskih tečajev v Celju, str. 2; 23. 10. 1936, Celje in okolica: podporno društvo za uboge učence na gimnaziji v Celju, str. 3; 13. 5. 1938, Ustanovitev Jugoslovansko-bolgarske lige v Celju, str. 1; 13. 10. 1939, Zadnja pot Vinka Kukovca, str. 2.

485 *Nova doba*, 4. 2. 1929, Domače vesti: za častnega člana, str. 2; 3. 9. 1932, Domače vesti: odvetniška zbornica v Ljubljani, str. 2.

486 *Nova doba*, 20. 1. 1939, Izza kulis kapitala, str. 1.

487 O tem gl. prav tam in *Nova doba*, 27. 1. 1939, Celjska »litoponska afera«, str. 1; 3. 2. 1939, Celje in okolica: sodba v litoponskem procesu, str. 3.

488 *Nova doba*, 3. 2. 1939, Celje in okolica: sodba v litoponskem procesu, str. 3.

489 Orožen, *Zgodovina Celja*, str. 336.

vega delovanja. Bil je izrazito delovna osebnost, ki je na številnih področjih zaznamovala življenje Celja že v avstrijski dobi in nato do konca prve jugoslovanske države. Predno jo je potopila druga svetovna vojna, so ga upravičeno imenovali »starosta celjskih Slovencev«. ⁴⁹⁰ Kot celjski župan je pomembno prispeval k razvoju mesta, ki je z njim dobilo svojega prvega izvoljenega slovenskega upravljavca. V tem pogledu je njegova vloga v razvoju mesta Celje zgodovinska in vpeta v slovenski emancipacijski proces po razpadu habsburške monarhije. Hrašovec je bil zgleđen in zanesljiv predstavnik mesta in eden od vidnih graditeljev slovenske tvornosti po prvi svetovni vojni.

---

490 *Nova doba*, 23. 2. 1940, Vladni svetnik Emilijan Lilek †, str. 2.

MILAN JAKLIČ

I.

Med posamezniki, ki so presevali idejno, socialno in narodnopolitično razgibanost »dolgega« 19. stoletja, spomina nanje pa ni toliko, kolikor bi si ga zaslužili, je tudi eden od značilnih predstavnikov tedanje mlade slovenske inteligence, dr. Milan Jaklič (1886–1963).⁴⁹¹ Njegov oče Josip Jaklič, st. je bil oskrbnik več gradov, med njimi tudi gradu Mokronog, v času Milanovega rojstva pa gradu Radeljca (Radelstein) v Dolenjih Raduljah. Mati Marija, roj. Poženel, je bila gospodinja.⁴⁹² Družina je živela v Bučki. V družini je izobrazba imela pomembno mesto. Sestre Angelika, Pavla in Julija so bile učiteljice,⁴⁹³ starejši brat Josip Jaklič, ml. je študiral pravo. Bil je tudi literarni ustvarjalec, predstavnik doslednega realizma oziroma t. i. nove struje.⁴⁹⁴ Čeprav je zelo mlad umrl, je bil za svoja leta izjemno literarno izobražen. Preučeval je nemško filozofijo in občo zgodovino, ukvarjal

---

491 Dosedanja objava Perovšek, Milan Jaklič, str. 51–71.

492 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, Družinske povezave. Arhiv avtorja, Jakopič Jaklič, elektronska pošta avtorju, 8. 10. 2021. – Zahvaljujem se gospe Milanki Jakopič Jaklič, da sem lahko uporabil arhiv njene družine.

493 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, Družinske povezave.

494 Slodnjak, *Zgodovina slovenskega slovstva*, 2, str. 261–262.

pa se je tudi s politiko.⁴⁹⁵ V pismu Milanu Jakliču 24. marca 1961 je tedanji vodilni slovenski literarni zgodovinar dr. Anton Slodnjak Josipa Jakliča, ml. označil za »nadarjenega in svojevrstnega predhodnika naše moderne«. Z njegovo prezgodnjo smrtjo so Slovenci izgubili mnogo obetajočega pripovednika.⁴⁹⁶ Po Slodnjakovi oceni si je Jaklič zaslužil objavo svojih zbranih del, za katero je bil pripravljen napisati spremno študijo.⁴⁹⁷ Literarno zapuščino Josipa Jakliča, ml. so nato po Slodnjakovem nasvetu prevzeli v rokopisni zbirki Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani.⁴⁹⁸

Milan Jaklič je osnovno šolo in gimnazijo obiskoval v Ljubljani. Že v gimnazijskih letih se je odzval na različne posameznikove in splošne družbene ter politične položaje. Ko bi eden od sošolcev zaradi gmotne stiske moral opustiti šolanje, je sošolce v razredu pozval, naj mu z denarnimi prispevki pomagajo. »Tovariška dolžnost nas kliče, da mu pomoremo po močeh iz slabega tega stanja.« Poziv je bil uspešen, saj je sošolcu v stiski z denarnimi prispevki pomagalo 33 dijakov. Jaklič je bil na omenjeno akcijo zelo ponosen.⁴⁹⁹

V letih 1902–1903 je bil Jaklič predsednik Slovenskega kluba, ki so ga ustanovili dijaki 1. državne gimnazije v Ljubljani. Vseh zabeleženih članov kluba je bilo 41, nekateri so med delovanjem kluba izstopili.⁵⁰⁰ Klub so zanimala politična in socialnogospodarska vprašanja ter slovenska zgodovina do najnovejše dobe. Pri tem je Jaklič poudaril, »da se mora snov pri zgodovinskih dejstvih kritično obdelati, ne pa le naštevati.«⁵⁰¹

495 Šuštar, Josip Jaklič, str. 211. O Josipu Jakliču, ml. gl. tudi Abram, Spomini na Kreka, str. 62. Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina*, 5, str. 331–333. Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina*, 6, str. 432.

496 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, kuverta (kv.) Literarna zapuščina v NUKU.

497 Prav tam, pisma Antona Slodnjaka Milanu Jakliču 24. 3. 1961, 14. 4. 1961 in 20. 5. 1961.

498 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, kv. Literarna zapuščina v NUKU, pismo ravnatelja NUKA Jara Dolarja Jakličevi vdovi Ljudmili Jaklič 11. 1. 1965 in 21. 6. 1965, odstopni račun Ljudmile Jaklič NUKU za literarno zapuščino Josipa Jakliča 21. 6. 1965.

499 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, Beležnica 1, str. [8]; kv. 33 podpisnikov za denarno pomoč tov. Majdiču.

500 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, Glavni zapisnik »Slovenskega kluba« v Ljubljani, 1902.–1903Δ, str. 17–19, 74.

501 Prav tam, str. 75.

Glede aktualne slovenske politične problematike je bila zanimiva razprava 28. junija 1903, v kateri so člani kluba razmišljali, ali je mogoča združitev liberalne stranke in stranke političnega katolicizma (klerikalne stranke). Menili so, da je boj med njima na splošno koristen, ne smejo pa ga voditi na škodo naroda, kot to počne liberalna stran. Razmišljali so tudi o vprašanju, kakšen pomen lahko dobijo Slovenci v evropski politiki. Vprašanje je zastavil kasnejši odvetnik in vidni socialistični politik Milan Korun, po Jakličevem predlogu pa so se nato odločili za obravnavo razmerja Slovencev do Avstrije in habsburške dinastije. Sprejeli so tudi njegov predlog, da se posvetijo vprašanju slovanstva.⁵⁰² Proti koncu delovanja kluba, 26. oktobra 1903, je Jaklič razmišljal, da bi bilo »koristno, če povabimo tudi klerikalce[,] kakor tudi iz druge gimnazije k sestankom, kajti naša stvar[,] če smo poštenega svobodnega prepričanja, ne sme kazati lica, kakor da bi se bali svitlobe, kakor da bi potegnili kitajski zid duševnega konservatizma krog sebe. Mi nismo kakor črni netopirji, ki se odevajo v plašč teme. Naš namen[,] ustvariti krepke značaje na podlagi modernega svetovnega naziranja in jeklene konsekvence, ter vse stransko razširiti naše obzorje[,] je jasen in lep.«⁵⁰³ Klub pa naj se ne bi postavljaj na stran katere koli politične stranke ali struje, to lahko storijo le posamezniki.⁵⁰⁴

Jaklič se je že v gimnazijskih letih pridružil narodno radikalnemu dijaštvu oziroma narodno radikalni mladini (NRM), ki se je v letih 1902–1904 oblikovala v idejnem prostoru liberalnega tabora. Združevala je liberalno usmerjeno srednješolsko in akademsko mladino, ki jo je povezovalo prepričanje, da se vodilni slovenski politični stranki, posebej liberalna Narodno napredna stranka, premalo zanimata za delo med ljudstvom. Zato so zahtevali radikalno, svobodomiselnost narodno politiko ter konkretno izobraževalno in vzgojno delo med narodom. Najvidnejša voditelja narodno radikalne mladine sta bila kasnejša

---

502 Prav tam, str. 76.

503 Prav tam, str. [114].

504 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, Beležnica 2, str. [58].

glavna liberalna politika med svetovnjima vojnoma Gregor Žerjav in Albert Kramer.⁵⁰⁵ Jaklič je bil v okviru NRM precej dejaven. Njegovo vodilo je bilo, da »mora priti v dijaško zavest, da čaka reforma današnjih žalostnih razmer mladino, predvsem kajpada dijaštvo: pomniti mora, da se napredek godi po generacijah. Mi nimamo namena preobraziti sedanje generacije, ali resno voljo imamo izvesti reformo nas samih in tega nam niti filisterska javnost braniti ne more in ne sme!«⁵⁰⁶ V tem pogledu je kritično gledal na narodno radikalno gibanje do leta 1904. Obstajalo naj bi le v golih geslih. »To je bila struja med našimi strankami, ki ni hodila z novim političnim pojmovanjem ali metodo pred njimi. To je bil okvir brez podobe, križ brez Boga. Dati temu okviru pozitivne vsebine, to je naloga, ki čaka razvoj rad.[ikalnega] gibanja v bližnjih letih.«⁵⁰⁷

V Jakličevi zapuščini se je ohranilo več povednih programskih besedil NRM.⁵⁰⁸ Sam je zaznavno razmišljal o družbeni vsebini slovenske nacionalne emancipacije. Prepričan je bil, da je treba narodnostni boj socializirati, saj narodno vprašanje v resnici ni nič drugega kot socialno vprašanje. Sama narodna samozavest ne more biti politični cilj. Narodno radikalna smer ima važno nalogo, da izpelje renesanso nacionalizma iz dobe narodnega prebujenja, ki je bil zgolj enostransko jezikovno razumljen. Pojem narodnosti mora imeti socialno vsebino. Preprosto jedro slovenskega naroda je treba socialno, gospodarsko in kulturno dvigniti, da pritegnemo vso njegovo maso in vso energijo, ki v njej tiči, k narodnostnemu boju. »Narod je bil doslej leksikalen pojem, sama zunanja stran, ki niti bistva narodnosti ne izpolnjuje, n. pr. jezik. Mi pa smatramo za nalogo nacionalizma to,

---

505 Perovšek, *O demokraciji in jugoslovanstvu*, str. 151–156, 179–187. O narodno radikalni mladini gl. tudi Melik, *Napredni mislec in politik Mihajlo Rostohar*, str. 252–258. Gantar Godina, *Masaryk in masarykovstvo*, str. 79–85. Bergant, *Slovenski klasični liberalizem*, str. 135–140.

506 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, Beležnica 2, str. [27].

507 Prav tam, str. [40].

508 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, kv. Jaklič, Program slovenske radikalno narodne mladine, ovoj (ov.) 1, Elaborat o novi smeri med dijaštvom na Slovenskem, kv. Naš list, Program radikalno narode mladine, kv. Čadež, Program radikalne mladine.

da zagotovi temu ljudstvu, ki biva med Dravo, Kolpo, Sočo itd. srečno blagostanje; to je glavna zahteva. Poleg tega je kajpada treba varovati tudi jezik, kot tak in kot pravico tega naroda, kot sredstvo za širjenje kulture. Pri tem nimam prav nič proti temu, ako privzamemo mi za književni jezik hrvaščino, kakor hitro je to izvedljivo.«⁵⁰⁹ Tu je vidna Jakličeva podpora novoilirstvu, ki ga je izrazil tudi v razmisleku o slovenski univerzi v Ljubljani. Spraševal se je, »ali bi se s tem ne razširil slovenski individualizem v malenkostni partikularizem? Ali se ne da *vstvariti jugoslovanski kulturni tip*? Ali bi v tem pogledu ne delovalo izborno, če se odpre *zagrebška univerza Slovincu*? Že danes stojimo Slovenci precej pod hrvatskim uplivom zlasti v jezikovnem oziru; potem bi se *proces izenačevanja gotovo hitreje vršil* in tudi Hrvatje bi stopili pod slov.[enski] upliv. Univerza zagrebška bi potem lahko zaslovela: *skupna akademija že itak obstaja. Združenje s Srbi*.⁵¹⁰ Sicer pa si je Jaklič želel po en semester študirati v Parizu, v Angliji, Nemčiji in Rusiji; v Parizu zaradi latinsko-slovanske zveze, v Angliji zaradi študija politične ekonomije.⁵¹¹

Jaklič je bil tudi član konzorcija revije *Omladina*, glasila NRM. Predstavljal si jo je kot predhodnico slovenske znanstvene revije, »ki bode na svojih straneh objemala vse znanstveno-napredno delovanje slovensko in ki bo dajala točen pregled vsega kulturnega, političnega, gospodarskega, naravnega in verskega sodobnega življenja Slovencev. Ta revija kajpada ne bode smela stati v službi nobene izrečene stranke ali struje, ampak v vseh vprašanjih naj bode stoječa na naprednem stališču znanosti, imela svobodne roke in svobodno besedo, povsod ostrobrušeni meč kritike vihteč.«⁵¹² V Jakličevih beležnicah, v katere si je v dijaških letih zapisoval izvlečke iz širokega nabora zgodovinske, političnoekonomske, državnopravne in filozofske literature, ki jo je prebral, navajal naslove tiste, ki jo je nameraval, in beležil tekoče družbeno in politično dogajanje ter svoje misli, poglede

509 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, Beležnica 2, str. [48]–[49], [58].

510 Prav tam, str. [92].

511 Prav tam, str. [46].

512 Prav tam, str. [30].

in dogodke, ki so ga spremljali v dijaških letih, najdemo tudi zapis, da je 5. aprila 1904 Žerjavu v imenu izvrševalnega odbora NRM izročil delež 10 kron za *Omladinin* sklad.⁵¹³ Pred tem ga je Žerjav prosil, da najde enega ali dva poverjenika *Omladine* na 1. in 2. državni gimnaziji v Ljubljani.⁵¹⁴

Jakličev razmislek o kulturnem in društvenem življenju na Slovenskem je obsegal tudi delovanje uglednih narodnoizobraževalnih in znanstvenokulturnih ustanov – Mohorjeve družbe in Slovenske matice. Menil je, da ju je treba preroditi. Za prvo je poenostavljeno menil, da bi jo nemara najlažje prerodili tako, če bi se prerodili pisatelji sami, drugo pa bi prerodili s tem, da bi pripomogli k njeni manj konservativni članski sestavi. V časopisu bi izpeljali propagando za njuno preroditev. Obe ustanovi naj bi zagotavljali prevode leposlovne in zlasti znanstvene literature. V svojih vodstvih ne bi smeli imeti »častnih mest za nar. [odne] veterane, ampak delavne mize za jake, mlade moči«. ⁵¹⁵

Milan Jaklič je bil že v dijaških letih razgledan, razmišljujoč in idejno ter politično opredeljen razumnik. Prišteval se je k svobodomislecem, o političnem katolicizmu pa je menil, da gre za verskocerkveni sistem, katerega podlaga in vodilna ideja je nauk o božji misiji duhovništva kot neobhodnega sredstva za »pravo«⁵¹⁶ vero. »Ta sistem ni nikjer s tako železno doslednostjo izveden, nikjer tako silno organiziran kot v rimsko-katoliški cerkvi. Kot *tak* sistem izrablja klerikalizem verski čut v egoistične, ponajveč politične svoje namene.«⁵¹⁶ Jaklič vere ni dojemal kot nečesa neutemeljenega, temveč ga je njen fenomen zanimal z etnološkega, zgodovinskega, teološkega in znanstveno filozofskega stališča. Avtorji, ki so mu bili v tem pogledu blizu, so bili Friedrich Ratzel, Wilhelm Bousset, Immanuel Kant in Ernst Häckel.⁵¹⁷ Ob tem ga je zanimal tudi sistem evolucionari-

---

513 Prav tam, str. [57].

514 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, kv. Gregor Žerjav, pismo Gregorja Žerjava Milanu Jakliču 26. 4. 1904.

515 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, Beležnica 2, str. [46].

516 Prav tam, str. [3].

517 Prav tam, str. [29].

stične sociologije in filozofije Herberta Spencerja.⁵¹⁸ Bil je racionalist, saj je o veri menil, da mora in sme biti le integral znanosti. Ne sme je ovirati, ampak se mora umikati pred rezultati njenega spoznavanja. Predvsem je potrebno, da se za prvo in zadnjo dogmo modernega človeka razglasi avtoriteto človeškega razuma. »Človek stremi razlagati to, česar veda še ni objasnila, in tukaj se začne vera.«⁵¹⁹ Jaklič je zagovarjal svoboden razvoj znanosti, znanost brez predsodkov in njeno neodvisnost od cerkve in države. Verske vzgoje v šoli ni odklanjal. »Splošno povedano: *mi smo za svobodni razvoj vede in vere*. Predvsem moramo delovati za dejansko versko tolerantnost in za *dejansko svobodo vesti*, s čemer je verska svoboda stoprav zagotovljena.«⁵²⁰

Jakličeve beležnice so dragocen vir za spoznavanje duhovnega značaja svobodomiselnih in politično neodvisno mislečih slovenske mladine, ki se je začela duhovno oblikovati z iztekom 19. stoletja. Jaklič je pozorno spremljal cerkveno in narodnopolitično življenje na Slovenskem v letih 1903–1904.⁵²¹ Zanimiva je njegova zabeležka ob postnem pastirskem pismu, ki ga je škof Jeglič izdal ob petdesetletnici razglasitve nauka o brezmadežnem spočetju device Marije za verski nauk; 8. decembra 1854 ga je razglasil papež Pij IX. Jaklič je zapisal, da Marija sicer še ni formalno razglašena za vrhovno boginjo, vendar je v resnici že davno.⁵²² Jegličevo oznako trojne časti in vzvišenosti Marije – »Mati Boga Sina, Hčerka Boga Očeta, nevesta sv. Duha!«⁵²³ (Jaklič jo je navedel v stavku »Marija je prvorojena hči Boga Očeta, mati Boga Sina in nevesta Boga Duha.«) – je imel za »višek katoliškega praznoverja in rimskega švindelnega (slepila – op. J. P.). Sploh se v cerkveni zgodovini katoliški opazja skozinskoz prehod iz Mo[j]zesovega monoteizma v najpestrejši politeizem. Marija, papež, svetniki in svetnice božje. Tudi ostanki ali

518 Prav tam, str. [31].

519 Prav tam, str. [48].

520 Prav tam, str. [92].

521 Prav tam, str. [32]–[39], [56]–[58].

522 Prav tam, str. [39].

523 Jeglič, Vsem vernikom srečo, mir in blagoslov, str. 18. – Jeglič je postno pastirsko pismo izdal 14. 2. 1904.

primesi fetišizma: božje čaščenje kruha in vina, božjih in svetniških podob. Antropomorfizem: Bog s sivo brado etc ...!»⁵²⁴ Jakličev razmislek o teoloških vprašanjih je obsegal tudi filozofsko področje. Menil je, da kritična sholastika ni zgolj cepila dlak. »Kot dekla v službi cerkvene ortodoksije je z analizo cerkvenih dogem podkopala dogmatizem; iz njive, ki so jo sholastiki izorali je zrasel Descartes (René Descartes – op. J. P.) in Spinoza (Baruch Spinoza – op. J. P.) s svojo filozofijo.«⁵²⁵

Idejna in politična razmišljanja so Jakliča že v dijaških letih vodila mimo katoliškega političnega okvira, čeprav mu je bila njegova družina precej blizu. Jakličev bratranec Fran Jaklič Podgoričan je bil politik SLS/VLS. V letih 1901–1918 je bil njen poslanec v kranjskem deželnem zboru in v letih 1907–1918 v dunajskem državnem zboru.⁵²⁶ Družina je bila v stiku s Krekom – o njemu se je Jakliču ob neki priložnosti preveč kritično zapisalo, da je »eden najgorečnejših zaščitnikov privatne lastnine. – Še več tlake!« –, dostop pa je imela tudi do načelnika SLS/VLS Šusteršiča.⁵²⁷ Bila je tradicionalno privržena katoliški veri in cerkvi. Oče Josip, st. je v pismu 5. decembra 1901 sina Milana opozarjal, kako strašno nesrečni so tisti, ki se pregrešijo zoper četrto božjo zapoved (»Spoštuj očeta in mater«). Nekaj mesecev pred zaključkom gimnazijskega šolanja, 23. februarja 1904, mu je svetoval, naj mu bodo božje zapovedi »v vodilo in ne pozabi Boga in spoštuj mater in očeta!« 3. oktobra 1904 je svojo ženo Marijo prosil, naj sinu Milanu kot skrbna mati sporoči njegovo željo, »naj nikdar ne nastopi proti veri katoliški naj nikdar ne nastopi proti cerkvi in duhovščini naj bode previden in pošten«. ⁵²⁸ Ko je nekaj tednov kasneje Milan Jaklič že študiral

---

524 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, Beleznica 2, str. [39].

525 Prav tam, str. [84].

526 Melik, *Volitve na Slovenskem*, str. 359, 366.

527 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, kv. Korespondenca družina Jaklič Josip oče, pismi Josipa Jakliča, st. Milanu Jakliču 14. 5. 1904 in 24. 4. 1906, kv. Julija Jaklič, pismo Julije Jaklič Milanu Jakliču 19. 11. 1907 in 3. 1. 1908, kv. Razna pisma, teksti, zapisniki, zapis o Janezu Evangelistu Kreku.

528 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, kv. Korespondenca družina Jaklič Josip oče, pismo Josipa Jakliča, st. ženi Mariji Jaklič 3. 10. 1904.

pravo na Dunaju, mu je položil na srce, naj pojde vsako nedeljo in praznik k maši in naj tega ne opusti. »Dalje ako je le mogoče Narodu ne pošiljaj nobenih podlistkov, osobito ne proti cerkvi in duhovščini.«⁵²⁹ Pri tem sin Milan svojega očeta ni videl kot dejavnika političnega katolicizma. V pismu, ki ga je 23. avgusta 1904 pripravil za urednika *Slovenskega naroda*, ga je označil kot moža odločno naprednega (liberalnega) mišljenja in žrtev klerikalnih klevet; Milan Jaklič je tedaj protestiral proti pisanju *Narodovega* dopisnika, ki je trdil, da se Josip Jaklič, st. kot grajski oskrbnik nekorektno obnaša do okoliških kmetov.⁵³⁰

Jaklič je zaveznika v boju proti političnemu katolicizmu sicer videl v Narodno napredni stranki, a je ni imel ne za narodno in ne za napredno.⁵³¹ Pritegnila ga je socialna demokracija, saj je tudi preštudiral tedanjo relevantno marksistično literaturo. V socialističnem gibanju mu je bila blizu reformna, evolucionistična oziroma pozitivna smer, revolucionarno je ocenjeval za demagoško, teroristično in negativno. »Skoz vso zgodovino in razvoj marksizma se vleče ta notranji dualizem.« Tega je videl tudi v Marksovem *Kapitalu*: »Delo naj bode znanstveno raziskovanje, in vendar naj služi v dokazovanje prej postavljeni tezi.«⁵³² Jakliča je 4. junija 1904, malo pred zrelostnim izpitom, znani šolnik in nabožni pisec, katehet dr. Ivan (Janez) Svetina, potem ko ga je izprašal učno snov, v njunem dvogovoru označil takole: »Samo za Vas, Jaklič, se bojim v celem razredu. Vi ste zelo sposobni in v stanu, ki se pripravljate nanj, lahko silno veliko koristite svojemu narodu. Lahko pa še več škodite. Vse to leži na Vas. Zelo bi mi bilo žal, če zgrešite pravo pot. Vi jako veliko čitate, ali verskih stvari berete premalo in odtod se je ugnezdil v Vas duh protikrščanski. Vi čitate protiverske spise v imenu objektivnosti, ali v resnici ste padli še v pagansko enostranost. – Navadno žene npravna dekadenca človeka v proticerkveno literaturo in, Jaklič,

529 Prav tam, pismo Josipa Jakliča, st. Milanu Jakliču 30. 10. 1904.

530 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, ov. 1, koncept pisma Milana Jakliča uredništvu *Slovenskega naroda* 23. 8. 1904. *Slovenski narod*, 19. 8. 1904, Dopisi: iz Bučke, str. [2–3].

531 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, Beležnica 2, str. [54].

532 Prav tam, str. [96], [98].

za Vas se bojim. (...) Čitajte apologijo krščansko.« Jaklič mu je odgovoril, da bere tudi verske spise. Krščanstvo pa ni zgolj teorija, ampak življenjska praksa. Ljudstvo ima versko formo, a ne verske vsebine. Glede svoje nravnostne bilance je sam s seboj povsem zadovoljen, želi le, da tam ostane. »Ko sva se pol ure prerekala je končno zaključil svoj govor meni v gimn.[azijsko] odhodnico: ‚Jaklič, če ni prepozno, Vam svetujem, da si vzamete k srcu moje opomine. V resnici, ravno za Vas bi mi bilo zelo žal, če zgrešite pravo pot.‘ Jaz sem dejal: ‚Hvala lepa, gospod doktor‘ in se vsedel.« Jaklič si je malo zatem v beležko zapisal: »*Dr. Svetina* ima pred mano velik respekt, da mi je kar mučno.«⁵³³ Glede na Jakličevo prodornost Svetinov odnos do njega ni bil naključen.

II.

Jaklič s študijem ni imel težav. Na Pravno fakulteto dunajske univerze se je vpisal 6. oktobra 1904. Absolutorij so mu vpisali 31. julija 1908, 15. decembra 1908 je opravil diplomske izpite in promoviral, 7. marca 1914 je opravil še pravosodni izpit.⁵³⁴ Študij je končal ob gmotni pomoči domačih – očeta Josipa, st., matere Marije in sester Angelike, Pavle ter Julije.⁵³⁵ Ko se je pripravljaj na pravosodni izpit, mu je izdatno pomagal stric Anton Jaklič, vojni kurat v Gradcu.⁵³⁶ Na začetku študija ga je oče večkrat resno opozoril, naj pazi na denar.⁵³⁷ V pismu dne 31. oktobra 1905 pa ga je spraševal, »kaj pa kaj Vaš radikalizem? Jaz mislim«, mu je napisal, »da je najbolje da se prav radikalno popriimeš študij juristerije in pa modernih jezikov fr.[.] rus.[.] ev. angleško.«⁵³⁸ Glede študija je bil očetov nasvet odveč, pri sinovi

533 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, Beležnica 3, str. [43]–[44], [45].

534 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, Varia, Meldungsbuch des Studierenden Milan Jaklič (k. k. Universität zu Wien, sine anno), notranja naslovnica, str. 9, 10.

535 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, kv. Korespondenca družina Jaklič Josip oče, kv. Marija Jaklič, kv. Angelika Jaklič, kv. Pavla Jaklič – Milanu Jakliču, kv. Julija Jaklič.

536 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, kv. Anton Jaklič.

537 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, kv. Korespondenca družina Jaklič Josip oče.

538 Prav tam.

idejni in politični dejavnosti pa ni imel sreče. Milan Jaklič je sledil svojemu prepričanju in v študijskih letih poglobil ter spletel vrsto stikov s svobodomiselnimi in narodno radikalno usmerjenimi mladimi intelektualci in predstavniki socialističnega gibanja. Med drugim je sodeloval s publicistom in socialnodemokratskim politikom dr. Antonom Dermoto, publicistom, socialnodemokratskim politikom in gospodarstvenikom Antonom Kristanom, publicistoma in študentoma prava Antonom Mrakom in Cirilom Premrlom, tedaj še liberalnim politikom ter publicistom in advokatom dr. Henrikom Tumo in zelo tesno z njegovim nečakom, publicistom in študentom zavarovalništva in zunanje trgovine Ferdinandom Levom Tumo. Blizu si je bil tudi z Ivanom Cankarjem.⁵³⁹ Ta ga je – drugi vabitelj je bil jezikoslovec in docent za ruski jezik na Zavodu za vzhodne jezike in na Eksportni akademiji na Dunaju dr. Rajko Nahtigal – leta 1908 na Dunaju povabil na družabni večer, kjer je 3. decembra v restavraciji IX. Berggasse 5 Zum silbernen Brunnen ob sedmih zvečer bral svojo farso Pohujšanje v dolini Šentflorjanski. »Samo vabljeni so dobrodošli!« se je končalo vabilo.⁵⁴⁰ Jaklič je bil na Dunaju tudi član društva študentov Slovenija.

Jaklič je v študentskih letih sodeloval pri več zaznamujočih projektih oziroma je posamezne želel izpeljati sam. Februarja 1905 je začel sodelovati s češkim protestantskim teologom Antonínom Chrásko, ki je tedaj deloval med Slovenci kot osrednja osebnost protestantizma. Do jeseni 1907 je bil eden od njegovih literarnih pomočnikov pri pripravi slovenskega protestantskega besedila *Nove zaveze* za tisk.⁵⁴¹ Besedilo so pripravljali na podlagi Dalmatinovega prevoda ali novejših slovenskih prevodov, Chráska pa je nato pripravljeno besedilo preverjal v odnosu do grškega izvirnika.⁵⁴² Protestantska *Nova zaveza* je izšla leta 1908,⁵⁴³ celotno slovensko protestantsko *Sveto pismo* pa leta

539 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, kv. Ivan Cankar, kv. Anton Dermota, kv. Komunistični manifest, kv. Anton Mrak, kv. Ciril Premrl, kv. Tuma.

540 Prav tam, kv. Ivan Cankar.

541 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, kv. Anton Chráska.

542 Kidrič, Chráska Anton, str. 78.

543 *Novi zakon Gospoda in Zveličarja našega Jezusa Kristus.*

1914.⁵⁴⁴ Bilo je prvo po Dalmatinovi *Bibliji*. Poleti 1905 se je Jaklič zanimal tudi za zapuščino pisatelja, etimologa in zgodovinarja Davorina Trstenjaka, ki ga je imel za zgled narodno radikalni mladini.⁵⁴⁵ S Trstenjakovo zapuščino se ni mogel seznaniti, saj mu je založnik biografije o Davorinu Trstenjaku,⁵⁴⁶ klasični filolog in slavist Anton Trstenjak, 4. julija 1905 sporočil, da mu ni znano, kje je njegova zapuščina, kot tudi ne, ali je napisal spomine.⁵⁴⁷

Leto 1905 je bilo za Jakliča čas precejšnjih izzivov. Proti koncu leta je bil med tistimi narodnimi radikalci, ki so nasproti obstoječim političnim strankam začeli konkretno razmišljati o ustanovitvi nove stranke na Slovenskem. Oblikovali naj bi jo na podlagi narodno radikalnega gibanja (v beležnico je pripisal »Žerjav!«), morebiti v povezavi s Henrikom Tumo in slovenskimi realisti (masarikovci). Stranko naj bi željno pričakovali – »kakor obljubljenega Mesijo«.⁵⁴⁸ Po njegovi zamisli bi stranka združevala prvine socialistične stranke in stranke z agrarnim socialnim zaledjem.⁵⁴⁹ Pri njenem snovanju so bili narodni radikalci v stiku tudi z vidnim liberalnim politikom Vladimirjem Ravniharjem, ki je tedaj deloval izven NNS in je prav tako razmišljal o ustanovitvi nove stranke. Do skupnega nastopa v tej smeri ni prišlo, Ravnihar pa je pozneje ustanovil svojo Slovensko gospodarsko stranko.⁵⁵⁰ Glede nove stranke si je Jaklič v začetku leta 1907 precej dopisoval s Henrikom Tumo, ki je najprej podpiral stremljenje za njeno ustanovitev, kmalu pa je zaradi znamenj, da bi imela le ožji kranjski značaj in bi bila idejno preveč raznolika, zanimanje zanjo opustil.⁵⁵¹ Zelo pa ga je zanimalo, kako se bo,

---

544 *Sveto pismo starega in novega zakona*.

545 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, kv. Beležnica 43, str. [43].

546 Fekonja, *Davorin Trstenjak*.

547 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, kv. Korespondenca – dijak – študent, pismo Antona Trstenjaka Milanu Jakliču 4. 7. 1905.

548 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, Beležnica 43, str. [43].

549 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, kv. Naš list, pismo Antona Mraka Milanu Jakliču 15. 12. 1905.

550 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, kv. Anton Mrak, pismo Antona Mraka Milanu Jakliču 9. 1. 1906. Ravnihar, *Mojega življenja pot*, str. 66–67.

551 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, kv. Naš list, pismi Henrika Tume Milanu Jakliču 9. 1. 1907 in 24. 1. 1907.

glede na svoja načela, Jaklič opredelil.⁵⁵² V odgovoru na Tumova pisma je Jaklič najprej ugotavljal, da bi stranka na bližajočih se državnozborskih volitvah (bile so 14. maja 1907) imela zelo slabe možnosti. Glede na to, kako je potekalo njeno pripravljane in kakšne so bile obstoječe politične razmere, je pri njenih snovalcih pogršel politično sposobnost, delavnost in disciplino. Ocenil je, da bi nova stranka pomenila le spremembo političnih obrazov liberalne stranke,⁵⁵³ to pa je imel za »politiškega kretena«.⁵⁵⁴ V novi stranki ni več videl političnega napredka in se je kmalu od zamisli o njeni ustanovitvi poslovil.⁵⁵⁵ Tu se je pokazalo njegovo vodilo, ki ga je zapisal v pismu Ferdinandu Levu Tumi 22. marca 1906: »Iz železa se zlato delati ne da: s tem problemom se ukvarjajo politični alkimisti. Jaz pa sem in hočem biti politični fizik, kemik[,] torej realist«.⁵⁵⁶ Nova stranka, o kateri so razmišljali narodni radikalci, ni bila ustanovljena, je pa v *Našem listu*, časopisu, ki je spremljal slovensko politično življenje s stališča svobodomiselnosti in politične nevezanosti,⁵⁵⁷ v letih 1905–1907 potekala razprava o njeni ustanovitvi. *Naš list* so ustanovili leta 1905. Ob začetku izhajanja je poudaril, da ne želi služiti tedanjim strankarskim prepriro, ampak hoče prosvetliti najširše sloje slovenskega ljudstva.⁵⁵⁸

Proti koncu leta 1906 je dotedanji urednik *Našega lista* Ferdinand Lev Tuma Jakliču prepustil vodenje lista.⁵⁵⁹ Jaklič je prevzel njegovo urednikovanje, kljub predhodnemu nasvetu prijatelja Antona Mraka, naj tega ne stori. Mrak je menil, da je *Naš list* preveč radikalen in fantastičen ter odvisen le od ene

---

552 Prav tam, pismo Henrika Tume Milanu Jakliču 20. 2. 1907.

553 Prav tam, besedilo Jakličevega odgovora na pisma Henrika Tume, nedatirano.

554 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, Beležnica 43, str. [89].

555 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, kv. Naš list, besedilo Jakličevega odgovora na pisma Henrika Tume, nedatirano.

556 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, Beležnica 42, str. [5].

557 Pleterski, *Šušteršič*, str. 197.

558 *Naš list*, 7. 1. 1905, Slovenci!, str. 1.

559 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, kv. Naš list, pismi Ferdinanda Leva Tume Milanu Jakliču 3. in 5. 11. 1906, pismo Henrika Tume Milanu Jakliču 21. 11. 1906, pismo Pavle Jaklič Milanu Jakliču 6. 12. 1906.

(Tumove) osebe.⁵⁶⁰ Dokler se *Naš list* leta 1908 ni začel približevati NNS, je bila njegova uredniška politika odprta in dostopna za svobodno besedo o slovenskih kulturnih, političnih in socialnih razmerah.⁵⁶¹ Jaklič je k sodelovanju v *Našem listu* pritegnil tudi Cankarja.⁵⁶² A že v letu 1907 je kot sourednik začel sodelovati pri glasilu *JSDS Rdeči prapor*.⁵⁶³ Tedaj se je, kot ga je pred tem vprašal Henrik Tuma, očitno opredelil za socialno demokracijo. Tuma, ki je leta 1908 pristopil k JSDS in postal eden njenih najvidnejših predstavnikov, je bil z Jakličem v stiku tudi v tem letu. Junija 1908 mu je ponudil, naj se po končanem študiju preseli v Trst in prevzame uredništvo tamkajšnjega strankinega glasila *Delavski list*. V Trstu bi lahko opravil tudi sodno prakso. Jaklič je Tumovo pobudo odklonil, sprejel pa je njegovo ponudbo, da mu je bil za poroka (kot drugega poroka je Tuma predlagal Janeza Evangelista Kreka) pri najemu meničnega posojila, s katerim bi lahko končal študij. Menično posojilo v znesku 1.000,00 kron sta mu nato kot poroka Kreditnemu društvu v Kranju podpisala Tuma in Krek. Kreditno društvo je posojilo odobrilo 30. junija 1908.⁵⁶⁴ Tuma je bil v stiku z Jakličem tudi glede zagotovitve gmotne podpore Ivanu Cankarju. 30. julija 1908 je Jakliča prosil, naj mu sporoči, kaj se je glede tega z njim dogovoril. Za podporo se je zavzel brez naloga stranke, čeprav je bil prepričan, »da je moralna dolžnost kake slovenske stranke, da se pisatelju Cankarju zagotovi vsaj minimalna ekzistenca«. ⁵⁶⁵ Jaklič je imel vpogled v Cankarjev gmotni položaj.⁵⁶⁶ Leta 1909

---

560 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, kv. Anton Mrak, pismo Antona Mraka Milanu Jakliču 3. 9. 1906.

561 Perovšek, Organizacijsko-politična slika liberalnega tabora, str. 58. Ravnihar, *Mojega življenja pot*, str. 66.

562 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, kv. Ivan Cankar, pismo Ivana Cankarja Milanu Jakliču 17. 12. 1906. Pleterski, *Šušteršič*, str. 197.

563 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, kv. Milan Jaklič CV, Življenjepisni podatki, Varia, Izjava Ivana Regenta 6. 11. 1962.

564 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, kv. Tuma, pisma Henrika Tume Milanu Jakliču 11., 15. in 19. 6. 1908, pismo Kreditnega društva v Kranju Milanu Jakliču 30. 6. 1908.

565 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, kv. Tuma, pismo Henrika Tume Milanu Jakliču 30. 7. 1908.

566 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, kv. Ivan Cankar, pismo Ivana Cankarja Milanu Jakliču 20. 12. 1908.

mu je tudi posodil del svojih finančnih sredstev, in ko je želel vračilo dolga, mu je Cankar odgovoril, da »ko bo vsaj napol mogoče, pošljem Tebi če ne vsega, pa dobršen del. Dotlej mi nikar ne zameri!«⁵⁶⁷

V študijskih letih je Jaklič razmišljal tudi o volilni reformi, ki je bila najpomembnejše politično vprašanje tedanjega časa. Temeljilo je v vprašanju splošne in enake volilne pravice, ki so jo z volilnima reformama za državni in deželni zbor uvedli 26. januarja 1907 oziroma na Kranjskem 26. avgusta 1908. Jaklič je ob podpori splošne in enake volilne pravice zagovarjal proporcionalni volilni sistem, ki za resnično napredno stranko na Slovenskem ni le vprašanje volilne tehnike, ampak načelno vprašanje. »Ob proporcionalnem sistemu vlada večja politična *prožnost (elastičnost)*«. ⁵⁶⁸ V zvezi s prizadevanjem za uvedbo splošne in enake volilne pravice, katerega glavni motor je bila Slovenska ljudska stranka, je menil, da se politični katolicizem zanjo bojuje kot sistem brez vseh demokratičnih socialnih idealov. »Vol[ilna] pravica je golo sredstvo: potom sugestije neizobraženih slojev postane duhovščina apriorni polit.[ični] faktor.« – »Klerikalizem zavzema v dobi zdemokratizovane družbe močnejšo pozicijo, kakor poprej, močnejšo[,] kakor ji po nje duhovni energiji pristojna. (...) Klerikalci monopolizujejo vse kult.[urne] in soc.[ialne] postojanke zase.«⁵⁶⁹ Zagovarjal je »boj s klerikalno hidro, ki je iztezala svoje kremplje in otrovala vse narodno življenje s svojo strupeno slino«. ⁵⁷⁰ Jakličeva študijska leta je v političnem in publicističnem pogledu zaokrožil njegov prevod *Komunističnega manifesta* leta 1908, ki je bil prvi na Slovenskem. ⁵⁷¹

---

567 Prav tam, pismo Ivana Cankarja Milanu Jakliču 14. 6. 1909. O tem gl. tudi Perovšek, »Ne bom tolažil upnikov po abecedi«, str. 108–111.

568 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, kv. Beležnica 42, str. [6], [7].

569 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, Beležnica 43, str. [95].

570 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, ov. 1, zapis o klerikalizmu.

571 Več o tem gl. Perovšek, O Milanu Jakliču, str. 645–660.

III.

Po končanem študiju je Jaklič nadaljeval svoje delo v uredništvu *Rdečega prapora*, leta 1911 pa je začel s souredniškim delom pri novem strankinem glasilu *Zarja*. *Zarja* je bila prvi slovenski socialistični dnevnik. Sodeloval je še pri socialno-demokratskem glasilu *Železničar*. Veliko je študiral politično, sociološko, ekonomsko in pravno literaturo.⁵⁷² Okoli leta 1909 je zapisal, da je »soc.[ialistična] revolucija brez vzgojnega dela brez moralične revolucije (...) brez pomena in neizdatna. Izobrazba silnih značajev je dalekosežnejša kot preobrazba pravnih institucij, notranja kultura, kultura vesti je več vredna kot vnajna kultura intelekta.« Intelekt brez moralno uravnavane krepke volje je hrom. Gospodarska produktivnost mora temeljiti na nravni podlagi (točnost, poštenost, disciplina).⁵⁷³

Leta 1909 je urednik mesečnika slovenske socialne demokracije *Naši zapiski* Anton Dermota Jakliču poveril vodenje socialno političnega dela revije *Pregled*, ker dotedanji urednik Albin Prepeluh tega ni mogel več opravljati zaradi težav z očmi. Jakliču je zaupal tudi članke in uvodnike.⁵⁷⁴ O Prepeluhu, enem najbolj cenjenih socialnodemokratskih teoretikov in publicistov, je Jaklič sicer menil, da hoče zasidrati socializem v človeško dušo, toda ta ima »svojo notranjo logiko in postavo, ni socialistična ne fevdalna, [ima] svojo logiko v prebavljanju vnanjega ekonomično socialne[ga] miljeja«. ⁵⁷⁵ V tistem času je pomislil tudi na več zanimivih znanstveno pedagoških, enciklopedičnih in literarno založniških dejanj. Po njegovem premisleku bi kazalo ustanoviti svobodno šolo političnih ved bodisi v Ljubljani bodisi v Trstu, in sicer ali pred ustanovitvijo slovenske univerze ali v konkurenci z njo.⁵⁷⁶ Razmišljal je tudi o oblikovanju literarnega društva po vzoru Mohorjeve družbe, a na socialistični

572 Gl. Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, Beležnica 4.

573 Prav tam, str. [54].

574 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, kv. Dopisnice, dopisnica Antona Dermote Milanu Jakliču 4. 8. 1909. – O *Naših zapiskih* gl. Rozman, *Naši zapiski*, str. 187–198.

575 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, Beležnica 4, str. [60].

576 Prav tam, str. [43].

podlagi,⁵⁷⁷ in ponovno o osvojitvi Slovenske matice »po socialističnem delavstvu, polagoma, neopaženo, takorekoč ob sodelovanju sedanjega odbora«. Matica naj bi potem izdala socialistično revolucionarno enciklopedijo kot uspešno sredstvo kulturne in socialne propagande.⁵⁷⁸

Jaklič se je v svojem uredniškem časnikarskem delu ravnal po vodilu, da je delavsko časopisje najostrejše orožje v delavskih bojih. *Zarja* naj bi izpopolnila do tiste stopnje, da se bo lahko v vseh pogledih kosala z meščanskim časopisjem.⁵⁷⁹ Lahko rečemo, da so bili pri tem uspešni. Obenem z uredniškim in publicističnim delovanjem se je posvečal tudi prevajanju. V *Zarji* je od 6. junija do 17. novembra 1911 (brez omembe prevajalca) izhajal njegov prevod Go'rkijeve *Matere*, ki je naslednje leto izšel tudi v knjižni obliki.⁵⁸⁰ Med 6. in 29. decembrom 1911 je *Zarja* (prav tako brez omembe prevajalca) objavila še 18 njegovih prevodov novel Antona Pavloviča Čehova.⁵⁸¹ Leta 1911 je iz marksistične literature izšel njegov prevod Ferrijevega *Socializma in moderne vede*.⁵⁸²

Jaklič je začel delovati tudi v strankinem političnem delu. Že leta 1909 je pripravil obširen socialnodemokratski razglas za deželnozborske volitve 7. maja 1909 na Štajerskem.⁵⁸³ V letih 1909–1912 si je bil zelo blizu z vodilnim slovenskim socialnodemokratskim politikom Etbinom Kristanom, ki se mu je s svojih političnih obiskov oglašal iz ZDA, Nemčije, Italije, Francije, Grčije, Ogrske, Srbije, Plzna, Splita, Prage in Alžira. Kristan je bil z Jakličem v stiku tudi ob drugih priložnostih.⁵⁸⁴ Od leta 1912 je sodeloval v vodstvu JSDS, bil pa je tudi odbornik socialnodemokratskega kulturnega in izobraževalnega društva Vzajemnost v

---

577 Prav tam, str. [47].

578 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, ov. 1, zabeležka o Slovenski matici.

579 Prav tam, zabeležka o *Zarji*.

580 Go'rkij, *Mati*.

581 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, kv. Prevodi Čehova.

582 Ferri, *Socializem in moderna veda*.

583 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, ov. Razna pisma, teksti, zapisniki, razglas Delavci, trpini!

584 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, kv. Dopisnice, kv. Etbin Kristan.

Šiški v Ljubljani. O zgodovini gospodarskega razvoja in kapitalističnega družbenega reda je pripravil več predavanj na Delavski šoli Vzajemnosti. Na občinskih volitvah 24. septembra 1911 je bil kot strankin kandidat izvoljen v občinski odbor Spodnja Šiška.⁵⁸⁵ O sebi je zapisal: »Revolucionarec sem, socialist.[ični] prevrad (prevrat – op. J. P.) kapitalist.[ične] družbe hočem. Za to pa treba: 1. volje za moč, in 2. (...) moči za voljo. Vnemati je treba v proletariatu to dvoje, vzgajati v nas revoluc.[ionarni] duh in revoluc.[ionarno] disciplino. Škoda je proletarske krvi[,] predragocena je[,] da bi jo pili kapitalistični vampirji. Pučizem je krvavo igranje, ni revolucionizem, temveč norost.« Po njegovi oceni naj bi bila vojska jedro vsega revolucionarnega problema. »Nujnejše kot revolucija je preprečenje kontrarevolucije. Za to nam more biti porok le zavedno prebujena armada ob militarist.[ičnem] sistemu.«⁵⁸⁶ O parlamentarnem političnem sistemu je menil, da je povzročil upad političnega razmišljanja med ljudstvom, popačil politično življenje v osebne boje za mandate in zadušil interes za socialna in idejna vprašanja. »Uvedba direktne ljudske zakonodaje je nujna zahteva za ozdravljenje političnega življenja.«⁵⁸⁷

Nekaj mesecev pred začetkom prve svetovne vojne, 23. marca 1914, je Henrik Tuma Jakliča znova povabil, naj se preseli v Trst, kjer bi mu omogočili, da bi stopil v odvetniško pripravniško službo. Hkrati bi urejal *Zarjo*, ker nameravajo sedež strankinega vodstva prenesti v Trst in s 1. oktobrom 1914 list zopet začeti izdajati kot dnevnik.⁵⁸⁸ Jaklič Tumove ponudbe ni sprejel, saj so ga malo pred tem, 19. marca 1914, kot odvetniškega pripravnika že sprejeli v sodno prakso pri deželnem sodišču v Ljubljani.⁵⁸⁹ Na začetku prve svetovne vojne je bil prisodnik v službi pravosodne uprave na območju Višjega sodišča v Gradcu,

585 Perovšek, O Milanu Jakliču, str. 648.

586 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, Beleznica 4, str. [6].

587 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, ov. 1, zabeležka o parlamentarizmu.

588 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, kv. Tuma, pismo Henrika Tume Milanu Jakliču 23. 3. 1914.

589 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, Varia, Präs: 402/4/14, pismo predsedstva deželnega sodišča v Ljubljani Milanu Jakliču 22. 3. 1914.

1. februarja 1915 pa so ga vpoklicali v vojsko. Najprej je bil v nadomestnem bataljonu 17. pešpolka, sredi leta pa je kot podporočnik sodne stroke začel opravljati vojaško sodno službo; sprva v etapnem štacijskem poveljstvu v Šempetru pri Gorici, nato v letih 1915–1916 na sodišču 5. armadnega poveljstva v Ljubljani, v letih 1916–1917 na sodišču 62. pehotne divizije in od leta 1917 do konca vojne na sodišču poveljstva soške fronte.⁵⁹⁰ 2. julija 1918 so mu podelili zlati zaslužni križ za odlično opravljanje službe.⁵⁹¹ Dober teden pred razpadom avstro-ogrške monarhije mu je zopet pisal Henrik Tuma. Spraševal ga je, kakšne načrte ima za prihodnost, ali se bo odločil za Trst ali Ljubljano. Obvestil ga je, da bo v kratkem verjetno potreboval odvetniškega pripravnika in bi se v tem primeru obrnil nanj. Na Jakličevo predhodno sporočilo, da je poravnal študentski dolg, je Tuma odgovoril, da je edino, kar je dobrega »vojaška služba prinesla naši akademični mladini, da se je marsikateri otresel dijaškega dolga. Tudi Vam bo gotovo lažje.«⁵⁹²

IV.

Naj predstavimo še Jakličevo poklicno in življenjsko pot po koncu »dolgega« 19. stoletja oziroma avstrijske dobe na Slovenskem. V obeh obdobjih – avstrijskem in jugoslovanskem – je bil na podlagi osebnih stikov z vidnimi posamezniki in posameznico široko vpet v tedanje družbeno in politično dogajanje in med gradniki tedanjega zgodovinskega časa. To se vidi iz njegove korespondence, saj si je, poleg že navedenih, dopisoval še s strojnikom in kasnejšim organizatorjem strojne industrije ter univerzitetnim predavateljem inž. Josipom Boncljem,

---

590 Prav tam, Präs 402/4/14-5, pismo predsedstva deželnega sodišča v Ljubljani Milanu Jakliču 4. 8. 1915, Šefu vojne misije v Ljubljani – prošnja Milana Jakliča za sprejem v Vojsko Kraljevine SHS 22. 6. 1920, Županstvu občine Moravče, nedatirano. Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, kv. Milan Jaklič CV.

591 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, kv. Milan Jaklič dokumenti.

592 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, kv. Tuma, pismo Henrika Tume Milanu Jakliču 18. 10. 1918.

matematikom, meteorologom in fizikom dr. Francem Čadežem, publicistom, novinarjem in zgodovinarjem Franom Erjavcem, urednikom, odvetnikom in bančnim funkcionarjem dr. Otonom Fettichom-Frankheimom, biologom in kulturnim delavcem dr. Pavlom Grošljem, odvetnikom in politikom dr. Milanom Korunom, zgodovinarjem, politikom in publicistom dr. Dragotinom Lončarjem, odvetnikom in publicistom dr. Lenardom Lotričem, odvetnikom in politikom dr. Ljudevitom Peričem, politikom in publicistom Albinom Prepeluhom, odvetnikom, književnikom in kritikom dr. Josipom Regalijem, politikom, publicistom in kulturnim delavcem Ivanom Regentom, politikom in publicistom dr. Karlom Slancem, političarko, publicistko in novinarko Alojzijo Štebi, politikom in gospodarstvenikom inž. Antonom Štebijem, notarjem dr. Ivanom Ušlakarjem, narodnoradikalnim voditeljem in liberalnim politikom Gregorjem Žerjavom ter pravnikom in visokim upravnim funkcionarjem Leopoldom Žužkom.⁵⁹³

V času pred združitvijo Države SHS in Kraljevine Srbije 1. decembra 1918 v Kraljestvo SHS je Jaklič nastopil kot eden od govornikov na shodih, ki jih je JSDS 24. novembra 1918 pripravila po Sloveniji glede notranje ureditve bodoče jugoslovanske države. Dejaven je bil še pri založniški zadrugi socialistične omladine Slovenska socialna matica, ki je izdajala revijo *Demokracija*. Bil je tudi med kulturnimi in političnimi delavci, ki so na ljubljanskega župana Ivana Tavčarja naslovili protestno izjavo, ker na dan pogreba Ivana Cankarja, 13. decembra 1918, ni hotel razobesiti žalne zastave na mestni hiši. Konec leta 1918 je prevzel politično vodenje strankinega osrednjega glasila *Naprej* v Ljubljani. Januarja 1919 je sodeloval v pripravljalnem odboru društva Akademski dom, ki so ga nameravali ustanoviti v podporo slovenskim študentom v Zagrebu.⁵⁹⁴

---

593 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, kv. Boncelj, kv. Čadež, kv. Erjavec + ?, kv. Oton Fettich-Frankheim, kv. Pavel Grošelj, kv. Milan Korun, kv. Lončar, kv. Lotrič Lenard, kv. Ljudevit Perič in kv. Perič, kv. Albin Prepeluh, kv. Regali, kv. Ivan Regent, kv. dr. K. Slanc, kv. Štebi Lojzka – Tone, kv. Ivan Ušlakar, kv. Gregor Žerjav, kv. Žužek.

594 Perovšek, O Milanu Jakliču, str. 648–649.

V novi jugoslovanski državi je Jaklič deloval v okviru obstoječe državne organizacije in opravljal vidne politične in socialno upravne funkcije. Konec leta 1919 in v začetku leta 1920 je bil v vodstvu JSDS. Od 13. novembra 1919 do 5. marca 1920 je vodil posle poverjeništvu za socialno skrbstvo Deželne vlade za Slovenijo, 29. maja 1920 pa je postal načelnik v Ministrstvu za socialno politiko v Beogradu. Od 1. julija 1922 do 5. februarja 1927 je vodil Osrednji urad za zaščito delavcev v Zagrebu. Kot načelnik v Ministrstvu za socialno politiko je bil leta 1921 član komisije, ki je po odloku Ministrstva za gozdove in rude izdelala poročilo za ureditev novih prejemkov delavcev in ureditev cen premoga pri Trboveljski premogokopni družbi v Sloveniji. Vodil je tudi komisijo Ministrstva za socialno politiko ter Ministrstva za gozdove in rude, ki je izdelala rudarsko plačilno pogodbo za delavce pri Trboveljski premogokopni družbi. V času delovanja na Ministrstvu za socialno politiko je izdelal statut, službeno pragmatiko in druge organizacijske pravilnike za Osrednji urad za zavarovanje delavcev v Zagrebu. Medtem se politično ni vidneje udejstvoval. Leta 1920 pa je izšla druga izdaja njegovega prevoda *Komunističnega manifesta*.⁵⁹⁵ Leto kasneje je prevedel še *Pravljice* Oscarja Wilda.⁵⁹⁶ Od leta 1927 do 1938 se je kot privatnik na zakupnih zemljiščih v Sv. Križu pri Litiji in na Mirkah pri Vrhniki posvetil raziskovanju kulture krompirja, posebej ga je zanimala pridelava topinamburja (laške repice). V letih 1939–1940 je za kemično tovarno Škrob – Dekstrin v Domžalah na zemljiščih v Križu in Jabljah organiziral pridelovanje industrijskega krompirja. O izsledkih svojih raziskav je pisal v glasilu Kmetijske družbe v Ljubljani *Kmetovalec*, z njimi pa je seznanil tudi vodstvo Tovarne dušika v Rušah.⁵⁹⁷

---

595 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, kv. Milan Jaklič CV, Varia, obvestilo predsednika Deželne vlade za Slovenijo dr. Gregorja Žerjava Milanu Jakliču 13. 11. 1919, Zaposlitve od 1. 11. 1905 do danes, pismo Osrednjega urada za zaščito delavcev broj 14. – Prs. – 1927 Milanu Jakliču 7. 2. 1927, obvestilo Ministrstva za socialno politiko br. 75107 Milanu Jakliču 2. 12. 1921. Perovšek, O Milanu Jakliču, str. 649.

596 Wilde, *Pravljice*.

597 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, kv. Milan Jaklič CV, Varia, Jaklič Milan, Življenje-pis, posredovan Ljudski skupščini LRS 7. 9. 1951. Perovšek, O Milanu Jakliču, str. 649.

Jaklič je med drugo svetovno vojno prek Antona Štebija in Naceta Voljča sodeloval z Osvobodilno fronto (OF). Zaradi javnega nastopa na Mirkah proti rekrutiranju v t. i. belo gardo so ga 5. novembra 1942 aretirali. Od 6. novembra 1942 do 16. septembra 1943 je bil interniran v italijanskih koncentracijskih taboriških Gonars, Treviso in Visco. Proti koncu internacije je ocenjeval, da »vojaški položaj ne kaže še bližnjega konca in ako tu in tam ne popuste živci, se bo stvar vlekla še globoko v leto 1944. Padec fašizma seveda ne more skrajšati vojne, kakor so naivno pričakovali tu«. ⁵⁹⁸ Po vrnitvi iz internacije se je znova povezal z OF. ⁵⁹⁹ Po koncu vojne je živel na Vrhniki. Leta 1950 se je poročil z Ljudmilo Susman, leto kasneje se jima je rodila hči Milanka, danes upokojena ekonomistka in diplomatka. ⁶⁰⁰ Jaklič je v letih 1945–1962 kot kmetijski referent in nato višji pravni svetnik delal pri Okrajnem ljudskem odboru in nato Krajevnem ljudskem odboru Vrhnika ter na občini Vrhnika. Deloval je na področju agrarne reforme, kmetijstva, gozdarstva, odkupov in pravnih zadev. Krajši čas je v sodelovanju s Kmetijskim znanstvenim zavodom nadaljeval raziskave o povečanju donosa kulturnih rastlin. Po nekajmesečnih težavah z zdravjem je umrl v vojni bolnišnici v Ljubljani. ⁶⁰¹ Ivan Regent je ob njegovi smrti v *Delu* zapisal, da je bil Milan Jaklič med tistimi, »ki so v daljnih mladih in moških letih, sicer skrito, skromno, skoraj vase zaprti, vendar mnogo prispevali za širjenje idej, ki so danes gospodarski, socialni, kulturni in moralni temelj naše socialistične družbe«. ⁶⁰² Njegovo življenje nam daje dober vpogled v še enega dejavnega ter družbeno in politično občutljivega presojevalca modernega časa.

---

598 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, Varia, pismo Milana Jakliča Ljudmili Susman 20. 8. 1943.

599 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, Varia, Jaklič Milan, Življenjepis, posredovan Ljudski skupščini LRS 7. 9. 1951, Zaposlitve od 1. 11. 1905 do danes, Zapisnik pričanja Ignaca Voljča na Okrajnem sodišču v Ljubljani 21. 9. 1951.

600 Arhiv avtorja, Jakopič Jaklič, elektronska pošta avtorju, 4. 10. 2021. Avtorji, str. 191–192.

601 Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, Varia, Milan Jaklič, Promemoria 26. 6. 1958.

602 *Delo*, 17. 7. 1963, I.(van) R.(egent), Milan Jaklič, str. 2.

VINKO MÖDERNDORFER

I.

V zgodovini slovenskega delavskega gibanja med svetovnimi vojnami je bilo precej mož in žená, ki so s svojim predanim delovanjem mnogo prispevali k znosnejšemu življenjskemu položaju ljudi v ožjem in širšem družbenem okolju.⁶⁰³ Njihove usode in z njimi povezani odtisi v zgodovinskem spominu pa so (bili) različni. Pot enim so končali socialni ali celo fizični udarci ideoloških nasprotnikov, drugi so jo prehodili do izpostavljenih položajev družbene in politične moči, tretji so se soočili s preganjanjem oblastí, za katero so mislili, da bo njihov uresničeni človeški in politični ideal. In prav za slednje lahko ugotovimo, da njihova sled v zgodovini ni vedno dovolj razločno izrisana.

Vinko Möderndorfer (1894–1958) vsekakor sodi med tiste družbeno in politično dejavne ljudi iz časa prve jugoslovanske države, ki jih je treba zgodovinsko še bolje spoznati. Njegovo bivanjsko držo so namreč polno zaznamovali velika narodna in socialna občutljivost ter nesporen politični temperament. Slovensko narodno stališče je zavestno zavzel že v ljudski šoli

---

603 Dosedanja objava Perovšek, Politično, gospodarsko in narodno delovanje 1920–1927, str. 41–70.

v Zilji, kjer je iz učiteljevih ust slišal samo nemščino. Kolikor pa je bil učitelj, odpadnik, primoran govoriti po slovensko, je jezik namenoma pačil, da je bil učencem tuj in nerazumljiv – kakor nemščina. Möderndorfer se je z narodnostno nestrpnim profesorjem srečal tudi na mariborskem učiteljišču.⁶⁰⁴ Nato so se njegove življenjske izkušnje stopnjevale. Potem ko je julija 1914 opravil zrelostni izpit, so ga zaradi protivojne propagande aretirali in zaprli. Preromal je zapore v Šmohorju, Beljaku in Mariboru, nato pa so ga odvedli v zapore graškega vojnega sodišča. Grozila mu je kazen za veleizdajo, a ga je okrajni sodnik, Rusin, rešil s spretnim zaslíševanjem prič. Po izpustitvi iz zapore je bil pri naboru v Celovcu za leto dni spoznan za nesposobnega ter je novembra opravljal učiteljsko službo pri Sv. Vidu, decembra pa v Žetalah pri Rogatcu.⁶⁰⁵ Leta 1915 je bil v podoficirski šoli, od tam pa so ga poslali na fronto. Z nje je bil leta 1917 premeščen v zaledje, kjer se je v Donawitzu pri Leobnu še kot vojak vključil v delavsko gibanje. Ker se je njegova enota zadužitvi stavkovnega gibanja v Leobnu, Donawitzu in Seegrabnu izognila, je znova prišel na fronto. Vojno je končal kot pribočnik v štabu 2. gorskega strelskega polka (prejšnji 27. domobranski strelski polk), ki ga je po zlomu fronte v Italiji po lastni izjavi vodil iz Vidma v Ljubljano. Polk je na poti v Ljubljano 1. novembra 1918 zasedel Gorico, a se je po nekaj dneh skupaj s slovensko oblastjo umaknil pred Italijani.⁶⁰⁶

Möderndorferja je nato narodna zavest vodila v boje za Koroško. Sredi novembra 1918 se je udeležil bojev pri Borovljah ter prve in druge jugoslovanske ofenzive na Koroško konec aprila in konec maja ter v začetku junija 1919. Sodeloval je tudi pri jugoslovanski vojaški zasedbi Prekmurja avgusta 1919. Po

---

604 Möderndorfer, *Sodobna šola*, str. 6–7, 10–11, 12.

605 Kotnik, Möderndorfer Vinko, str. 142. Möderndorfer, *Sodobna šola*, str. 14, 15 (gl. tudi str. 16, 17). SI AS 1589/IV, t. e. 4531, Obrazec vprašalne pole za člane Komunistične Partije, str. [1].

606 SI AS 1589/IV, t. e. 4531, Obrazec vprašalne pole za člane Komunistične Partije, str. [1]. SI AS 1931 M XII–008, Möderndorfer Elizin Vinko, osebni podatki, str. [1]. – Na drugi navedeni dokument iz Arhiva Republike Slovenije me je prijateljsko opozoril kolega prof. dr. Aleš Gabrič, za kar se mu najlepše zahvaljujem.

demobilizaciji prostovoljcev v jugoslovanski vojski oktobra 1919 je na Koroškem nadaljeval učiteljski poklic. Poučeval je v Malem Št. Vidu, enem od najbolj izpostavljenih krajev celotnega plebiscitarnega ozemlja, in sodeloval v jugoslovanski plebiscitni propagandi. V času plebiscitnega boja je na Koroškem v dogovoru z Lovrom Kuharjem in Zvonimirjem Bernotom skušal izkoristiti propagando delo za organiziranje proletariata, a so mu to preprečile plebiscitna komisija in jugoslovanske zasedbene oblasti v coni A. Pred plebiscitnim glasovanjem naj bi – po Prežihovem (Kuharjevem) romanu *Požganica*, ki temelji na resničnem dogajanju in resničnih osebah – iz bojazni, da bo slovenska stran plebiscit izgubila, ker propagande ni vodila s socialnih vidikov, zagovarjal stališče, naj jugoslovanske zasedbene oblasti razbi-jejo plebiscit, to je glasovalne skrinjice v coni A.⁶⁰⁷

Po izgubi Koroške je Möderndorfer koroškim in primorskim učiteljem, ki so še ostali na Koroškem, v Dravogradu posredoval informacije o njihovi prihodnji nastanitvi,⁶⁰⁸ leta 1921 pa se je kot učitelj naselil v Mežici. Tamkajšnje učiteljsko mesto si je, kljub ponujenemu učiteljevanju v Ljubljani, oskrbel zaradi delavstva.⁶⁰⁹ Kot je kasneje zapisal, je bil »poln svežih sil, prekipevajoč od bojevitosti«. ⁶¹⁰ Takoj se je posvetil političnemu organiziranju delavcev v Mežiški dolini. Möderndorfer je deloval kot socialni demokrat (član JSDS je bil od leta 1920), kajti v dvajsetih letih je bil najprej prepričan, da lahko delavstvo

607 SI AS 1589/IV, t. e. 4531, Obrazec vprašalne pole za člane Komunistične Partije, str. [1–2]. SI AS 1931 M XII–003, Zaslišanje Vinka Möderndorferja 26. 6. 1948, str. [1]. Na drugi navedeni dokument iz Arhiva Republike Slovenije me je prijateljsko opozoril kolega prof. dr. Aleš Gabrič, za kar se mu najlepše zahvaljujem. – O bojih na Koroškem v letih 1918–1919 ter jugoslovanski zasedbi Prekmurja gl. Guštin, Spopadi za meje, str. 196–198. Guštin, Spopadi za Koroško, 215–218. Perovšek, »V zaželjeni deželi«, str. 131–132. O demobilizaciji jugoslovanske vojske leta 1919 gl. Guštin, Oblikovanje oboroženih sil, str. 214. O Möderndorferjevem stališču (Möderndorfer je imenovan kot »učitelj za Krko«) naj jugoslovanske zasedbene oblasti razbijejo plebiscit, gl. Kuhar–Voranc, *Zbrano delo*, 6, str. 397–399. Prežihovo trditev, da roman temelji na resničnih dogodkih in ljudeh, gl. prav tam, str. 459; da je z likom »učitelja za Krko« v romanu mišljen Vinko Möderndorfer, gl. str. 514. Gl. tudi SI AS 1589/IV, t. e. 4531, Obrazec vprašalne pole za člane Komunistične Partije, str. 2.

608 *Slovenec*, 6. 11. 1920, Dnevne novice: učiteljem Koroščem in Primorcem, str. 4.

609 Möderndorfer, *Sodobna šola*, str. 17. SI AS 1589/IV, t. e. 4531, Obrazec vprašalne pole za člane Komunistične Partije, str. [2].

610 Möderndorfer, *Sodobna šola*, str. 17.

svoje cilje doseže po evolutivni poti in ne z diktaturo proletariata.⁶¹¹ Podobno so njegovo naravnost sredi dvajsetih let ocenili tudi v okrožnem oddelku za javno varnost in državno zaščito pri velikem županstvu mariborske oblasti, saj so menili, da ne zagovarja komunistične, temveč strogo marksistično usmeritev.⁶¹² Möderndorferjevo delovanje v t. i. rdeči dolini je kmalu obrodilo sadove, saj so socialisti 10. decembra 1922 zmagali na občinskih volitvah v Črni, Guštanju (Ravne na Koroškem) in Dravogradu, 15. aprila 1923 pa še na občinskih volitvah v Mežici.⁶¹³ Möderndorfer, ki je kandidiral v Mežici in jo je, po ugotovitvi konkurenčne komunistične stranke v delavskem gibanju, skupaj s Črno držal v rokah,⁶¹⁴ je postal član mežiškega občinskega sveta in njegova glavna potisna sila. V tem času je – brez podpisa – v *Napreju* objavil več člankov, v katerih se je zavzel za temeljito izvedbo agrarne reforme v Mežiški dolini ter zagovarjal melioracijo bregov Meže in organiziranje živinorejskih zadrug z modernimi mlekarnami.⁶¹⁵ Objavil je tudi več narodnih pripovedk, ki jih je zbral v Mežiški dolini.⁶¹⁶ Obenem je opazno deloval v okviru slovenskega socialističnega gibanja. Prizadeval si je za premostitev razhajanj, ki so se po letu 1922 pojavila med slovenskimi socialisti,⁶¹⁷ ter nastopal proti »nadsodrugom« med njimi; med delavstvom naj veljajo načela javnosti, enakosti in

---

611 Möderndorfer, *Boji in napredek mežiških rudarjev*, str. 12–13. SI AS 1589/IV, t. e. 4531, Obrazec vprašalne pole za člane Komunistične Partije, str. [1, 2].

612 *Naprej*, 1. 10. 1927, (Vinko) Möderndorfer, Moj odgovor »Delavski politiki« in priganjačem patriotov, str. 2.

613 *Naprej*, 30. 11. 1922, Rdeča dolina, naprej!, str. 1; 13. 12. 1922, Socialistična zmaga v Mežiški dolini, str. 1; 19. 4. 1923, Zmaga organizirane zavednosti in rdeče samouprave!, str. 1. SI AS 1589/IV, t. e. 4531, Obrazec vprašalne pole za člane Komunistične Partije, str. [2].

614 *Glas svobode*, 13. 9. 1923, Dopisi: iz mežiške doline, str. 4.

615 *Naprej*, 26. 9. 1922, Kaj delamo na meji, str. 3–4; 30. 9. 1922, Agrarna reforma in naše meje, str. 1–2; 1. 10. 1922, Agrarna reforma in naša dolina, str. 1–2; 4. 10. 1922, Agrarna reforma na meji, str. 1–2.

616 *Naprej*, 12. 12. 1922, Vinko Möderndorfer, Narodne pripovedke, str. 1; 11. 1. 1923, Vinko Möderndorfer, Narodne pripovedke iz Mežiške doline, str. 2–4; 15. 2. 1923, Vinko Möderndorfer, Narodne pripovedke iz Mežiške doline, str. 3–4.

617 *Naprej*, 15. 2. 1923, Sodrug mariborskega okrožja!, str. 1–2; 2. 8. 1923, (Vinko) Möderndorfer, Ničvredna vojska, str. 1–2; 3. 1. 1925, Za enotni nastop, str. 1–2.

poštenosti.⁶¹⁸ Zanje se je še posebej zavzemal v okviru socialistične Strokovne komisije in Konzumnega društva, zaradi česar so ga njuni voditelji – »koritarji«, kot jih je imenoval – ostro napadali.⁶¹⁹ Pri tem je treba opozoriti, da si je Möderndorfer za uveljavitev omenjenih načel prizadeval kot eden od najvidnejših predstavnikov tedanjega socialističnega tabora. Po oblikovanju enotne Socialistične stranke Jugoslavije (SSJ), v katero se je JSDS skupaj z drugimi socialističnimi strankami in organizacijami v državi združila 18. decembra 1921, je bil član njenega pokrajinskega vodstva za Slovenijo. Od septembra 1923 pa je odmevno deloval v okviru t. i. Bernotove skupine, ki so jo organizirali izven SSJ. Številčno precej močna skupina se je pod vodstvom dotedanjega predsednika Pokrajinskega odbora SSJ v Sloveniji Zvonimirja Bernota zbrala ob glasilu *Naprej* in je ohranjala slovensko socialnodemokratsko kontinuiteto.⁶²⁰ Möderndorfer je bil nosilec njene kandidatne liste v okrožju Maribor-Celje na volitvah v Narodno skupščino 8. februarja 1925. V skupščino ni bil izvoljen.⁶²¹

Möderndorferjevo zagreto prizadevanje na političnem in socialnem področju v Mežici in širšem okolju je kmalu vzbudilo pozornost kapitala – in sicer angleškega, ki je bil lastnik mežiškega rudnika – ter oblasti. Imeli so ga za nevarnega in že konec oktobra 1921 so ga na podlagi odredbe Pokrajinske uprave za Slovenijo (PUS) iz Mežice premestili na deško štirirazrednico

---

618 *Naprej*, 31. 1. 1924, Vinko Möderndorfer, H kongresu!, str. 1.

619 *Naprej*, 6. 2. 1925, Jernej, Kapitalizem v rdeči halji; Dopisi: Mihael Varmočnik, Štore, str. 3; 21. 3. 1925, Izdajalec!, str. 1–2; 25. 4. 1925, Po občnem zboru Konzumnega društva za Slovenijo, str. 1; 9. 5. 1925, Vinko Möderndorfer, Odgovor »Socialistu«, str. 3; 20. 6. 1925, Črnjan, Iz Mežiške doline, str. 1; 3. 10. 1925, Izredni občni zbor Konzumnega društva za Slovenijo, str. 2–3.

620 Milenković, *Socialistička partija Jugoslavije*, str. 98, 178. *Naprej*, 23. 4. 1924, Iz stranke, str. 3. SI AS 1589/IV, t. e. 4531, Obrazec vprašalne pole za člane Komunistične Partije, str. [2], [2a].

621 *Naprej*, 17. 1. 1925, Naši kandidati, str. 1. *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*, 22. 1. 1925, Kandidati za narodne poslance za volitve v narodno skupščino kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, odrejene na dan 8. februarja 1925: A. Kandidatne liste za volilni okrožji Maribor in Celje, str. 28–29; 19. 2. 1925, Poročila na podstavi člena 83. zakona o volitvah narodnih poslancev za narodno skupščino kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev o izvidu volitev, izvršenih dne 8. februarja 1925, str. 77. Milenković, *Socialistička partija Jugoslavije*, str. 248.

v Apačah. Möderndorfer je kasneje svojo premestitev tolmačil kot posledico nastopa, ki ga je imel 10. oktobra 1921 v Mežici. Tega dne je vodja oddelka ministrstva za trgovino in industrijo v Ljubljani dr. Rudolf Marn v Mežici Angležem predal rudnik svinca. »Zvečer je bil sestanek radi obletnice [koroškega] plebiscita, na katerem so gospodje hvalili dobrote, ki nam jih prinesejo Angleži. Drznil sem se o tem dvomiti in zahteval garancije za napredek v socialnem in gospodarskem položaju delavstva. Res je, da je bil moj nastop nekoliko temperamenten in nagel. Zato je pa tudi tekom 14 dni prišel dekret, da moram takoj ne samo iz Mežice, temveč izven Mežiške doline, in sicer na povelje pokrajinske vlade (uprave – op. J. P.), ki se dotlej še ni bavila s premeščanjem učiteljev.«⁶²² Möderndorfer se premestitvi ni uklonil in je ostal v Mežici. Šest mesecev je bil brez službe, nato pa so, predvsem po zaslugi socialističnega poslanca Milana Koruna, spomladi 1922 premestitev preklicali.⁶²³ Korun je že novembra 1921 na ministra za prosveto Svetozarja Pribičevića naslovil vprašanje, zakaj so Möderndorferja premestili in ali je pripravljen na pristojnem mestu posredovati, da premestitev prekliče. Poudaril je še, da obstoji »utemeljen sum, da se je ta premestitev izvršila zato, ker je g. Möderndorfer socialni demokrat in ker kot tak uživa v Mežiški dolini, ki je pretežno socialno demokratična, med delavstvom velik ugled. To pa ne dopade nekaterim tamošnjim mogotcem.«⁶²⁴ Ker mu minister ni dovolj hitro odgovoril, je Korun 11. januarja 1922 nanj znova naslovil vprašanje, ali bo ukrepal, da bodo Möderndorferjevo premestitev preklicali. Ob tej priložnosti je prav tako poudaril, da je »premistitev g. Moederndorferja (...) v stvari kazen za njegovo politično udejstvovanje, ki se je gibalo strogo v mejah zakona in službenih predpisov.«⁶²⁵

Za Möderndorferja se je zavzelo tudi poverjeništvo Udruženja jugoslovenskog učiteljstva (UJU) v Ljubljani. Njegovo

---

622 Möderndorfer, *Boji in napredek mežiških rudarjev*, str. 12.

623 Prav tam, str. 12. Möderndorfer, *Sodobna šola*, str. 18, 20.

624 *Enakost*, 24. 11. 1921, Nasilje, str. 1.

625 *Naprej*, 15. 1. 1922, Politične vesti: politično zasledovanje, str. 2.

slovensko strokovno in politično glasilo *Učiteljski tovariš* je 1. decembra 1921 poudarilo, da pomeni odredba o Möderndorferjevi premestitvi »brezprimeren atentat na pravice učiteljstva«. Z njim se na najkrutejši način tepta »stalnost učiteljskega nameščenja, za katero moramo vsi na krov!« Möderndorferjev primer ni »njegova osebna zadeva, tudi ni to zadeva socialno-demokratske stranke, temveč je to slučaj, ki je v prvi vrsti zadeva vsega slovenskega učiteljstva: da – še širša; ta slučaj zadeva temeljno zahtevo, ki se zanjo bori danes vse jugoslovansko učiteljstvo«. ⁶²⁶

Učiteljski tovariš je v isti številki ponatisnil tudi vprašanje, ki ga je Milan Korun novembra 1921 naslovil na prosvetnega ministra Pribičevića. ⁶²⁷ V naslednji je objavil resolucijo, ki so jo sprejeli na velikem shodu kmečkega in industrijskega delavstva 27. novembra 1921 v Mežici. Zbrani so protestirali proti premestitvi »učitelja sodruga Vinkota Möderndorferja, ki uživa splošno zaupanje vsega prebivalstva Mežiške doline«. Proti njemu so »le posamezniki, ki se boje, da bi ta dobri učitelj preveč odprl ljudstvu oči in jih s tem usposobil, da si v bodočnosti lažje izboljšajo svoj težki položaj«. ⁶²⁸ Delavskemu protestu se je pridružil Učiteljsko društvo za Mežiško dolino, zbrano na zborovanju 18. decembra 1921 na Prevaljah. Na njem je predsednik društva poudaril, da gre v Möderndorferjevemu primeru za poseg politične oblasti v pristojnosti šolske oblasti. Člane društva posebej vznemirja zlasti dejstvo, »da se delovnemu tovarišu, čegar zasluge za utrjenje narodne in državne zavesti na meji ne more nihče tajiti, pritisne na tak način pečat *prevratnega elementa*«. Sprejeli so resolucijo, v kateri so izjavili, da nosi »*nenadna, od prezidija pokrajinske vlade odrejena premestitev tov. Moederndoeferja, (...) znake težkega discipliniranja*«. Pri tem se PUS ni sklicevala na zakon ali kako zakonito odredbo, prav tako pa se ji tudi ni zdelo potrebno, da bi prizadetemu omogočila

626 *Učiteljski tovariš*, 1. 12. 1921, Nasilje!, str. 1.

627 Prav tam, Iz Jugoslavije: nasilje, str. 2.

628 *Učiteljski tovariš*, 8. 12. 1921, Iz Jugoslavije: na shodu v Mežici je bila sprejeta naslednja resolucija, str. 2.

zagovor. To je v nasprotju z uveljavljenim načinom uradno odrejene premestitve, ki se lahko izvrši le iz tehtnih službenih razlogov ali po redni disciplinski poti. Resolucija je na koncu podarila, »da smatramo stalnost učiteljevega nameščenja kot iz značaja našega poklica izhajajočo nujnost in kot bistveni predpogoj za uspešno izvrševanje naše vzgojne misije«. ⁶²⁹ Protest Učiteljskega društva za Mežiško dolino je pozdravil mariborski liberalni *Tabor* in zapisal, da »gre za zanimivo načelno borbo, ki ne sme ostati brez odmeva tudi v naši širji javnosti. (...) Popolnoma odobravamo stališče našega učiteljstva, ki se bori za stalnost nameščenja in za nepotvorjeno avtoriteto zakonov.« ⁶³⁰ Ko so premestitev v Apače preklicali, se je Möderndorfer poverjeništvu UJU v Ljubljani zahvalil v želji, »da bo koristilo delo, ki ste ga izvršili zame, tudi celemu našemu stanu, kakor tudi organizaciji, ker ste najjasneje dokazali, da ne pripoznate v obrambi organizirancev neenakopravnosti članov različnih svetovnih naziranj«. ⁶³¹

V letih 1922–1927 je Möderndorfer v Mežici nadaljeval svoje učiteljsko ter politično in socialnogospodarsko delo. Vidno je deloval tudi v Učiteljskem društvu za Mežiško dolino (v njem že od leta 1921) in poverjeništvu UJU v Ljubljani. ⁶³² Bil je eden glavnih zagovornikov depolitizacije na JDS/SDS navezanega

629 *Učiteljski tovariš*, 12. 1. 1922, Boj za stalnost našega nameščenja, str. 1.

630 *Tabor*, 15. 1. 1922, Dnevna kronika: učiteljstvo za svoje pravice, str. 3.

631 *Učiteljski tovariš*, 4. 8. 1922, Iz naše stanovske organizacije: tov. Möderndorfer v Mežici, str. 3.

632 *Učiteljski tovariš*, 28. 7. 1921, Iz naše organizacije: učiteljsko društvo za Mežiško dolino, str. 3; 27. 7. 1922, Iz naše stanovske organizacije: učiteljska društva za okraje Marenberg, Mežiško dolino in Slovenjgradec, str. 4; 4. 1. 1923, Zbor širjega sosveta UJU – poverjeništvu Ljubljana, str. 2–3; 14. 6. 1923, Iz naše stanovske organizacije, str. 4; 28. 6. 1923, Iz naše stanovske organizacije, str. 3; 19. 7. 1923, III. pokrajinska skupščina »UJU poverjeništvu Ljubljana« – v Ptuj, str. 5; 29. 11. 1923, Iz naše stanovske organizacije: učiteljsko društvo za Mežiško dolino, str. 3; 13. 12. 1923, Naša kulturna organizacija: učiteljsko društvo za Mežiško dolino, str. 2; 26. 6. 1924, Iz naše stanovske organizacije, str. 6; 11. 6. 1925, Iz naše stanovske organizacije: pokrajinska skupščina v Šoštanju, str. 4; 25. 6. 1925, Iz naše stanovske organizacije, str. 4; 16. 7. 1925, Potek pokrajinske skupščine pov. UJU – Ljubljana v Šoštanju, str. 1, 2; 4. 3. 1926, Iz naše stanovske organizacije: o učiteljskem domu, str. 5; 17. 6. 1926, Iz naše stanovske organizacije: poročila, str. 3–4; 9. 12. 1926, Naša društvena zborovanja: poročila, str. 3. *Prosveta*, 13. 11. 1924, Ivan Dimnik, Kulturno delovanje učiteljskih društev v področju poverjeništvu UJU – Ljubljana, str. 4. *Slovenec*, 14. 12. 1924, Obračun s korpucijo v UJU, str. 7.

UJU, do katere je na pobudo Učiteljskega društva za Mežiško dolino prišlo leta 1926.⁶³³ Odločno je nasprotoval, da bi učitelji na vse šolske, stanovske in kulturne probleme gledali samo skozi »tesna očala politične stranke«. Moč učiteljske stanovske organizacije je videl v idejnem delu za moderno, demokratično, narodnim potrebam prilagojeno šolo, za enotno šolo v smislu organske izgradnje vsega šolstva v socialnem duhu in po modernih pedagoških načelih.⁶³⁴ Zanj je bila bistvena ideja stanovske enotnosti vsega učiteljstva, temelječa v zavesti skupnih interesov, nalog in dolžnosti, ki jih ima kot narodov vzgojitelj ne glede na medsebojne mišljenjske razlike.⁶³⁵

V okviru političnega dela je Möderndorfer v letih 1922–1927 nastopal na shodih JSDS, ki jo je *Naprejeva* skupina obnovila januarja 1926, ter še naprej opozarjal na probleme, ki so spremljali tedanja razhajanja med slovenskimi socialisti.⁶³⁶ Od SSJ je doživel več napadov, tudi poskuse političnega onemogočenja z očitki, da je komunist.⁶³⁷ Kljub temu se je zavzemal za enotno delovanje delavstva v dravograjskem in slovenjgraškem okraju.⁶³⁸

Möderndorfer je opozarjal tudi na ravnanje vodstva mežiškega rudnika in njegovega predstavnika, nekdanjega ruskega carskega policijskega uradnika Konstantina Ivanoviča Ryndina, ki so onemogočali delovanje tamkajšnje delavske socialne ustanove Bratovske skladnice.⁶³⁹ V začetku leta 1926 je tudi dejavno sodeloval pri uspešni akciji JSDS za povišanje temeljnih

---

633 Dolenc, *Kulturni boj*, str. 220–221.

634 *Učiteljski tovariš*, 25. 2. 1926, Vinko Möderndorfer, Za jasnost nove idejne smeri naše organizacije, str. 1.

635 *Učiteljski tovariš*, 8. 4. 1926, Vinko Möderndorfer, Kje je načelna jasnost in kje zmedenost?, str. 1–2.

636 *Naprej*, 17. 4. 1926, Dopisi: Vinko Möderndorfer, Mežica, str. 3; 8. 5. 1926, Iz Mežiške doline: Leše pri Prevaljah, str. 2; 6. 8. 1927, Iz rdeče Koroške, str. 1–2; 1. 10. 1927, (Vinko) Möderndorfer, Moj odgovor »Delavski politiki« in priganjačem patriotov, str. 1–3.

637 *Delavska politika*, 7. 9. 1927, Polomija v Mežiški dolini, str. 1; 10. 9. 1927, Odločilna bitka, str. 1; 8. 10. 1927, Guštanj, str. 3–4. *Enotnost*, 23. 9. 1927, Na sramotnem odru, str. 1; 30. 9. 1927, Iz Maribora: Auf welche Weise Petejan zum Abgeordneten gewählt wurde, str. 2. *Naprej*, 24. 9. 1927, S kakimi lopovstvi je bil izvoljen Petejan, str. 3.

638 *Enotnost*, 17. 2. 1927, Enotnost od spodaj maršira, str. 2.

639 *Naprej*, 3. 10. 1925, (Vinko Möderndorfer), Skrb za rudarje, str. 1–2.

in akordnih plač mežiškim rudarjem.⁶⁴⁰ Obenem je deloval kot kulturni delavec in publicist. Leta 1924 je objavil svoje znano narodopisno delo *Narodne pripovedke iz Mežiške doline*, o katerem je poročalo tudi slovensko politično časopisje;⁶⁴¹ poročilo o izidu omenjenega dela je objavil tudi *Učiteljski tovariš*.⁶⁴² Marca 1926 je v *Napreju* objavil prispevek o razvoju rudarstva v Mežiški dolini v 19. in 20. stoletju (besedilo je povzel iz svojega dela *Boji in napredek mežiških rudarjev*, ki je izšlo kmalu zatem),⁶⁴³ istega leta pa je v *Časopisu za zgodovino in narodopisje* izšla še obravnava O ljudski medicini med koroškimi Slovenci, ki jo je pripravil skupaj s Pavlom Koširjem. O njej je naklonjeno poročal *Slovenec*.⁶⁴⁴ Leta 1927 sta v *Napreju* izhajala še Möderndorferjev prevod Tolstojevе povesti *Jemeljan* ter priredba Tolstojevęga spisa *Patriotizem in mir*.⁶⁴⁵ Prevedel je tudi Engelsov *Anti-Dühring*, a prevod ni izšel.⁶⁴⁶

Največ energije pa je Möderndorfer posvetil boju za socialni in izobrazbeni dvig delavstva, ki ga je bil skupaj z mežiškim občinskim odborom in krajevnim šolskim svetom. Möderndorfer je bil tajnik mežiškega šolskega sveta. Glavni nasprotnik obeh občinskih teles je bilo angleško rudniško podjetje, ki je bilo največji davkoplačevalec v občini (plačalo je 98 odstotkov vseh davkov) in je moralo največ prispevati v občinski in šolski proračun. Socialnodemokratska večina v občinskem odboru ju je za

640 *Naprej*, 20. 1. 1926, Delavstvo v Mežiški dolini manifestira za Jugoslovansko soc. dem. stranko in Kmečko-delavsko zvezo, str. 2; 13. 3. 1926, Naša moč je v zavednosti, str. 1.

641 *Slovenski narod*, 1. 11. 1924, Prosveta: narodne pripovedke iz Mežiške doline, str. 4. *Narodni dnevnik*, 3. 11. 1924, Nove knjige: narodne pripovedke iz Mežiške doline, str. 4. *Tabor*, 16. 11. 1924, Kultura in umetnost: narodne pripovedke iz Mežiške doline, str. 3. *Jutro*, 19. 12. 1924, Knjige s polic: Möderndorfer Vinko: Narodne pripovedke iz Mežiške doline, str. 5.

642 *Učiteljski tovariš*, 13. 11. 1924, Književnost in umetnost: narodne pripovedke iz Mežiške doline, str. 5.

643 *Naprej*, 13. 3. 1926, Vinko Möderndorfer, Boji in napredek rudarjev v Mežici, str. 2.

644 *Slovenec*, 9. 6. 1926, Kulturni pregled: Časopis za zgodovino in narodopisje, str. 6.

645 *Naprej*, 30. 7. 1927; 6. 8. 1927; 13. 8. 1927, Lev Nikolajevič Tolstoj, Jemeljan. (Poslovenil Vinko Möderndorfer), str. 2, str. 2, str. 2; 20. 8. 1927; 27. 8. 1927; 3. 9. 1927; 10. 9. 1927; 17. 9. 1927; 1. 10. 1927; 8. 10. 1927; 12. 11. 1927; 31. 12. 1927, Lev Nikolajevič Tolstoj, Patriotizem in mir. (Priredil Vinko Möderndorfer), str. 3, str. 2, str. 2, str. 3, str. 2, str. 2, str. 2–3, str. 2, str. 2–3.

646 SI AS 1589/IV, t. e. 4531, Obrazec vprašalne pole za člane Komunistične Partije, str. [5].

leta 1924, 1925 in 1926 širokopotezno oblikovala in uspela, da je rudnik kljub velikemu odporu in občasnim izognitvam svojih prispevkov, o čemer je pisal tudi *Naprej*, vanj prispeval želena sredstva za njuno uresničitev. Möderndorfer je omenjeni spopad z angleškim podjetjem podrobno in dokumentirano opisal v delu *Boji in napredek mežiških rudarjev*, ki je izšlo konec aprila 1926.⁶⁴⁷ V oceni dela, objavljeni v *Napreju*, je njen avtor B. K. zapisal, da »daje sliko in smernice za vse reforme v vseh gospodarskih panogah. (...) Čitatelj bo sprevidel, kako koristno je, če se brigamo za številke in račune ter se trudimo delati z možgani z lahkoto, čemur bi se sicer utegnili čuditi in odtegovati.« Möderndorferjeva knjiga prav nazorno pokaže, kako bogatini nasprotujejo socialnim reformam, in dokazuje, da je za vsak napredek potrebna srčnost, ki se rodi iz prave izobrazbe. »To je prava zgodovina mežiškega proletariata.«⁶⁴⁸ *Naprej* je kasneje k temu pristavil, da bi moral vsak delavec na Slovenskem natančno poznati vsebino Möderndorferjevega dela, da bi se znal »postaviti proti kapitalistični korupciji in s tem izboljšati svoj žalostni položaj.«⁶⁴⁹ Drugi ocenjevalec Möderndorferjevega dela Herman Kmet pa je v *Učiteljskem tovarišu* zapisal, »da jih je le malo v naših vrstah, ki bi s tako žilavostjo delali za trpina, kakor to dela naš tovariš in pisatelj omenjene brošure. Nikakih poklonov nočem delati tovarišu Möderndorferju, le to lahko trdim, da je iz vsega delca viden lep okvir učitelja-delavca, ki ne kloni hrbta tudi v najkritičnejših urah.«⁶⁵⁰

V *Bojih in napredku mežiških rudarjev* je Möderndorfer opazen del besedila namenil pridobitvam, ki sta jih za kraj dosegla mežiški občinski odbor in krajevni šolski svet. Najpomembnejša je bila zgraditev nove ljudske in meščanske šole leta 1926, ki je bila uspešna največ po njegovi zaslugi. Möderndorfer

---

647 *Naprej*, 30. 4. 1926, Razno: »*Boji in napredek mežiških rudarjev*«, str. 3; 31. 7. 1926, Kako se otežkočuje izvršitev komunalnega programa v Mežici, str. 1–2.

648 *Naprej*, 19. 6. 1926, B. K., Ključ v prihodnost, str. 3.

649 *Naprej*, 3. 12. 1927, Pravica bo zmagala, čeprav majhna, str.1.

650 *Učiteljski tovariš*, 19. 8. 1926, Herman Kmet, Vinko Möderndorfer: *Boji in napredek Mežiških rudarjev*, str. 3.

si je zanj prizadeval predvsem zato, da bi delavski otroci pridobili strokovno izobrazbo, ki bi jih usposobila za vsako kvalificirano delo, tudi pisarniško. Poleg tega naj bi šolanje v meščanski šoli rudarskim otrokom omogočilo vstop v rudarsko šolo. V meščanski šoli industrijskega značaja naj bi vsak gojenec spoznal razvoj industrijskega dela, strojev in tehnike, naučil bi se knjigovodstva, strojepisja, jezikov, pridobil temeljno izobrazbo za združno delo in glavne ročne spretnosti v najpomembnejših obrteh. Gojenke naj bi se izobrazile tudi v gospodinjstvu, šivanju in likanju. Meščanska šola naj bi delavski mladini omogočila strokovno usposobljenost za razredni boj.⁶⁵¹ Kot je v *Učiteljskem tovarišu* zapisal Drago Dobršek, Möderndorfer s postavitvijo nove šole v Mežici ni bil več »samo učitelj, postal je nehote vodja delavskega kmetijskega ljudstva. Upamo, da si ob takem zidu nihče ne bo hotel razbiti glave. Zaigral bi zadnjo trohico zaupanja med obmejnim ljudstvom.«⁶⁵²

Möderndorfer je novo šolo v Mežici, o kateri je katoliški *Ilustrirani Slovenec* pod njeno sliko zapisal, da bo »najmodernejša šolska zgradba v Sloveniji«,⁶⁵³ liberalno *Jutro* pa, da bo »najmodernejša šolska poslopje v Jugoslaviji in reprezentanca kulturnega napredka v Sloveniji«,⁶⁵⁴ predstavil takole: »Stavba sama na sebi je umetniško delo, zavržen je tip puste šolske stavbe iz stare dobe. Skupina objektov tvori, bi rekel, neko gradišče, ki se od Pece sem dviga od majhne stavbice za otroški vrtec do poslopja v dveh nadstropjih. V kletnih prostorih so delavnice za fante in dekleta. V teh delavnicah bodo skobelniki, stružnice, primeži, kleparsko orodje, orodje za vezanje knjig, za pletarstvo, za lončarsko obrt, šivalnica, likalnica, kuhinja itd. V teh delavnicah bo mogoče predočiti proletarskemu naraščajo (naraščaju – op J. P.) ves razvoj dela, težko ročno delo in delo s pomočjo strojev z ročnim in električnim pogonom. Poleg sobe,

651 Möderndorfer, *Boji in napredek mežiških rudarjev*, str. 37.

652 *Učiteljski tovariš*, 4. 11. 1926, Listek: Drago Dobršek, Križev pot in boj učitelja za zidavo šole, str. 2.

653 *Ilustrirani Slovenec*, 14. 2. 1926, Križem Slovenije, str. 55.

654 *Jutro*, 21. 1. 1926, Naši kraji in ljudje: moderna šolska palača v Mežici, str. 3.

ki bo služila za kuhinjo, je še velika svetla jedilnica. V pritličju je pet svetlih razredov za ljudsko šolo, v prvem nadstropju pa isto toliko za meščansko šolo, nad meščansko šolo je fizikalna dvorana in risalnica. V dveh traktih so še lokali za učila, knjižnice itd. Zvezan s tem poslopjem je enonadstropni objekt za dvoje učiteljskih stanovanj. Tik ob tem objektu pa je velika in visoka telovadnica z odrom za diletantske (amaterske – op. J. P.) [gledališke] predstave; telovadnica ima tudi galerijo in priprave za uporabo skioptikona (projekcijska priprava za prikazovanje povečanih slik na platnu – op. J. P.) in kinoaparata. Iz telovadnice vodi hodnik v kopalnico za pršne kopeli, zraven je tudi večji bazen. Najnižja stavba je za dva oddelka otroškega vrta. V šolskih prostorih je predvidevana tudi čitalnica, ljudska knjižnica z radioaparatom itd.«⁶⁵⁵

Nova ljudska in meščanska šola v Mežici je po Möderndorferjevemu poudarku uresničevala socialnodemokratski občinski prosvetni program, »o katerem druge stranke samo frazarijo«.⁶⁵⁶ To mu je kasneje priznala tudi nasprotna socialistična politična organizacija SSJ. Njeno glasilo *Delavska politika* je jeseni 1927 zapisalo, »da je bila Möderndorferjeva politika v Mežici gotovo dober začetek socialistične komunalne politike«.⁶⁵⁷ Šola v Mežici je zagotavljala brezplačno šolanje, prijeten učni proces, ustrezne zdravstvene razmere, varstvo otrok od 4. do 7. leta starosti, kopalnico za odrasle revnejše občane in izobraževanje odrasle mladine v tečajih, čitalnici, amaterskih in kinematografskih predstavah. Socialni vidik občinskega programa je bil na podlagi gmotno podprtih proračunov uresničen z določitvijo davčnih bremen, ki so jih nosili predvsem premožni sloji, omilitvijo stanovanjske stiske, socialno pomočjo delavstvu v primeru proti njemu uperjenih ukrepov kapitala, zagotovitvijo dobre pitne vode, ki naj prepreči širjenje epidemij med delavci in kmeti, zagotovitvijo zdravniške pomoči v nezgodah in brezplačne

---

655 Möderndorfer, *Boji in napredek mežiških rudarjev*, str. 37–38.

656 Prav tam, str. 38.

657 *Delavska politika*, 24. 9. 1927, Dnevne novice: 15 novih stanovanjskih hiš v Ljubljani, str. 3.

zdravstvene oskrbe za revne sloje, zagotovitevijo najnujnejše zimske obleke za nepreskrbljene otroke in javno knjižnico, ki delavstvu omogoča dostop do znanstvene in druge dobre literature. »Za ‚revolucionarje‘«, je k temu pripisal Möderndorfer, »je to naše delo skromno, a veliko se nam zdi v primeri s tem, kar so napravili drugod in smelo lahko trdimo, da v Sloveniji delavstvo v tako kratki dobi tega niti deloma še ni izvršilo.«⁶⁵⁸ Möderndorfer je imel v navedenem poudarku gotovo prav, njegovo siceršnjo zavezanost delavskemu razredu pa je dobro razkrivala naslednja napoved: »V daljnji dobi, ko privatni kapital ne bo imel več tako trdne hrbtenice, kakor jo ima dandanes, utrdila pa se bo hrbtenica delavstvu, bo padel tudi rudnik sam v naše roke. Tako bo, če ne prej pa slej, ali vendar gotovo.«⁶⁵⁹ Svojega nasprotnika se ni bal. »Mi s ponosom poudarjamo: kapital ima pravico se braniti«, je zapisal v delu *Boji in napredek Mežiških rudarjev*, »ker je to boj, ki bo v Mežici končal s porazom kapitala, sicer ne še jutri in tudi ne še drugo leto, toda prišlo bo do tega. V boju se bo pa izvežbal ves pošteni proletariat in nadkrilil končno vse kapitalistično sorodstvo.«⁶⁶⁰

II.

Ob omenjenih uspehih so Möderndorferja spremljali tudi zgrešeno finančno ravnanje in povračilni ukrepi kapitala ter državne oblasti. V Mežici, Črni in Dravogradu je osnoval prodajne zadruge Skupni dom in propadel zaradi nasprotovanja konkurenčne SSJ in z njo povezanih denarnih zavodov. K stečaju zadrug sta v veliki meri prispevali tudi nepošteno poslovanje njihovih poslovodij, ki jih ni nadziral, ter zanemarjanje pravila, da morajo zadruge prodajati le za gotovino. Möderndorfer je rudarjem blago prodajal na kredit in prek sto rudarjev, ki so bili zadrugam dolžni več 100.000 din, mu je ušlo v Francijo ter ga

---

658 Möderndorfer, *Boji in napredek mežiških rudarjev*, str. 38, 44–45.

659 Prav tam, str. 64.

660 Prav tam, str. 45.

– brez združnega ali bančnega kapitala – pustilo na cedilu.⁶⁶¹ Möderndorfer je zadruga Skupni dom organiziral v prepričanju, da so »nujna organizacijska forma v današnjih razmerah, ko so delavske organizacije vse povprek korumpirane, deloma direktno po podjetnikih, deloma indirektno po birokratih, ki so se vštulili na razna mesta ter se jih krčevito drže, nekateri med njimi zgolj iz strahu, da bi morali zopet prijeti za fizično delo!« A zanje, razen pri *Napreju*,⁶⁶² že spočetka ni bilo posluha. Ker predstavniki drugih socialističnih skupin in komunistov – »starih in mladih pučistov« – niso bili pripravljeni sodelovati pri oblikovanju široko zamišljene združne mreže Skupni dom »na pravem marksističnem temelju«, to je trajni in demokratični združitvi proletariata in ne korumpiranih voditeljev, je zatrdil, »da oni niso v delavskem gibanju iz prepričanja, temveč jim je delavsko gibanje le sredstvo, le lestva, po kateri hočejo zlesti kvišku in do oblasti.«⁶⁶³

Drugi udarec Möderndorferjevim socialnogospodarskim prizadevanjem je prišel z nedelavske strani. Zaradi očitka v že omenjenem delu *Boji in napredek mežiških rudarjev*, da se je rudnik s podkupovanjem izogibal plačevanju občinskih doklad, so ga po njegovem izidu tožili rudniški ravnatelj George Bargate, ravnatelj Bratovske skladnice rudnika v Mežici Ryndin, nekdanji upravitelj davčnega urada na Prevaljah Jožef Zazula in veliki župan mariborske oblasti Otmar Pirkmajer.⁶⁶⁴ *Naprej* je njihove tožbe imenoval »silobran korupcije«. ⁶⁶⁵ Deželno kot tiskovno sodišče v Ljubljani je 12. oktobra 1926 razsodilo, da Möderndorfer v svojem delu ni podal potrebnih dokazov za svoje očitke. »Dokazala so se sicer dejstva, ki niso v skladu z obstoječimi predpisi, kajti smatrati se mora za dokazano, da se je davkar Zazula preveč brigal za korist rudnika in zoper svoje dolžnosti sprejemal darila, vendar pa se ne more že iz tega

661 SI AS 1589/IV, t. e. 4531, Obrazec vprašalne pole za člane Komunistične Partije, str. [2a].

662 *Naprej*, 9. 1. 1926, Proč s strupenimi rožami!, str. 1.

663 *Naprej*, 16. 5. 1925, (Vinko Möderndorfer), Nasprotnikom ideje »Skupnega doma«, str. 1.

664 Gradivo o tožbah proti Möderndorferju gl. v SI AS 1477, t. e. 11.

665 *Naprej*, 21. 8. 1926, Zastarele metode, str. 1.

smatrati za dokazano, da je bil davkar Zazula podkupljen ravno v to svrhu, da je rudnik dosegel odpis doklad; ni namreč imel s tem odpisom neposrednega posla in tudi ni odločitev ležala v njegovih rokah.« Sodišče je Möderndorferja obsodilo na mesec dni zapora ter plačilo globe 2000 din. Poleg tega je moral Zazuli in Ryndinu plačati še osebno odškodnino – vsakemu po 1000 din.⁶⁶⁶ *Jutro* je o tem z zadoščenjem poročalo, radikalski *Narodni dnevnik* pa je o sodni obravnavi objavil daljši članek.⁶⁶⁷ *Naprej* je razumljivo ravnal drugače in po Möderndorferjevi obsodbi sodruga pozval, naj »zaradi važnosti, ki jo je ta brošura z razpravo 12. t. m. proti s. Möderndorferju pridobila«, širijo njegovo delo.⁶⁶⁸ Za Möderndorferja se je zelo odločno postavil še Lovro Kuhar. V komunistični *Enotnosti* je opozoril, da je bil Möderndorfer »tarča angleškega kapitalizma in njegovih slovenskih hlapcev. In čeprav je nasproti vsem štirim tožnikom formalno propadel, je moralno na vsej črti zmagal in z njim je zmagalo tudi mežiško delavstvo.«⁶⁶⁹

Obe stranki v sodnem postopku sta se na razsodbo pritožili. Möderndorfer je na Stol sedmorice v Zagrebu (le-ta je v Kraljevini SHS leta 1919 prevzel vse pristojnosti za ozemlje nekdanjega avstrijskega tretjeinstančnega sodišča) vložil ničnostno pritožbo,⁶⁷⁰ tožniki pa so zaradi hudih žalitev zahtevali višjo kazen.⁶⁷¹ Stol sedmorice je Möderndorferjevo pritožbo zavrnil kot neutemeljeno, ugodil pa je tožnikom, saj je obsojenemu kazen zvišal na dva meseca, plačilo globe pa podvojil.⁶⁷²

Nekaj mesecev po vložitvi zasebnih tožb je proti prizadevanjem in delovanju, v katero je bil vpet Möderndorfer, nastopila tudi oblast. Med 27. septembrom in 9. oktobrom 1926 so opravili nenapovedani reviziji poslovanja občinskega odbora in

---

666 *Naprej*, 23. 10. 1926, »Boji in napredek Mežiških rudarjev« pred sodiščem, str. 1.

667 *Jutro*, 1. 1. 1927, Dopisi: Mežica, str. 7. *Narodni dnevnik*, 13. 10. 1926, Izpred sodišča, str. 2.

668 *Naprej*, 16. 10. 1926, Sodrug, širite brošuro Boji in napredek Mežiških rudarjev, str. 3.

669 Kuhar–Voranc, *Zbrano delo*, 10, str. 138, 139.

670 *Naprej*, 16. 10. 1926, S. Vinko Möderndorfer, str. 3; 23. 10. 1926, »Boji in napredek Mežiških rudarjev« pred sodiščem, str. 1.

671 *Jutro*, 21. 1. 1927, Dopisi: Mežica, str. 7.

672 Prav tam. *Jutro*, 6. 2. 1927, Domače vesti: Möderndorferju zvišana kazen na 2 meseca.

Naprej, 11. 6. 1927, Sklepi strankinega zbora 5. in 6. junija 1927 v Ljubljani, str. 1.

krajevnega šolskega sveta v Mežici. Veliki župan mariborske oblasti je na podlagi opravljene revizije 4. novembra 1926 razpustil občinski odbor, okrajni glavar na Prevaljah pa 8. novembra 1926 krajevni šolski svet. Razpust so izvedli v prisotnosti mežiških in drugih orožnikov ter orožniškega kapetana iz Maribora.⁶⁷³ V utemeljivi odločitvi o razpustu občinskega sveta in krajevnega šolskega odbora sta veliki župan in okrajni glavar zapisala, da je bilo njuno gospodarjenje razsipno, kar ogroža javne interese občine oziroma šolske skupnosti.⁶⁷⁴ O domnevno razsipnem gospodarstvu v Mežici in visokih izplačilih posameznikom je posebej pisalo *Jutro*, njegove trditve pa so člani občinskega odbora in krajevnega šolskega sveta odločno zanimali.⁶⁷⁵ Občinski odbor in krajevni šolski svet sta nato vodila vladni komisar oziroma administrator. Möderndorfer in drugi člani razpuščenega krajevnega šolskega sveta so se zoper odlok okrajnega glavarja na Prevaljah pritožili, a brez uspeha. Odločbo o potrditvi razpusta krajevnega šolskega sveta je 7. aprila 1927 izdal novi mariborski veliki župan Fran Schaubach. *Naprej* jo je objavil in ob tem podrobno zavrnil razloge, s katerimi je veliki župan utemeljil svojo odločitev. »Nanizale [so se] posamezne ‚krivde‘«, je ob tem zapisal *Naprej*, »češ, čeprav bo vsaka zase smešna, vse skupaj bodo pa le napravile vtis, da so se hoteli obogatiti.«⁶⁷⁶ Očitke o osebnem okoriščenju je zavrnil tudi Möderndorfer. Oporekal je tudi očitkom, naj bi se na stroške krajevnega šolskega sveta

673 *Naprej*, 13. 11. 1926, Odprava samouprave v Mežici, str. 1. *Jutro*, 10. 11. 1926, Naši kraji in ljudje: razpust občinskega zastopstva in krajnega šolskega sveta v Mežici pri Prevaljah, str. 3; 11. 11. 1926, Naši kraji in ljudje: k mežiški senzaciji, str. 3; 16. 11. 1926, K razpustu občinskega zastopa v Mežici, str. 3; 22. 1. 1927, Iz Möderndorferjevega gospodarstva pri občini in krajevneemu šolskemu svetu v Mežici, str. 5.

674 *Naprej*, 16. 10. 1926, Mežiški občini in njenemu krajevneemu šolskemu svetu, str. 3. *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*, 16. 11. 1926, Razglasi velikega župana mariborske oblasti: razglas, str. 718. *Naprej*, 8. 5. 1927, Mežiški »zločini«, str. 1. O tem gl. tudi SI PAM/0645, t. e. 147, KzpVr IX 343/27.

675 *Jutro*, 10. 11. 1926, Naši kraji in ljudje: razpust občinskega zastopstva in krajnega šolskega sveta v Mežici pri Prevaljah, str. 3; 11. 11. 1926, Naši kraji in ljudje: k mežiški senzaciji, str. 3; 5. 12. 1926, Naši kraji in ljudje: razpust občinskega zastopstva in krajnega šolskega sveta v Mežici pri Prevaljah; k mežiški senzaciji: zaslužen heroj med delavstvom, str. 3; 22. 1. 1927, Iz Möderndorferjevega gospodarstva pri občini in krajevneemu šolskemu svetu v Mežici, str. 5.

676 *Naprej*, 8. 5. 1927, Mežiški »zločini«, str. 1–2.

oskrbel z drvmí.⁶⁷⁷ Člani razpuščenega šolskega sveta so se 15. maja 1927 zoper odločbo velikega župana mariborske oblasti z dne 7. aprila pritožili na prosvetno ministrstvo. Njihovo obsežno in prav tako neuspešno pritožbo je objavil *Naprej*.⁶⁷⁸ O razpustu mežiškega občinskega odbora in krajevnega šolskega sveta so pisali tudi na komunistični strani in protestirali proti ukrepom, ki so zadeli Möderndorferja in mežiško občino.⁶⁷⁹

Po razpustu občinskega odbora in krajevnega šolskega sveta v Mežici je Möderndorfer v istem mesecu prejel še en udarec oblasti. Ministrstvo za prosveto ga je (sprva kazensko) 18. novembra 1926 prestavilo iz Mežice k Sv. Barbari v Haložah. Sklep prosvetnega ministrstva je na podlagi odloka mariborskega velikega župana izvršil sreski načelnik na Prevaljah.⁶⁸⁰ *Naprej* je opozoril, da so to prek angleškega poslanika v Beogradu dosegli lastniki rudnika v Londonu, o tej »javni skrivnosti« pa je pisal tudi Möderndorfer.⁶⁸¹ Obenem je mežiški rudnik odpustil tri delavske zaupnike – Möderndorferjeve somišljenike – Leopolda Ozimca, Martina Komarja in Franca Blatnika. Mežiško delavstvo, zbrano na shodu JSDS 5. decembra 1926, je proti temu odločno protestiralo. Poudarilo je, da je do Möderndorferjeve premestitve prišlo »iz maščevanja vladajoče buržoazije do učitelja, ki se udejstvuje kot član naše stranke za izvedbo boljše človeške družbe in pravičnejšega družabnega reda od sedanjega«. ⁶⁸²

---

677 *Jutro*, 26. 11. 1926, Naši kraji in ljudje: k razpustu občinskega zastopa v Mežici, str. 3; 27. 11. 1926, Naši kraji in ljudje: k razpustu občinskega sveta v Mežici, str. 3. O tem gl. tudi *Jutro*, 27. 11. 1926, Domače vesti: k popravku g. Möderndorferja iz Mežice, str. 4. *Učiteljski tovariš*, 17. 3. 1927, (Vinko) Möderndorfer, Boj za svobodo in neodvisnost učiteljskega stanu, str. 3.

678 *Naprej*, 21. in 28. 5. 1927, Iz pritožbe zaradi razpusta krajevnega šolskega sveta v Mežici, str. 2–3, str. 2–3.

679 *Enotnost*, 18. 11. 1926, Nova žrtev diktature buržuazije, str. 2; 23. 11. 1928, Mežiška občina ali Korošec v Mussolinijevi togi, str. 1.

680 *Učiteljski tovariš*, 20. 1. 1927, Slučaj Möderndorfer v pravni luči, str. 1.

681 *Naprej*, 5. 2. 1927, »Vsa oblast gre iz ljudstva«, str. 1. Gl. tudi *Naprej*, 11. 12. 1926, Apel na pošteno javnost, str. 3. *Učiteljski tovariš*, 17. 3. 1927, (Vinko) Möderndorfer, Boj za svobodo in neodvisnost učiteljskega stanu, str. 2.

682 *Naprej*, 11. 12. 1926, Apel na pošteno javnost, str. 3.

Proti Möderndorferjevi premestitvi, o kateri je poročala tudi *Enotnost*,⁶⁸³ so najodmevneje protestirali v UJU. *Učiteljski tovariš* je o njej objavil več člankov. V njih je poudarjal, da je bil odlok o premestitvi izdan brez disciplinske preiskave, zaslišanja in sklicevanja na zakonsko podlago, kar Möderndorferju odvzema možnost za pritožbo. Njegova premestitev ima zato politično ozadje in kazenski značaj. *Tovariš* je opozarjal, da se stalnih učiteljev ne sme premeščati brez dokazane krivde in disciplinskega postopka, in obenem zahteval, da je treba prosvetno upravo ločiti od državne politične uprave.⁶⁸⁴ Dodal je še naslednje: »Ako se upošteva, da velik del javnosti gleda na zadevo kot na neki dvoboj med Möderndorferjem in angleškim rudnikom, da ves postopek presoja iz tega vidika, da spravlja v zvezo z Möderndorferjevo premestitvijo tudi ukrepe proti krajnemu šolskemu svetu in občinskemu zastopu v Mežici, je vsakomur jasna nujna potreba, da se zadeva čimprej razčisti na tak nedvoumen način, da bo učiteljstvo pomirjeno in avtoriteta zakona upostavljena.«⁶⁸⁵

UJU se je dejavno zavzelo za uresničenje gornjih besed. To so zahtevali tudi na občnem zboru Učiteljskega društva za Mežiško dolino 15. januarja 1927.⁶⁸⁶ *Učiteljski tovariš* je poročal, da je predsednik UJU Vlada Petrović 24. januarja 1927 obiskal pomočnika prosvetnega ministra in ta je dejal, da Möderndorferjevi prestopki niso tako veliki, da bi moral zaradi njih zapustiti Mežico, a razmere, ki so nastale z njegovim pisanjem (*Boji in napredek mežiških rudarjev* – op. J. P.), so take, da je najbolje, če Mežico zapusti. Ministrski pomočnik je spregovoril tudi o intervencijah drugih ministrstev, ki so privedle do izdaje odloka

---

683 *Enotnost*, 6. 1. 1927, Iz Mežice, str. 3.

684 *Učiteljski tovariš*, 9. 12. 1926, Očuvajmo ono trohico zakonito zajamčenih pravic, ki jih še imamo!, str. 1–2; 16. 12. 1926, Načelni pogreški ob premestitvi tov. Möderndorferja, str. 1; 23. 12. 1926, Möderndorferjev slučaj in ločitev prosvetne uprave od državne politične uprave, str. 1; 30. 12. 1926, Ločite šolsko upravo od politične!, str. 1; 20. 1. 1927, Slučaj Möderndorfer v pravni luči, str. 1–2; 26. 1. 1927, Splošne vesti: Mariborčan, Žalosten Möderndorferjev slučaj, str. 2; 14. 4. 1927, Möderndorferjev slučaj, str. 1.

685 *Učiteljski tovariš*, 20. 1. 1927, Slučaj Möderndorfer v pravni luči, str. 2.

686 Prav tam, str. 1.

o premestitvi, in na koncu dodal, da je Möderndorferju pripravljen dati boljše mesto, tako, kot ga sam želi, samo da se ne vrne v Mežico.⁶⁸⁷

O obisku predsednika UJU pri pomočniku ministra za prosveto je na podlagi pisanja beograjskega učiteljskega glasila *Narodna prosveta* poročal tudi *Naprej*. Ob tem je navedel, kako so v Beogradu potekale intervencije proti Möderndorferju. Angleški poslanik se je oglasil pri jugoslovanskem zunanjem ministru, ki je posredoval pri notranjemu ministru in ta pri prosvetnem ministru, nato pa je prišlo do odloka o premestitvi. *Naprej* je nadalje opozoril, da so Möderndorferju medtem kazensko premestitev preklicali in spremenili v premestitev iz službenih potreb. In k temu pristavil: Möderndorfer iz Mežice ne bo odšel, »če ga dovolj dobro poznamo. Najboljše mesto zanj je tam, kjer ga ljudstvo pozna in razume. Ne bo se vam posrečilo razbiti to organizacijsko enotno fronto med učiteljem in ljudstvom, čeprav dovoljujete, da tuji tatovi odpuščajo po zakonu zaščitene delavske zaupnike. Pravica bo zmagala tako popolnoma, da bosta koza in jagnje cela, volk pa ne sit. Tak položaj pripravljaja Möderndorferjeva brošura in njeno pisanje. Kdor ne veruje, naj si jo naroči in prečita!«⁶⁸⁸

Naprejeva napoved se je izkazala za točno. Möderndorfer iz Mežice ni odšel, učiteljsko mesto pa je izgubil, ker ni nastopil službe pri Sv. Barbari. Takrat so mu v pomoč priskočili člani slovenjgraškega učiteljskega društva. Ustanovili so Sklad Möderndorfer, v katerega je učiteljstvo tega kraja za nedoločen čas plačevalo mesečne prispevke. Enako so kasneje storili v Radovljici, *Učiteljski tovariš* pa je konec leta 1927 pozval vse člane UJU, da se ne umikajo prispevkom, ko je treba pomagati preganjanemu tovarišu.⁶⁸⁹

687 *Učiteljski tovariš*, 10. 2. 1927, Intervencija predsedstva UJU za korist učiteljstva, str. 2.

688 *Naprej*, 5. 2. 1927, »Vsa oblast gre iz ljudstva«, str. 1. Gl. tudi *Učiteljski tovariš*, 10. 2. 1927, Zborovanje predstavnikov učiteljstva, zastopnikov UJU iz vseh okrajev Slovenije v Celju, str. 1.

689 *Učiteljski tovariš*, 7. 4. 1927, Društvena zborovanja UJU: poročila, str. 4; 2. 12. 1927, Splošne vesti: kaj pa s tov. Möderndorferjem?, str. 2–3; 1. 3. 1928, Stanovska organizacija UJU: poročila, str. 4. SI PAM/0645, t. e. 147, KzpVr IX 343/27.

III.

Möderndorferjevi boji so obsegali tudi prizadevanje za ponovno vzpostavitev občinske samouprave v Mežici, ki je prenehala z razpustitvijo občinskega sveta. Obravnavo njegove zahteve v oblastni skupščini mariborske oblasti, da bi Mežičani znova sami urejali svoje občinske zadeve, pa so zavlačevali.⁶⁹⁰ Malo pred uvedbo diktature kralja Aleksandra je o vprašanju občinske samouprave v Mežici spregovoril tudi predsednik vlade Kraljevine SHS in notranji minister, načelnik SLS, Anton Korošec. 15. novembra 1928 je v Narodni skupščini na interpelacijo Josipa Petejana, edinega socialističnega poslanca iz Slovenije, ali je pripravljen razpisati nove občinske volitve v Mežici, odgovoril, da je nekdanji občinski odbor »neusmiljeno razsipaval z denarjem. Največji vpliv pri tem je imel bivši učitelj Möderndorfer, ki se je eksponiral za komunistične ideje in našel ravno v Mežici pripravno polje.« Sedaj, ko občino vodi vladni komisar, so se njene finance uredile. To je prvi vzrok, da občinskih volitev ne bo razpisal. Drugi pa je, da se »Möderndorfer, glavni krivec slabega občinskega gospodarstva, (...) nahaja še vedno v Mežici. Njegovo delo je bilo prežeto s komunističnimi težnjami. Neodpušljivo bi bilo, če bi se občina dala zopet v roke tistim, ki so dovedli do razpusta obč.[inskega] odbora in ki tako delo odobravajo. Ker ni zgleда, da pride do obč.[inskega] odbora, ki bi delal v prid splošnemu blagostanju, ker je večina *komunistična*, je bolje, da sedanje stanje obstoja še naprej, kar je v državnem interesu. Vsak patriot se bo izjavil za sedanji položaj, dokler se razmere ne spremenijo. *Korist države je najvišji zakon.*«⁶⁹¹

Kar zadeva Möderndorferjevo politično delovanje, so Koroševe besede deloma ustrezale resnici, saj se je le-ta v drugi polovici dvajsetih let začel približevati komunističnemu gibanju. Do srede dvajsetih let je bil namreč prepričan, da je leninizem posebno rusko gibanje in da položaj na Slovenskem še

690 Prim. Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, str. 179.

691 *Slovenec*, 16. 11. 1928, Seja Narodne skupščine, str. 1.

ni zrel zanj.⁶⁹² Po razpustu mežiškega občinskega sveta in šolskega odbora ter kasnejšem Koroščevem odgovoru v Narodni skupščini pa je ocenil, da delo v socialnodemokratski stranki ni dovolj, saj v kapitalistični državi ne veljajo zakoni, ki jih je sama sprejela.⁶⁹³ Že v času gradnje nove mežiške šole je, ko je izvedel, da po Ljubljani »tava (...) inž. Gustinčič, levičar, brez zaslužka«, le-temu poveril izdelavo načrta in gradnjo mežiškega vodovoda.⁶⁹⁴ Tako mu je omogočil preživetje, eden od tedanjih vodilnih slovenskih komunistov inž. Dragotin Gustinčič pa je lahko – ob Möderndorferjevi vednosti – vzporedno s svojim strokovnim delom od junija do novembra 1926 v Mežici tudi partijsko deloval. Komunistična stranka je namreč ob tej priložnosti pri gradnji vodovoda organizirala sezonske delavce.⁶⁹⁵ Leta 1927 se je Möderndorferjevo sodelovanje s komunisti poglobilo. V okviru zapletenih razmerij v slovenskem delavskem gibanju, ki sta ga pestili tako razcepljenost v okviru socialističnega tabora kot delitev na njegov reformistični in revolucionarni del, je po vrsti pogovorov in dogovorov o skupnem volilnem nastopu postal nosilec liste SSJ, JSDS in komunistov za dravograjski in slovenjegraški okraj na volitvah v oblastno skupščino mariborske oblasti 23. januarja 1927.⁶⁹⁶ K temu so odločilno pripomogli pripadniki JSDS v obeh okrajih.⁶⁹⁷ Nato je bil še nosilec skupne liste JSDS in komunistov za mariborsko okrožje na volitvah v Narodno skupščino 11. septembra 1927.⁶⁹⁸ Na oblastnih volitvah januarja

692 SI AS 1589/IV, t. e. 4531, Obrazec vprašalne pole za člane Komunistične Partije, str. [2a].

693 SI AS 1931, M XII–003, Zaslihanje Vinka Möderndorferja 26. 6. 1948, str. [1].

694 SI AS 1931, M XII–003, Izjava Vinka Möderndorferja na zaslihanju 25. 6. 1948, str. [1]. Na navedeni dokument me je prijateljsko opozoril kolega prof. dr. Aleš Gabrič, za kar se mu najlepše zahvaljujem.

695 SI AS 1589/IV, t. e. 4531, Obrazec vprašalne pole za člane Komunistične Partije, str. [2a].

696 *Delavska politika*, 15. 12. 1926, Naša kandidatna lista za dravograjski okraj, str. 1; 18. 12. 1926, Naše kandidatne liste, str. 1. *Enotnost*, 23. 12. 1926, Konferenca v Šoštanju; Enoten nastop proletariata mežiške in dravske doline, str. 2. *Naprej*, 15. 1. 1927, »Revolucija je neizbežna« – ali besede ali dejanja, str. 1. Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, str. 102–105.

697 *Naprej*, 29. 1. 1927, To in ono: v Mežiškem okraju, str. 3.

698 SI AS 1548, t. e. 1, volitve 1921–1940, kandidatne liste. *Enotnost*, 22. 7. 1927, Celjska konferenca, str. 2; 19. 8. 1927, Kandidati DKRB, str. 2. *Naprej*, 20. 8. 1927, Kandidatne liste, str. 2. *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*, 22. 8. 1927, Kandidati za narodne poslance za volitve v narodno skupščino kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, odrejene

1927 je bil izvoljen v mariborsko òblastno skupščino, medtem ko na volitvah v beograjski parlament ponovno ni bil uspešen.⁶⁹⁹ O njegovem delovanju v mariborski òblastni skupščini je *Naprej* podrobno poroçal.⁷⁰⁰

Dobra dva meseca po Mòderndorferjevi izvolitvi v òblastno skupščino mariborske òblasti je proti njemu znova ukrepala oblast. 3. aprila 1927 so ga skupaj z več drugimi člani nekdanjega krajevnega šolskega sveta, ki je vodil dela za gradnjo občinskega vodovoda in jo je *Naprej* odločno podpiral,⁷⁰¹ aretirali. Stroški gradnje vodovoda, ki je bil za kraj velika pridobitev, naj bi namreč zaradi neutemeljenih izdatkov občutno presejali prvotno predvideni znesek. Mòderndorferju in nekdanjemu krajevemu šolskemu svetu sta se postavila v bran *Naprej* in komunistična *Enotnost*,⁷⁰² *Delavska politika*, ki je prav tako poročala o aretacijah, pa se je vzdržala komentarjev.⁷⁰³ O aretacijah sta na vidnih mestih poročali tudi vodilni slovenski politični glasili, *Slovenec* in *Jutro*, od pomembnejših ljubljanskih glasil pa še *Narodni dnevnik*.⁷⁰⁴ Kot je poročalo *Jutro*, naj bi poleg prekoračitve predvidenih sredstev za gradnjo vodovoda denar, namenjen za vodovod, še protizakonito prelivali med posameznimi denarnimi in gospodarskimi ustanovami. Mòderndorfer se je ob aretaciji

---

na dan 11. septembra 1927 : A. Kandidatne liste za volilni okrožji Maribor in Celje, str. 575. Mikuž, *Slovensci v stari Jugoslaviji*, str. 365–366.

699 Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, str. 106. *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*, 22. 9. 1927, Poročila o izidu volitev narodnih poslancev za narodno skupščino kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, izvršenih dne 11. septembra 1927, str. 661.

700 *Naprej*, 1. 10. 1927, (Vinko) Mòderndorfer, Moj odgovor »Delavski politiki« in priganjačem patriotov, str. 2; 22. 10. 1927, Okrožni odbor proti delavcem?, str. 1; 17. 12. 1927, Govor s. Mòderndorferja, str. 1–3; 31. 12. 1927, Predlogi s. Mòderndorferja v mariborski okrožni skupščini, str. 1–2; 7. 1. 1928, Predlogi sodruga V. Mòderndorferja v mariborski oblastni skupščini, str. 2; 7. 4. 1928, Dva važna sklepa mariborske okrožne skupščine, str. 1–2.

701 *Naprej*, 21. 8. 1926, Zastarele metode, str. 1–2.

702 *Naprej*, 2. 4. 1927, Zv.(onimir) Bernot, Mežiška afera, str. 1. *Enotnost*, 7. 4. 1927, Enotna fronta »poštene« buržuazije; Kaj je v Mežici?, str. 2; 14. 4. 1927, Naval buržuazije na Mežiško dolino, str. 1; 21. 4. 1927, Mežiška afera – velika blamaža demokratov in klerikalcev, str. 1.

703 *Delavska politika*, 6. 4. 1927, Dnevne novice: mežiška afera, str. 2; 13. 4. 1927, Celje: pfuj!, str. 3–4.

704 *Slovenec*, 5. 4. 1927, Velika afera v Mežici, str. 2. *Jutro*, 5. 4. 1927, Naši kraji in ljudje: senzacionalne aretacije v Mežici, str. 3. *Narodni dnevnik*, 6. 4. 1927, Dnevne vesti: senzacionalna aretacija, str. 3.

skliceval na imuniteto oblastnega poslanca, ki pa ni bila uzakonjena.⁷⁰⁵ Odpeljali so ga v preiskovalni zapor v Mariboru in ga iz njega izpustili 6. julija 1927. Möderndorfer se je še isti dan udeležil letne pokrajinske skupščine poverjenišva UJU – Ljubljana, ki je bila v Kranju.⁷⁰⁶ Leto kasneje je kot oblastni poslanec poslal pozdrave pokrajinski skupščini poverjenišva UJU – Ljubljana, ki se je zbrala v Mariboru.⁷⁰⁷

Möderndorfer je v zaporu, v katerem je medtem preстал dvomesečno kazen, na katero je bil obsojen zaradi očitkov v delu *Boji in napredek mežiških rudarjev*, prebil tri mesece in tri dni.⁷⁰⁸ Zapora mu namreč niso šteli od začetka (3. aprila), ampak šele od 6. maja 1927, »dasi nismo še nikdar slišali«, je pripomnil *Naprej*, »da bi se kakšnemu roparju in drugim resničnim zločincem ne štela vsa doba preiskovalnega zapora v prisojeno težko ječo; torej pri takih, ki jim pomeni preiskovalni zapor olajšavo, dočim pomeni za s. M. težji zapor, kajti on je obsojen na custodia honesta, častni zapor. V tem zaporu so n. pr. dovoljeni časopisi, M. jih pa v preiskovalnem zaporu ni smel čitati!«⁷⁰⁹ Möderndorferju so šteli zapor od 6. maja zato, ker je pristojno sodišče tedaj prejelo njegovo prošnjo, da bi obenem preстал kazen, na katero ga je obsodil Stol sedmorice v Zagrebu.⁷¹⁰ Prošnjo so upoštevali, časa, ki ga je prebil v zaporu pred tem, pa ne. T. i. mežiška afera se je končala 25. julija 1927, ko je okrožno sodišče v Mariboru, potem ko je ugotovilo, da Möderndorferju in tovarišem ne more očitati nič kaznivega, odstopilo od kazensko sodnega pregona.⁷¹¹

---

705 *Jutro*, 5. 4. 1927, Naši kraji in ljudje: senzacionalne aretacije v Mežici, str. 3. *Uradni list Pokrajinske uprave za Slovenijo*, 15. 5. 1922, Zakon o oblastni in sreski samoupravi, str. 315–316.

706 *Učiteljski tovariš*, 14. 7. 1927, Splošne vesti: tov. Vinko Möderndorfer, str. 5.

707 *Učiteljski tovariš*, 17. 8. 1928, VIII. Pokrajinska skupščina UJU – poverjenišvo Ljubljana, str. 4.

708 *Naprej*, 11. 6. 1927, Sklepi strankinega zbora 5. in 6. junija 1927 v Ljubljani, str. 1; 9. 7. 1927, Razno: s. Vinko Möderndorfer, str. 3; 30. 7. 1927, Konec sumničenja, str. 1. SI AS 1589/IV, t. e. 4531, Obrazec vprašalne pole za člane Komunistične Partije, str. [2a].

709 *Naprej*, 11. 6. 1927, Sklepi strankinega zbora 5. in 6. junija 1927 v Ljubljani, str. 1.

710 Udè, Möderndorfer, voditelj mežiških rudarjev, str. 234.

711 *Naprej*, 30. 7. 1927, Konec sumničenja, str. 1. *Narodni dnevnik*, 1. 8. 1927, Politične vesti: ustavljena preiskava, str. 2. *Jutro*, 14. 8. 1927, Iz Maribora: preiskava proti Möderndorferju in tovarišem ustavljena, str. 6.

Möderndorferja so v času, ki ga je prebil v zaporu, podprli iz mežiških delavskih vrst, v beograjskem listu *Novosti* (o tem je poročal *Naprej*) in družbenokritični reviji *Mladina*.⁷¹² Najbolj udarno podporo je Möderndorferju dal *Mladinin* sodelavec, študent filozofije in prava, Lojze Udè, ki se je z njim spoznal v frontnem zaledju poleti 1918 v bližini Vidma.⁷¹³ V članku Učitelj Vinko Möderndorfer, voditelj mežiških rudarjev, je predstavil Möderndorferjevo življenjsko, poklicno, narodopisno in delavsko politično pot ter svoja prizadevanja postaviti se mu v bran po njegovi aretaciji. Posebno pozornost je namenil njegovemu političnemu delovanju. Poudaril je, da Möderndorfer nastopa »kot buditelj zavesti delavske moči in kot vzgojitelj volje priboriti si politično oblast. Delavska organizacija, ki ji je mati obramba, pod vplivom njegove bojevite osebnosti prehaja v napad. Posreči se mu to kljub izredno žalostnim razmeram v katerih živi slovensko delavstvo. S finim instinktom za realnost, med Scilo oportunitizma in Karibdo preveč teoretizirajočega revolucionarstva vodi delavstvo od uspeha do uspeha, ga združi vsaj v enem kraju in ga navda z vero v zmago. To je moralni uspeh njegovega dela, ki celo presega ono, kar je za oči vidnega zraslo iz njega: nova ljudska in meščanska šola, kakršne v takem kraju, kakor je Mežica v Jugoslaviji ni več in nov vodovod. Šole in vodovoda bi ne bilo brez bojevitih in strnjenih delavskih vrst in teh ne brez Möderndorferja.« Möderndorfer predstavlja »človeka, delavca in bojevnika, ki se v vsakem času bori za tisto, kar se mu zdi najvažnejše. V tem boju tvega vse in je pripravljen na vsako žrtev. Taki ljudje so pri nas redko sejani.«⁷¹⁴

Udè je nato opozoril, da se je »po aretaciji Möderndorferja nasprotno (meščansko – op. J. P.) politično časopisje in zlasti ‚Jutro‘ na široko razmahnilo v natolcevanju in sumničenju«. Zato je Möderndorferju v bran napisal več člankov. »Prvega sem nesel v uredništvo ‚Narodnega Dnevnika‘. Tam so me

712 *Naprej*, 8. 5. 1927, Dopisi: Mežičan, Mežica, str. 3; 14. 5. 1927, Mežiška afera, str. 2–3.

Udè, Möderndorfer, voditelj mežiških rudarjev, str. 234–236.

713 Udè, *Slovinci in jugoslovanska skupnost*, str. 8.

714 Udè, Möderndorfer, voditelj mežiških rudarjev, str. 235, 236.

izkomplimentirali (vljudno odslovili – op. J. P.) z izgovorom, da se o tej zadevi ne sme pisati, ker da je stvar pred sodiščem. To se seveda g. uredniku ni zdelo čudno, da se Möderndorferja sme svobodno sumničiti. Drugi članek sem nesel ‚Slovencu‘. Omejil sem se v njem samo na popravo par netočnosti, ki bi jih bilo mogoče priobčiti celo kljub čednosti previdnosti uredništva, da je treba počakati na izid sodne preiskave in da je treba čuvati strankarsko disciplino. Prav je, da se pri tej priliki spomnim na g. Hrastelja, mariborskega urednika ‚Slovenca‘, ki je pošiljal tako lepa poročila v ‚Slovenca‘ kljub temu, da sem mu že več tednov pred aretacijo pisal, v kako težkem položaju da se Möderndorfer nahaja in kako krivično bi ga bilo napadati. Dajem mu javno priznanje na pogum,« je pikro pristavil Udè, »ki ga je pokazal v mariborski oblastni skupščini (Franc Hrastelj je bil poslanec SLS v oblastni skupščini mariborske oblasti – op. J. P.) z napadom na Möderndorferja, ki je bil odsoten.«⁷¹⁵

Udè je poročal, da se je za Möderndorferja zavzel tudi eden najvidnejših srbskih delavskih voditeljev in prvi predsednik SSJ Dragiša Lapčević. Članek, ki ga je napisal v Möderndorferjevo obrambo, pa je beograjska *Politika* zavrnila. »Če se človek zamisli v to tako trdno sklenjeno črto od mežiškega rudnika preko velikih županov Pirkmajerja in Schaupacha (Schaubacha – op. J. P.) do Beograda, od ‚Jutra‘ preko ‚Narodnega Dnevnika‘ in ‚Slovenca‘ pa tja do ‚Politike‘, začenja verovati, da je v marksistični analizi družbe in njenih gibalnih sil mnogo resnice. Če omenim še, da niti ‚Učiteljski Tovariš‘, stanovsko glasilo učiteljstva, ni našlo v teh dneh prave besede za Möderndorferja, je pa že preveč jasno, koliko nereda, nezmožnosti jasne lastne sodbe in moralne klavernosti vlada pri nas.«⁷¹⁶

»Kadar je v stiski človek z veliko dušo, je dolžnost vseh, da ga branijo«, je sklenil Udè. »Razne discipline, oziri in pomisleki tu kratkomalo niso dovoljeni. Niso dovoljeni! Le v izpolnjevanju

---

715 Prav tam, str. 236.

716 Prav tam.

tega ukaza je možno združevanje, sicer so razkoli vedno globlji in anarhija vedno večja, sužnost od dne do dne strašnejša.

Težko je živeti Jermanu⁷¹⁷ na slovenski zemlji.«⁷¹⁸

Ker se je *Učiteljski tovariš*, na katerega je posebej opozoril, na njegovo pisanje odzval z besedami, da so njegove trditve drzne,⁷¹⁹ se je Udè v zvezi z Möderndorferjevim bivanjem v zaporu še enkrat oglasil. To pot v *Napreju*, kjer je ponovil, da v času, ko je bil Möderndorfer še v zaporu, v *Tovarišu* ni bral »pogumne in verne besede. (...) To čakanje na sodno odločbo sem hotel ravno žigosati. Upiralo se mi je, da bi bila vera v poštenost M., zavisna od tega, kaj da poreče sodišče.«⁷²⁰

Udetova kritika *Učiteljskega tovariša* je bila upravičena, saj se le-ta v času, ko je bil Möderndorfer v zaporu, ni postavil zanj. Če stanovsko politično glasilo ni našlo jasne in odločne besede v njegovo podporo, pa so jo ob Möderndorferjevi vrnitvi iz zapora izrekli mežiški delavci. Ko je 10. julija 1927 prišel domov, so mu priredili sijajen sprejem. »Sodruzi so šli z okrašenim vozom ponj na Prevalje in na še enem vozu so se mu peljali sodruzi nasproti. Najlepše pa je bilo to, ko pridržita ta dva z rdečimi šopki obdana vozova iz Prevalj in na enem teh voz je sedel s.[odrug] Möderndorfer s svojo s.[odružico] ženo. Pred gostilno Troha je bilo zbrano prav lepo število sodrugov, sodružic in somišljenikov ter deklice s šopki pripravljene in belo oblečene. Nato je s. Lamprecht v imenu vseh sodrugov in somišljenikov pozdravil s sledečim pozdravom:

»V imenu vseh sodrugov te najpristrčnejše pozdravljam v upanju, da si se povrnil zopet med nas kot boritelj za pravico. In zato se vzbuja v nas novo veselje, veselje zato, ker res vidimo v tebi človeka, ki se v resnici bori za delavske pravice in za boljšo bodočnost celokupnega delavstva. Zdaj prav jasno vidite, česa se kapital boji: poštenega in pravičnega dela našega sodruga! In vemo, da mu s tem prepričanja v zmago proletariata ne morejo vzeti.

717 Mišljen je lik učitelja v Cankarjevi drami *Hlapci*.

718 Udè, Möderndorfer, voditelj mežiških rudarjev, str. 236.

719 *Učiteljski tovariš*, 21. 7. 1927, Splošne vesti: drzna trditvev, str. 4.

720 *Naprej*, 23. 7. 1927, Razno: Lojze Udè, »Učiteljski tovariš«, str. 3.

In zato ti kličem, sodrug: Ti si skala in na to skalo pravičnosti hočemo zidati našo bodočnost. Še enkrat ti kličem: Naprej po začrtani poti, naprej po poti poštenosti in pravičnosti do zmage proletariata in mi bomo korakali s tabo. Še živimo! Ne bodo nas zlomili! Živel!«⁷²¹

»Eden, ki je vse videl in slišal«, kot se je podpisal avtor poročila o Möderndorferjevi vrnitvi v Mežico, je svoj prispevek končal s klicem: »Dobili smo pa le našega ‚Boga in Kralja‘ nazaj, kakor ga ti (katoliški – op. J. P.) nasprotniki imenujejo in pa še celo taki, ki so ga že sami večkrat rabili!«⁷²²

Dobre tri mesece po Möderndorferjevi izpustitvi iz zapora se je na njegovo stran postavil tudi *Učiteljski tovariš*. »Treba bi bilo Cankarjevega biča,« je zapisal, »da bi dovolj izbičal, kar se je zgodilo minulo pomlad. Našega tovariša Möderndorferja so takrat zaprli in ž njim so zaprli vse člane šolskega sveta v Mežici. Strašna ‚poneverjanja‘ so jim naprtili na vest, vse slovensko časopisje od desne pa do leve je pisalo tedaj o krivcih, ki so se baje zapletli v milijonske ‚defraudacije‘ (poneverbe, zlasti državnega denarja – op. J. P.).

Če je koga bridko zadela vest, ki jo je vse slovensko časopisje objavljalo kakor bi bilo mastno plačano za to, je zadela učiteljstvo«, je nadaljeval *Tovariš*. »In kako bi ga tudi ne zadela! V naših vrstah je tedaj stal *Möderndorfer* kot eden prvih javnih delavcev. Ni delal zase, kot delajo često slovenski ‚javni delavci‘, delal je za tistega našega človeka, ki si v potu obraza služi svoj grenki kruh pod skalovjem Pece, v strupenem ozračju svinčenih rudnikov. Ni delal za svojo stradajočo, bolešno rodbino, delal je za otroke onih slovenskih rudarjev, ki puščajo svoje krvave srage v globokih, nezdravih rovih pod zemljo. Če bi ne bil *Möderndorfer* ničesar drugega storil kot to, da je oskrbel otrokom mežiških rudarjev zdravo, solnčno šolsko stavbo, v kateri se nadihajo svežega zraka, ki ga njih starši nimajo v zemeljskih rovih in tudi ne v tesnih bolezenskih miazmov (kužnin – op. J. P.) prenasičenih,

721 *Naprej*, 16. 7. 1927, Mežičani s. Möderndorferju ob vrnitvi iz zapora, str. 3.

722 Prav tam.

bednih domovih, če bi ne bil ničesar drugega storil, je to vredno neomejenega priznanja vse slovenske javnosti, vseh onih, ki čutijo slovensko, ki vsaj nekoliko še čutijo človeško.« To priznanje je ob tej priložnosti *Učiteljski tovariš* Möderndorferju dal in skesano pripisal, da je bilo slovensko učiteljstvo v času, ko je bil v zaporu, »dovolj naivno, da je vzdvomilo o *Möderndorferju*, dovolj naivno, da ni videlo v razvoju stvari odurne igre«. – »Kakor je bila kleveta velika in senzacionalna, tako se je krivda *Möderndorferja* in njegovih sodelavcev raztopila na prvem solncu. Izpustiti so morali tedaj nedolžne člane krajevnega šolskega sveta mežiškega, izpustiti so morali (...) *Möderndorferja* samega.« Vsemu učiteljstvu je v zadoščenje, da se je vrnil njegov vrli, neustrašni bojevnik neomadeževan iz ječe. »Ponosni smo, da imamo v svojih vrstah moža, ki je moral doživeti to grenko preizkušnjo«, se je po razpletu mežiške afere na Möderndorferja skliceval *Učiteljski tovariš* in ne najbolj prepričljivo končal: »Svoj vzrok smo imeli, da nismo iznesli teh besed javnosti že prej. Danes, ko [se] po volilni borbi (mišljene so volitve v Narodno skupščino 11. septembra 1927 – op. J. P.) lahko treznejše presoja, naj si [vsak] izpraša svojo vest ...«⁷²³

IV.

Ob socialnem, gospodarskem, kulturnem in političnem delu ter uspehih in težavah, ki jih je pri tem doživel, je Möderndorfer sodeloval tudi pri oblikovanju tedaj najbolj udarnih politično programskih stališč delavskega razreda v Sloveniji. Kot nosilec kandidatne liste SSJ, JSDS in komunistov za dravograjski in slovenjegraški okraj je v volilnem razglasu za oblastne volitve svoje ime povezal z zahtevo za samoodločbo slovenskega naroda in samostojen državnopravni položaj Slovenije v jugoslovanski skupnosti (to zahtevo je oblikoval Lovro Kuhar), omejitvev brezposelnosti, rešitev stanovanjskega vprašanja, uveljavitev

---

⁷²³ *Učiteljski tovariš*, 12. 10. 1927, Splošne vesti: v obrambo časti, str. 2–3.

zakona o zaščiti industrijskih in poljedelskih delavcev ter njihovega bolniškega in starostnega zavarovanja, izvedbo agrarne reforme, pospešitev zadružništva, sodelovanje ljudstva pri usmerjanju šolstva in uvedbo progresivnega davka. Razglas je poudaril, da je Möderndorfer »znani voditelj mežiških rudarjev, ki ga preganjajo in premeščajo zaradi njegovega boja za ljudske pravice«. ⁷²⁴ Na to je opozoril tudi volilni razglas JSDS in komunistov za mariborsko in celjsko okrožje na volitvah v Narodno skupščino. Razglas, ki so ga ponatisnili iz *Napreja*, se je posebej ustavil ob ravnanju angleškega kapitala. Po njegovi zahtevi je bil »premeščen ljudski učitelj v Mežici, čeprav mu je prosvetno ministrstvo samo moralo priznati, da je vršil prosvetno delo v Mežici s polnim uspehom. Ta učitelj (Möderndorfer) je namreč s pomočjo cele občine priboril svojemu kraju moderno ljudsko in meščansko šolo ter vodovod. Angležem pa ni bil všeč, ker je odkril velike dobičke angleških kapitalistov.« Razglas je zato nastopil proti vmešavanju tujega kapitala v notranje zadeve Jugoslavije, poudaril pa je še pravico slovenskega naroda do samoodločbe in federativnega državnopravnega položaja, zahteval izvedbo agrarne reforme, davčno enakopravnost v državi, pobijanje korupcije, spoštovanje temeljnih človekovih pravic in svoboščin in žensko volilno pravico. Protestiral je tudi proti zakonu o zaščiti države in razpustu občinskih svetov v Mežici, Ljubljani, Trbovljah in Zagorju. ⁷²⁵

V času volilne kampanje za volitve v Narodno skupščino je Möderndorfer v drugi polovici avgusta in v začetku septembra 1927 nastopil tudi na več predvolilnih shodih (v Studencih pri Mariboru, v Mariboru, Rušah, Hrastniku in v Trbovljah). ⁷²⁶ Shod v Rušah so nasprotniki iz socialističnega tabora

---

724 SI AS 1548, t. e. 1, volitve 1921–1940, Volilcem d/s okrajaj!. Prim. tudi razglas Volilcil. Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja*, 1, str. 282.

725 SI AS 1548, t. e. 1, volitve 1921–1940, Manifest. *Naprej*, 20. 8. 1927, Manifest Jugoslovanske socialno demokratične stranke in Kmečko-delavske zveze ob volitvah v narodno skupščino 11. septembra 1927, str. 1–2.

726 *Enotnost*, 19. 8. 1927, Volilni shod DKRB, str. 3–4; 2. 9. 1927, Delavci in kmetje za DKRB, str. 2; 9. 9. 1927, 40 uspehli shodov DKRB, str. 1. SI AS 1477, Möderndorfer, 1927, Vr. IX 887/27.

(SSJ) razbili, Möderndorfer pa je ob razgrajanju motilcev izjavil, »da se mu kaj takega še ni nikdar pripetilo, čeprav so mu klerikalci na primer pripeljali v parih 40 Marijinih devic, da so delale zgago in tudi jezik kazale«. ⁷²⁷ V svojih predvolilnih nastopih je obravnaval vrsto vprašanj. Na shodu v Trbovljah 20. avgusta 1927 je zagovarjal narodno samoodločbo in republikansko vladavino, zaradi česar je vladni komisar, ki je shodu prisostvoval, zahteval, naj republike ne omenja več, sicer ga bo razpustil. ⁷²⁸ Na predvolilnem shodu 28. avgusta 1927 v Gambriusovi dvorani v Mariboru pa je poudaril, da se mora delavstvo boriti proti SLS, »proti verski stranki, ker vsaka podpira tron, ljudstvo se pa pusti izkoriščati«. O liberalcih je dejal, »da del.[avski] pokret prizna liberalni stranki, da je bila njegova predhodnica, ker ima prav liberalizem iste težnje kakor jih zastopa proletarijat. Liberalizem pa se je izcimil kot kapitalizem«. Za delavstvo naj bo kažipot Marksov Komunistični manifest. Zahteva naj republiko, to je vlado ljudstva in ljudsko samoupravo. Glede nacionalne problematike je izjavil, da se slovensko delavstvo ne bori proti srbskemu, temveč proti srbskemu kapitalu, ki izkorišča slovenski proletarijat. Glavni poudarek pa naj velja njegovemu boju proti militarizmu in zahtevi po vzpostavitvi medsebojnih odnosov med Jugoslavijo in sovjetsko Rusijo, čeprav se pod vodstvom angleških imperialistov vse kapitalistične države pripravljajo na vojno proti njej. ⁷²⁹

Zahteve, ki jih je zagovarjal v obeh volilnih razglasih leta 1927, je Möderndorfer kasneje še poglobil. V resoluciji, ki so jo sprejeli na velikem javnem shodu 11. novembra 1928 v Mežici, jim je dodal zahteve po uvedbi zakona o splošnem socialnem zavarovanju za vse delavce in revne kmete, za vrnitev lastnine Bratovske skladnice, odtujene ob prevratu, za politično in strokovno svobodo delavnega ljudstva, ki jo preprečuje zakon o zaščiti države, za ukinitve občinskega komisariata v Mežici in

---

727 *Naprej*, 3. 9. 1927, Razno: samo shod v Rušah, str. 3.

728 SI AS 1517, 1927, Trbovlje, 20. 8. 1927.

729 SI AS 1477, Möderndorfer, 1927, Vr. IX 887/27.

za razpis občinskih volitev ter za prenehanje zaščite angleškega velekapitala pred domačim delovnim ljudstvom. Ob tem je že poudarjeno zahtevo po agrarni reformi poglobil s poudarkom, da je na njeni podlagi potrebno zagotoviti razdolžitev malih kmetov. Resolucija se je na koncu zavzela za vzpostavitev samostojne Slovenije z lastno zakonodajo pod vlado delavcev in kmetov.⁷³⁰

Stališča, za katera se je Möderndorfer zavzemal v obeh volilnih razglasih in mežiški resoluciji, so izražala bistvo njegove idejnopolitične in socialnogospodarske drže. Zavezanost socialni in nacionalni emancipaciji slovenskega človeka iz dvajsetih let ga je nato spremljala ves čas njegovega kasnejšega političnega delovanja. Po letih 1927–1929, ki jih je preživel kot zavarovalniški agent (bil je zastopnik beograjske zavarovalnice Jugoslavija⁷³¹) in občinski poslanec, se je po vrnitvi v učiteljski poklic leta 1929 (od tedaj je služboval kot učitelj v Št. Juriju pod Kumom) nadaljevala v okviru komunističnega gibanja. Njegovi pripadniki so že pred tem o Möderndorferju naklonjeno pisali, opozarjali pa so ga, naj se opredeli v vprašanju skupnega sodelovanja JSDS in komunistov na komunistični podlagi.⁷³² Möderndorfer ga je rešil z vstopom v komunistično stranko, v katero ga je še v Mežici leta 1929 sprejel Lovro Kuhar; v tem času ga je poveljstvo jugoslovanskega orožništva že prištevalo k duhovnim vodjem komunistov na tem območju.⁷³³ Möderndorfer se je leto dni kasneje s komunistično organizacijo povezal v trboveljski celici. Sredi tridesetih let so ga prestavili na finančni oddelek banske uprave v Ljubljani, kjer s komunistično stranko ni bil povezan. V njeno delo se je prek Edvarda Kardelja in Franca Leskoška znova vključil leta 1941.⁷³⁴

730 *Enotnost*, 16. 11. 1928, Delavstvo prevzelo shod KDK v mežiški dolini, str. 1.

731 *Učiteljski tovariš*, 21. 7. 1927, Splošne vesti: Vinko Möderndorfer, Tovarišem!, str. 4.

732 *Enotnost*, 20. 1. 1927, Dopisnik, Iz Trbovelj, str. 4; 16. 9. 1927, Delavsko-kmečki dopisi: Mežica, str. 3; 16. 3. 1928, Za konsolidacijo delavskega gibanja, str. 2; 4. 5. 1928, Za zblizanje in za skupen boj dekalistov in socialdemokratov, str. 2.

733 Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja*, 1, str. 379–380.

734 SI AS 1589/IV, t. e. 4531, Obrazec vprašalne pole za člane Komunistične Partije, str. [1], [2].

Möderndorferjevo socialnopolitično in teoretičnopublicistično delo je v zgodovini slovenskega delavskega gibanja in politike med svetovnima vojnama pustilo prepoznaven pečat. Bil je vidna in pomembna osebnost slovenskih dvajsetih let, ki jih je označil s svojo izjemno energijo, široko dejavnostjo, značajsko doslednostjo in idejno ter politično vztrajnostjo. Z vso svojo bitjo je bil predan narodnemu, družbenemu in političnemu prepričanju, v katero je verjel in zanj marsikaj žrtvoval, sadove njegove požrtvovalnosti pa lahko uživa še današnji rod.

DRAGOTIN LONČAR

Slovenecem je sedaj »zgodovina odredila nalogo, da pokažejo, ali so zmožni največje človeške umetnosti: *vladati sami sebe*«. ⁷³⁵ Ta misel, s katero je humanitetnemu idealu zavezani slovenski razumnik, politik in zgodovinar Dragotin Lončar (1876–1954) leta 1921 sklenil svoje znano delo *Politično življenje Slovencev*, ⁷³⁶ je vsekakor predstavljala vsebinsko stičišče, v katerem so se med obema vojnama združevale vse temeljne prvine njegove idejne, socialne ter narodnopolitične misli in dela. »Vladati sami sebe« je namreč za časa prve jugoslovanske države pomenilo v njej doseči slovensko narodno emancipacijo ter politično, gospodarsko in državnopravno uveljavitev. Enako pa je v tedanjem obdobju izrazitega političnega zmagoslavja ideologij in ostrih nasprotij med njimi omenjena zgodovinska naloga seveda terjala tudi opredelitev v vprašanju, po kakšnem idejnem, družbenem in političnem vodilu naj si Slovenci uredijo svojo nacionalno življenje. Lončarjev prispevek v odgovorih na ta vprašanja ima velik pomen, saj se je vseskozi zavzemal za izvorni slovenski družbeni program, terjal ideološko razbremenitev in dosledno vztrajal pri zahtevah po enakopravnem in

⁷³⁵ Dosedanja objava Perovšek, Lončarjevi narodni in idejnopolitični pogledi, str. 42–54.

⁷³⁶ Lončar, *Politično življenje Slovencev*, str. 129.

samostojnem položaju slovenskega naroda v federativno urejeni jugoslovanski državi.

Lončar, eden izmed najvidnejših predstavnikov t. i. socialistične omladine, ki se je leta 1917 nasproti uradnemu stališču JSDS o ohranitvi avstro-ogrske monarhije postavila na stran Majniške deklaracije ter se opredelila za dejavno udeležbo v jugoslovanskem gibanju in za federativno jugoslovansko državo,⁷³⁷ je že v letih 1918–1923 oblikoval svoje poglede na vsa bistvena vprašanja, ki so zaznamovala slovenske družbene in narodnopolitične razmere v celotnem obdobju od jugoslovanske združitve do konca prve Jugoslavije. Ta vprašanja so bila zanj »slovenstvo, *jugoslovanstvo in socializem*«. ⁷³⁸ V vseh teh vprašanjih so bili njegovi pogledi povsem nedvoumni. V vprašanju slovenstva je kot odločen branilec obstoja slovenskega naroda kot posebne »individualnosti s samolastnim kulturnim, gospodarskim in političnim življenjem«⁷³⁹ poudarjal, da predstavlja slovenska nacionalna pripadnost življenjsko dejstvo, »ki ga ne moremo mehanično žrtvovati brez škode za sedanjost in bodočo kulturo v duševnem in gospodarskem oziru«. ⁷⁴⁰ Zato je nasprotoval tedaj zelo razširjenim jugoslovanskim unitarističnim nacionalnim zamislim o stapljanju Slovencev, Hrvatov in Srbov v en, jugoslovanski narod in ob tem opozarjal, da ni mogoče »brez nasilja zabrisati vseh kulturno-gospodarskih razlik in posebnosti, kakor sta jih ustvarili naroda in zgodovina«. ⁷⁴¹ Strinjanje

---

737 Gestrin in Melik, *Slovenska zgodovina*, str. 334. Lončar, *Politika in zgodovina*, str. 43–44. O tem gl. tudi Kermauner, Albin Prepeluh–Abditus, str. 457–460. Zwitter, Dragotin Lončar, str. 183. Pleterski, *Prva odločitev*, str. 198–199. Zečević, *Na zgodovinski prelomnici*, str. 66–67. Vodopivec, Avtonomistična misel Albina Prepeluha, str. 201. Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, str. 185–186.

738 Lončar, Kaj in kako?, str. 77.

739 Lončar, Slovenski proletariat in jugoslovansko vprašanje, str. 14. O tem gl. tudi Lončar, *Politika in zgodovina*, str. 51. – Lončar je celovito gledal na vprašanje slovenstva, saj je opozarjal, da »naša narodna revolucija še ni izvršena popolnoma, dokler nista združena z nami Korotan in Primorje. Ne more nam biti vse eno, ako bi bila ta dva dela naše domovine izven naše kulturne sfere, ki je že sama po sebi majhna, ker sta ravno Korotan in Primorje izhodišči naše zgodovine: eno v preteklosti, drugo v bodočnosti!« – Lončar, Kaj in kako?, str. 77–78.

740 Prav tam, str. 77.

741 Lončar, *Politika in zgodovina*, str. 46.

z jugoslovanskim integralističnim nacionalnim konceptom je imel za hudo zablodo in v tej zvezi je neposredno pred uvedbo kraljeve diktature leta 1929 zameril jugoslovenarsko usmerjenim intelektualcem, da so »hoteli ob nastanku Jugoslavije prezreti ves dosedanji razvoj in preskočiti vse realnosti: gospodarske, upravne in duševne, ki so doslej obvladovale Srbe, Hrvate in Slovence«. ⁷⁴² Jugoslovanstvo oziroma južno slovanstvo (v katero je vključeval tudi Bolgare) ⁷⁴³ je za Lončarja predstavljalo zgolj zemljepisno politični pojem. ⁷⁴⁴ Le-tega nikakor ni razumel »v smislu srbstva, ampak kot sintezo vseh štirih narodnih skupin: Slovencev, Hrvatov, Srbov in Bolgarov«. Politična oblika te sinteze bi morala biti »federacija, v kateri uživa vsak del svojo avtonomijo«. ⁷⁴⁵ Lončar je zato nasprotoval Vidovdanski ustavi, sprejeti 28. junija 1921, s katero sta bila v Kraljevini SHS uzakonjena jugoslovanski narodni unitarizem in državni centralizem. ⁷⁴⁶ Opozarjal je, da so ustavo sprejeli proti volji večine slovenskega in hrvaškega naroda, ⁷⁴⁷ in zahteval njeno revizijo »v smislu avtonomne Slovenije v federaciji s Hrvati in Srbi!« ⁷⁴⁸ Pri tem pa je svaril pred »skrajnim federalizmom treh narodnih držav, ki ni možen, dokler je sporno med Hrvati in Srbi ozemlje v Bosni in Hercegovini«. ⁷⁴⁹ Prav tako ni zaostroval vprašanja oblike vladavine, to je vprašanja monarhije ali republike, ker je menil, da pač »Slovenci in Hrvati ne moremo narekovati Srbom republikanstva, dokler se sami v večini primerov ne izrečejo zanj,

---

742 Lončar, Stjepan Radić, str. 29.

743 O vključevanju Bolgarov v različna Lončarjeva razmišljanja o nacionalnih, političnih in državnih vprašanjih, ki so zadevala Južne Slované, gl. Lončar, *Politika in zgodovina*, str. 59, 66, 73, 74, 80, 154. O pogledih slovenske politike na Bolgare v času med svetovnimi vojnama gl. Perovšek, *Slovenci in slovanski svet*, str. 43–57.

744 Lončar, *Politika in zgodovina*, str. 80.

745 Lončar, *Srbska kritika slovenske politike*, str. 195.

746 O ustavnopravni uzakonitvi jugoslovanskega narodnega unitarizma ter državnega centralizma v Kraljevini SHS gl. Perovšek, *Unitaristični in centralistični značaj Vidovdanske ustave*, str. 17–26.

747 Lončar, *Politika in zgodovina*, str. 66, 72.

748 Prav tam, str. 72. – Zahtevo po avtonomni Sloveniji v zvezi s Hrvati in Srbi je Lončar ponovil tudi v članku *Srbi in Slovenci*, ki ga je objavil *Avtonomist*, 12. 5. 1923, str. 1.

749 Lončar, *Politika in zgodovina*, str. 60.

dasi vede zgodovinski razvoj do te državne oblike«. ⁷⁵⁰ Opozorimo lahko tudi na njegovo siceršnje gledanje na medsebojno razmerje med Slovenci in Srbi. Lončar, ki je znano sintagmo »Srbe na vrbe« imel za »peklensko odo«, ⁷⁵¹ je opozarjal, da sta si bili metodi slovenstva in srbstva različni, ker sta izhajali »iz različnega zgodovinskega razvoja in različne duševnosti: Srb je hotel priti s svobodo do kulture, a Slovenec narobe s kulturo do svobode; tam je bilo izhodišče meč, pri nas pero«. ⁷⁵² Zavračal je tudi očitke o slovenski ‚avstrijanščini‘, ki so bili zanj enostranski, ker »si nismo edino sami odločali svoje zemljepisne lege in zgodovinskega razvoja, kakor tudi Srbi niso edino sami krivi, da niso mogli ostati nedotaknjeni od turškega gospodstva«. ⁷⁵³

Znano je, da so Lončarjevi pogledi na nacionalno vprašanje, katere je delil z drugima vodilnima predstavnikoma avtonomistične skupine, ki se je v letih 1918–1920 oblikovala znotraj socialistične omladine – Albinom Prepeluhom–Abditusom in Franom Erjavcem –, privedli do njihovega razhoda z unitaristično in centralistično usmerjeno JSDS. ⁷⁵⁴ Iz JSDS izdvojena avtonomistična skupina, v okviru katere se je porodila tudi znamenita Avtonomistična izjava slovenskih kulturnih delavcev iz februarja 1921 ⁷⁵⁵ – besedilo Izjave je oblikoval Lončar ⁷⁵⁶ –, je aprila 1921 pričela izdajati svoje glasilo *Avtonomist*. Svoje poslanstvo je opredelila kot boj »za avtonomijo Slovenije, za njeno enotnost in nedeljivost, ter za samoupravo ljudstva«. ⁷⁵⁷

750 Prav tam, str. 59.

751 Prav tam, str. 108.

752 Lončar, *Srbska kritika slovenske politike*, str. 95.

753 *Avtonomist*, 12. 5. 1923, Drag. (otin) Lončar, Srbi in Slovenci, str. 1.

754 O tem gl. podrobneje, Kermauner, Albin Prepeluh–Abditus, str. 479–481, 509–510, 531–534. Zwitter, Dragotin Lončar, str. 183–184. Vodopivec, Avtonomistična misel Albina Prepeluha, str. 201–203.

755 Gl. Izjava, str. 25–26. Podrobneje o Avtonomistični izjavi slovenskih kulturnih delavcev gl. Kermauner, Albin Prepeluh–Abditus, 531–532. Erjavec, Avtonomistična izjava, str. 20–30. Mikuž, *Slovenci v stari Jugoslaviji*, str. 200–201. Zečević, *Slovenska ljudska stranka*, str. 362–363. Zečević, *Na zgodovinski prelomnici*, str. 113. Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, str. 226–229, 257.

756 O tem gl. *Slovenija*, 13. 11. 1936, Opazovalec: šestdesetletnica predsednika »Slovenske matice«, str. 3. Zwitter, Dragotin Lončar, str. 184. Erjavec, Avtonomistična izjava, str. 20–21.

757 *Avtonomist*, 11. 4. 1921, A. (lbin) Prepeluh, Kaj hočemo in kdo smo?, str. 1.

Prepeluh-Lončarjeva avtonomistična skupina si je že sredi oktobra 1922 privzela politično obliko in se povezala v Združenje slovenskih avtonomistov,⁷⁵⁸ le-to pa se je oktobra 1924 pretvorilo v federalistično usmerjeno Slovensko republikansko stranko kmetov in delavcev (SRSKD).⁷⁵⁹ Nadaljnji organizacijskopolični razvoj stranke je znan, zato naj samo na kratko spomnimo na politične povezave, v katere so do konca vidovdanskega parlamentarizma vstopili Prepeluh-Lončarjevi avtonomisti. SRSKD (njen načelnik je bil Prepeluh, tajnik pa Lončar) se je 20. junija 1925 najprej povezala s Pucljevo Samostojno kmetijsko stranko v Zvezo slovenskega kmetskega ljudstva,⁷⁶⁰ 2. maja 1926 pa se je s SKS združila v novo, prav tako federalistično usmerjeno Slovensko kmetsko stranko.⁷⁶¹ V vsem tem času je Lončar zagovarjal slovensko avtonomistično stališče, pri katerem je vztrajal tudi po uvedbi kraljeve diktature, to je v obdobju tridesetih let.

Vzporedno s poudarjanjem svojih avtonomističnih stališč v nacionalnem vprašanju je Lončar že v prvih letih po nastanku jugoslovanske države zelo jasno opredelil tudi svoje gledanje tako na socialno kakor tudi na posamezna – tedaj in kasneje – zelo bistvena idejnopolična vprašanja. Opozarjal je, da »demokracija vsebuje svobodo za vse, ali je pa sploh ni«, in k temu pristavljaj – če v jugoslovanski državi »pogreša slovenski narod v svoji večini politične demokracije, zahtevajo na drugi strani njegovi široki sloji hkrati tudi demokracije v socialnem oziru«. Vzpostavitev demokracije za Lončarja ni pomenila le boja zanjo

---

758 *Avtonomist* je kot glasilo Združenja slovenskih avtonomistov izhajal od 14. 10. 1922 dalje. (*Avtonomist*, 14. 10. 1922, str. 1.)

759 *Avtonomist*, 24. 10. 1924, Dve zgodovinsko pomembni pol. konferenci, str. 1. – O narodnopolitičnih pogledih SRSKD in njenem federativnem državnopravnem programu gl. podrobneje Perovšek, Prepeluhove ustavno-politične koncepcije, str. 83–86. Perovšek, Albin Prepeluh in SRSKD, str. 194–198.

760 *Kmetijski list*, 24. 6. 1925, Vsemu slovenskemu narodu, zlasti vsemu kmetskemu ljudstvu!, str. 1.

761 *Kmetski list*, 5. 5. 1926, Slovenska Kmetska stranka, str. 1–3. O ustanovitvi Slovenske kmetske stranke gl. tudi Mikuž, *Razvoj slovenskih političnih strank*, str. 131. Mikuž, *Slovenci v stari Jugoslaviji*, str. 315. Zwitter, Dragotin Lončar, str. 184. Zečević, *Na zgodovinski prelomnici*, str. 96, 103. – O narodnopolitičnih konceptih Zveze slovenskega kmetskega ljudstva in federalističnih konceptih Slovenske kmetske stranke v letih 1926–1928 gl. Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, str. 222–230.

v političnem, temveč tudi v socialnem pogledu.⁷⁶² Prepričan je bil, da je udejanjenje socialne pravičnosti »aktualna zahteva sedanosti, ki ne dopušča odlašanja. V boju med delom in kapitalom nastopamo proti zaslužnjenju dela po kapitalu, a pri tem poudarjamo socialno smotrnost, da se ne vezemo a priori na nobeno stališče, ki ne bi bilo utemeljeno v domačih pridobitnih razmerah; zakaj slovenski in južnoslovanski socializem se morata organsko razvijati iz svojih tal.«⁷⁶³ Lončar se je zavzemal za socialistični družbenogospodarski sistem,⁷⁶⁴ ki naj se ne bi dosegel z »neukimi, nediscipliniranimi, brezlikimi (amorfnimi) masami«, temveč bi utemeljeval »kar najpopolnejšo osebnost«.⁷⁶⁵ Nasprotoval je razumevanju socializma, »ki bi temeljilo na golem materializmu, kjer bi bila izključena svobodna volja, t. j. osebna odgovornost, ki je podlaga individualni in socialni morali«.⁷⁶⁶ Enako je tudi sodil, da se socializma ne more uniformirati in ga »kratko in malo po enem kopitu določevati za vse čase in kraje«.⁷⁶⁷ Na socializem je gledal kot na načelno vprašanje gospodarske ureditve družbe in opozarjal, da so »njegove oblike nastopanja odvisne od značaja zemlje in ljudi, ki jim narodnost, verstvo ali modroslovje dajejo svoj pečat«.⁷⁶⁸ V tem smislu je ocenjeval tudi komunizem, ki je v političnem pogledu zanj pomenil »politično smer in metodo boja v dosego socializma po ruskem vzoru«.⁷⁶⁹ Posnemanje te metode in enostranske

---

762 *Avtonomist*, 11. 4. 1921, Drag.(otin) Lončar, Za socialno in politično demokracijo slovenskega ljudstva, str. 1–2.

763 Lončar, *Politika in zgodovina*, str. 66–67. Podobne poglede je Lončar zagovarjal tudi v prvem nadaljevanju svojega članka Kaj hočemo?, ki ga je objavil *Avtonomist*, 15. 7. 1922, str. 1.

764 Lončar, *Politika in zgodovina*, str. 41, 82, 84, 86–87, 90, 95, 96.

765 Lončar, Slovenski proletariat in jugoslovansko vprašanje, str. 15.

766 Lončar, Kaj in kako?, str. 79.

767 Lončar, *Politika in zgodovina*, str. 84.

768 Lončar, Kaj in kako?, str. 79.

769 Lončar, *Politika in zgodovina*, str. 90. – O družbenogospodarski vsebini komunizma je Lončar sodil naslednje: »Ako naj pomenja komunizem absolutno gospodarsko enakost v proizvajanju in razdeljevanju dobrin, potem je to nezmožnost, ker ljudje niso bili, niso in ne bodo absolutno enaki nikdar niti telesno niti duševno. Ako naj znači komunizem razdeljevanje dobrin po potrebi, bo to zopet neenakost, ker imajo različni ljudje različne potrebe in vlada sebičnost med njimi.« – Prav tam, str. 89–90.

misli o proletarski diktaturi je odklanjal.⁷⁷⁰ Menil je, da se socialistična družbenogospodarska preureditev »ne more zgoditi s kakšnim trenutnim preobratom, ampak z daljšim razvojem«. Podružbljenje proizvodjalnih sredstev brez potrebnih političnih in gospodarskih temeljev bi namreč privedlo »do uničevanja produkcije in brezglavega eksperimentiranja v rokah diktatorske centralne oblasti«. Socializem, izveden »s trenutnim preobratom v obliki diktature«, je zanj predstavljal le birokratsko uredbo, »ki bo ubijala vsako samostojnost, ker bo mehanično uniformirala človeško delo, človeške telesne in duševne zmožnosti, kar bi pomenjalo zastoj in nazadovanje«. ⁷⁷¹ Tudi ohranjanje socializma z nasiljem, ne pa z zavestjo ljudstva, je bilo zanj brez pomena, ⁷⁷² saj je bilo njegovo temeljno izhodišče, da mora socializem nastati organsko, »iz danih pogojev, a ob enem demokratično, kar znači, da pritegne k delu čim največ ljudskih sil«. ⁷⁷³ Socializem, to je prevlada dela nad kapitalom, s katero bi se kapitalistična zasebnopravna gospodarska organizacija pretvorila v javnopravno, ⁷⁷⁴ naj bi uveljavil načelo gospodarskega demokratizma, to je samouprave, na kateri bi slonela socialistična gospodarska politika. Ta bi morala »po gospodarsko-stanovskih skupinah samoupravno organizirati produktivno delo z izločitvijo parasitstva«, država pa naj bi bila »zaščitnica in izvrševalnica skupne volje delovnega ljudstva«. Lončar ob tem ni pozabil na izobraženstvo, ki naj bi opravljalo »duševne posle ... [in] ki postaja voditelj vse kulture in vsega gospodarstva«. ⁷⁷⁵

Podobno kot v vprašanju socializma, je Lončar odklanjal skrajnostno gledanje tudi v idejnih, političnih in filozofskih vprašanjih. Nastopal je zoper slovenski ideološkopolitični ekskluzivizem, po katerem je politični katoličan istovetil svojo stranko s katoličanstvom, vulgarni svobodomislec pa vse katoličanstvo ali

---

770 *Avtonomist*, 15. 7. 1922, Drag.(otin) Lončar), Kaj hočemo?, str. 1.

771 Lončar, *Politika in zgodovina*, str. 95, 96.

772 Prav tam, str. 90.

773 Prav tam, str. 96.

774 Lončar, Kaj in kako?, str. 79, 81.

775 *Avtonomist*, 15. 7. 1922, Drag.(otin) Lončar), Kaj hočemo?, str. 1.

celo vse krščanstvo s klerikalizmom.⁷⁷⁶ Opozarjal je, da »kakor je ‚politično‘ katoličanstvo negacija prave vernosti, tako sta tudi ‚politično‘ narodnjaštvo in ‚politična‘ socialnost negaciji pravega narodnega in socialnega čustva«. Zavzel se je za čisto versko, narodno in socialno misel ter obsojal brezobzirno gospostvo »posameznikov in skupin, ki si prisvajajo monopol na verstvo, narodnost in socialnost«.⁷⁷⁷ Tu lahko opozorimo na njegovo oceno marksizma, ki ga je kot gospodarsko teorijo, to je načelno kritiko zasebne lastnine proizvodnih sredstev in zahtevo po njihovi socializaciji, podpiral.⁷⁷⁸ Priznal je tudi, da »ima marxizem kot teorija zasluge za ekonomsko znanost«.⁷⁷⁹ Drugačno pa je bilo njegovo mnenje o marksistični filozofiji, ki je bila zanj

»enostranska, ker vso socialnost materializira, kakor bi bili prirodni zakoni eo ipso že tudi zakoni socialnega življenja, kakor bi bil zgodovinski razvoj nujen, t. j. od človeške volje neizpremenljiv, ker se določuje po vsemogočnih gospodarskih silah. To je temeljna zmeta marxistične filozofije, iz katere izhajajo vse druge, ker izključuje, ako hoče biti dosledna, zavestno, smotrno človeško hotenje in delovanje, dočim v resnici vlada zgodovinskemu razvoju vzajemnost med idealnimi in materialnimi faktorji: časih so eni, časih so drugi močnejši, eni so primarni, drugi sekundarni itd. Historični ali ekonomični materializem ima kot znanstvena metoda zaslugo, da je mnogo pripomogel k boljšemu spoznavaju socialnih pojavov; toda kot načelo je zmoten.«⁷⁸⁰

Tako kakor v dvajsetih je Lončar dosledno sledil svojim narodnim, socialnim in idejnopolitičnim načelom tudi v tridesetih letih. V tem času je enako odločno odklanjal jugoslovanski narodni unitarizem.⁷⁸¹ Poudaril je, da je »narodnost subjektivno

---

776 Lončar, *Politika in zgodovina*, str. 28.

777 Prav tam, str. 68, 69.

778 Prav tam, str. 91.

779 Lončar, *Kaj in kako?*, str. 80.

780 Prav tam.

781 *Slovenija*, 12. 8. 1932, Misli: Alfa (Dragotin Lončar), Slovensko vprašanje, str. 1; 14. 4. 1933, Alfa (Dragotin Lončar), Vstajenje, str. 1; 17. 11. 1933, Drag.(otin) Lončar, Moj odgovor, str. 2; 25. 1. 1935, Alfa (Dragotin Lončar), Slovenoborstvo – častno ime in npravna dolžnost, str. 1. *Slovenska zemlja*, 10. 9. 1936, Dragotin Lončar, Po svoji poti, str. 1.

doživljana, duhovno-kulturna prvina«,⁷⁸² ki se ji Slovenci ne bodo odrekli, »zakaj ubijalci samega sebe, narodni samomordilci nismo in ne bomo, ker bi bilo to nekaj brezumnega«. ⁷⁸³ Zahteval je jezikovnokulturno, gospodarsko ter politično enakopravnost Slovencev s Hrvati in Srbi in njihovo samovlado⁷⁸⁴ v okviru skupne države (vanjo je vključeval tudi Bolgare),⁷⁸⁵ »ki naj vsakemu delu zagotovi polno narodno življenje brez sile in zenačevanja«. ⁷⁸⁶ Odločujoči dejavnik, po katerem naj bi dosegli slovensko narodno svobodo, je slovenski mali človek – kmet, obrtnik, delavec.⁷⁸⁷ Lončar je poudarjal, da je potrebno vzgajati »delovno ljudstvo kot nosilca bodoče samostojnosti z jasno mislijo in dosledno voljo«, ⁷⁸⁸ ker »za večino delovnega ljudstva ni prave narodne svobode brez socialne«. ⁷⁸⁹ Zgodovinska nuja je vzpostaviti »narodno pravilno in socialno pravično urejeno državo«⁷⁹⁰ in zagotoviti družbeno svobodo delovnega ljudstva.⁷⁹¹ Opozarjal je še, da morajo biti »za nas vse (...) ruska revolucija, njeni vzroki, razplet in nasledki, resen opomin, da ne gre podcenjevati družbenega vprašanja«. ⁷⁹² Zavzemal se je za

782 *Prosveta*, 27. 6. 1935, Dragotin Lončar, Družboslovna osnova sodobne vzgoje, str. 71.

783 *Slovenija*, 12. 8. 1932, Misli: Alfa (Dragotin Lončar), Slovensko vprašanje, str. 1.

784 *Slovenija*, 19. 2. 1937, Klic malega naroda po življenju, str. 1; 14. 4. 1933, Alfa (Dragotin Lončar), Vstajenje, str. 1; 12. 5. 1933, – ar. (Dragotin Lončar), K vprašanju jugoslovenskega jezika, str. 1; 14. 12. 1934, A–a. (Dragotin Lončar), Slovensko načelo, str. 1. *Slovenska zemlja*, 15. 8. 1935, Lr. (Dragotin Lončar), Kaj hočemo?, str. 1; 29. 11. 1935, Lr. (Dragotin Lončar), Dvojna osnova, str. 1; 31. 1. 1936, Lr. (Dragotin Lončar), Vprašanje šolskih knjig in učil, str. 1–2; 15. 2. 1936, Lr. (Dragotin Lončar), Položaj malega naroda, str. 1; 15. 5. 1936, Lr. (Dragotin Lončar), Jasna beseda, str. 1; 15. 6. 1936, Lr. (Dragotin Lončar), Kam vodi Slovence politična pot?, str. 1; 22. 2. 1940, Dragotin Lončar, V Ljubljani dne 22. febr. 1940, str. 1. *Slovenska vas*, 1. 2. 1938, Dragotin Lončar, Južno slovanstvo, str. 1; 1. 5. 1938, Dragotin Lončar, Po treh letih, str. 1.

785 *Slovenija*, 14. 4. 1933, Alfa (Dragotin Lončar), Vstajenje, str. 1; 19. 2. 1937, Klic malega naroda po življenju, str. 1. *Slovenska vas*, 1. 2. 1938, Dragotin Lončar, Južno slovanstvo, str. 1; 1. 5. 1938, Dragotin Lončar, Po treh letih, str. 1.

786 *Slovenska vas*, 1. 2. 1938, Dragotin Lončar, Južno slovanstvo, str. 1. O takih Lončarjevih zahtevah gl. tudi *Slovenska zemlja*, 15. 8. 1935, Lr. (Dragotin Lončar), Kaj hočemo?, str. 1. *Slovenska vas*, 30. 11. 1937, Dragotin Lončar, Prvi december, str. 1.

787 *Slovenija*, 28. 12. 1934, Alfa (Dragotin Lončar), Nazaj h korenini!, str. 1.

788 *Slovenska zemlja*, 15. 5. 1936, Lr. (Dragotin Lončar), Jasna beseda, str. 1.

789 *Slovenija*, 28. 12. 1934, Alfa (Dragotin Lončar), Nazaj h korenini!, str. 1.

790 *Slovenija*, 25. 1. 1935, Alfa (Dragotin Lončar), Slovenoborstvo – častno ime in npravna dolžnost, str. 1.

791 *Slovenija*, 1. 6. 1934, Alfa (Dragotin Lončar), V pravilni politični šoli, str. 1.

792 Prav tam.

družbeno emancipacijo dela⁷⁹³ in nadomestitev meščanske države »s kmečko-delavsko ali ljudsko skupnostjo«. ⁷⁹⁴ Pri tem je izhajal iz poudarka, da »razrednega boja nista ustvarila kmet in delavec, ampak sta ga že našla«. ⁷⁹⁵ Slovenija je lahko zanju in za vse druge delovne stanovce »v resnici svobodna samo takrat, kadar postanejo sredstva za pridelovanje, izdelovanje, promet ter veliko denarstvo last tistih, ki sami obdelujejo zemljo ali njene pridelke predelujejo s svojo roko in svojim umom«. ⁷⁹⁶ Nastopila naj bi »vlada ljudstva, to je velike večine kmečkega, obrtniškega in delovnega sloja brez vmešavanja mogočnega bančnega, industrijskega in trgovskega kapitala«. ⁷⁹⁷ Ker za Lončarja lastnina ni bila »sveta in nedotakljiva«, je zagovarjal načelo, da je potrebno »vzeti (...) tam, kjer je preveč in dati tja, kjer je premalo«. ⁷⁹⁸ Noben lastnik ne bi »smel biti neomejen gospodar tvarnih dobrin, ampak samo oskrbnik zaupanega mu imetja«. In »edino demokracija ustreza temu načelu, da je vsakokratna vlada samo oskrbnica ali varuhinja skupnih dobrin, ki vrši svoj posel ob potrebnem nadzorstvu opozicije«. ⁷⁹⁹ Taka družbena presnova ne bi ustvarjala slepega izenačevanja, temveč sistem, ki bi premišljeno izločeval škodljivo posredništvo in zajedalstvo ter organiziral produktivne stanovce slovenskega naroda. ⁸⁰⁰

Lončar tako zamišljene družbene preosnove ni povezoval s komunizmom, katerega je – kot »takšen način življenja, da imajo vsi delovni ljudje enako pravico do gospodarskih užitkov po svojih potrebah« – odklanjal z utemeljitvijo, da »ne smemo nikdar pozabiti, da so potrebe ljudi bile in bodo različne kakor tudi okus«. ⁸⁰¹ Menil je, da je zelo težko napovedati, kdaj sploh

---

793 *Slovenija*, 8. 9. 1933, Alfa (Dragotin Lončar), Mlado izobraženstvo izšče izhoda, str. 1; 1. 6. 1934, Alfa (Dragotin Lončar), V pravilni politični šoli, str. 1.

794 *Slovenska zemlja*, 15. 8. 1935, Lr. (Dragotin Lončar), Kaj hočemo?, str. 1.

795 *Slovenska zemlja*, 5. 9. 1935, Lr. (Dragotin Lončar), Beseda o meščanstvu in slovenstvu, str. 1.

796 *Slovenska zemlja*, 15. 8. 1935, Lr. (Dragotin Lončar), Kaj hočemo?, str. 1.

797 *Slovenija*, 7. 12. 1934, A–a. (Dragotin Lončar), V čem se ločimo, str. 1.

798 *Neodvisnost*, 13. 2. 1937, Dragotin Lončar, Tri naše vodilne misli, str. 2.

799 *Slovenska zemlja*, 22. 2. 1940, Dragotin Lončar, V Ljubljani dne 22. febr. 1940, str. 1.

800 *Slovenija*, 7. 12. 1934, A–a. (Dragotin Lončar), V čem se ločimo, str. 1.

801 *Slovenska zemlja*, 29. 11. 1935, Lr. (Dragotin Lončar), Dvojna osnova, str. 1.

bo nastopila t. i. višja stopnja komunistične družbe, kakor si jo je predstavljal Karl Marx.⁸⁰² Zato je odklanjal gesla o komunistični nevarnosti in opozarjal, da se »marsikaj razglašča za komunizem, kar to ni. Namen je jasen« – želi se »iztrebiti ali vsaj zastrašiti vse tiste, ki so nezadovoljni z današnjim političnim in gospodarskim stanjem.«⁸⁰³

Tako kot je Lončar po eni strani kritično vrednotil poudarjanje nevarnosti komunizma, je po drugi strani enako kritično ocenjeval njegove temeljne filozofske prvine. Kritično je ocenjeval tudi družbeno prakso, ki se je kot komunistična izvajala v sovjetski državi. Kritiko enostranskega značaja zgodovinskega materializma je ponovil v tridesetih letih⁸⁰⁴ in obenem zelo jasno odklonil ruski boljševizem.⁸⁰⁵ Ta je bil zanj »plod družbenih razmer svoje vrste, ki so nastale v tem evropsko-azijskem svetu kot nasledek njegovega naravnega in zgodovinskega značaja.«⁸⁰⁶ Lončar je sicer razumel izvršeni nasilni preobrat oziroma revolucijo v Rusiji. »Rusija je bila v družbenem oziru zelo bolna, zato je prišla operacija, ki je rezala brez usmiljenja.«⁸⁰⁷ Sprijaznil pa se ni z boljševisistično metodo »stalnega strahovanja drugače mislečih sodržavljanov«. Opozarjal je, da »kdor ima res večino ljudstva za seboj, ta ne potrebuje golega nasilja, ker ga drži zadovoljstvo in s tem zaupanje prebivalstva.«⁸⁰⁸ Lončar, ki se je zelo prepoznavno zavzemal za duhovno, družbeno ter politično svobodo in demokracijo,⁸⁰⁹ je njuno glavno oviro videl v desničarskem fašizmu in levičarskem (sovjetskem) boljševizmu, ki ju je izenačeval.⁸¹⁰ Poudarjal je, da sta ustvarila avtoritarno državo, ki

802 *Slovenska zemlja*, 30. 7. 1936, Drag.(otin) Lončar, Kaj je s komunizmom?, str. 1.

803 *Slovenska zemlja*, 31. 3. 1936, Lr. (Dragotin Lončar), Kam plovemo?, str. 1. – Prim. tudi *Slovenska zemlja*, 30. 7. 1936, Drag.(otin) Lončar, Kaj je s komunizmom?, str. 1.

804 Lončar, Družboslovna osnova sodobne vzgoje, str. 70. *Slovenska zemlja*, 6. 8. 1936, Dragotin Lončar, Poglavlje o dejstvih, str. 1.

805 *Slovenska zemlja*, 31. 1. 1936, Lr. (Dragotin Lončar), V čem je razloček?, str. 3.

806 Lončar, Za duhovno in politično svobodo, str. 55.

807 *Slovenska vas*, 15. 4. 1938, Dragotin Lončar, V čem je bistvo našega gibanja, str. 1.

808 *Slovenska vas*, 1. 1. 1938, Dragotin Lončar, Za svobodo in resnico, str. 1.

809 *Slovenska zemlja*, 15. 2. 1936, Lr. (Dragotin Lončar), Položaj malega naroda, str. 1. *Slovenska vas*, 1. 1. 1938, Dragotin Lončar, Za svobodo in resnico, str. 1.

810 *Slovenija*, 1. 6. 1934, Alfa (Dragotin Lončar), V pravilni politični šoli, str. 1. Lončar, Za duhovno in politično svobodo, str. 55.

je predstavljala popolno nasprotje njegovemu demokratičnemu in civilizacijskemu idealu. V taki državi si ena stranka prisvoji »pravico, da vlada brez opozicije; njena moč ne sloni na dejanskem razmerju, ampak na sili. Ni parlamentarizma, marveč njegovo nasprotje: samovoljstvo. Za zgled nam služita nemški in italijanski fašizem, a tudi ruski boljševizem na drugi strani; saj je Lenin postavil pravilo, da mora organizirana manjšina vladati nad neorganizirano večino.«⁸¹¹ Podobno je opozarjal na družbeno bit fašizma, sistema, ki ga je enako odločno odklanjal kakor boljševizem.⁸¹² Fašizem je označil kot narodno in socialno sebičnost, ki hoče »narodne manjšine (...) nasilno prilagoditi svoji ‚naciji‘, ker mu je država vse, a socialno želi pobratiti kapital in delo, s čimer nasprotuje osvoboditvi delovnega ljudstva (...); to je stari kapitalizem v novi obliki, ki si zaradi omame nekuih ljudi nadeva socialistično krinko.«⁸¹³ Ocenjeval je, da »v splošnem gre danes (leta 1934 – op. J. P.) v srednji Evropi [za] boj za fašizem ali proti njemu; s stališča slovenstva ga je treba odklanjati *brezkompromisno v vsaki obliki*, ker naš razkosani, mali narod, ki preži nanj sever (Avstrija), zapad (Italija) in vzhod (Madžarska) more napredovati le v – *svobodi*.«⁸¹⁴

Lončarju njegova kritična ter izrazito samostojna idejna in politična drža tudi v tridesetih letih ni dovoljevala, da ne bi večkrat opozoril na usodnost slovenskih ideoloških delitev in »gonje' med slovenskimi strankami kmetovstva, meščanstva in delavstva«. S stališča slovenske narodne celote je bilo zanj tako stanje pogubno,⁸¹⁵ še posebej nesprejemljivo pa je bilo, naj bi bila »*narodov obstanek in napredek brezpogojno vezana na določeno cerkev ali vero*«. Zelo ga je motila misel, »kakor da sta katoličanstvo in slovenstvo eno in isto, pri čemer se pripadnost h katoliški cerkvi zamenjava s pripadnostjo k politični skupini

---

811 *Slovenska zemlja*, 15. 4. 1936, Lr. (Dragotin Lončar), Zlo rodi zlo, str. 1.

812 *Slovenska zemlja*, 15. 8. 1935, Lr. (Dragotin Lončar), Kaj hočemo?, str. 1; 29. 11. 1935, Lr. (Dragotin Lončar), Dvojna osnova, str. 1.

813 *Slovenija*, 28. 4. 1933, Alfa (Dragotin Lončar), Naš položaj, str. 1.

814 *Slovenija*, 14. 12. 1934, A–a. (Dragotin Lončar), Slovensko načelo, str. 1.

815 *Slovenija*, 21. 12. 1934, Alfa (Dragotin Lončar), Zgodovinska krivda Habsburžanov, str. 4.

njene duhovščine«. ⁸¹⁶ O vprašanju družbene vloge cerkvene organizacije in vere je imel jasno izoblikovano stališče, pri čemer je bil zagovornik »svobodnega duha in volje naroda, kar velja za vsakogar«. Njegovo načelo je bilo: »svobodna cerkev v svobodni državi, svobodna misel in svobodno delo v okviru skupnosti«. ⁸¹⁷ Zato se je zavzemal za ločitev cerkve in države, ⁸¹⁸ pri tem pa v dosledno demokratskem duhu opozarjal, da se »z državno silo – dostaviti moramo, da velja isto za cerkveno – (...) ne smeta človek in družina naganjati k ničemur, niti k dobremu, bodi to še tako koristno«. ⁸¹⁹

Lončar, ki je, kot je zapisal Fran Zwitter, sicer vedno bil »bolj profesor in moralni kritik kakor politik«, ⁸²⁰ je v tridesetih letih zelo tvorno spremljal politično dogajanje na Slovenskem. Večkrat se je vanj tudi dejavno vključeval. Od leta 1932 je sodeloval v slovenskem opozicijskem listu *Slovenija*, ki se je predstavljal kot »glasnik vseh stremeljenj, težečih k duhovni svobodi in pravi demokraciji«. ⁸²¹ Leta 1934 je oblikoval politično skupino, zbrano ob glasilu *Slovenska zemlja* (od leta 1937 je bila zbrana ob novem glasilu *Slovenska vas*), ki je terjala rešitev slovenskega narodnega vprašanja, ob hkratni družbeni emancipaciji kmeta in delavca. Lončarjeva skupina je v letih 1935–1937 najprej delovala v okviru opozicijskega kmečkodelavskega gibanja, ki je sodelovalo tudi v ljudskofrontnim gibanjem, kasneje pa je zelo poudarjeno podpirala kmečko gibanje dr. Vladka Mačka na Hrvaškem ter je v Sloveniji poizkušala izpeljati Mačku podoben,

---

816 *Slovenska zemlja*, 10. 9. 1936, Dragotin Lončar, Po svoji poti, str. 1.

817 *Slovenska zemlja*, 31. 1. 1936, Lr. (Dragotin Lončar), V čem je razloček?, str. 3.

818 Lončar, Družboslovna osnova sodobne vzgoje, str. 70. – Podobno je Lončar že leta 1919, ko je bil poslanec v Začasnem narodnem predstavnštvu (ZNP) Kraljestva SHS in eden od sedmih tajnikov njegovega predsedstva, ob glasovanju za zakonski načrt o ustanovitvi Univerze v Ljubljani izjavil, da glasuje za omenjeni načrt, »toda z načelno opazko o bogoslovnih fakultetah v obče, da namreč niso v pravi zvezi z moderno univerzo, ki nima konfesionalnega značaja«. Ne zato, »ker bi ne bilo tam znanstvenih disciplin ali priznanih znanstvenikov, marveč zato, ker spadajo znanstvene discipline glavno na modroslovno fakulteto, a drugo – ko teorija in praksa posameznih konfesij – pa v učilišče in vzgajališče dotične cerkve«. – *Stenografske beleške PNP*, 3, str. 221.

819 *Slovenija*, 10. 7. 1936, Josip Stritar, str. 3.

820 Zwitter, Dragotin Lončar, str. 185.

821 *Slovenija*, 16. 11. 1934, str. 1.

kmečko demokratični, protiklerikalni in avtonomistični program.⁸²² Lončar je to odločitev pojasnil takole: »Nastopamo za zvezo s Hrvati iz dvojnih razlogov. Politični položaj v državi nas sili, da iščemo zaveznikov, ki bi imeli ista načela kot mi. In to so Hrvatje, ki so jedro prečanske opozicije. Brez njih ali celo proti njim ni mogoča za nas uspešna politika v tej državi.« Če želimo državno preureditev, ki bi bila za nas ugodna, moramo v bistvenih vprašanih sodelovati z njimi, čeprav nam Hrvati ne morejo »dati oblasti, kakor ne Srbi, ampak z njimi v zvezi si jo moramo dobiti sami na postaven način od slovenskega ljudstva. To je ravno *demokracija*, ki se zanjo potegujemo, prava in ne ponarejena.«⁸²³ Lončarjevo prepričanje o utemeljenosti političnega povezovanja z Mačkovim gibanjem je bilo tako globoko, da se je leta 1938 – za volitve v Narodno skupščino Kraljevine Jugoslavije 11. decembra – celo odločil kandidirati na Mačkovi državni kandidatni listi.⁸²⁴ V skupščino ni bil izvoljen.⁸²⁵ Kasneje je sodeloval z opozicionalnimi demokratskimi skupinami, odklanjal pa je povezovanje s komunisti. S svojo skupino ni vstopil v Zvezo delovnega ljudstva Slovenije, ki jo je septembra 1939 ustanovila prepovedana Komunistična stranka Slovenije.⁸²⁶ 12. novembra 1939 je skupaj z Rudolfom Doboviškom in slovenskimi mladokmetijci ustanovil Slovensko kmečko-delavsko stranko, ki pa je obstala na obrobju slovenskega političnega življenja.⁸²⁷

---

822 Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, str. 273.

823 *Slovenska vas*, 15. 9. 1937, Dragotin Lončar, Kdo smo?, str. 2. – O Lončarjevem utemeljevanju političnega povezovanja z Mačkovim kmečkim gibanjem gl. tudi *Slovenska zemlja*, 15. 8. 1935, Lr. (Dragotin Lončar), Kaj hočemo?, str. 1; 31. 1. 1936, Lr. (Dragotin Lončar), V čem je razloček, str. 3; 15. 2. 1936, Lr. (Dragotin Lončar), Položaj malega naroda, str. 1; 15. 5. 1936, Lr. (Dragotin Lončar), Jasna beseda, str. 1.

824 *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, 30. 11. 1938, Službeni deo: kandidati za narodne poslanike, str. 1.

825 *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, 11. 1. 1939, Službeni deo: rezultati izbora narodnih poslanika za Narodnu skupštinu, izvršenih na dan 11. decembra 1938 godine na teritoriji Kraljevine Jugoslavije, str. 1–3.

826 O ustanovitvi in razvoju Zveze delovnega ljudstva Slovenije gl. podrobneje Nedog, *Ljudskofrontno gibanje*, str. 121–230.

827 Podrobneje gl. o Lončarjevi politični dejavnosti v drugi polovici tridesetih let Nedog, *Ljudskofrontno gibanje*, str. 63, 67, 69–71, 73, 110, 148, 165–166, 168–170, 188, 212, 225.

Ob političnem delovanju je bil Lončar v tridesetih letih tudi publicistično izredno dejaven. V glasilih *Slovenija*, *Slovenska zemlja* in *Slovenska vas* je objavil vrsto tehtnih člankov, s katerimi si je prizadeval uveljaviti svoj socialni, idejnopolitični ter nacionalni program. Neke vrste sintezo svojih takratnih razmišljanj, ki jo je opredeljeval že tudi napovedujoči se vojni čas, je predstavil v članku, ki ga je s pomenljivim naslovom *Zahod ali Vzhod?* objavil v *Sloveniji* v začetku avgusta 1940. V tem članku, napisanem slabo leto pred tem, ko se je z drugo svetovno vojno spet enkrat prelamljala zgodovina in se je pretrgalo normalno in demokratično javno politično delo, je Lončar poudarjal, da »nikdar nismo Slovenci potrebovali v taki meri kakor danes notranjega ravnotežja, da najdemo pravo pot iz današnje stiske«. Ugotavljal je, da »v položaju, v katerem se kot narod nahajamo, potrebujemo zunanje opore, potrebujemo predvsem vere v neke sile, ki bodo prej ali slej preobrazile svet v tej smeri, da bodo mali narodi spet svobodno zadihali«. Opozarjal je na skupno slovensko življenjsko usodo z drugimi južnoslovanskimi narodi in slovanskim vzhodom, vendar je opominjal, naj Slovenci nikakor ne pozabijo, »da smo po svoji zgodovinski usodi rasli in zoreli v narod v območju zahodne kulture, da je ta sooblikovala našo miselnost in naš narodni značaj in da predstavljajo naša kulturna izročila glavno vsebino naše narodne zavesti, brez katerih ne bi bili to, kar smo«. Ker pa se je po koncu samostojne češkoslovaške države vera v Zahod omajala in ker je menil, da ima končna zmaga prave ljudske, socialne in narodne misli »najgloblje pogoje na Vzhodu« – je bil prepričan, da »tehtni stvarni in idejni razlogi torej govorijo za to, da gojimo bolj kot doslej politične in kulturne stike z Vzhodom«. Tako naj bi dosegli »nov politični in družbeni red, ki bo zagotovil malim narodom svobodno in enakopravno življenje«. A zato se še ni potrebno ogaraditi »s kitajskim zidom nasproti Zahodu in pretrgati z njim vse kulturne vezi«. – »Če že govorimo o neki skupni slovansko politični nalogi, potem more biti samo ta, da s skupnim naprom pripravimo pogoje za politični in družbeni red, v katerem

se bodo vsi slovanski in neslovanski narodi čutili svobodni in zavarovani v svojem avtonomnem življenju.« Drugače pa je vsako sanjarjenje o nekem romantičnem vseslovanstvu, o slovanskem mesijanstvu in neki bodoči nadvladi slovanstva v Evropi »reakcionarna zabloda, [ki] izvira iz iste nacionalistične miselnosti, ki jo obsojamo pri vseh imperialističnih narodih, iz katere se je rodilo tudi jugoslovanstvo«. V tej zvezi se je ustavil pri razmerju med slovenstvom in slovanstvom. Opozoril je, da bi moralo biti to vprašanje »slehernemu Slovencu jasno, potem ko ga je Cankar enoumno (nedvoumno – op. J. P.) razložil nasproti južnemu slovanstvu«. V zadnjem letu pred drugo svetovno vojno je Lončar še enkrat zahteval avtonomno življenje vsakega naroda in ponovil, da »tudi za Slovence velja, da smemo pričakovati pravega narodnega vzpona le od širokega ljudskega gibanja, ki bo dalo našim narodnim zahtevam globljo socialno vsebino in s tem predornejšo silo«. Hkrati je slovensko narodno prihodnost videl »v veliki politični zvezi slovenskega delovnega ljudstva z delovnim ljudstvom vseh narodov Vzhoda«. ⁸²⁸

Takšno je bilo v večeru prve jugoslovanske države Lončarjevo politično volilo in njegovo gledanje na vprašanje, kako naj Slovenci vladajo sami sebe. Žal sta Lončarju nadaljnje, celovito razvijanje njegove idejne in socialnopolitične misli omejila drugačen, vojni čas in slabše zdravstveno stanje, enako pa mu je že pred vojnimi leti njeno širšo uveljavitev preprečevalo dejstvo, da je bil njegov politični vpliv »omejen na ozke kroge, predvsem iz vrst inteligence«. ⁸²⁹ Vendar kljub temu lahko osrčuje dejstvo, da se je v tedanjem, času nestrpnih – v času komunistov, fašistov in katoliških ekskluzivistov – po njegovi zaslugi na Slovenskem oblikoval samostojen, slovenske vedno zelo ostre idejne in politične izključnosti osvobojen nacionalni program, ki predstavlja

---

828 *Slovenija*, 9. 8. 1940, L. (Dragotin Lončar), *Zahod ali Vzhod?*, str. 1. – V navedku omenjeno stališče Ivana Cankarja o slovenstvu in jugoslovanstvu opozarja na znano Cankarjevo predavanje *Slovenci in Jugoslovani*, ki ga je imel v socialističnem društvu Vzajemnost 12. 4. 1913 v Ljubljani. V predavanju je Cankar zavrnil jugoslovanski narodni unitarizem in zelo jasno poudaril, da se jugoslovanska državna združitev ne more izvršiti drugače kot združitev enakopravnih in enakovrednih narodov. – *ZA KPJ*, 5, str. 261.

829 Zwitter, Dragotin Lončar, str. 185.

izvirno slovensko zgodovinsko zanikanje prenapetih političnih stališč, to je ujetosti bodisi v konfesionalni ekstremizem bodisi v totalitaristični nacionalnodržavni ali pa v radikalni družbeno-revolucionarni koncept.

**DEVETICE
V SLOVENSKI
POLITIKI MED
SVETOVNIMA
VOJNAMA**

1919 – PRVO POLNO LETO V JUGOSLOVANSKI DRŽAVI

I.

Čas med svetovnima vojnama ni bil le vmesno obdobje, ki je vodilo od ene vojne k drugi, temveč je imel samonikle značilnosti, ki so opredelile njegov razvojni lok.⁸³⁰ Na Slovenskem so se posebej izrazile ob treh deveticah – v zaporedju let 1919, 1929 in 1939.

Leto 1919 je bilo prvo polno leto, ki so ga Slovenci zaživali v jugoslovanski državi. Prejšnje – tisočdevetstoosemnajsto – je minilo in z njim so v zgodovino odšli konec vélike vojne, politična preureditev Evrope in z odhodom Slovencev iz habsburške monarhije povezano oblikovanje Države Slovencev, Hrvatov in Srbov ter po jugoslovanski državni združitvi Kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Leto 1919 je za primorske in koroške Slovence pomenilo tudi prvo polno leto življenja v Kraljevini Italiji oziroma Republiki Avstriji, prekmurskim Slovincem pa je prineslo priključitev k narodni matici v Kraljestvu SHS. Naše zanimanje se osredinja na Slovence v jugoslovanski državi, saj so v okviru narodne

---

830 Dosedanja objava Perovšek, Politični položaj leta 1919, str. 359–394.

celote predstavljali najširši ter znotraj sklenjen del tedanjega slovenskega narodnopolitičnega dogajanja.

Še predno so 5. januarja 1919 novonastalo jugoslovan-sko skupnost tudi uradno poimenovali Kraljestvo SHS,⁸³¹ je 2. januarja 1919 prišlo še do pomembnega narodnopolitičnega premika. Tega dne je mariborska občinska uprava prešla v slovenske roke. Mariborsko glasilo Vseslovenske ljudske stranke *Straža* je o tem v daljšem članku poročalo: »Odstavljen je bil nemški župan dr. Schmiderer in ves mestni zastop, a na njegovo mesto je prišel Slovenec dr. Viljko Pfeifer. S tem dnem se je končalo nemško gospostvo nad Mariborom.«⁸³² O prevzemu mariborske občine je poročalo tudi vse vodilno in drugo slovensko politično časopisje.⁸³³ Od drugih statutarnih mest so Ljubljana, Celje in Ptuj v slovenske roke prešli že oktobra oziroma novembra 1918.⁸³⁴

V začetku leta 1919 je v slovenski politiki vladalo premirje. Stranke so sodelovale v ljubljanski Narodni vladi, utemeljiteljici slovenske konfederativne državnosti v Državi SHS.⁸³⁵ VLS in JSDS sta ob tem pohiteli tudi z opredelitvijo smernic svojega nadaljnega delovanja. 16. januarja 1919 so se v Ljubljani zbrali zaupniki VLS in poudarili globoko zaskrbljenost za usodo primorskih in koroških Slovencev ter napovedali »intenzivno delo za naše ogroženo ozemlje«.⁸³⁶ Vprašanja slovenskega narodnega položaja v jugoslovanski državi se niso dotaknili, saj se VLS v tistem času še ni čutila dovolj pripravljeno za politično akcijo v tej smeri. Decembra 1919 pa se je strankin načelnik Anton Korošec zavzel za decentralizem in pokrajinsko samoupravo. V vprašanju oblike vladavine javno niso opozarjali na v stranki sicer izražene

---

831 *Uradni list Narodne vlade SHS*, 30. 1. 1919, Naredba Narodne vlade SHS v Ljubljani, str. 115.

832 *Straža*, 3. 1. 1919, Zgodovinski dan v Mariboru, str. 1.

833 *Slovenec*, 3. 1. 1919, Jugoslavija: mariborska občina v slovenskih rokah«, str. 1. *Slovenski narod*, 3. 1. 1919, Mariborski občinski svet razpuščen, str. 1. *Naprej*, 3. 1. 1919, Zadnje vesti: razpust mariborskega občinskega sveta, str. 3. *Mariborski delavec*, 3. 1. 1919, Mariborske novice: Maribor v slovenskih rokah!, str. 2.

834 Perovšek, *Slovenski prevrat 1918*, str. 96–100.

835 O tem podrobneje prav tam, str. 118–187.

836 *Slovenec*, 17. 1. 1919, Zborovanje zaupnikov Vseslovenske Ljudske Stranke, str. 1, 2.

republikanske težnje.⁸³⁷ Zaupniki so nadalje podprli sodelovanje vseh slovenskih političnih strank v prizadevanjih za red, mir in zagotovitev urejenih razmer na prehrabnem področju. Po Koroščevih besedah je medstrankarsko sodelovanje zajemalo tudi prizadevanja za uvedbo splošne in enake volilne pravice za moške in ženske ter odpravo vseh socialnih krivic.⁸³⁸ Korošec je poudaril, da stranka v tedanjih razmerah svojo glavno nalogo vidi v delu za razcvet novonastale jugoslovanske države, »in v tem oziru je treba opustiti tudi samostojno nastopanje stranke ter se z drugimi strankami združiti in zjediniti za skupen, tem uspešnejši in silnejši nastop«. – »To bo trajalo, dokler bo lojalno sodelovanje mogoče.«⁸³⁹ Nujo sporazumnega strankarskega dela je 2. februarja 1919 poudaril še strankin list *Slovenec*.⁸⁴⁰ Zaupniki so nadalje podprli Koroščevo zamisel, naj se VLS zavzame za oblikovanje vsejugoslovanske kmečke oziroma ljudske stranke.⁸⁴¹ Zamišljene Jugoslovanske ljudske stranke, v katero naj bi prerasla VLS, jim ni uspelo ustanoviti.⁸⁴² V pogledu oblikovanja idejno sorodne vsedržavne stranke je bila uspešnejša JDS, ki se je spomladi 1919 vključila v vsejugoslovansko liberalno usmerjeno Demokratsko stranko.⁸⁴³

Kmalu po zborovanju zaupnikov VLS, 19. januarja 1919, se je v Ljubljani zbrala vseslovenska socialnodemokratska konferenca. Konferenca je v ospredje bodočega delovanja JSDS postavila ločitev Cerkev od države, republikansko obliko vladavine, razlastitev veleposestev, podržavljenje rudnikov, fužin, železnic

---

837 Zečević, *Slovenska ljudska stranka*, str. 224, 289. Zečević opozarja, da je v zvezi z vprašanjem oblike vladavine obstajal spor med štajerskim in kranjskim delom vodstva VLS. Štajersko vodstvo s Korošcem na čelu je zastopalo monarhijo, medtem ko je bil kranjski del za republiko. (Prav tam, str. 289.) – Podrobneje o tem gl. Rahten, *Anton Korošec*, str. 92–93, 106–109.

838 *Slovenec*, 17. 1. 1919, Zborovanje zaupnikov Vseslovenske Ljudske Stranke, str. 1, 2. O zagovarjanju ženske volilne pravice v katoliškem, liberalnem in marksističnem taboru leta 1919 gl. Perovšek, *Programi političnih strank*, str. 24, 65, 101. Perovšek, *O demokraciji in jugoslovanstvu*, str. 203.

839 *Slovenec*, 17. 1. 1919, Zborovanje zaupnikov Vseslovenske Ljudske Stranke, str. 1.

840 *Slovenec*, 2. 2. 1919, Negodni pojavi, str. 1.

841 *Slovenec*, 17. 1. 1919, Zborovanje zaupnikov Vseslovenske Ljudske Stranke, str. 1, 2.

842 Zečević, *Slovenska ljudska stranka*, str. 244–246, 250, 252, 254–258, 260–262.

843 Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, str. 124–131.

in sploh veleindustrije ter radikalno socialno zakonodajo. Zavzela se je tudi za pritegnitev kmetov v JSDS, združitev vseh socialističnih strank v državi in oblikovanje Balkanske federacije. Protestirala je proti italijanski okupaciji jugoslovanskih pokrajin, glede Koroške pa je zahtevala pravično narodnostno razmejitev.⁸⁴⁴ Ta načela so poudarili tudi na konferenci strankinih zaupnikov 7. in 8. septembra 1919 v Ljubljani.⁸⁴⁵ Dopolnili so jih na 11. zboru JSDS 1. in 2. novembra 1919 v Ljubljani. Zbor je zahteval še uvedbo splošne, enake, tajne in neposredne volilne pravice za moške in ženske, takojšnjo demobilizacijo in skrčnje oboroženih sil ter enakopravnost »vseh narečij« v državi. Zavzel se je za svobodno, od Cerkev ločeno šolo, izobraževanje delavstva in delavske mladine v strankinih političnih šolah, razširitev dela na združenem polju in agrarno reformo. Poudaril je zahtevo po uvedbi obveznega starostnega socialnega zavarovanja in zavarovanja v primeru onemoglosti za vse, to je poleg delavcev in kočarjev tudi za malega in srednjega kmeta.⁸⁴⁶ V stranki so že februarja 1919 posebej obravnavali tudi vprašanje enakopravnosti žensk (*Slovenski narod* je njegovo obravnavanje razumel kot »sredstvo za stranko«), spomladi pa so se zavzeli za vpeljavo civilne zakonske zveze.⁸⁴⁷ Marca so se v JSDS zavzeli za

---

844 Perovšek, *Programi političnih strank*, str. 97–98. – Glede zavzemanja JSDS za ločitev Cerkev od države, ki je sovpadalo z njenim stališčem, da je vera zasebna stvar, so na katoliški strani o vprašanju zasebnosti verovanja izjavili, da se tega gospodje v socialni demokraciji »sami ne drže. Sami, kakor tudi zastopniki svobodomiselnega meščanstva vendar le še vedno prav radi udarijo na protifarške strune. Izjavljajo sicer, da spoštujejo versko čustvovanje vsakogar. Toda že v tem tiči negacija krščanske misli, ker vera ni čustvovanje, marveč tudi prepričanje. Toda ko bi krščanstvo res obstajalo le v tem, da kdo po predpisih pride enkrat na teden v cerkev, kjer opravi svojo versko dolžnost, bi morda še smel veljati stavek, da je vera zasebna stvar. Toda krščanstvo je tudi filozofija, tako globok etični sestav, da ga doslej še noben nekrščanski modroslovni sestav ni mogel nadomestiti. Krščanstvo je tista večno zdrava korenina, iz katere požene, ko je vihar vrgel ob tla že suho drevo, novo življenje in nov organizem. In v kolikor more danes socialna demokracija stopiti med ljudstvo ter oznanjati svoja načela, so ta načela – v kolikor so dobra – zrasla iz krščanstva, iz krščanske misli.« (*Slovenec*, 5. 2. 1919, Krščanska misel, str. 1.) O kulturnobojnih stališčih socialističnega tabora v prvem desetletju jugoslovanske države gl. Perovšek, *Socialistični kulturni boj 1918–1929*, str. 601–627.

845 Perovšek, *Programi političnih strank*, str. 99–100.

846 Prav tam, str. 101–105.

847 *Naprej*, 5. 2. 1919, Dopisi: ženski shod v »Mestnem domu«, str. 3; 14. 4. 1919, S–k., O civilnem zakonu, str. 1. *Slovenski narod*, 3. 2. 1919, Žensko vprašanje – sredstvo za stranko, str. 3.

enotno državo s skupnim parlamentom, »ali ker vemo, da so si interesi posameznih dežel, kakor povsod drugod, tako tudi pri nas, v marsičem zelo različni, zato zahtevamo obenem razumno vpostavljenje *gotovih avtonomij*«. ⁸⁴⁸

V liberalnem taboru so se zaupniki JDS zbrali že 5. januarja 1919 v Ljubljani, a se ob tej priložnosti niso posvetili vprašanju strankinega delovanja. Glavni poudarek so namenili položaju Slovencev na Primorskem, Koroškem in v Prekmurju ter njegovi rešitvi oziroma priključitvi h Kraljestvu SHS. Izstopala je zahteva, »da se zasede vsa koroška Slovenija po našem vojaštvu in se tam uvede naša uprava«. ⁸⁴⁹ Stranka je imela svoj prvi programsko celovit zaupniški zbor v jugoslovanski državi 6. julija 1919 v Ljubljani. Takrat so poudarili, naj se po načelu narodnosti in samoodločbe vse od Jugoslovanov, to je Slovencev in Hrvatov, strnjeno naseljeno ozemlje priključi Kraljestvu SHS. Strankin načelnik Ivan Tavčar je hkrati razglasil, da hočejo biti njeni pripadniki »neomahljivi služabniki (...) novi državi!« In v njej naj imajo Srbi vplivno besedo. »Srbski duh mora nas vse prešinjati, če hočemo, da ne razpade Jugoslavija v različne kote in kotic[e,] ki bo vlekel vsak na svojo stran, tako da bomo kmalu imeli državno telo, na katerem bi vsak ud deloval proti drugemu udu.« ⁸⁵⁰ Podobno je nastopil tudi strankin predstavnik v Začasnem narodnem predstavništvu, t. i. predparlamentu, Dinko Puc. Izjavil je, da so pripadniki JDS v ZNP zavzeli stališče, »da ni delati težav našim srbskim državnikom, ki stoje na stališču, da naj se srbski sistem raztegne tudi na naše pokrajine«. Opozoril je tudi na strankino unitaristično narodnodržavno stališče. Dejal je, da je narodnost »danes istovetna z državnostjo. Narod je samo en sam v celi državi. Mi stremimo za tem, da ni posameznih razločkov med Srbi, Hrvati in Slovenci.« ⁸⁵¹

---

848 *Naprej*, 8. 3. 1919, Socialna demokracija in meščanske stranke, str. 1. Prim. tudi *Naprej*, 10. 3. 1919, Delavskemu ljudstvu v jugoslovanskih pokrajinah!, str. 1.

849 *Slovenski narod: posebno izdanje*, 6. 1. 1919, Sestanek zaupnikov JDS, str. 1.

850 *Slovenski narod*, 7. 7. 1919, Zborovanje zaupnikov JDS, str. 1, 2.

851 *Slovenski narod*, 8. 7. 1919, Naša politična smer, str. 1.

V gospodarskem in družbenem pogledu je zbor nasprotoval prevzemanju avstrijskih in ogrskih dolgov, zahteval rešitev valutnega vprašanja in vprašanja carin, ureditev uvoza in izvoza glede na jugoslovansko proizvodnjo in valuto, neovirano delovanje prometnih sredstev, izvedbo agrarne reforme, ureditev položaja uradništva in obrtnikov, medsebojno spoznavanje in zблиžanje avtonomnih mest v državi, boj proti korupciji, sloveniziranje dejavnosti na železnici, povečanje števila strokovnih in obrtnih šol in vzgojo mladine v jugoslovanskem državnem duhu. Zbor se je posvetil tudi Judom. Sprejeli so resolucijo, ki je nasprotovala njihovemu priseljevanju v državo, saj »skušajo dobiti v roke pod svojim ali tujim narodno-zvonečim imenom vso trgovino in industrijo«. Od vlade so zahtevali, »da posveča židovskemu sistematičnemu naseljevanju največjo pozornost ter ga z vsemi dopustnimi sredstvi otežuje, oziroma onemogočuje«. ⁸⁵²

Ko so se julija 1919 zbrali zaupniki JDS, liberalni tabor ni bil več politično enoten; od 1. junija 1919 je obstajala še Samostojna kmetijska stranka. Leta 1919 je razpadanje liberalnega tabora poglobila še ustanovitev Narodne socialistične stranke 7. decembra. Nasproti novo ustanovljenima SKS in NSS je bila meščanska Jugoslovanska demokratska stranka močnejša, saj je bila vpeta v jugoslovansko državopolitično in slovensko političnoupravno strukturo. Njeni predstavniki so sodelovali v jugoslovanski vladi in v Deželni vladi za Slovenijo ter v Začasnem narodnem predstavništvu Kraljestva SHS.

Leto 1919 je napovedalo tudi politično preoblikovanje marksističnega tabora. V JSDS se je od pomladi 1919 postopno oblikovala in krepila notranja opozicija, ki se je ostrila predvsem ob vprašanju ministerializma, to je sodelovanja stranke v meščanskih vladah. V DVS so socialdemokrati imeli dva predstavnika. To sta bila Albin Prepeluh in Anton Kristan, ki je avgusta 1919 postal tudi minister v osrednji vladi Ljube Davidovića. Jedro opozicije so sestavljali Anton Štebi, Dragotin Gustinčič,

---

852 *Slovenski narod*, 7. 7. 1919, Zborovanje zaupnikov JDS, str. 2.

Lovro Klemenčič, Rudolf Golouh, dr. Milan Lemež, Marcel in Jaka Žorga, Josip Petrič in drugi. Poleg zahtev po prenehanju sodelovanja z meščanskimi strankami je bila vse bolj v ospredju opozicijskih zahtev tudi zahteva po politični in sindikalni združitvi slovenskega delavskega gibanja z jugoslovanskim. To so bila tudi osrednja vprašanja, ki jih je obravnaval 11. zbor JSDS novembra 1919, sprejete kompromisne rešitve pa je reformno vodstvo interpretiralo v svojo korist, kar je dodatno pospešilo proces razhajanja in naslednje leto odcepitev revolucionarno usmerjenega dela stranke od reformnega.⁸⁵³

Ob oblikovanju bodočih strankarskih usmeritev in notranjih spremembah v političnih taborih je leta 1919 na Slovenskem prišlo tudi do političnoupravnega preloma. Uveljavljanje jugoslovanskih centralističnih teženj je Narodno vlado že v drugi polovici decembra 1918 navedlo k že omenjenemu odstopu, nova Deželna vlada za Slovenijo, ki so jo oblikovali februarja 1919, pa je bila v primerjavi z Narodno vlado bistveno okrnjena. V vladi so sodelovale vse stranke. Obseg pristojnosti DVS ni dosegel prejšnje slovenske samostojne nacionalne organiziranosti v Državi SHS. Očitna je bila tudi njena podrejenost osrednji vladi v Beogradu. DVS v Sloveniji ni predstavljala samostojne in najvišje upravne oblasti, ker je ta prešla na beograjsko vlado. 1. februarja 1919 so ukinili tudi dotedanje Poveljstvo II. vojnega orožja, najvišje vojaško poveljstvo oboroženih sil na Slovenskem, oblikovanih v Državi SHS. Nadomestila ga je Dravska divizijska oblast (DDO) v Ljubljani, slovenske vojaške enote pa so prešle pod poveljstvo Vojske Kraljestva SHS. Beograjska vlada je v začetku marca 1919 zadušila še prizadevanja VLS in JSDS, da bi v Sloveniji oblikovali svoj deželni zbor. Poleg tega je 6. novembra 1919 liberalni politiki uspelo izsiliti odstop Brejčeve avtonomiščno vodene DVS. Njeno vodenje je prevzel Gregor Žerjav in ga usmeril v odpravo še tisto malo avtonomnosti, ki jo je imela DVS. V vprašanju položaja in vloge DVS pa tudi slovenskega

---

853 Deželak Barič, Stranke marksističnega idejnopolitičnega tabora, str. 88.

deželnega zbora so znova zaživela strankarska nasprotja, ki so zaobjela vse politične stranke.⁸⁵⁴

Rušenje slovenske avtonomnosti je bila ena od podob na slovenski politični sliki leta 1919. Od drugih je treba najprej opozoriti na vključitev vseh slovenskih političnih taborov v jugoslovansko državno politiko. VLS, JDS in JSDS so imele svoje predstavnike v Začasnem narodnem predstavništvu, ki ga je 1. marca 1919 sklicala vlada v Beogradu. Pripadniki vseh slovenskih strank so bili tudi v vodstvenih organih ZNP. Prav tako so bili predstavniki vseh slovenskih političnih taborov – katoliškega, liberalnega in marksističnega – v letu 1919 člani jugoslovanskih vlad. Podpredsednik prve jugoslovanske vlade, ki jo je vodil Stojan Protić, je bil od 20. decembra 1918 do 16. avgusta 1919 Anton Korošec, ki je bil od 23. februarja do 2. aprila 1919 tudi namestnik ministra za gozdarstvo in rudarstvo ter od 2. aprila do 16. avgusta 1919 namestnik ministra za prehrano in obnovo; pripadnik VLS Josip Gostinčar je od 2. aprila do 16. avgusta 1919 zasedal mesto ministra za socialno politiko. Član Protićeve vlade je bil tudi Albert Kramer, ki je opravljal funkcijo ministra za ustavodajno skupščino in izenačenje zakonov, od 14. marca do 2. aprila 1919 pa je bil tudi namestnik ministra za kmetijstvo. Kramer je bil nato v prvi vladi Ljubomirja Davidovića od 16. avgusta do 18. oktobra 1919 minister za trgovino in industrijo, pripadnik JSDS Anton Kristan pa je zasedel mesto ministra za gozdarstvo in rudarstvo. Kramer in Kristan sta svoja ministrska položaja obdržala tudi v drugi Davidovićevi vladi, ki so jo oblikovali 18. oktobra in je delovala do 19. februarja 1920.⁸⁵⁵

Med slovenskimi ministri se je rastoči centralistični usmeritvi in interesom karađorđevićvskega dvora najbolj približal Albert Kramer. Kot minister za ustavodajno skupščino in izenačenje zakonov je že januarja 1919 sodeloval v vladnem poskusu, da bi oktroirali t. i. začasno ustavo Kraljestva SHS in po

---

854 Perovšek, *Slovenski prevrat 1918*, str. 279–282. Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, str. 135–137, 138–140. Perovšek, »V zaželeni deželi«, str. 60.

855 Balkovec, *Slovenci v vladah Kraljevine SHS/Jugoslavije*, str. 455, 456.

izvenparlamentarni poti ter pred sklicem ustavodajne skupščine uvedli centralistično državno ureditev in monarhistično obliko vladavine.⁸⁵⁶ Vlada je nameravala razširiti ustavo Kraljevine Srbije iz leta 1903 na celotno Kraljestvo SHS, kar bi bil prikladen način za prejudiciranje monarhije in centralizma. V posebno komisijo, ki je imela nalogo, da pregleda srbsko ustavo in iz nje izloči tiste člene, ki po obliki in vsebini ne bi mogli veljati za celotno ozemlje Kraljestva SHS, so imenovali ministra za pravosodje Marka Trifkovića, Kramerja in ministra za socialno politiko Vitomirja Koraća. Začasno ustavo, ki jo je pripravila omenjena komisija, je vlada sprejela z ukazom 30. januarja 1919. Ustavo so 8. februarja 1919 objavili v *Službenih novinah Kraljestva SHS*. Vendar so jo takoj umaknili s pojasnilom, da so njeno besedilo napačno natisnili, pravilno besedilo pa bo kasneje objavljeno »v cirilici, slovenskem dialektu in latinici«. To se ni zgodilo. Omenjeno pojasnilo ni navajalo pravega vzroka za umik ustave. To se je zgodilo zaradi povsem določenih dinastičnih interesov srbskega kraljevskega dvora. Pripravljavci besedila začasne ustave Kraljestva SHS so zaradi naglice pri prepisovanju srbske ustave spregledali določilo, ki je prvorojenca kralja Petra, princa Đorda, imenovalo za Petrovega naslednika. To je bilo v nasprotju z dejanskim stanjem, saj so Petrovega drugega sina, Aleksandra Karađorđevića, že pred tem razglasili za regenta in je že opravljal kraljevsko oblast.⁸⁵⁷

Še bolj dejavno se je Kramer vpregel v voz monarhistične in centralistične jugoslovanske državne politike sredi leta 1919. 18. junija 1919 je v Začasnem narodnem predstavništvu predložil nov projekt začasne ustave.⁸⁵⁸ Ta se je tako kot januarski ustavni predlog opiral na ustavo Kraljevine Srbije.⁸⁵⁹ Projekt je določal, da Petra I. Karađorđevića »nasledi Prestolonaslednik

---

856 Zečević, *Slovenska ljudska stranka*, str. 238.

857 Podrobneje gl. o poizkusu, da bi oktroirali t. i. začasno ustavo Kraljestva SHS ter o odzivu slovenske politike, zlasti VLS, na to potezo beograjske vlade v Engelsfeld, *Prvi parlament Kraljestva SHS*, str. 50–53. Zečević, *Slovenska ljudska stranka*, str. 234–239.

858 *Stenografske beleške PNP*, str. 966–978.

859 Prav tam, str. 976.

Aleksander in Njegovo moško potomstvo iz zakonite zakonske zveze po prvorojstni vrsti«. ⁸⁶⁰ Tako kot predhodni januarski vladni ustavni predlog je vsiljeval monarhijo in centralizem. Kraljestvo SHS je opredelil kot dedno ustavno monarhijo, odredbe o notranji ureditvi Kraljevine Srbije pa je prenašal na vso državo. To naj bi pomagalo preseči neugoden in nevzdržen položaj in izenačiti državno stanje, ki je »različno v posameznih teritorijih«. ⁸⁶¹ Kramerjevega projekta začasne ustave niso sprejeli. Vzrok, ki je tokrat preprečil, da bi v jugoslovanski državi še pred sklicanjem ustavodajne skupščine politično in pravno uvedli monarhijo in centralizem, je bilo spremenjeno razmerje političnih sil v ZNP. Nastalo je po odstopu Protićeve vlade 16. avgusta 1919. Po oblikovanju prve Davidovićeve vlade se je namreč Začasno narodno predstavništvo razdelilo na dve skoraj enako močni skupini, vladno in opozicijsko. Ti v predstavništvu nista hoteli oziroma nista mogli sodelovati, zaradi česar niso sprejeli začasne ustave. ⁸⁶²

Poleg vsestrankarske razpoznavnosti v državni vladni politiki so Slovenci leta 1919 dosegli tudi svoj dolgoletni narodno-politični cilj – ustanovitev univerze. Ob tem velikem dogodku je avtor J. S. v *Slovincu* zapisal, »kako dragocen božji dar je svoboda. Nikdar bi tega ne dobili, kar danes imamo, če bi ne bili svobodni. (...) Vseučilišče je lahko najlepši znak, da je narod svoboden. (...) Vseučilišče postane narodu vse, njegov duh, njegovo srce in zgodovina njegovega življenja!« In ko bi bratskega srbskega naroda ne bilo, »bi bilo tudi vseučilišče v Ljubljani še vedno le sen, kakor nam je bilo sen že skozi sto let. Koliko velikih dobrot nam donaša strnjenost z brati, ki so jih tujci neprestano črnili pred nami!« – »Vseučilišče v Ljubljani bo brate SHS čudovito združilo. Ravno zato,« je v unitarističnem duhu zapisal J. S., »ker se čutimo vsi kot en narod.« Na katedrah in med slušatelji bo vse enako dostopno, kakor je v Zagrebu in

---

860 Prav tam, str. 966.

861 Prav tam, str. 966, 976.

862 Engelsfeld, *Prvi parlament Kraljestva SHS*, str. 158, 235, 251.

Beogradu. »Predavalni jezik je lahko slovenski ali srbohrvatski. Zato pa ne bodo Slovenci kot taki prav nič oškodovani, obratno, še neizmerno pridobijo, ker jim bodo s stališča popolne enakopravnosti pota odprta na vsa vseučilišča v državi (Kraljestvu – op. J. P.) SHS. Pogoji za kar največji razvoj so nam odslej čimbolj ugodni. Nikdar bi tega ne imeli niti pri najbolj idealni rešitvi nekdanjega avstrijskega problema v smislu federativno med seboj zvezanih narodnih držav.«⁸⁶³

Podoben poudarek kot *Slovenec* je prispeval tudi *Slovenski narod*. 16. julij 1919, dan, ko so v ZNP sprejeli zakon o Vseučilišču kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev v Ljubljani (23. julija ga je nato podpisal prestolonaslednik Aleksander), je označil za velik korak naprej v zgodovini slovenskega naroda. »Politična osvoboditev našega plemena po hrabrem srbskem orožju je na ta dan dala Slovincem tudi najsvetlejši znak svobode – univerzo v Ljubljani.« Slovenske znanstvene delavce je nagovoril: »Naši znanstveniki pa, ki se je doslej z vašim delom ponašal nemški narod, pojdite z resnim čelom na delo, pokažite svetu znanstveno gradivo, ki leži v naši grudi in narodu. Na nas sloni sloves univerze in veselo smo preverjeni, da ga boste v kratkem priborili univerzi, narodu in državi.«⁸⁶⁴ Socialnodemokratski *Naprej* se ob ustanovitvi Vseučilišča kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev v Ljubljani ni ustavil.

II.

Ob oblikovanju prihodnjih strankarskih usmeritev, političnem delovanju na slovenski in jugoslovanski ravni ter upravnopolitičnih spremembah, do katerih je leta 1919 prišlo v slovenskem prostoru, so ta čas razgibali tudi pojavi revolucionarnega razpoloženja. Globoka družbenogospodarska kriza, ki jo je sprožilo razdejanje prve svetovne vojne, je ob hkratnem

---

863 *Slovenec*, 23. 7. 1919, J. S., Vseučilišče v Ljubljani, str. 1.

864 *Slovenski narod*, 23. 7. 1919, Vážnost vseučilišča v Ljubljani, str. 1.

revolucionarnem dogajanju v Evropi zaostрила tudi družbena gibanja med Slovenci. Po revolucionarnem poseganju kmetov v veleposestniško lastnino novembra 1918 je nezadovoljstvo kmetov zajelo precejšen del Slovenije in je trajalo do poletja 1919. Januarja 1919 so kmetje v Moravčah oplenili graščino, v Posavju pa so od trgovcev množično zahtevali, naj jim prodajo skrite zaloge blaga. Od 21. do 25. aprila 1919 je ostajala »viniška republika«, v okviru katere so si kmetje izvolili svojo oblast in zahtevali uvedbo republike. Maja je občinski odbor Kostanjevica zavrnil uvedbo novih davkov in odrekel poslušnost kralju. Na Štajerskem se je pod vplivom madžarske revolucije širilo republikansko razpoloženje, v Halozah pa so viničarji junija 1919 zahtevali razdelitev vinogradov. Neposlušnost do oblasti se je spomladi 1919 pogosto pojavljala v obliki zavračanja pozivov na orožne vaje. Upornost je zajela tudi slovenske vojake. Julija 1919 je v Mariboru izbruhnil upor, v katerem so vojaki zahtevali boljšo oskrbo, višje plače in republiko. Upor so strli, ob pomoči vojske in orožništva pa je oblastem v kratkem času uspelo obvladati tudi kmečko nezadovoljstvo.⁸⁶⁵ V začetku leta 1919 je prišlo do vandalskega početja mladine, ki je po Ljubljani in Sloveniji odstranjevala javne spomenike in druge znake prejšnje avstrijske oblasti.⁸⁶⁶

Politični in socialni nemir je zajel tudi socialnodemokratsko organizirano delavstvo. 20. in 21. julija 1919 je na pobudo JSDS stavkalo v okviru mednarodne protestne stavke, h kateri so pozvale enotne socialistične stranke in sindikati Zahodne Evrope zaradi vojaške intervencije v sovjetski Rusiji in sovjetski Madžarski ter sklepanju imperialističnega miru na mirovni konferenci v Parizu.⁸⁶⁷ Stavki se nista pridružila krščanskosocialno delavstvo in druga najmočnejša železničarska organizacija na Slovenskem, liberalno usmerjena narodnosocialistična Zveza

---

865 Deželak Barič, *Revolucionarno razpoloženje 1919–1920*, str. 231. O vojaškem uporu v Mariboru julija 1919 gl. Ževart, *Vojaški upor 1919*, str. 129–133.

866 Prim. *Naprej*, 4. 1. 1919, Interpelacija, str. 1.

867 *Naprej*, 18. 7. 1919, Sodrugi, delavci in delavke!, str. 1; 19. 7. 1919, Sodrugi, delavci in delavke!, str. 1.

jugoslovanskih železničarjev (ZJŽ).⁸⁶⁸ Po *Naprejevih* poročilih je socialnodemokratsko delavstvo stavkalo v Ljubljani, na Jesenicah, v Mariboru, Celju, Hrastniku, Zidanem Mostu, na Ptujju, v Strnišču pri Ptujju, v Velenju, na Polzeli, v Zagorju in Kočevju.⁸⁶⁹

Stavka je minila brez izgrediv in ukrepanja oblasti,⁸⁷⁰ sprožila pa je medstrankarsko polemiko z razpoznavnim političnim sporočilom. Po stavki so na liberalni strani izjavili, da zanjo v Ljubljani nihče ne bi vedel, če DVS obrtnikom in trgovcem ne bi svetovala, naj med njenim potekom svoje lokale zaprejo. *Slovenski narod* je trdil, da je DVS stavko dejansko podprla, »drugače si ne moremo tolmačiti dejstva, da ni bilo v kritičnem času v sredini mesta skoro nobenega stražnika«. Ni jih bilo tudi na tistih točkah, ki so sicer vsak dan redno zasedene. Ker je policija pojasnila, da je vse moštvo zbrala na Slovenskem trgu (trg pred sodno palačo v Ljubljani) in pred kolodvorom, saj so se tam bali izgrediv, je *Narod* spraševal, zakaj se potem varnostna oblast ni obrnila na vojaštvo, »ki je bilo pripravljeno na vsak migljaj deželne vlade oziroma varnostne oblasti«. Take razmere v urejeni državi niso dopustne. »Prepričani smo, da bo centralna vlada poskrbela za to, da se kaj takšnega v bodoče nikdar več ne bo zgodilo. Kam pa pridemo, ako deželna vlada ne bo imela več toliko avtoritete, da bi ščitila mirno prebivalstvo pred terorom peščice elementov, ki jim gre samo za to, da izzovejo v državi notranje nemire in nered.«⁸⁷¹

---

868 *Slovenec*, 19. 7. 1919, Politične novice: generalni štrajk v Sloveniji in krščanski slovenski proletarijat, str. 3. *Slovenski narod*, 23. 7. 1919, Ivan Deržič, Zadnji dogodki in slovenski železničarji, str. 2; 25. 7. 1919, Shod jugoslovanskih železničarjev, str. 2.

869 *Naprej*, 22. 7. 1919, Splošna stavka v Sloveniji, str. 1–2; 23. 7. 1919, Splošna stavka v Sloveniji, str. 2; 24. 7. 1919, Splošna stavka v Sloveniji, str. 2.

870 Prav tam.

871 *Slovenski narod*, 22. 7. 1919, Politične vesti: socialno-demokratska stavka, str. 1. (Kratka opozorila na ravnanje stavkajočih gl. prav tam, Politične vesti: za Belo Kuna in Ljenina: čudne razmere: ali je res?, str. 1–2.) – Pripominjam, da je poveljnik DDO v Ljubljani 19. 7. 1919 obvestil DVS in njeno poverjenišvo za notranje zadeve o pripravljenosti vseh vojaških enot v zaledju ter jima svetoval, naj se v primeru potrebne vojaške asistenc obrneta na načelnika štaba DDO. Nadalje so okrepili posadke v Kamniku (smodnišnica), Hrastniku in Zagorju in poskrbeli za pripravljenost enot na Jesenicah, v Velenju in Celju. Vojski niso smeli zapustiti vojašnic. – *Viri za zgodovino KSS*, str. 12, op. 5.

Naprej je *Narod* zavrnil s poudarkom, da so »vsi rudniki, vsi obrati, vse delavnice od Jesenic do Trbovelj, od Trbovelj do Maribora in Celja (...) počivale. Vse pravo slovensko delavstvo se je udeležilo v impozantnih masah naših shodov. Stavka je bila povsod splošna in *disciplinirana*.« Liberalni strani je svetoval, naj ne bodo »tako nerodni ... Če stavke sploh ni bilo, čemu se razburjate, čemu pišete dolgovezne uvodnike o rdečem terorju – katerega pa v resnici nikjer ni bilo – čemu kličete na pomoč vse belgrajske bogove?«⁸⁷² In če naj bi stavka pogorela, čemu tak strah?⁸⁷³ *Narod* naj raje odkrito pove, »da si želi liberalne diktature v Sloveniji ob senci vojaških bajonetov. Tako bo vsaj dosleden v svoji liberalni ,demokraciji ... ‘«⁸⁷⁴

Naprejevo omenjanje »rdečega terorja« se je navezovalo na članek ljubljanskega podžupana in člana načelstva JDS Karla Trillerja, ki ga je pod tem naslovom dan po stavki objavil *Slovenski narod*. Triller je v svojem sangviničnem (vročerkvnem) članku, kot ga je označil *Naprej*,⁸⁷⁵ obsodil pozivanje JSDS k stavki vsega slovenskega, ne le socialnodemokratskega delavstva.⁸⁷⁶ Vodstvo JSDS sicer lahko svojim organiziranim pristašem nasvetuje odložitev dela in za čas stavke tudi odpoved zaslužku, ne more pa zahtevati prekinitve vsega dela ne glede na strankarsko pripadnost. Pravici do stavke stoji nasproti pravica do dela, ki jo mora v pravni državi oblast braniti do skrajnosti, celo z najostrejšimi sredstvi. Vsako temu načelu nasprotujoče strankarsko nasilje je treba »prav v znamenju državljanske svobode zatreti z neizprosno silo že v kali, ker bi sicer zgolj zamenjali krivično nasilje enega razreda človeške družbe s krvavim nasilstvom drugzega razreda.«⁸⁷⁷

Trillerja je posebej zmotila odredba Deželne vlade o preprečitvi točenja alkoholnih pijač v času stavke v Ljubljani. Prizadela

---

872 *Naprej*, 23. 7. 1919, Kdo je pogorel?, str. 1.

873 *Naprej*, 23. 7. 1919, Dnevne vesti: liberalna logika, str. 2.

874 *Naprej*, 23. 7. 1919, Dnevne vesti: za liberalno-vojaško strahovlado, str. 2.

875 *Naprej*, 23. 7. 1919, Dnevne vesti: liberalna logika, str. 2.

876 *Slovenski narod*, 22. 7. 1919, (Karel) Triller, Rdeči teror, str. 1.

877 Prav tam.

je poštene meščane, ki ob nedeljah (prvi dan stavke je bil v nedeljo – J. P.) poiščejo družabno razvedrilo ob čaši vina ali piva, predvsem pa je dala »popolnoma po nepotrebnem že a priori vse prevelik poudarek imenitnosti socijalističnega štrajka«. A to še ni vse. Rdeči teror, pod katerim je vzdihovala slovenska prestolnica, so pokazale tudi zaprte trgovine, obrtni lokali, gostilne in kavarne. In to je Deželni vladi še v manjšo čast. Vzrok za zaprtje trgovin, obrtnih lokalov, gostiln in kavarn naj bi bil vladni namig njihovim lastnikom, da med stavko ne more jamčiti za varnost izložbenih in okenskih stekel. Trillerju se je zdelo potrebno tudi opozoriti, da so številni samci, ki zajtrkujejo v kavarnah in se hranijo v gostilnah, ter vsi tujci morali pretrpeti neprostovoljni post v znamenju rdečega terorja. Disciplini socialnodemokratske stranke in neodločnosti ter energiji Deželne vlade pa je priznal, da so stekla ostala cela. Ostalo pa je ponižanje delavoljnega meščanstva in delavstva, »ki se ni hotelo slepo pokoriti v njegovih očeh perverzному socijalnemu naziranju levega krila J. S. D. S. – in to se ne sme ponoviti nikdar več! Prosimo naše delegate (poslance – op. J. P.) v Narodnem predstavništvu, da izposlujejo deželni vladi za Slovenijo vsak pro futuro (za prihodnost – op. J. P.) primerna navodila, katerih je tako krvavo potrebna.«⁸⁷⁸

Po objavi Trillerjevega članka so se v polemiko o socialnodemokratski stavki vključili tudi na katoliški strani. Zagovarjali so ravnanje DVS in njenega predsednika Brejca. *Slovenec* je posmehljivo zapisal, da bo lahko iz Trillerjevega članka vsakdo »razbral jasne dokaze, da je naša deželna vlada pravo gnezdo boljšeševikov – gospoda dr. Žerjav in dr. Ravnihar (pripadnika JDS Žerjav in Vladimir Ravnihar sta tedaj v DVS zasedala mesto podpredsednika oziroma poverjenika za pravosodje – op. J. P.) sta seveda izvzeta«. Prepoved točenja alkoholnih pijač je bila pametna poteza, saj je jasno, da v razmerah, ko gre za javni red in mir, želje »solidnega občinstva« po čaši vina ali piva ne pridejo v poštev. »Če je par ljubljanskih vinopivcev v ponedeljek (mišljen je drugi dan stavke – op. J. P.) šlo treznih spat, to menda ni

---

878 Prav tam.

noben državniški zločin.« *Slovenec* je poudaril, da je zaprtje gostiln in umanjkanje bajonetov na ulici zmanjšalo pomen stavke. »Povdarek štrajku bi bil podan šele ob litrih vina in polnih ulicah vojaštva. Tega se zaveda vsakdo, ki mu ni na ‚krvavih‘ potrebah (...). Gospod dr. Triller se je tu predstavil slovenski javnosti in gospodu Pribičeviču (pripadnik DS Svetozar Pribičevič je bil minister za notranje zadeve – op. J. P.) kot izvrsten guverner in diktator Ljubljane in cele Slovenije; kajti on bo vladal deželo po receptih JDS: s puškami, bajoneti in strojnicami. Današnji časi so namreč čisto primerni za take igrače!«⁸⁷⁹

Slovenec je glede na očitke liberalne strani objavil tudi pojasnilo, ki ga je DVS posredovala ljubljanskemu dopisnemu uradu. DVS je sporočila, da stavke ni dovolila, ampak jo je prepovedala. Ob tem ni videla potrebe, da jo s policijo ali vojaško silo prepreči, temveč se je omejila na vzdrževanje javnega reda in miru, kar se je v celoti posrečilo. Pripravljena pa je bila odločno nastopiti v primeru, če bi stavka prekoračila dopustne meje ali če bi se pokazala potreba po ostrejšem ukrepanju. Policija je trgovcem na ulicah, kjer so pričakovali večje število stavkajočih, resnično svetovala, naj trgovine zaprejo, da neodgovorni posamezniki ne bi imeli priložnosti za nepremišljena dejanja, ki bi utegnila imeti večje nezaželene posledice.⁸⁸⁰

Pojasnilo DVS je izkoristil *Slovenski narod* za ponovni napad na DVS. Poudaril je, da je Brejc od ministrstva za notranje zadeve prejel ukaz o prepovedi shodov in vseh manifestacij, kar je tudi priznal. Prepoved pa je izpeljal tako, da je o njej obvestil zgolj sklicatelje socialnodemokratskega shoda v Ljubljani (krajevno organizacijo JSDS v Ljubljani oziroma njenega načelnika Antona Štebija), napovedanega za 21. julij 1919, sicer pa je po policiji trgovcem svetoval, naj svoje trgovine zaprejo. »S tem je pravzaprav vse povedano: dr. Brejc svoje prepovedi shoda in manifestacije ni smatral za *resno*, temveč je najprej pokazal

879 *Slovenec*, 23. 7. 1919, Politične novice: gospod podžupan dr. Triller in rdeči teror, str. 3.

880 *Slovenec*, 24. 7. 1919, Politične novice: stavka v Ljubljani in deželna vlada, str. 2. O prepovedi zborovanj in manifestacij, sklicanih na dan 20. in 21. 7. 1919, ki jo je izdala DVS, gl. *Viri za zgodovino KSS*, str. 12, op. 6.

vsemu občinstvu (javnosti – op. J. P.), da mu je ukaz ministrskega sveta deveta briga. Nobenega dvoma ni, da je dr. Brejc postopal *dogovorno* s komunističnim krilom socialistov in da jim je *povedal*, da ministrskega ukaza izpolnil *ne* bo, sicer [pa] tudi ni mislil, da bi *državni* uradnik Štebi (Štebi je bil državni obrtni nadzornik – op. J. P.) otvoril prepovedani shod.« A to je lahko storil, ker mu ga je Brejc neuradno dovolil. *Narod* je obtožujoče nadaljeval, da bi moral danes »Brejc, če bi kaj držal na državno avtoriteto, (...) Štebija *odstraniti iz službe*, ker je ni države na svetu, ki bi smela trpeti, da državni uradnik (...) javno nastopi proti ukazu *predstojnika*«. Brejc je »pod roko« dovolil, kar je javno »prepovedal«. In ob tem je dve tretjini železničarjev želelo delati, stavkajoči pa so jim to z grožnjami preprečili. »Kaj pa je storil na to dr. Brejc: na kolodvor ni postavil sploh *nobenega* policaja ali orožnika, izsiljujoče tolpe pa je enostavno zatajil. Komunisti so našim železničarjem vsled tega povsod trdili, da vlada ‚ž njimi drži‘. Komentarja ni treba.«⁸⁸¹

Narodov napad na Brejca in Štebija je slednjega navedel, da je opozoril na okoliščine, v katerih je prišlo do socialnodemokratskega shoda. Pojasnil je, da je 20. julija osebno posredoval pri Brejcu, da bi shod lahko izvedli. Tako bi med stavko zagotovili popoln red in mir. Organizatorji stavke bi njene udeležence imeli pred očmi in obenem preprečili, da bi se napotili do obratov, kjer bi delo ustavili ali motili. S tem bi odvrnili nezaželene izgrede. To je uvidel tudi predsednik vlade in ni nastopil s silo proti mirnemu shodu. Njegovi uvidevnosti je le čestitati. Štebi je še pristavil, da je shod pripravil kot načelnik krajevne politične organizacije JSDS in ne kot državni uradnik.⁸⁸²

Po vključitvi *Slovenca* v polemiko o socialnodemokratski stavki so na katoliški strani kritično obravnavali tudi JSDS. Delavci, organizirani v krščansko socialni Jugoslovanski strokovni zvezi (JSZ) v Mežici in Črni, so protestirali proti stavki in njeni

881 *Slovenski narod*, 24. 7. 1919, Politične vesti: priznanje, str. 1. O odnosu DVS in ministrov VLS v beograjski vladi do stavke gl. tudi Mikuž, *Slovensci v stari Jugoslaviji*, str. 133. Zečević, *Slovenska ljudska stranka*, str. 271–272.

882 *Naprej*, 25. 7. 1919, A.(nton) Štebi, Nekaj odgovora, str. 3.

podpori sovjetski vladi. Pojasnili so, da so izostali od dela zaradi varnosti, socialistom pa odrekli odločanje o njihovih zadevah. »Zapomni si, da mi nismo voda na njihov mlin.« Poudarili so še, da organizatorji stavke nobenega delavca, ne pripadnika JSZ in ne socialističnega, niso vprašali, ali stavko podpira ali ne. »Toliko javnosti v pojasnilo, da se ne strinjamo z demonstrativno stavko socialnih demokratov.«⁸⁸³

Tako je pisal tudi *Slovenec*. JSDS je očital nedemokratično ravnanje, ker je, ne da bi se dogovorila z drugimi delavskimi organizacijami, razglasila splošno stavko vsega slovenskega delavstva. S tem je posegla v zadeve vsega delovnega ljudstva. Na Jesenicah in v Trbovljah so pristaši JSDS nesocialistično delavstvo z grožnjami prisilili k stavki in na železnici ovirali promet. S takim surovim načinom političnega boja se v družbeno življenje vnaša pocestno nasilje. »Če bi se postavile tudi druge slovenske stranke na to stališče, potem bi prignali tudi mi ob prvi priliki naše kmečke in delavske mase na cesto, jih oborožili ter narekovali socialni demokraciji svojo voljo. Res, krasno bi se razvijal idejni boj v naših krajih«, je svaril *Slovenec*. Vodstvu JSDS pa je priznal, da se je opredelilo proti vsakemu nasilju in vsakomur priznalo svobodo dela. Če so strankini pristaši kljub temu uporabili surove metode, je mogoče le dvoje: ali so voditelji stranke DVS hinavsko nalagali ali pa niso zmožni obvladovati svojih pripadnikov. Vsaka od teh možnosti pomeni za socialno demokracijo močan udarec. »V resnici imajo taki dogodki za posledico, da se besedi socialnodemokratične stranke pri najboljši volji ne more zaupati. Voditelji nimajo moči, da bi jamčili za svoje pristaše in zato odpadejo vsi v političnem življenju običajni načini medstrankarskega dogovora.«⁸⁸⁴

Kljub kritičnim besedam, ki so jih v zvezi s stavko na katoliški strani namenili JSDS, jih to ni navedlo k resnejšemu idejnemu in političnemu zaostrovanju nasproti marksističnemu delavskemu gibanju in v njegovem okviru boljševizmu. Na to

---

883 *Slovenec*, 24. 7. 1919, Politične novice: protest, str. 2.

884 *Slovenec*, 24. 7. 1919, Pravična mera, str. 1.

je opozorila *Slovenčeva* ocena liberalnega razumevanja stavke in političnih razmer v državi. *Slovenec* je oporekal prikazovanju boljševizma kot najstrašnejšega pojava v jugoslovanskem družbenem življenju, ki razkraja in drobi državni ustroj. Po prepričanju liberalne politike naj bi se komunizem z vsem svojim miselnim aparatom polaščal javnosti – tako mora soditi vsak, ki svoje politične poglede oblikuje na podlagi pisanja časopisja JDS. Neprestano govorjenje o boljševiški nevarnosti, o »podzemeljskih rovarijah komunističnih elementov«, o agitatorjih Lenina in agentih Béle Kuna je nesmiselno in skrajno škodljivo. Po *Slovenčevem* opozorilu so se s tem med ljudi vnašali nemir, nezaupanje in negotovost. Javnost je razburjena in vsak dan pričakuje krvave dogodke, ki naj državo prevržejo. Ustvarja se malodušnost, ki ljudstvo lahko oropa vere v trdnost in trajnost mlade jugoslovanske skupnosti. Poleg tega v svetu širi mnenje, da je jugoslovansko ljudstvo tolpa podivjanih boljševikov, država pa sloni na gnilih in trhljih nogah in se bo v kratkem zrušila v prah.⁸⁸⁵

Na ta opozorila se je navezoval ponovni zagovor DVS in njenega predsednika Brejca. »Klicati strojne puške in vojaštvo na cesto, da se zaduši v krvi vsak znak ljudske nezadovoljnosti, (...) se pravi zlo na lahkomiseln in brezglav način večati«, je bil ogorčen *Slovenec*. Policijski režim bo le razširil upornost in prevratnost v ljudstvu. Tega sta sposobna le Pribičević in Žerjav. »Zadostovalo bi, da vrže 14 leten fantič kamen v šipo in panika bi bila tu. Vojaštvo in policija bi morala nastopiti, kri bi namočila ljubljanske ceste, izgredi in nemiri bi bili neizogibni.« Zato moramo biti hvaležni predsedniku DVS, da je s svojimi daljnovidnimi ukrepi to preprečil in dokazal, da razume potrebe naše države globlje kot po policijskem sistemu hrepeneči demokratski ministri.⁸⁸⁶

Leta 1919 so se na liberalni strani nedvoumno opredelili za politiko sile v reševanju družbenih in političnih vprašanj. Pri tem

---

885 *Slovenec*, 25. 7. 1919, *Moderni politiki*, str. 1.

886 Prav tam.

so mislili na boljševizem, čeprav so menili, da se število njegovih privrženec v Sloveniji lahko oceni na »tisočinko prebivalstva«. A ta malenkostna manjšina povzroča velike težave in velikansko škodo gospodarstvu in državnemu ugledu. Sestavljena je iz različnih pripadnikov, večinoma izvrzkov meščanske inteligence, in zlorablja zunanjepolitični položaj ter razredni boj.⁸⁸⁷

Po liberalnem premisleku so boljševizem v Sloveniji spodbujali nezadovoljstvo zaradi slabe uprave in slabiči na odgovornih položajih, ki s svojim delovanjem spodkopavajo državno avtoriteto. Boljševizem hoče uničiti obrambno moč države, odpreti hoče vrata Nemcem in Italijanom, uničiti hoče promet, da bi nastopila lakota in pomanjkanje sploh, kar bi za prevrat ustvarilo široko podporo. *Slovenski narod* je zavrnil *Slovenčev* očitek, da na liberalni strani pretiravajo z opozorili na boljševiško nevarnost, prav tako pa je bila po njegovi oceni neumestna tudi podpora predsedniku Deželne vlade Brejcu. Poudaril je, »da ne smemo tiščati glave v pesek in delati, kakor da ne vidimo, kako ti (boljševiški – op. J. P.) elementi marljivo delajo in sicer večinoma s pomočjo tujega denarja, da uničijo korenine države«. Kdor po dogodkih zadnjih dni zanika njihov obstoj, ni dober upravitelj. Ta je pospeševalec boljševizma, ki najbolj uspeva pod varnim zavetjem slepih deželnih predsednikov. Prepričani smo, da storimo svojo dolžnost do države, če zahtevamo, »da se to zlo izruje brez vsakega usmiljenja«.⁸⁸⁸

Brejc je po prepričanju *Slovenskega naroda* 20. in 21. julija 1919 storil usodno napako. Medtem ko je v Sloveniji vse javno mnenje obsojalo »boljševiški teror, je (Deželna – op. J. P.) vlada proti striktnemu ukazu zlezla pod mizo pred votlim donenjem boljševiških groženj. Izgubila je s tem velik del avtoritete, dasi je bila najboljša prilika, da se z energičnim nastopom dokaže, da se ogromna večina prebivalstva od peščice zmedenih komunistov terorizirati ne da. Deželna vlada je podprla boljševizem v Sloveniji.« Brejc je z nepremišljenim ravnanjem pospeševal

887 *Slovenski narod*, 25. 7. 1919, Slovenski boljševizem in njegovi pospeševalci, str. 1.

888 Prav tam.

boljševizem na Slovenskem. »Takih zastopnikov državne avtoritete se mora država bati, ker oni skupaj z boljševizmom vede ali nevede grob kopljejo naši državi.«⁸⁸⁹ Podobna stališča je zagovarjala tudi narodnosocialistična ZJŽ.⁸⁹⁰

Medstrankarska polemika, ki jo je sprožila socialnodemokratska stavka leta 1919, je razkrila različne poglede na vlogo države pri reševanju političnih vprašanj v tedanji slovenski politiki. V nasprotju z liberalno je katoliška odklanjala uporabo sile in zagovarjala politično preudarnost. Tako kot socialna demokracija je v kritiki ravnanja DVS videla težnjo liberalne strani po prevzemu oblasti v Sloveniji. »Kot demokratična stranka zahtevamo pač mesto sile demokracijo,« je zapisal *Slovenec*. In nadaljeval: »Ker je J. D. S. po svojem mišljenju in značaju prepričana, da leži vsa rešilnost javnega dela v policiji, ji do konca sveta ne bomo mogli dokazati, da je za naš čas edino pravična in zdrava podlaga politike – demokracija.« Ravnanje predsednika DVS Brejca je pomenilo popoln uspeh. Slovenija je prestala stavko brez vsake škode in ne da bi se prelila kapljica krvi. *Slovenec* je ob tem opozoril, da je duhovni oče politične gonje proti Brejcu, Žerjav, zahteval vojaško posredovanje in domnevno izjavil, »katera metoda pa je boljša, bo pokazal uspeh«. JDS v Sloveniji očitno želi vojaškega guvernerja in misli, da se ji bo to posrečilo, če v Beogradu predstavi tukajšnje razmere kot kritične, slovensko ljudstvo na čelu z deželnim predsednikom pa kot boljševiško.⁸⁹¹

»Da se kapitalistična stranka poteguje za vojaški režim, ki ni odgovoren ne ljudstvu in ne narodnemu predstavništvu, ki deluje brez vsakega javnega nadzorstva, je naravno,« je opozoril *Slovenec*.

»Če bo pa naše ljudstvo tako zasmehovanje svojih svoboščin pripustilo, je vprašanje, ki bo J. D. S. še presneto belilo glavo. Danes, ko se naš kmet in naš delavec zavedata, da niti parlament

889 Prav tam. O Brejčevem ravnanju med stavko socialnodemokratskega delavstva 20. in 21. 7. 1919 gl. tudi Rahten, *Pozabljeni slovenski premier*, str. 237–238.

890 *Slovenski narod*, 23. 7. 1919, Ivan Deržič, Zadnji dogodki in slovenski železničarji, str. 2; 25. 7. 1919, Shod jugoslovanskih železničarjev, str. 1, 2.

891 *Slovenec*, 26. 7. 1919, Dva načina, str. 1.

ni več predstavnik in izraz ljudske volje, ko vidi, da se mu odreka pravica do zastopstva v pokrajinskem zboru v Sloveniji in je deželna vlada edini preostanek ljudske samoodločbe, danes hoče J. D. S. zadušiti še ta zadnji drobec naše demokracije in postaviti na to mesto bajonete.« Ampak za nas »je demokracija gonilna sila vsega našega javnega dela, ne pa kak okrasek ali kak popularni privesek našega programa. Poslednje prepustimo drugim strankam, ki imajo v svojih programih resnice le toliko, kolikor je je v njih zamolčane. Naši politični kulturi bi bilo bolj koristno in nam samim bi se zdelo bolj častno, ko bi J. D. S. imela toliko poguma in brezobzirne odkritosti, da bi demokracijo ovrgla in jasno izjavila, da se je spremenila v stranko policistov in Tiszovega (nekdanji madžarski ministrski predsednik István graf Tisza – op. J. P.) absolutizma.«⁸⁹²

Tako so razmišljali tudi v JSDS. »Svojemu neokusnemu kričanju o stavki, o terorizmu, o boljševikih, itd. ne verjame ‚Narod‘ niti najmanj«, je poudaril *Naprej*. »Gre pri stvari za vse drugo. Gre za politične kombinacije, gre za to, da bi JDS uvedla v Sloveniji uradniško deželno vlado, odnosno vsaj deželno diktaturo liberalne stranke makar s pomočjo vojaštva. Zato pretiravajo na vse pretege ‚dogodke‘ zadnjih dni.«⁸⁹³

Polemika, ki je zaznamovala čas neposredno po socialnodemokratski stavki, ni imela zanemarljivih posledic. Domnevamo lahko, da so tudi hude obtožbe, ki so jih z liberalne strani naslovili na DVS in njenega predsednika Brejca, slabo leto kasneje med drugim pripomogle k ostremu ukrepanju oblasti ob znani železničarski in splošni stavki, ki se je končala z usodno uporabo strelnega orožja na Zaloški cesti. DVS v tedanji sestavi je ponovno vodil Brejc, njeni poverjeniki pa so vsi pripadali tedaj že novo imenovani Slovenski ljudski stranki.

Poleg socialnodemokratske stavke 20. in 21. julija je družbeno in politično življenje na Slovenskem leta 1919 opazno zaznamovala tudi splošna stavka tiskarskih delavcev. Začeli so jo 10. oktobra 1919, potekala pa je do 8. decembra 1919. V tem

892 Prav tam.

893 *Naprej*, 26. 7. 1919, *Saj razumemo*, str. 1.

času časopisje ni izhajalo, kar je zamrznilo politični in idejni medijski prostor. Tiskarski delavci so dosegli izboljšanje plač in uresničitev drugih stavkovnih zahtev.⁸⁹⁴ Konec oktobra 1919 je obstajala tudi možnost stavke v Trbovljah oziroma v celotnih zasavskih revirjih. Tedanji podpredsednik DVS Žerjav se je na nastale razmere odzval na seji vlade 27. oktobra 1919. Zahteval je, da je treba brez popuščanja onemogočiti širjenje komunističnih idej v Trbovljah in preprečiti izbruh morebitne stavke.

»Naša skupna naloga«, je dejal, je »pokazati energično državno avtoriteto, da ne bo izbruhnila splošna stavka v premogokopih ali celo po vseh tovarnah, dočim mora socialistična stranka, v kateri je večina delavcev zastopanih, iti vladi na roko, ker gre za ohranitev reda, da bi se res delalo; potem se ne ustrašimo nobenih posledic, da nastopimo proti (...) komunistom, če treba z intervencijo vojaštva, če se kaj zgodi naj se razglasi preki sod«. ⁸⁹⁵

Ko je nato do stavke v Trbovljah prišlo, vojaštvo ni nastopilo, prav tako tudi niso razglasili naglega sodišča. Stavka se je končala 6. novembra 1919 brez uspeha stavkajočih.⁸⁹⁶ Zaradi slabih varnostnih razmer in nestabilnega družbenega položaja pa je vlada že 11. maja 1919 za območje obmejnih glavarstev Slovenj Gradec, Celje, Maribor in Radovljica sprejela sklep o uvedbi naglega sodišča.⁸⁹⁷ Uvedli so ga 13. maja, ukinili pa 8. septembra 1919.⁸⁹⁸

---

894 *Slovenec*, 10. 12. 1919, Tiskarska stavka v Sloveniji, str. 3. Gl. tudi *Kronologija naprednega delavskega gibanja*, str. 60. Balkovec, *Prva slovenska vlada*, str. 105.

895 *Sejni zapisniki Narodne vlade SHS in DVS*, 2, str. 400. Gl. tudi Mikuž, *Slovenci v stari Jugoslaviji*, str. 153. Klopčič, *Velika razmejitve*, str. 25–26. Stiplovšek, *Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja*, str. 611–612.

896 Balkovec, *Prva slovenska vlada*, str. 102–104.

897 *Sejni zapisniki NV SHS in DVS*, 2, str. 204. Gl. tudi Balkovec, *Prva slovenska vlada*, str. 105–106.

898 Balkovec, *Prva slovenska vlada*, str. 106.

III.

Leta 1919 je vprašanje boljševizma postalo opazno v idejnem, družbenem in političnem razmisleku na Slovenskem. Obravnavali ga niso samo ob socialnodemokratski stavki. Že januarja 1919 je *Slovenski narod* poudaril, da je boj proti boljševizmu boj za velike občečloveške in slovanske ideje.⁸⁹⁹ Cilj boljševizma je zgolj ropanje, požiganje, strahovanje drugače mislečih in pobijanje političnih nasprotnikov, kot se to sedaj dogaja v nesrečni Rusiji. S tem ne more soglašati noben pošten človek. Boljševizem obsojajo vse zahodne demokratične stranke, tudi nemška socialna demokracija. Boljševizem je za človeštvo rakava rana, ki jo je treba izžgati in odstraniti.⁹⁰⁰ »Klicati pri nas boljševizem,« je kasneje zapisal *Narod*, »bi bilo podobno, kakor zastrupljati se s samomorilnim namenom in se izključevati iz človeške družbe, sproti uničevati še ono, kar nam je ostalo in ono, kar smo začeli ustvarjati iznova.«⁹⁰¹ »Rdeča nevarnost ni izmišljena.«⁹⁰² A o uspehu boljševizma na Slovenskem na liberalni strani niso bili prepričani.⁹⁰³ Opozarjali pa so, da si popustljivosti ne zasluži, ker se je razpasel. To je pokazal vojaški upor v Mariboru.⁹⁰⁴

Slovenski narod, ki je opozarjal na »boljševiške instinkte« množic,⁹⁰⁵ je v podporo liberalni protiboljševiški drži poleti 1919 objavil članka ruskih avtorjev Vladimirja Aleksejeviča grofa Bobrinskega O sedANJI in bodoči Rusiji in daljši prispevek Prof. –умовъа (–umova) Ruski boljševizem. Bobrinski, ki se je po oktobrski revoluciji umaknil v Francijo, je 16. junija 1919 na čelu delegacije ruskih emigrantskih narodnih organizacij obiskal Ljubljano. Ruske goste je pozdravil načelnik JDS in ljubljanski

---

899 *Slovenski narod*, 16. 1. 1919, Dnevne vesti: umrl je, str. 3.

900 *Slovenski narod*, 21. 1. 1919, Politične vesti: ali naj zagovarjamo boljševizem?, str. 2–3.

901 *Slovenski narod*, 14. 4. 1919, Štrajk, str. 1.

902 *Slovenski narod*, 24. 3. 1919, Rdeča nevarnost, str. 1.

903 Prim. *Slovenski narod*, 14. 4. 1919, Ivan Tavčar, »Vodilna ladja se potaplja«, str. 2.

904 *Nova doba*, 31. 7. 1919, Politični položaj, str. 1.

905 *Slovenski narod*, 5. 2. 1919, Furor Teutonicus, str. 1.

župan Tavčar in jim priredil prijateljsko večerjo.⁹⁰⁶ Bobrinski je v svojem članku, objavljenim dober teden po obisku Ljubljane, pozdravil delovanje protirevolucionarnih vojaških voditeljev, admirala Aleksandra Vasiljeviča Kolčaka in generala Antona Ivanoviča Denikina, in izrazil prepričanje, da se Rusija »brez dvoma naglo ozdravlja od boljševizma in čez nekoliko mesecev bo Moskva, vsa Rusija osvobodena in začne novo življenje«. ⁹⁰⁷

Prof. –умовъ (–umov) se je razmeram v boljševiški Rusiji bolj posvetil. V prikazu, ki so ga objavili v devetih nadaljevanjih, je predstavil rusko revolucijsko dobo do začetka leta 1919, državno-pravno strukturo Ruske sovjetske federativne socialistične republike, način izvajanja državne oblasti in družbeni razvoj v njej, boljševiški agrarni program, delovanje nacionalizirane industrije in državno monopoliziranih denarnih zavodov ter izvedbo ločitve cerkve od države. Pojasnil je tudi vzroke za boljševiški revolucionarni uspeh. Jedro njegove obravnave je tvoril poudarek, da načela, ki vodijo boljševizem v njegovem dejanju in nehanju, temeljijo v volji po izkoreninjenju meščanske kulture in nastanku nove družbene organizacije in nove generacije, ki je najrevnejšim prepustila vso oblast. Boljševiško družbeno in politično prakso predstavlja teror v veri gorečih fanatikov, združen z divjim sovraštvom do vsega, kar jim ne ugaja. Razmere na področju preskrbe so slabe, v mestih je huda stanovanjska stiska, proizvodnjo, porabo in razdeljevanje dobrin so boljševiki postavili pod strogo kontrolo osrednje oblasti in lokalnih sovjetov. Industrija je v žalostnem položaju in ne kaže, da bi se lahko uspešno razvila. Prof. –умовъ (–umov) je za konec navedel še mnenje neimenovanega moskovskega univerzitetnega profesorja, da je »vse – karkoli je bilo v Rusiji latentnega prostaštva, privlekel (...) boljševizem na dan in si udinil«. ⁹⁰⁸

Odklanjanje boljševizma tudi na katoliški strani ni bilo vprašljivo. Zajemalo pa je širši razmislek. *Slovenec* je opozoril na

---

906 *Slovenski narod*, 17. 6. 1919, Dnevne vesti: na čast ruski delegaciji, str. 2.

907 *Slovenski narod*, 23. 6. 1919, Vladimir Bobrinski, O sedANJI in bodoči Rusiji, str. 2.

908 Perovšek, *Slovinci in slovanski svet*, str. 140–144.

razliko med boljševizmom kot novo teorijo družbenega reda in novo socialno ideologijo ter »boljševizmom«, ki so ga pogosto razumeli kot zanikanje vsakršne avtoritete in družbenega reda, to je kot upor, nasilje in boj vseh proti vsem. Postavil se je na stran avtoritete proti brezvladju,⁹⁰⁹ v boljševizmu, ki maje stebre kapitalizma in ljudskih izkoriščevalcev, pa je videl mnogo bolelnega, divjega in morda nenaravno odurnega. Vendar je opozoril, da je »delo razpaljenih človeških strasti, ki iščejo duška proti dosedanjemu krivičnemu družabnemu redu. Gibanje, ki danes vre od vzhoda na zapad, je plod trpinčenega človeka, vsled tega je dostikrat kruto, nepravično.« A kar je v njem dobrega, ni nastalo danes. »Ta ideja je stara kakor krščanstvo, ki je prvo proglasilo boj proti krivici, nasilju in pripomoglo do zmage idej spoštovanja do sočloveka. (...) Ko se snujejo v vihri in bolečinah novi temelji človeške družbe, ne pozabimo, da smo pri tem v prvi vrsti poklicani na sodelovanje mi, ki nam je sveta – krščanska misel, brez katere za svet in človeštvo ni leka, ne rešitve!«⁹¹⁰

Na katoliški strani so jasno izrekli, da odklanjajo razredni boj in diktaturo proletariata. Zanikanje demokracije so izenačevali z diktaturo ruskega carizma ter absolutizmom Jožefa II. in Ludvika XIV. Gre za dva ekstrema, ki se dotikata v skrajnih polih svojih posledic. »Eden je odurnejši od drugega! (...) Človeštvo živi v bolni blodnji in si išče leka. Mesto ene diktature mu ponujajo drugo, mesto enega biča, žvižga drugi.«⁹¹¹

Katoliški premislek, ki je razumel boljševistični revolucionarni izbruh, je njegovega družbenega nasprotnika videl v kmetu. Ta svoje zdravje in moč črpa v krščanskem pojmovanju družine, zemlja in družina predstavljata njegovo tajno notranjo silo. Tega si ne pusti vzeti. Zato je občutljiv na boljševiško ravnanje, ki uničuje družino, razglašča svoboden zakon, poddržavljeno vzgojo otrok in poddržavljenje žensk, to je svobodno razpolaganje z njimi.⁹¹²

---

909 *Slovenec*, 18. 1. 1919, Po shodu zaupnikov, str. 1.

910 *Slovenec*, 5. 2. 1919, Krščanska misel, str. 1.

911 Perovšek, *Programi političnih strank*, str. 70. *Slovenec*, 15. 4. 1919, Diktatura, str. 1.

912 *Slovenec*, 15. 4. 1919, Diktatura, str. 1.

Ob negativnem vrednotenju boljševisma in boljševiske države, ki sta ga poudarili JDS in VLS, do njiju pa sta bili zadržani tudi SKS in NSS, so jima prijaznejši odnos namenili le v JSDS. Njeno glasilo *Naprej* je marca 1919 objavilo razgovor s povratnikom iz »socialno urejene države«, boljševiske Rusije. Izjavil je, da bodo boljševiske ideje »polagoma prevzele ves svet in bodo mnogo koristile. Delavski stan bo prišel do večje veljave in kapitalizem bo padel.« – Nekdanji »generali [pa] pometajo ceste, to je resnično«. ⁹¹³

IV.

Vprašanje, ki je poudarjeno spremljalo idejno, družbeno, upravno in politično življenje na Slovenskem leta 1919, je bila tudi usoda primorskih, koroških in prekmurskih Slovencev. Kot smo opozorili, so slovenske stranke zahtevale njihovo priključitev k jugoslovanski državi oziroma svobodno odločitev, v kateri državi želijo živeti. To so izrazile tudi na skupni, vsestrankarski narodni protestni manifestaciji 13. maja 1919 v Ljubljani. Na njej so sodelovali tudi predstavniki kulturnih, gospodarskih in strokovnih organizacij. ⁹¹⁴ Vsestrankarski protestni shod proti razkosanju slovenskega naroda so načrtovali tudi 13. junija 1919 v Ljubljani, a so ga vojaške oblasti prepovedale, ker so se bali neredov. ⁹¹⁵ VLS je ostro protestirala proti vmešavanju vojske in osrednje vlade v notranje življenje Slovenije. Ob tem pa so na katoliški strani pripomnili, da je bilo njuno ravnanje posledica delovanja sil, »ki leže izven naše države, daleč na zapadu. Zopet je ona temna in odurna moč na delu, ki leži kakor skala

913 *Naprej*, 5. 3. 1919, A. E., Iz dežele boljševiskov, str. 1–2.

914 *Slovenski narod*, 13. 5. 1919, Manifestacija za pravico in za samoodločbo Slovencev, str. 1–2. *Slovenec*, 13. 5. 1919, Poslednji klic naroda, str. 1–2. – JDS je 27. 1. in 10. 6. 1919 pripravila še svoji manifestacijski zborovanji za pravične narodne meje. Tako oblikovano resolucijo je sprejel tudi izvrševalni odbor stranke 2. 3. 1919 (*Slovenski narod*, 28. 1. 1919, Sijajna manifestacija JDS za naše meje, str. 1; 3. 3. 1919, Zborovanje izvrševalnega odbora JDS, str. 1; 11. 6. 1919, Manifestacijsko zborovanje, str. 1.)

915 *Slovenski narod*, 12. 6. 1919, Smrt nam grozi!, str. 1. Zečević, *Slovenska ljudska stranka*, str. 269.

nad pravicami malih narodov. Ono, proti kateremu smo hoteli javno protestirati, je s svojo podzemsko, ogromno pestjo seglo v Ljubljano in zadušilo naš upor.« Prepoved protestnega shoda je bila za VLS dokaz brezmejne požrešnosti in nesramnosti sovražnega imperializma in dokaz vladanja nevidnih sil.⁹¹⁶

Medtem ko mirovna konferenca skozi vse leto glede meje z Italijo odgovora ni ponudila, so Slovenci tudi dejavno, a v končni posledici neuspešno posegli v reševanje vprašanja meje na Koroškem. V začetku januarja 1919 je časopisje vabilo prostovoljce za vstop v t. i. Slovensko (tudi Jugoslovansko) legijo, ki naj bi branila severno mejo.⁹¹⁷ Prostovoljcev za koroško fronto se je malo priglasilo.⁹¹⁸ Njihovo zbiranje je bilo brez učinka. Po sklenitvi premirja z Avstriji v spopadih za Koroško 19. januarja 1919 pa so slovenske enote Dravske divizijske oblasti konec aprila začele ofenzivo na celotni koroški fronti, vendar so jih Avstriji v začetku maja odbili. Jugoslovanske vojaške enote, v katerih so bili slovenski polki, so nato konec maja izvedle splošno vojaško akcijo in v začetku junija zasedle Celovec in Gosposvetsko polje. Doseženi vojaški uspeh je izničila mirovna konferenca v Parizu, ki je določila, da bo o državni pripadnosti Koroške odločil plebiscit. Razglasila ga je saintgermainska mirovna pogodba 10. septembra 1919. Jugoslovanske enote so se morale umakniti na območje plebiscitne cone A.⁹¹⁹ Že konec januarja 1919 pa je general Rudolf Maister onemogočil poskus mariborskih Nemcev, da bi članom posebne ameriške študijske komisije na Dunaju, ki je imela pooblastilo, da določi demarkacijsko mejo za upravno in zasedbeno razmejitev med Republiko Nemško Avstrijo in Kraljestvom SHS, prikazali nemški značaj Maribora. Mariborski

---

916 *Slovenec*, 14. 6. 1919, Prepovedani shod, str. 1.

917 *Slovenec*, 4. 1. 1919, Slovenska legija, str. 2; 9. 1. 1919, Slovenska legija, str. 2. *Slovenski narod*, 8. 1. 1919, Slovenci, Jugoslovani!, str. 1; 9. 1. 1919, Branitelji naših mej na dan; Pod orožje!; Slovenska legija, str. 1.

918 Prepeluh, *Pripombe k naši prevratni dobi*, str. 207.

919 Guštin, Spopadi za Koroško, str. 216–218. Guštin, Poraz na Koroškem, str. 230. Andrejka, Razvoj vojaštva in vojaški dogodki od prevrata do danes, str. 283–287. Gl. tudi Rahten, *Pozabljeni slovenski premier*, str. 221–229. Rahten, *Po razpadu skupne države*, str. 255–263, 318, 320–323. Matić, Tri ofenzive, str. 61–66.

Nemci so ob njihovem obisku mesta 27. januarja 1919 organizirali velike demonstracije. Ob tem so na Glavnem trgu pred mestno hišo, ki so ga zapolnili do zadnjega kotička, namenoma, tudi s streli iz revolverjev, izzivali slovensko vojaštvo, da je moralo uporabiti orožje. Vojaki so demonstrante, med katerimi je bilo več mrtvih in ranjenih, razgnali. Vodja članov ameriške komisije podpolkovnik Sherman Miles je po demonstracijah izjavil, da jih ne bo vzel na znanje, njegov spremljevalec major prof. Lawrence Martin pa je ocenil, da uporaba orožja ni bila neupravičena, čeprav vtis, ki ga je dobil, nikakor ni bil ugoden. Namera mariborskih Nemcev ni bila uspešna.⁹²⁰ V vprašanju priključitve Prekmurja je bila uspešna jugoslovanska delegacija na pariški mirovni konferenci. Njeni slovenski člani, zlasti Matija Slavič, so pomembno pripomogli k odločitvi vrhovnega sveta konference 9. julija 1919, da Prekmurje pripade Kraljestvu SHS. Jugoslovansko vojaštvo je Prekmurje zasedlo 12. avgusta 1919. Slovenska politika je njegovo zasedbo občutila kot korak k narodovi izpolnitvi. Zasedba Prekmurja leta 1919 in nato njegova mednarodno uzakonjena priključitev h Kraljestvu SHS s trianonsko mirovno pogodbo leta 1920 sta ena od zgodovinskih temeljev ozemelske celovitosti Republike Slovenije.⁹²¹

Leto 1919 je za Slovence v jugoslovanski državi pomenilo dokončan korak v nov politični začetek. V strankah so obravnavali nadaljnje smernice svojega delovanja in opozorili na njihova glavna narodna, idejnopolitična in socialnogospodarska vodila. Strankarsko življenje je z razpadom enotne vseslovenske liberalne politične organizacije in oblikovanjem od nje ločenih liberalnih strank dobilo nove okvire, podoben razvoj pa so nazakozvale tudi razmere v marksističnem taboru. Katoliški je ostal enoten, politično ga je obvladovala VLS. V slovenski politiki je z vključitvijo JDS v vsejugoslovansko Demokrasko stranko uspela strankarska širitev izven slovenskega prostora, Slovenci

---

920 Perovšek, »V zaželjeni deželi«, str. 73. Gl. tudi Rahten, *Po razpadu skupne države*, str. 173–180.

921 Perovšek, »V zaželjeni deželi«, str. 132–133.

iz vseh političnih taborov pa so prvič sodelovali v državni vladni politiki in parlamentarnem delu. Doma so se soočili z upadanjem v Državi SHS dosežene samostojnosti ter medsebojnim bojem za njeno ohranitev ali opustitev. To je bil zarodek kasnejših narodnopolitičnih razhajanj v jugoslovanski državi. Tako kot v jugoslovanskem državnopolitičnem vrhu so tudi v upravljanju Slovenije in obravnavi temeljnih vprašanj njenega razvoja sodelovali predstavniki vseh taborov. Leto 1919 je bilo v tem pogledu prelomno. Prelom je pomenila tudi ustanovitev slovenske univerze. Na Slovenskem so se srečali s pojavi močnejše izraženega socialnega nezadovoljstva. Prišlo je tudi do opredelitve o novem svetovnozdgodovinskem pojavu – boljševizmu. Na meščanski strani so ga odklonili, pri socialni demokraciji pa tega tedaj še ni bilo opaziti. V vsenarnodnem pogledu je bil položaj nedorečen. Na vprašanje meje na zahodu in državne pripadnosti Koroške odgovora še ni bilo, medtem ko se je Prekmurje vpelo v narodno telo. Leto 1919 je po eni strani imelo značilnosti ključnih razvojnih sprememb, po drugi strani pa značilnosti vmesnega časa v reševanju vprašanja narodne celote. Prišlo je do spojitve z enim delom narodnega ozemlja in nadaljnjo negotovostjo glede njegove zelene zaokrožitve. Leto 1919 je pomenilo večpomenski pregib v nadaljnjo slovensko zgodovino.

1929 – KRALJEVA DIKTATURA

I.

Leto 1929 je kljub drugim ločnicam, ki so se vrezale v 20. stoletje, v svetovnem, slovenskem in jugoslovanskem zgodovinskem razvoju pomenilo veliko spremembo političnega in gospodarskosocialnega življenja.⁹²² Svet je zamajala gospodarska kriza, v Italiji je fašistična diktatura prehajala v totalitarni režim, weimarska republika se je razkrajala in utirala nacizmu pot na oblast, v Sovjetski zvezi se je začela prva petletka, Stalin pa se je še odločil izvesti kolektivizacijo vasi. Slovenci so bili tedaj že enajsto leto razdeljeni med štiri države, v katerih so njihov položaj opredelile posamezne razvojne notranjepolitične stopnje. V Italiji leta 1929 dialoga med državo in narodno manjšino ni bilo več, na avstrijskem Koroškem so pretrgali pogajanja o slovenski kulturni avtonomiji, na Madžarskem so bili Slovenci še nadalje zajeti v madžarizacijski proces, v Kraljevini SHS pa so se srečali s skrajno predrugačenim načinom in obliko njihovega dotodanjega političnega življenja. 6. januarja 1929 je kralj Aleksander po hudi politični in državni krizi, ki so jo sprožili znani streli v Narodni skupščini, izvedel državni udar. Razveljavil je ustavo,

---

922 Dosedanja objava Perovšek, Slovenci in diktatura kralja Aleksandra, str. 65–94.

razpustil Narodno skupščino ter prepovedal in razpustil vse politične stranke. 6. januarja 1929 je imenoval tudi novo vlado, ki je bila odgovorna samo njemu. Vodil jo je Petar Živković. Kralju je zaupal tudi ministrstvo za notranje zadeve. Vsak komentar k imenovanju nove vlade in ukinitvi ustave ter spremembe vladavine so prepovedali.

Razloge in odredbe, s katerimi je utemeljil svojo osebno diktaturo in nov politični red v državi, je kralj Aleksander podal v razglasu »Mojemu dragemu narodu! Vsem Srbom, Hrvatom in Slovencem!« Svoj poseg je pojasnil s poudarkom, da dotednji razvoj notranjepolitičnega življenja ni vodil k ureditvi in utrditvi razmer v državi. Parlamentarno delo in politično življenje sta postali škodljivi za državo. Zasjepljene politične strasti so zlorabljevale parlamentarizem, da je postal ovira vsakemu ustvarjalnemu delu. Kakršni koli sporazumi med političnimi strankami so postali nemogoči in parlamentarizem je, kakršen je bil, začel razdirati »narodno edinstvo in državno celoto«. Iskanje rešitve za nastale razmere s parlamentarnimi spremembami vlade ali z novimi volitvami bi bilo »izguba dragocenega časa z brezuspešnimi poizkusi, zaradi katerih smo že izgubili nekoliko zadnjih let«. Nastopil je čas, »ko med narodom in kraljem ne more in ne sme biti več posrednika«. Kralj je s tem povedal, da so parlamentarna demokracija ter vse njene pravne in politične podlage ter ustanove postale odveč. Izjavil je še, da je njegov »*edini smoter*, da se v najkrajšem času doseže ostvaritev onih ustanov, one državne uprave in one državne ureditve, ki bo najbolj ustrezala splošnim narodnim potrebam in državnim koristim«.⁹²³

---

⁹²³ *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*, 7. 1. 1929, Mojemu dragemu narodu! Vsem Srbom, Hrvatom in Slovencem!, str. 13. Kraljev razglas so objavili tudi vsi vidni slovenski politični časopisi (*Slovenec: posebna izdaja*, 6. 1. 1929, Proklamacija Nj. Vel. kralja Aleksandra I., str. 1. *Slovenski narod*, 7. 1. 1929, Zgodovinski dogodki v Jugoslaviji, str. 1. *Jutro*, 8. 1. 1929 Historični dokumenti 6. januarja, str. 2. *Kmetški list*, 9. 1. 1929, Kraljev proglas na narod, str. 1). Temeljne poudarke kraljevega razglasila je predstavilo tudi delavsko časopisje (*Delavska politika*, 9. 1. 1929, Narodne skupščine in državne ustave ni več!, str. 1. *Enotnost*, 11. 1. 1929, Kraljev manifest prebivalstvu, str. 1).

Svojo diktatorsko oblast in nedemokratske politične razmere v državi je kralj uveljavil še z drugimi političnimi in pravnimi dejanji. Na dan uvedbe diktature, 6. januarja 1929, je izdal zakon o kraljevski oblasti in o vrhovni državni upravi. Po tem zakonu je bil nosilec vse oblasti v državi, saj mu je bila vlada neposredno odgovorna, izdajal in razglašal je zakone, postavljал državne uradnike in podeljeval vojaške čine. Njegova oseba je bila nedotakljiva, kralju se ni smelo »nič postavljati v odgovornost«, prav tako pa tudi ni smel biti tožen.⁹²⁴ Do konca leta 1929 je na novo uzakonil tudi že pred tem uveljavljeni jugoslovanski narodni unitarizem in državni centralizem. V zakonu o spremembi in dopolnitvi zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi, razglašenem 12. marca 1929, je v skladu z jugoslovanskim unitarističnim načelom, po katerem naj bi bili Slovenci, Hrvati in Srbi zgolj »plemena« enotnega jugoslovanskega naroda, razglasil, da je kaznivo ustvarjati »razdor med plemeni« ter vzpodbujati »plemensko razdvojenost ali plemenski razdor«. Dopolnjeni zakon o zaščiti države obstoja jugoslovanskih narodov ni priznaval, ampak jih je videl kot sklenjeno celoto, ki mora kot taka ostati skupaj.⁹²⁵ V 3. oktobra 1929 izdanem zakonu o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja pa je šel še dlje. Jugoslovanski narodni unitarizem je politično zaostрил, saj ga je zakonsko uveljavil z novim imenom države. Naziv kraljevine, ki ga je do tedaj sestavljalo troje »plemenskih« imen – srbsko, hrvaško in slovensko –, je spremenil v enoten naziv, ki je onemogočal vsako pomisel o obstoju narodnih individualnosti. Od oktobra 1929 je obstajala le Kraljevina Jugoslavija, v kateri so bili po določitih tega zakona odpravljani tudi vsa društva in ustanove, »katerih plemensko obeležje, smoter ali delovanje je v nasprotju z državnim in narodnim edinstvom«. ⁹²⁶

---

924 *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*, 11. 1. 1929, Zakon o kraljevski oblasti in o vrhovni državni upravi, str. 17.

925 *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*, 12. 3. 1929, Zakon o izpremembi in dopolnitvi zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi z dne 6. januarja 1929, str. 213.

926 *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*, 9. 10. 1929, Zakon o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja, str. 765, 767.

II.

Na Slovenskem so kraljevo šestojanuarsko dejanje skoraj enodušno pozdravili. Priznavali so kraljevo avtoriteto in njegovo odločitev, da preseka napete razmere v državi. Posledic, ki jih je spočela, v tistem trenutku še niso občutili. *Slovenec* je 8. januarja 1929 novo vlado imenoval »vlada zakonitosti, pravice in enakosti«. In poudaril: »Pravi in iskreni rodoljubi, ki jim ljubezen do svoje domovine ni bila trgovina, so dobili polno zadoščenje.«⁹²⁷

Slovenec je ob tej priložnosti spregovoril o vprašanju demokracije. Opozarjal je, da je demokracija, dragocena pridobitev francoske revolucije, uspešna le v tistih državah, kjer je ljudstvo disciplinirano in so mu interesi domovine ter splošni blagor najvišja zapoved. Nikjer in nikoli pa ni uspevala demokratična vladavina, kjer je prevladala strankarska zaslepljenost in so si politični voditelji prizadevali za strankarski režim klikarstva. Po vojni se je takim zlim pojavom pridružil še vpliv ruske revolucije, ki je odkrita nevarnost javnemu redu in miru in pravi demokraciji ter ruši avtoriteto države in odpira vrata anarhiji.⁹²⁸

V Jugoslaviji sta demagogija in strankarstvo cvetela kakor nikdar dotlej. Parlament je kljub naporom konstruktivnih strank vedno težje deloval, ljudstvo ga je vse manj spoštovalo, širiti so se začeli glasovi nezadovoljstva s to institucijo. »Posledica tega pa je bila, *da si je ljudstvo vedno bolj želelo, da pride na krmilo države vlada, ki bo lahko neovirana od raznih strankarskih vplivov, osebnih in klikarskih egoističnih teženj in tehničnih ovir demagogizma odločno in ekspeditivno delala za obči blagor*«. In vlado, ki odgovarja takim željam ljudstva, smo sedaj dobili.⁹²⁹

Iz *Slovenčevega* pisanja je odsevalo sodelovanje katoliške politike pri oblasti, saj je bil kot edini Slovenec član šestojanuarske vlade Anton Korošec. Kot je v svojem *Dnevniku* zapisal eden od najpomembnejših predstavnikov katoliškega tabora, škof

927 *Slovenec*, 8. 1. 1929, Vlada zakonitosti, pravice in enakosti, str. 1.

928 Prav tam.

929 Prav tam. Poudarke o demagogiji, strankarstvu in popačenju demokratizma v dotedanji jugoslovanski politiki gl. tudi v *Slovenec*, 10. 1. 1929, Za blagor ljudstva, str. 1; 9. 1. 1929, Program nove vlade, str. 1. *Domoljub*, 9. 1. 1929, Nova vlada, str. 18.

Jeglič, se je Korošec za vstop v vlado odločil po zrelem preudarku, »misleč, da se bodo gotovo vršile velike reči, pa bo dobro, če je on v vladi. Mi smo veseli, da imamo zastopnika v tej vladi, ki jo sestavljajo nam neljube in za Cerkev skoraj gotovo nevarne osebe, ker je med njimi šest framasonov.«⁹³⁰ Po *Slovencu* so bili Slovenci v vladi »zastopani po najboljšem sinu naše ožje domovine, čigar delovanje je bilo vedno dosledno, odkrito in pošteno: za blagor skupne domovine, za našega kralja in ljudstvo!«⁹³¹ Korošec, »mož kraljevega in ljudskega zaupanja«,⁹³² je odtlej predstavljal vez med Slovenci in kraljem. Na katoliški strani so v diktaturi videli dokaz kraljeve vladarske sposobnosti. Slab teden po njeni uvedbi je *Slovenec* ugotavljal, da

»če voditelji demokracije ne znajo sami po lastni zavesti svoje velike odgovornosti za skupnost ozdraviti od njihove nebrzdanosti povzročenih razmer, tedaj mora to storiti drugi, ki pred Bogom in ljudstvom nosi tudi odgovornost, in to moralno, za blagor celote. Krščansko državoslovje smatra vse oblike vladstva samo kot sredstvo za uresničenje obče blaginje. Demokracija je pod pogojem, da je resnična in utemeljena na moralnih podlagah, na poštenu vesti, na čutu odgovornosti in absolutnem pravicoljubju, brez dvoma ravno po nauku krščanskih državoslovcev najboljša vladavina; če pa postane forma brez vsebine, zahteva javni blagor drugo, ako naj se država ohrani in rešijo po brezvestnem za demokracijo zamaskiranem absolutizmu gotovih strank ogrožene dobrine naroda. In tako je iz globoke ljubezni do države in ljudstva tudi naš vladar, primoran po izrodkih našega parlamentarizma, posegel po sredstvu, ki ima po besedah njegove proklamacije namen iskati nove metode dela ter pripraviti nova pota, to je: ozdraviti naše javno življenje, vzpostaviti zapravljenе dobrine, popraviti našo administracijo, da se tako ustvarijo neobhodni predpogoji za zdravo demokracijo in parlamentarizem, ki je po besedah vladarja samega kot politično sredstvo slejkoprej ostal njegov ideal po tradicijah njegovega nepozabnega očeta.«

930 Jegličev dnevnik, str. 1010. O Koroščevem vstopu v vlado šestojanuarskega režima gl. tudi *Izgubljeni spomin na Korošca*, str. 70–71. Rahten, *Anton Korošec*, str. 307–309.

931 *Slovenec*, 8. 1. 1929, Vlada zakonitosti, pravice in enakosti, str. 1.

932 *Slovenec*, 11. 1. 1929, Dr. Korošec mož kraljevega in ljudskega zaupanja, str. 1.

S tem opozorilom je katoliška stran nedoumno sprejemala diktaturo, obenem pa spominjala na Cezarjevo vladavino, ki je lahko obstajala le

»uživajoč popolno zaupanje naroda. Isto misel vidimo izraženo v proklamaciji našega vladarja od 6. januarja 1929, v kateri se kralj obrača brez vsakega posredovalca naravnost na ljudstvo, na delavne in rodoljubne množice, ki so, izmučene po zlorabljanju parlamentarizma v egoistične cilje izvestnih klik, kričale po rešitvi.«⁹³³

Diktaturo je ocenil tudi Jeglič. V prvem navdušenju nad njeno uvedbo je pisal lavantinskemu škofu dr. Andreju Karlinu, naj v imenu slovenskih duhovnikov kralju pošljeta vdanostno izjavo. Izjave nato po opozorilu najvišjih predstavnikov SLS na Slovenskem, Marka Natlačena in Josipa Leskovarja, da bi zaradi nje med ljudstvom lahko prišlo do nezadovoljstva, nista odposlala. Natlačen in Leskovar sta izhajala iz premisleka, da še ni znano, kako bo ravnala nova vlada, potem pa bi na škofa kazali kot na podpornika njenega režima. Namesto za vdanostno izjavo se je Jeglič odločil za »popolnoma legalno postopanje«. Kraljev korak mu po prvem veselju ni bil več všeč, čeprav je menil, da je »sicer za ureditev in rešitev države potreben; pa je storjen za hrbtno sedanje (prejšnje Koroščeve – op. J. P.) dobre vlade«. ⁹³⁴ Diktaturo je v tretjem zvezku svojih spominov, ki je izšel v letu njene uvedbe, ocenil tudi eden od nekdanjih vodilnih slovenskih katoliških politikov Franjo Šuklje. »Državna bolezen pa je postala tako huda, da je bila neizogibna potreba kirurški operaciji«, je zapisal. »Kar se je izvršilo dne 6. januarja t. l., je bilo neizogibno ter dokazuje globoko razsodnost našega kralja. Od njegove modrosti pa moramo pričakovati, da ostane sedanji brezparlamentarni režim le prehod, le začasna epizoda, ki služi le v to, da se pripravi doba bolj zrelega parlamentarizma!«⁹³⁵

Katoliška politika je diktaturo podprla tudi s poudarjanjem pozitivnih odmevov na njeno uvedbo v tujini (v avstrijskem,

---

933 *Slovenec*, 10. 1. 1929, Za blagor ljudstva, str. 1.

934 *Jegličev dnevnik*, str. 1010.

935 Šuklje, *Iz mojih spominov*, 3, str. 181.

češkem, nemškem, francoskem, angleškem in sovjetskem časopisu), ugodnega razpoloženja, ki naj bi ob njeni uvedbi vladalo na tujih diplomatskih predstavništvih v Kraljevini SHS, ter navajanju podpore kraljevemu dejanju na Hrvaškem.⁹³⁶ Nerešeno vprašanje položaja hrvaškega naroda v kraljevini je namreč predstavljalo temeljni problem tedanje jugoslovanske politike in je bilo eden od glavnih vzrokov diktature.

V uvedbi diktature je katoliška politika videla tudi koristi za gospodarsko življenje. Gospodarski krogi so občutili vse slabe posledice jugoslovanskih »parlamentarnih« razmer, ko se je strankarskim interesom moralo ukloniti vse, zlasti gospodarstvo. Sedaj so se strankarji v vladi morali umakniti in gospodarski strokovnjaki so zasedli mesta, ki bi jih že davno morali. Pri ureditvi gospodarstva in socialne zakonodaje pa morajo sodelovati vsi dejavniki, ne le podjetniki in finančniki, ampak tudi delavci in kmetje.⁹³⁷ V spomenici, ki so jo poslali kralju Aleksandru, so zaščitno in pomoč države ter njenega voditelja pri uredničenju potreb delavstva in dviga njegove življenjske ravni pričakovali tudi krščanski socialisti.⁹³⁸

Sprejemanje diktature ni pomenilo tudi problematiziranja razpustitve strank. SLS so razpustili 22. januarja 1929,⁹³⁹ kar je *Slovenec* razumel kot neizogibno posledico, izhajajočo iz novega političnega položaja. Vsaka stranka mora sama po sebi prenehati, »če nima več nobenih funkcij. In teh nima po državnem aktu 6. januarja nobena dozdej obstoječa stranka več v Jugoslaviji.«⁹⁴⁰ *Slovenec* je obenem spomnil na strankino dolgoletno delovanje in poudaril, da je bila z razpustitvijo SLS »zaključena skoro tridesetletna doba marljivega in z velikimi uspehi oblagodarjenega

936 *Slovenec*, 8. 1. 1929, Hrvati z navdušenjem pozdravljajo novi položaj; Simpatični komentarji tujine, str. 1, 2; 9. 1. 1929, Mnenja in komentarji tujine; Hrvatje odobravajo novo situacijo, str. 2; 10. 1. 1929, Glasovi časopisja, str. 2; 11. 1. 1929, Dr. Korošec mož kraljevega in ljudskega zaupanja; »Pravda« o kraljevem programu, str. 1; 25. 1. 1929, Zopet odkrita in možata kraljevska beseda, str. 1. *Domoljub*, 9. 1. 1929, Hrvati in nova vlada, str. 19; 23. 1. 1929, Kraljeve besede, str. 1.

937 *Slovenec*, 9. 1. 1929, Program nove vlade, str. 1; 13. 1. 1929, Ideja živega občestva, str. 1.

938 Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 94–95.

939 *Slovenec*, 23. 1. 1929, Slov. ljudska stranka razpuščena, str. 1.

940 *Slovenec*, 23. 1. 1929, 1905–1929, str. 1.

ne samo političnega, nego i kulturnega ter socialnega dela tako za slovensko ljudstvo kakor za jugoslovanstvo in državo«. Vse delo SLS ima vrhunec v eni in glavni pridobitvi – »da je množico slovenskega ljudstva politično izobrazila in usposobila za narodno politično življenje na temelju one resnične, iz čustva moralne obvezanosti vsakega posameznika napram celoti izvirajoče demokracije, ki jo tudi manifest našega kralja označuje za ideal vladavine. Ta zasluga SLS ostane pozitivna pridobitev za slovensko ljudstvo za vse čase in skozi vse izpremembe.«⁹⁴¹ Ob tem poudarku je *Slovenec* objavil tudi oklic voditelja dotedanje SLS Korošca, ki je strankine somišljenike pozval, naj njeno razpustitev sprejmejo mirno in lojalno, upoštevajoč višje državne interese. Pomenljivo je bilo opozorilo, da jim bodo ob primer- nem času sporočili, kaj bo glede na nove razmere najboljše in najpotrebnejše.⁹⁴² Kot pravi Jure Gašparič, lahko v omenjenem Koroščevem opozorilu vidimo njegov precej neposreden poziv somišljenikom, »naj se tudi v prihodnje ravnajo po napotkih strankinega vodstva. Že zgolj na podlagi Koroščevega oklica lahko tako sklepamo, da formalni konec SLS ni pomenil tudi dejanskega konca stranke. Slednja je, prilagojena novim razme- ram, delovala naprej.«⁹⁴³

Razpustitev SLS so posebej pozdravili na liberalni strani. Poudarili so, da v slovenskem političnem življenju pomeni zgo- dovinski dogodek, »saj je bila SLS najmočnejša slovenska po- litična organizacija, ki je z vsemi sredstvi svojega verskega in plemenskega obeležja in z vsemi triki moderne organizacije in demagogije držala ogromno število slovenskih volilcev v svojih rokah ter po prihodu do moči z brezobzirnostjo, ki je narodu povzročila mnogo občutne škode, čuvala in jačala svoje pozi- cij«.⁹⁴⁴ Iz liberalnega tiska je bilo mogoče tudi razbrati, da bi kazalo prepovedati še katoliške gospodarske, strokovne in kul- turne organizacije, saj so v političnem pogledu le vzporednice

---

941 Prav tam.

942 *Slovenec*, 23. 1. 1929, Vsem somišljenikom!, str. 1.

943 Gašparič, *SLS pod kraljevo diktaturo*, str. 75–76.

944 *Jutro*, 23. 1. 1929, Slovenska ljudska stranka prepovedana in razpuščena, str. 1.

nekdanje SLS.⁹⁴⁵ To je *Slovenec* označil kot grobo izzivanje, ker je bilo za vse te organizacije vedno značilno patriotično in državno delo.⁹⁴⁶ Dejansko pa je bila liberalna ocena točna, saj so omenjene organizacije postale eden od organizacijskih stebrov nekdanje SLS.⁹⁴⁷ A najbolj pomembno je za liberalce bilo, če bi bila »z razpustom SLS zlomljena ne le dejansko, temveč tudi ideološko ona strahovita metoda, ki je, ne plašeč se nobenega sredstva, zgradila v Sloveniji naravnost klasičen režim partizanstva (strankarskega pripadanja – op. J. P.), preganjanja in uničevanja političnih nasprotnikov«. – »Potem smemo upati, da bo nova doba prinesla tudi nam Slovencem znosnejše prilike. To bi bil ogromen dobiček za ves naš socijalni, gospodarski in kulturni napredek.«⁹⁴⁸

Glede na slovenske politične razmere je bila za liberalce uvedba diktature nedvomno dobrodošla. Njihovo vodilno politično glasilo *Jutro* jo je pozdravilo z besedami, da mora kraljev razglas globoko odjekniti v srcu vsakega rodoljuba, saj je svoje daljnosežne ukrepe utemeljil »z velikim argumentom, da je princip narodnega in državnega edinstva najvišji zakon in čuvanje tega principa najvišji cilj njegove vladavine«. Skladno s kraljevim ukrepom je razumljiva uvedba načela, da je njegova volja edini izvor državne moči. Vlada, ki je prevzela izvajanje kraljevih načrtov, ima ogromno zgodovinsko odgovornost. »Kdor ljubi Jugoslavijo, mora želeti, da bodo možje, ki so 6. januarja položili prisego, dorasli resnim časom, katere preživljamo, ker v njihovih rokah je usoda Jugoslavije.«⁹⁴⁹ *Jutro* je objavilo tudi zapis o življenjski poti predsednika vlade Živkovića in – tako kot *Slovenec* – opozorilo na pozitivne odmeve na uvedbo diktature v tujini (italijanskem, avstrijskem, češkem časopisju) in na Hrvaškem.⁹⁵⁰ Posebej je poudarilo, da je vsaka kritika državnih oblasti

945 *Jutro*, 24. 1. 1929, Ljubljana, 23. januarja, str. 1.

946 *Slovenec*, 25. 1. 1929, Denunciantske in provokaterske skrbi, str. 2.

947 Gašparič, *SLS pod kraljevo diktaturo*, str. 79–80, 277.

948 *Jutro*, 24. 1. 1929, Ljubljana, 23. januarja, str. 1.

949 *Jutro*, 8. 1. 1929, Ljubljana, 7. januarja, str. 1.

950 *Jutro*, 8. 1. 1929, Naši kraji in ljudje: ministrski predsednik general Petar Živković, str. 3; 9. 1. 1929, Italijanski listi o položaju v Jugoslaviji; »Obzor« o zgodovinskih dogodkih,

v tisku nedopustna.⁹⁵¹ *Jutro*, ki je izražalo stališča Samostojne demokratske stranke, se je med vrsticami nadejalo, da stranke, ki ni ne verska ne »plemenska«, morda ne bodo razpustili, a je svoj konec dočkala 24. januarja 1929.⁹⁵² V resnici je na to tudi računala. Med strankami, ki so bile razpuščene kot verske ali »plemenske«, in SDS ter drugimi razpuščenimi strankami 24. januarja 1929 pa je po *Jutrovem* poudarku obstajala bistvena razlika. Prve so bile v nasprotju z glavnim kraljevim načelom (jugoslovanske) nacionalne enotnosti, ki ne trpi »plemenskega« in verskega separatizma, pri drugih je bilo merodajno, da se njihov obstoj ni mogel uskladiti s prehodnim stanjem, ki je uvedeno v državi. V nekdanji SDS, v kateri je bil združen »cvet naprednega jugoslovenstva«, so upali, da je bil z razpustom vseh strank »napravljen tudi konec partizanskemu (strankarskemu – op. J. P.) terorju in kulturnemu, socijalnemu, gospodarskemu delu so na široko odprta vrata«.⁹⁵³

Svoj konec je dočkala tudi liberalna Slovenska kmetijska stranka. Stranko, po kateri je bila z uvedbo diktature opravljena »potrebna operacija«⁹⁵⁴ in spočeta »nova doba naše zgodovine«,⁹⁵⁵ so kot »plemensko« razpustili 22. januarja 1929.⁹⁵⁶ V SKS so menili, da je novo državno stanje prehodnega značaja, najbolj pa jih je zaposlovalo vprašanje, ali bo gospodarsko življenje lahko nemoteno teklo naprej.⁹⁵⁷

---

str. 1, 2; 10. 1. 1929, Češki list o novem stanju v Jugoslaviji, str. 2; 12. 1. 1929, »Preobrat v Jugoslaviji«, str. 2; 13. 1. 1929, H., Češkoslovaško pismo, str. 2. O pozitivnih odmevih na uvedbo diktature v tujini (avstrijskem, nemškem, češkem in francoskem časopisju) in na Hrvaškem je pisalo tudi nekdanj vodilno liberalno politično glasilo *Slovenski narod* (*Slovenski narod*, 8. 1. 1929, Inozemski listi o spremembah v Jugoslaviji; Zagrebški listi pozdravljajo vladarjev korak, str. 1, 2).

951 *Jutro*, 12. 1. 1929, Naši kraji in ljudje: našim čitateljem in dopisnikom, str. 3.

952 *Jutro*, 11. 1. 1929, Ljubljana, 10. januarja, str. 1; 23. 1. 1929, Slovenska ljudska stranka prepovedana in razpuščena, str. 1; 24. 1. 1929, Ljubljana, 23. januarja, str. 1; 25. 1. 1929, Vse politične stranke v državi razpuščene, str. 1.

953 *Jutro*, 25. 1. 1929, Vse politične stranke v državi razpuščene, str. 1.

954 *Kmetjski list*, 6. 2. 1929, Potrebna operacija, str. 1.

955 *Kmetjski list*, 9. 1. 1929, Nova doba naše zgodovine, str. 1.

956 *Kmetjski list*, 30. 1. 1929, Slovenska kmetijska stranka razpuščena, str. 3.

957 *Kmetjski list*, 16. 1. 1929, Delo kraljevske vlade, str. 1.

Diktatura je pustila odtis tudi pri nekaterih politikih z liberalne svetovnonazorske strani. Nekdanji liberalni »starin«, kasneje pripadnik vsedržavne Narodne radikalne stranke in nato Jugoslovanske nacionalne stranke Vladimir Ravnihar, je v svojih spominih, napisanih med drugo svetovno vojno, v uvedbi diktature videl odrešitev, »kakor da smo preboleli krizo smrtnonevarne bolezni. In čeprav smo se zavedali, da je krizo rešila diktatura, blagorovali smo to diktaturo. Lahko bi jo imenovali diktaturo po želji in po volji ljudstva. Razen nekaj poklicnih politikov ni bil nihče ozlovoljen zbog take rešitve krize. Ljudstvo je bilo naveličano tega večnega razburjenja za prazen nič, ko je šlo očitvidno samo za zadostitev osebnih in partijskih ambicij. Sito je bilo volitev od katerih nobena ni prinesla boljših rezultatov ... To svojo Sturm-und Drangperiode (viharniški čas - op. J. P.) smo slabo prestali. Nismo bili dorasli svoji svobodi, pa čeprav so bili dani vsi pogoji za koristno sožitje.« Ravnihar je kralju na osebni avdienci 13. januarja 1930 za uvedbo diktature čestital. In sicer »njegovi hrabrosti, da je bil z odločno kretnjo napravil konec neznosnim razmeram in tako rešil situacijo«. ⁹⁵⁸

Diktaturo je kot pravo in modro rešitev ocenil tudi eden od zgodovinskih prvakov slovenskega liberalizma Ivan Hribar. V drugem delu tretje knjige svojih spominov, ki ga je pripravil še v času diktature leta 1932, ⁹⁵⁹ je kraljevo odločitev, da vodstvo države začasno prevzame v svoje roke, označil za zgodovinsko. »Vzpričo vsega, kar se je pri nas prej vršilo in kako se je parlamentarizem pogrezal huje in huje v politično zamočvirjenost, odvalil se je porazno veliki večini državljanov, ki so že bili v silnih skrbeh za bodočnost države, težak kamen od srca.« ⁹⁶⁰ Odziv enega od teh državljanov lahko najdemo v gradivu Dvora Kraljevine Jugoslavije. Nekdanji podpredsednik liberalne Samostojne kmetijske stranke in poverjenik za narodno gospodarstvo v Deželni vladi za Slovenijo leta 1921, ob uvedbi diktature

---

958 Ravnihar, *Mojega življenja pot*, str. 191–192, 199.

959 Melik, *Slovenci 1848–1918*, str. 564.

960 Hribar, *Moji spomini*, 3, str. 132, 133.

pa honorarni uradnik v oddelku za kmetijstvo ljubljanskega oblastnega odbora dipl. agr. Alojzij Jamnik, se je v pismu kralju Aleksandru zahvalil, da »smo doživeli in blagosloveli srečni dan 6[.] januarja (...). Še enkrat: hvala in slava Vam svetli knez!«⁹⁶¹ Jamnik je že pred 6. januarjem 1929 zagovarjal uvedbo diktature, saj se z volitvami ne da rešiti obstoječih razmer. Treba je ukiniti strankarsko vsemogočnost, ki prerašča sijaj same vladarske krone, in vsaj začasno postaviti vlado brez parlamenta. To bi sicer bila diktatura, a ljudstvo bi jo pozdravilo, ker bi tako odpravili nastale »vulkanske« razmere. To od kralja ne le želi, temveč pričakuje najmanj 90 odstotkov prebivalstva.⁹⁶² In ko je do tega prišlo, je Jamnik posebej poudaril, da je »boljša magari večna diktatura, kot DESPOTIZEM STRANK«. Propadanje demokratičnih parlamentarnih vladavin in njihovo izrojenost pa bi lahko preprečila splošna volilna pravica po stanovih ali poklicih, na podlagi katere bi oblikovali parlament. Na ta način bi politične stranke izginile. Državno ureditev bi uredili z oktroiranjem ustave.⁹⁶³

Med razpuščenimi strankami je bila tudi Socialistična stranka Jugoslavije. Slovenski socialisti so ob njenem razpustu 24. januarja 1929 poudarili, da socializem zato še ne bo nehal živeti. Pripadniki nekdanje stranke naj se v novih časih preusmerijo v samoizobraževanje o socializmu prek razgovorov in študija socialistične literature.⁹⁶⁴ Sicer pa je socialistično gibanje svoje delovanje usmerilo na sindikalno-strokovno področje, na gospodarsko z graditvijo lastne neodvisnosti v razmerju do kapitalističnih ustanov in na kulturno-prosvetno, predvsem z razvijanjem t. i. proletarske umetnosti.⁹⁶⁵

V nekdanji SSJ so izjavili, da delavstvo za uvedbo diktature ni odgovorno. Do nastalega stanja so privedle meščanske stranke, ki niso spoštovale demokracije in so se za resno politično in

---

961 AJ, 74, š. 13, a. e. 24, pismo z dne 8. 1. 1929.

962 AJ, 74-13-24, pismo z dne 5. 12. 1928.

963 AJ, 74-13-24, pismo z dne 8. 1. 1929.

964 *Delavska politika*, 30. 1. 1929, Naša stranka je razpuščena, str. 1.

965 Vidovič-Miklavčič, Socialna demokracija 1929, str. 23-39.

parlamentarno delo pokazale nesposobne in nezrele. Drugače bi lahko vsa sporna vprašanja rešili v okviru ustave in Narodne skupščine. Tako pa so z razplamtevanjem »plemenskega« sovrastva, poudarjanjem kulturnih in mentalitetnih razlik kot tudi zgodovinskih predpravic zastrupljale politiko, dokler se ni sesula gnila stavba meščanskega strankarstva. Razvoj dogodkov je pokazal, da delavstvo niti v moralnem pogledu ne more podpirati nobene usmeritve v meščanski politiki.⁹⁶⁶ Meščanskim strankam so očitali tudi izrazito nedoslednost. Poprej so bile v ostrem medsebojnem boju za oblast, zdaj pa so se med seboj umirile in ena kot druga ne morejo prehvaliti utemeljenosti novih razmer. Pred tem je bilo vse slabo, sedaj pa bo vse dobro.⁹⁶⁷ Razen o vzrokih zanjo o diktaturi in njenih ukrepih socialisti niso podali drugih ocen. Menili pa so, da je parlamentarizem verjetno odpravljen za daljšo dobo, medtem ko bo za ozdravljenje razmer potrebno sodelovanje vseh političnih strank in organizacij.⁹⁶⁸ Želeli so tudi, da bi pri oblikovanju novih zakonov delavstvu zagotovili zdrav socialni razvoj.⁹⁶⁹

Na marksistični strani so se na diktaturo, ki so jo napovedovali že leta 1928 in v začetku leta 1929,⁹⁷⁰ odzvali tudi komunisti. V tedaj še obstoječem legalnem tisku prepovedane Komunistične stranke Jugoslavije se je oglasil eden od vodilnih slovenskih komunistov dvajsetih let Dragotin Gustinčič. Ugotavljal je, da se je z uvedbo diktature »končno priznalo, da je meščanska demokracija doigrala svojo vlogo. (...) Mi smo ta dan ne samo pričakovali temveč že par let jasno predvidevali.« Ker je meščanska demokracija odpovedala, je morala na njeno mesto

---

966 *Delavska politika*, 9. 1. 1929, Vsem somišljenikom; Narodne skupščine in državne ustave ni več!, str. 1; 12. 1. 1929, Nova era v državi; Naša stranka in zadnji politični dogodki, str. 1; 30. 1. 1929, Naša stranka je razpuščena, str. 1.

967 *Delavska politika*, 12. 1. 1929, Novi položaj v državi in delavstvo, str. 1.

968 *Delavska politika*, 9. 1. 1929, Narodne skupščine in državne ustave ni več!, str. 1; 16. 1. 1929, (Rudolf Golouh), Prevrat posebne vrste, str. 1.

969 *Delavska politika*, 9. 1. 1929, Narodne skupščine in državne ustave ni več!, str. 1; 12. 1. 1929, Novi položaj v državi in delavstvo, str. 1; 19. 1. 1929, Kdo naj čuva in zagovarja socialne interese šibkejših slojev, str. 1.

970 Perovšek, *Samoodločba in federacija*, str. 163, 165. *Enotnost*, 4. 1. 1929, (Dragotin Gustinčič), Kriza, str. 1.

stopiti druga oblika države, kar smo že videli v Evropi.⁹⁷¹ Gustinčič je odklonil temeljno vodilo novega režima – enotno in centralistično vladano državo, razpustitev strank pa je po njegovem poudarku pomenila izključitev ljudskih množic iz političnega, gospodarskega in kulturnega življenja.⁹⁷²

KSJ je proti diktaturi nastopila s pozivom na oboroženo vstajo in napovedala državljansko vojno delavcev, kmetov in vseh narodov, ki trpijo pod velikosrbsko hegemonijo. Prepričana je bila, da bo diktatura le še poglobila pereča socialna in nacionalna vprašanja, v tem pa je videla tudi možnost za revolucionarno rešitev družbenih problemov, se pravi zamenjavo vojnofašistične diktature z diktaturo delavcev in kmetov. Usmeritev v oboroženi odpor in zrušenje monarhije je ostala na ravni revolucionarne retorike oziroma želje. Komunistični odpor je potekal predvsem na propagandni ravni v obliki trosenja letakov; samo v Ljubljani je policija leta 1929 zasledila 17 večjih takšnih akcij. Kmalu po uvedbi diktature je oblast razbila komunistične organizacije v državi. Na Slovenskem se jim je uspelo obdržati do spomladi 1930, ko je tudi slovenski del KSJ zajel val množičnih aretacij.⁹⁷³

Na uvedbo diktature so se odzvali tudi gospodarstveniki. Diktaturo so pozdravili, saj so se nadejali, da bo hitreje odpravila nastopajočo gospodarsko krizo. Kralju so 23. januarja 1929 poslali resolucijo, v kateri so zapisali, da je gospodarstvo že več let v krizi in da je bilo na jugoslovanskih trgih že od leta 1922 naprej čutiti pritisk tuje industrije, proti tej pa se je težko bojevati, ker so produkcijski stroški domače industrije precej višji. Zato je treba domačemu gospodarstvu in zlasti industriji dati kapital. Poudarili so še, da gospodarska politika nujno zahteva natančno izdelan gospodarski načrt, zato so kralju predlagali ustanovitev vsedržavnega gospodarskega sveta. Slovenski gospodarstveniki so kralja opozorili še na previsoko obrestno mero (ta je bila

971 *Enotnost*, 11. 1. 1929, (Dragotin Gustinčič), Ljubljana, 7. januarja 1929, str. 1.

972 *Enotnost*, 25. 1. 1929, (Dragotin Gustinčič), Razpuščene meščanske stranke, str. 1.

973 Deželak Barič, Vprašanja idejnega, političnega, socialnega, narodnega in kulturnega sobivanja, str. 143–144. Deželak Barič, Komunisti, str. 347.

od 14 do 30 odstotkov) in se pritožili nad previsokimi davki, nesmotrno carinsko in tarifno politiko ter nad prevelikimi prispevki za socialne dajatve.⁹⁷⁴

III.

Poleg izpraznitve političnega in družbenega prostora, v katerem so v zaostrenih razmerah obstajali le kralj, njegova vlada in jugoslovanski narod, je uvedba diktature imela tudi druge posledice. Z njo je bilo ukinjeno že omenjeno delovanje òblastnih samouprav, to je v precejšnji meri samostojnega izvajanja oblasti na področju občne uprave ter na gospodarskosocialnem, kulturnem in delno prosvetnem področju v letih 1927–1929. V primerjavi z drugimi samoupravami v državi je bil položaj slovenskih òblastnih samouprav asimetričen, saj so tako praktične kot formalnopravne pristojnosti slovenskih samouprav izkazovale višjo stopnjo realizacije samouprave oziroma nekaterih vidikov avtonomije. To je sprožilo kritike zlasti na Hrvaškem, kjer so o slovenskih òblasteh celo pisali kot o »državi v državi«. Namesto te pretirane ocene bi lahko rekli, da je SLS v razmerah centralistične državne ureditve uspelo vzpostaviti »tiho avtonomijo«. Te je bilo konec 15. novembra 1929, ko so odpravili zadnje ostanke nekdanjih òblastnih samouprav. Boj za avtonomijo – temeljni slovenski narodnopolitični cilj v prvi jugoslovanski državi, množično utelešen v SLS – se je vrnil na začetek.⁹⁷⁵

Z diktaturo se je spremenil tudi upravnopolitični položaj slovenskega ozemlja v kraljevini. Po zakonu o njenem nazivu in razdelitvi na upravna območja je bila uvedena nova upravna razdelitev države. Kraljevina Jugoslavija je bila razdeljena na devet banovin. Dotedanja ljubljanska in mariborska òblast sta bili z izjemo črnomaljskega in metliškega okraja, ki sta pripadla (hrvaški) Savski banovini, združeni v enotno Dravsko banovino s

---

974 Mikuž, *Slovenci v stari Jugoslaviji*, str. 387–388.

975 Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, str. 123–316, 325–331, 345–350.

sedežem v Ljubljani. Dokončno prilagoditev narodnostnim mejam so izvedli 28. avgusta 1931, še v času sodelovanja nekdanje SLS v vladi šestojanuarskega režima.⁹⁷⁶

Nova upravna razdelitev države ni izpodbijala jugoslovanskega državnega centralizma. Z izjemo Slovenije je oblikovanje banovin temeljilo na prizadevanju centralističnih oblasti, da izbrisejo nekdanje politične meje med jugoslovanskimi pokrajinami, prelomijo z vsemi zgodovinskimi državnopravnimi tradicijami in upravno-politično razdelijo posamezne nacionalne individualnosti. Banovine niso trgale državnopravne enotnosti jugoslovanskega ozemlja, ampak so bile upravnozemeljske enote, ki so bile kljub svojim zakonsko zagotovljenim pristojnostim na področju občne uprave še vedno neposredno podrejene centralni državni oblasti. Ban, ki je v banovini izvajal najvišjo politično in občo upravno oblast, je bil po zakonu o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja »predstavnik kraljevske vlade v banovini«. Na predlog ministra za notranje zadeve ga je ob soglasju predsednika vlade imenoval kralj. Prav tako je kralj – po zakonu o banski upravi 7. novembra 1929 – na predlog resornega ministra imenoval načelnike oddelkov banske uprave. Člane banskega sveta, to je posvetovalnega organa bana, je na banov predlog postavljala in zamenjeval minister za notranje zadeve. Imenovali so jih leta 1930. Banovine niso znikale centralizma, čeprav so predstavljale specifičen način upravne decentralizacije jugoslovanske države.⁹⁷⁷

V obeh najmočnejših slovenskih političnih taborih – katoliškem in liberalnem – so oblikovanje Dravske banovine razumeli različno, kljub temu pa so ga oboji ocenili pozitivno. Liberalci so v skladu s svojim unitarističnim državnopravnim programom pozdravili novo razdelitev države kot dosledno uveljavitev njihove unitaristične usmeritve. Hkrati so opozarjali, da je bila z oblikovanjem banovin dosežena pomembna upravna

---

976 Prav tam, str. 316, 320. Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 471–472.

977 Perovšek, *Značaj kraljeve diktature*, str. 322–323. Stiplovšek, *Banski svet Dravske banovine*, str. 41, 48.

decentralizacija države. V katoliškem taboru so poudarili pomen kulturne in gospodarske združitve slovenskih narodnih sil v enotni banovini, poleg tega pa so upali, da se bo v okviru banovin v novi obliki lahko znova razvilo širše samoupravno življenje.⁹⁷⁸

Poleg kraljevega posega v jugoslovanski politični razvoj so leta 1929 življenje Slovencev v Kraljevini SHS/Jugoslaviji zaznamovali tudi drugi dogodki. 24. marca je bil za ljubljanskega pomožnega škofa s pravico nasledstva imenovan dr. Gregorij Rožman. *Slovenec* je njegovo imenovanje razumel kot

»velikonočni pozdrav, s katerim je razveselil letos vernike ljubljanske škofije sveti oče v Rimu. Ta pozdrav velja pa tudi vsemu lovenskemu narodu, ki mu je Ljubljana narodno in kulturno središče. Ljubljanska škofovska stolica je eden najvažnejših činiteljev v kulturnem življenju naroda, ki je tako tesno povezan s cerkvijo kakor je naš. Pomožni škof ljubljanske dijeceze s pravico nasledstva je s tem povzdignjen v prve reprezentante našega naroda.«⁹⁷⁹

Spomladi 1929 se je zgodil še en pomemben dogodek. 18. aprila je kralj Aleksander na prošnjo rektorja ljubljanske univerze prof. dr. Milana Vidmarja sprejel protektorat pri proslavi njene desetletnice in dovolil poimenovanje Univerza Kralja Aleksandra I. – Alma mater Alexandrina. S tem so – ob nekaterih nesoglasjih v njenem vodstvu – rešili obstoj slovenske univerze, ki ji je grozila ukinitve posameznih fakultet.⁹⁸⁰ Desetletnico univerze so proslavljali od 9. do 16. junija. *Slovenec* je ob tem zapisal, da je univerza v najodličnejšem pomenu besede lastnina slovenskega naroda.

»Slovenska univerza v Ljubljani ni samo obogatila naše narodne duhovne in gmotne kulture, ampak njene učne moči sodelujejo pri delu in gradbi sodobne evropske kulture sploh in zveze naše univerze z inozemskimi so prisrčne in plodovite. Iz naše univerze je že izšla generacija, ki je začela obnavljati in preporajati vse naše

---

978 Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, str. 317–318.

979 *Slovenec*, 27. 3. 1929, Pozdravljen!, str. 1.

980 Repe, *Svoboda duha*, str. 95–97, 100.

narodno kulturno življenje, ki ne daje samo izvrsten uradniški material, dobre upravnike, sodnike, pedagoge, tehnike, zdravnike, ampak tudi globoke znanstvenike, mislece in stvaritelje ter pokretaše na vseh poljih duhovnega udejstvovanja.«⁹⁸¹

Drugo ključno slovensko politično glasilo *Jutro* je poudarilo, da je v univerzi »vtelešen najvišji simbol našega osvobojenja. Doslej še nismo postavili večjega spomenika svoji svobodi.« Univerza kralja Aleksandra bogati razvoj celotne Jugoslavije.

»Ni samo ponos Slovencev, marveč je tudi na čast vsem Jugoslovenom. Z njo so bili položeni temelji najvišjih in najfinejših vezi, ki spajajo Srbe, Hrvate in Slovence – vezi deljenega, a k istim smotrom usmerjenega dela za kulturni napredek naše nedeljive države in za skupno afirmacijo Jugoslovenov v mednarodnem svetu ved in umetnosti.«⁹⁸²

Junij pa je bil tudi čas žalosti liberalnega tabora. 27. junija 1929 je umrl eden najvidnejših tedanjih slovenskih politikov in liberalni prvak Gregor Žerjav.⁹⁸³ Liberalci so izgubili spretnega in prodornega politika, ostrega nasprotnika političnega katolicizma in odločnega zagovornika unitaristične in centralistične jugoslovanske ideje.⁹⁸⁴ Liberalni tabor je bil tudi na ta način politično oslavljen. Do konca leta so v Ljubljani 14. oktobra pripravili še francosko-jugoslovansko proslavo ob 120. letnici Napoleonove Ilirije in obenem odkrili »ilirski steber«,⁹⁸⁵ 5. decembra pa je izšel zakon o Sokolu Kraljevine Jugoslavije (SKJ). Po njem so morala vsa dotedanja društva za telesno in moralno vzgojo v državi v treh tednih vstopiti v SKJ, sicer jim je grozila ukinitve.⁹⁸⁶ To je doletelo katoliško telesnovzgojno organizacijo Orel, ki ni hotela podpreti unitaristične, centralistične in protikatoliške vsedržavne telovadne zveze.⁹⁸⁷

981 *Slovenec*, 9. 6. 1929, Pomembna desetletnica, str. 1.

982 *Jutro*, 9. 6. 1929, Ljubljana, 8. junija, str. 1.

983 *Jutro*, 28. 6. 1929, Gregor Žerjav umrl, str. 1–2.

984 O Žerjavovem idejnem in narodnopolitičnem programu ter delovanju gl. Perovšek, *O demokraciji in jugoslovanstvu*, str. 151–178.

985 *Ponedeljek*, 14. 10. 1929, Francosko jugoslovensko slavje v Ljubljani, str. 1–2. *Slovenec*, 15. 10. 1929, Po ilirskih svečanostih; Ljubljani in njenemu prebivalstvu, str. 1.

986 Pavlin, Ustanavljanje Sokola Kraljevine Jugoslavije, str. 55–72.

987 Dolenc, *Kulturni boj*, str. 318.

IV.

Leto 1929 je bilo za Slovence v jugoslovanski državi prelomno. Z diktaturo jih je zajelo politično opustošenje, Kraljevina SHS/Jugoslavija pa je postala čez dobršen del Balkana segajoča pokrajina političnih razvalin. V nastalem brezvetrju in zatrjevanju, da to pomeni olajšanje, so na Slovenskem izjavljali, da bo le-to vodilo k rešitvi nakopičenih jugoslovanskih problemov. In tudi če so v to resnično verjeli, je bil to le namišljeni up, ker izkustvene podlage zanj ni bilo. Druga možnost, ki jo je odpiralo jugoslovansko unitaristično brezvetrje, je bil zaskrbljeni premislek o kvaliteti in zgodovinski uspešnosti novega političnega stanja in slovenske prihodnosti v njem. Opazne razprave o eni nasproti drugi in njiju ni bilo, saj je diktatura ni omogočala. Vsebina političnih strani edinega množičnega medija – časopisja je bila prazna, resnično *politično* in *narodno* se je umaknilo v zasebnost. Demokracija je po večinski uklonitvi kraljevi volji v dotedanji obliki in načinu izpuhtela, na diktaturo pa je prešla vsa politična moč. V takem položaju so bili Slovenci in drugi jugoslovanski državljani leta 1929 in tak je bil njegov zgodovinski odtis. Bil je globok, a vseeno ni zapečatil obujanja slovenske narodnoemancipacijske in demokratične volje v kasnejših letih drugega jugoslovanskega desetletja.

1939 – SLOVENCİ, JUGOSLAVIJA IN NOVA SVETOVNA VOJNA

I.

»Božja pota so neznana, nepreračunljiva in nepredvidljiva, toda vsa znamenja kažejo, da je bilo gorje minule vojne tako ogromno in da je rodilo take posledice in nam naprtilo tako dediščino na splošnih razvalinah našega moralnega in gmotnega življenja, da se smemo zanesti na zdravo pamet vseh vladajočih in vladanih, da bodo poiskali mirne in pravične rešitve velike kope vprašanj, ki jih je, če se omejimo zgolj na one mednarodnega političnega značaja, rodila predvsem nespamet, kratkovidnost, želja po potlačenju in maščevanju tako na eni kakor na drugi strani. Naj gledamo s kateregakoli stališča, nobeno teh vprašanj ni nerešljivo, naj gre za Evropo ali za kolonije, če upoštevamo, da mora vsak živeti, da nikomur ne gre privilegirani položaj, da ni vse, kar je, vseskozi pravično in neizpremenljivo, da se vsakdo z drugim lahko pogodi tako, da nobena stran ne bo trpela bistvene škode, saj je svet še vedno velik in čaka ustvarjajočih rok.«⁹⁸⁸

To je bila pobožna želja, ki so jo v *Slovenecu* zapisali 31. decembra 1938. A nanjo sta odgovorila starorimski *Mars*, v tostranstvu pa neusmiljena sla tistih, ki so mislili, da jim pripada

---

⁹⁸⁸ *Slovenec*, 31. 12. 1938, Iz starega v novo, str. 1. – Dosedanja objava Perovšek, Slovenci, Jugoslavija in začetek vojne, str. 74–97.

vseveljavno odločanje o prihodnjem zgodovinskem značaju sveta. Leto 1939 mu je prineslo novo vojno, ki se ga je zopet polastila v celoti.

Slovenci so v letu, ki je spočelo nov svetovni spopad, zaživi v pričakovanju, da se bodo začela odpirata vrata k njihovem temeljnemu narodnemu cilju v jugoslovanski državi – državnopravni avtonomiji. Po odstopu (druge) vlade Milana Stojadinovića, ki je onemogočal (federalistični) sporazum s Hrva – glavni problem v jugoslovanski državi, je dan kasneje, 5. februarja 1939, vlado sestavil Dragiša Cvetković. Tako kot Stojadinović je bil predstavnik srbske politike. Cvetković je v rešitvi hrvaškega problema videl »specialno misijo« svoje vlade.⁹⁸⁹ Uresničil jo je z znanim sporazumom, ki ga je 26. avgusta 1939 sklenil z voditeljem hrvaškega federalističnega narodnega gibanja Vladkom Mačkom. S sporazumom Cvetković-Maček so oblikovali Banovino Hrvaško, ki je imela poseben državnopravni položaj in določena obeležja državnosti.⁹⁹⁰ Sporazum je spodkopal centralistično zgradbo jugoslovanske države. Spremljala ga je tudi odločitev kraljevskih namestnikov, da se določila o oblikovanju Banovine Hrvaške lahko razširijo na druge banovine. V to je upala najmočnejša slovenska politična organizacija, slovenski del vsedržavne JRS, v katerem se je politično utelešal skoraj celotni katoliški tabor.⁹⁹¹ Razširitev omenjenih določil na Slovenijo bi okrepila njeno vlogo in pomen kot političnega dejavnika v Kraljevini Jugoslaviji, ki ju je zamejil srbsko-hrvaški dogovor. Slovenska JRS je že septembra 1939 zahtevala oblikovanje Banovine Slovenije in v okviru banskega sveta Dravske banovine sprožila široke priprave za ustanovitev posebne državnopravne enote Banovine Slovenije. Priprave so obsegale oblikovanje načrtov uredb o ustanovitvi slovenske banovine, ustroju banske oblasti in banovinskega zbora, volitvah in poslovnem redu

989 Mikuž, *Slovenci v stari Jugoslaviji*, str. 506. Gl. tudi str. 507–508.

990 O tem gl. podrobneje Čulinović, *Državnopravna historija*, 2, str. 298. Čulinović, *Državnopravni razvitak*, str. 204–207. Boban, *Sporazum Cvetković-Maček*, str. 193–217.

991 O neposrednem odzivu slovenske JRS na sporazum Cvetković-Maček gl. *Slovenec*, 30. 8. 1939, Sporazum in Slovenci, str. 1.

banovinskega zbora, upravnem sodišču, banovinskem proračunu, računovodstvu, računskem sodišču, banovinskem odvetništvu in prenosu zadev s posameznih ministrstev na urade v Ljubljani ter drugih zadevah po hrvaškem zgledu.⁹⁹² To je ublažilo razočaranje, da so ob sporazumu Cvetković-Maček rešitev slovenskega vprašanja odložili.⁹⁹³ Sicer pa je v Dravski banovini (jugoslovanski Sloveniji) leta 1939 že živela t. i. tiha avtonomija.

Edina politična sila, ki je lahko dejavno pristopila k reševanju slovenskega vprašanja, JRS, je imela v Dravski banovini že od leta 1935 vso oblast. Banovino je vodil njen predstavnik ban Marko Natlačen, v njegovem posvetovalnem telesu banskem svetu pa so absolutno večino imeli pripadniki JRS.⁹⁹⁴ V njenih rokah je bila tudi druga upravno-politična struktura na Slovenskem. Poleg tega je JRS dobila večino v skoraj devetih desetinah slovenskih občin na delnih občinskih volitvah (v 225 občinah od skupno 370) 25. oktobra 1936.⁹⁹⁵ Pripadla ji je tudi absolutna zmaga na skupščinskih volitvah 11. decembra 1938. Tako v prvi kot drugi Stojadinovičevi in nato v Cvetkovičevi vladi so bili njihovi slovenski člani le iz njenih vrst. Po besedah opozicijskega liberalnega politika Alberta Kramerja je bila Slovenija »pašaluk« JRS.⁹⁹⁶

Organizacija političnega katolicizma je bila v Sloveniji izvedena do nadrobnosti. Zlasti v gospodarskem in prosvetnem pogledu je njegov vpliv prodiral v vse sloje in oblasti. V prek 700 malih hranilnicah, ki so bile razpredene po vsej Sloveniji, so bili združeni člani gospodarskih katoliških zadrug. Njihov centralni finančni in revizijski organ je bila Zadružna zveza, ki je po znatni oslavitvi med kraljevo diktaturo v prvi polovici tridesetih let spet pridobila finančno moč. Gospodarske zadruge so bile združene v Gospodarski zvezi, ki je bila v rokah Gospodarske

---

992 Stiplovšek, *Banski svet Dravske banovine*, str. 307–308. Gl. tudi Lazarevič, *Prostor, gospodarstvo in razmerja*, str. 284.

993 Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, str. 287.

994 Stiplovšek, *Banski svet Dravske banovine*, str. 269, 270.

995 Kranjec, *Slovenci v Jugoslaviji*, str. 104. Nedog, *Ljudskofrontno gibanje*, str. 67.

996 *Jutro*, 24. 3. 1937, Dr. Kramer o političnih razmerah v Sloveniji, str. 4.

banke v Ljubljani. Poleg teh gospodarskih organizacij je imelo katoliško gibanje organizirane poljedelce v Kmetijski zvezi, njihove žene pa v Ženski kmečki zvezi. Namesto razpuščene katoliške telesnovzgojne organizacije Orel so ustanovili Zvezo slovenskih fantov in deklet. Katoliški obrtniki so bili organizirani v Slovenskem obrtniku, delavci pa ob krščanskosocialistični Jugoslovanski strokovni zvezi, ki se je močno oddaljevala od katoliškega političnega tabora, še v Zvezi združenih delavcev. Jugoslovanska tiskarna, ki je tiskala dnevnik *Slovenec* in *Slovenski dom* ter tednika *Domoljub* in *Bogoljub*, je bila med največjimi tiskarskimi podjetji v Jugoslaviji. Na področju prosvete je delovala Prosvetna zveza. Slovenska JRS je imela v rokah tudi program radiooddajne postaje v Ljubljani. S to ogromno gospodarsko in politično silo, preizkušeno v dolgoletni tradiciji, ki ji je dodati še ideološki vpliv Cerkve in cerkvenih organizacij, je katoliška politika obvladovala zlasti slovensko podeželje. Mimo tega dejstva ni mogla nobena politična sila na Slovenskem.⁹⁹⁷

V pričakovanju Banovine Slovenije vodja slovenske JRS in vodilni slovenski politik v prvi jugoslovanski državi Anton Korošec ni sodeloval v jugoslovanski politiki. Decembra 1938 so ga pri rekonstrukciji vlade obšli,⁹⁹⁸ dotedanji vplivni notranji minister in še nadalje podpredsednik vsedržavne vladne JRS pa je bil od 16. januarja 1939 do sporazuma Cvetković-Maček predsednik Senata Kraljevine Jugoslavije, drugega doma njenega predstavniškega telesa.⁹⁹⁹ Čeprav je veljalo, da mesto predsednika Senata zasedajo tisti, ki so jih, kot so rekli, odvrgli »na mehke blazine«, to je, da brez politične moči na sicer visokem položaju živijo v tišini in prejemajo dobre prihodke,¹⁰⁰⁰ je Slovenec Anton Korošec v formalni piramidi oblasti postal tretji človek v državi – poleg »ustavnega faktorja«, to je kralja oziroma njegovih

---

997 Nedog, *Ljudskofrontno gibanje*, str. 74–75.

998 Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, str. 562–563. Boban, *Sporazum Cvetković-Maček*, str. 57–58. *Slovenec*, 22. 12. 1938, Obsežna preosnova vlade, str. 1. Gl. tudi Godeša, *Čas odločitev*, str. 114–115.

999 Gl. *Slovenec*, 17. 1. 1939, Seja senata in skupščine, str. 1–2.

1000 Prim. Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, str. 563.

namestnikov, konkretno princa Pavla Karadordevića, in predsednika Narodne skupščine. To je govorilo v prid njegove prisotnosti v jugoslovanskem političnem prostoru in olajšalo čakanje na vrnitev v kroge neposrednega odločanja v državni politiki. Ob tem je bil Korošec še vedno deležnik visoke jugoslovanske politične igre. Kot vemo, je pomembno prispeval k Stojadinovičevemu odstopu.¹⁰⁰¹ V jugoslovanski politični sliki je bila večji del leta 1939 podoba Slovencev še vedno opazno izrisana.

Vprašanje slovenske avtonomije oziroma državnopravne emancipacije v Kraljevini Jugoslaviji seveda ni bilo zgolj ekskluzivno področje JRS. Slovensko vprašanje kot enega od tedanjih ključnih eksistencialnih problemov so občutili tudi v drugih delih slovenskega političnega prostora. Leta 1939 so se vanj posebej poglobili v okviru opozicijskega ljudskofrontnega gibanja, v katerem so se na podlagi protifašističnih, splošnomirovnih, narodnoobrambnih, demokratičnih, socialnih in narodnih zahtev ter potreb povezovale različne idejnopolične skupine.¹⁰⁰² V gibanju so oblikovali tri zelo določne, izvirne in radikalne narodne programe. Slovenski narodni demokrati so v programu, ki ga je prispeval Lojze Udè, opozorili, da so bili Slovenci ob ustanovitvi jugoslovanske države brez političnega koncepta, brez prave volje do polnega političnega življenja v državi kot državni narod in brez zavesti o tem, kaj hočejo in kaj je njihova zgodovinska naloga v tej državi. Program je ostro zavračal unitaristično jugoslovanstvo in poudaril, da hočejo biti Slovenci enakopravni kot državni narod, kot nosilci državne misli in državne oblasti. Politične in ustavne pravice, ki jih zahtevajo, so poroštvo za to enakopravnost, naj se le-ta imenuje avtonomija ali federacija. Resnično enakopravnost je mogoče urediti le v svobodnem sporazumu med prizadetimi narodi, ker pravice do enakopravnosti ne sprejemajo od države, saj so oni država.¹⁰⁰³

1001 Prim. Boban, *Sporazum Cvetković-Maček*, str. 79–80, 82. Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, str. 564.

1002 O vprašanju ljudske fronte in ljudskofrontnega gibanja gl. Nedog, *Ljudskofrontno gibanje*. Vodopivec, Moč in nemoč ljudske fronte, str. 31–42.

1003 Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, str. 284.

Program krščanskih socialistov, drugega od izstopajočih subjektov ljudskofrontnega gibanja, je oblikoval Bogo Grafenauer. Opozoril je na zemljepisni, narodnostni ter mednarodno-politični pomen vezanosti Slovencev na Jugoslavijo, kar ni v nikakršnem nasprotju s prepričanjem o narodni samobitnosti Slovencev. Poudaril je, da mora imeti Slovenija v Jugoslaviji poseben položaj že zaradi narave slovenskega ozemlja, ki ni pomembno samo za Balkan, ampak ima svojo stalno važno nalogo v Srednji Evropi, ki ji po velikem delu pripada. Tej vlogi Slovenija ne more ustrezati zgolj kot podrejena enota centralistično urejene, večinoma balkanske države, ampak samo kot njen del z velikimi avtonomističnimi pooblastili. Za doseg te ciljev je potrebno okrepiti narodno zavest, načrtno ozdraviti slovenske gospodarske razmere in združiti slovensko narodno skupnost. Zadnje je pomenilo, da mora imeti vse politično delo pred očmi narodne interese, in ne le interesov posameznih strank ali celo ožjih skupin, ter da je v politiki treba odstraniti zlasti zlorabo ideoloških vrednot. S tem je mislil na zavrnitev Mahničevega pojmovanja politike v slovenski katoliški tradiciji, ki je ideološko normo predpostavljalo življenje.¹⁰⁰⁴

Revolucionarni premislek slovenskega vprašanja je podal Edvard Kardelj. Pod psevdonimom Sperans je objavil obsežno študijo *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*,¹⁰⁰⁵ v kateri je podrobno sociološko, zgodovinsko in politično utemeljil komunistični nacionalni program. Njegovo bistvo je izražal poudarek o zgodovinski odgovornosti delavskega razreda, da na demokratičnih temeljih poveže in vodi vse narodne sile, ki so se iz svoje lastne moči in kot člen splošnih demokratičnih in protifašističnih prizadevanj v svetu pripravljene bojevati za samoodločbo ter združitve in osvoboditev slovenskega naroda. Glavnino tega boja bodo morali prevzeti komunisti oziroma Slovenci v Jugoslaviji, ki naj kot federativna država krepi in pritegne narodno-emancipacijsko voljo in usmeritev Slovencev izven njenih meja.

1004 Prav tam, str. 284–286.

1005 Sperans, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*.

Pri tem je bil pomemben poudarek, da je za Slovence Jugoslavija sprejemljiva le kot skupnost enakopravnih in svobodnih narodov.¹⁰⁰⁶

Razmisleke o slovenskem vprašanju, ki so jih oblikovali v ljudskofrontnem gibanju, je povezovala prepoznavna narodna avtonomistično-federalistična volja. Razlikovali pa so se po relevantnosti oziroma družbeni teži. Udetov program je stal sam zase in ga ni neposredno podpirala nobena politična skupina, čeprav ga je načelno sprejemal velik del slovensko čuteče, svobodomiselnje inteligence. Za Grafenauerjevim programom je bila skupina krščansko socialistične inteligence, a brez strankarske organizacije, za Speransovim stališčem pa je stala organizirana stranka, Komunistična stranka Slovenije, z izrazito izdelano revolucionarno strategijo in taktiko. Krščanski socialisti in komunisti so leta 1939 svoja narodno samozavestna in odločna stališča posebej poudarili še v dveh programskih dokumentih, ki sta imela celo enake naslove – Kaj hočemo. Komunistični je bil tiskan letak Zveze delovnega ljudstva Slovenije, krščanskosocialistični pa je bil objavljen v obliki šapirografiranega vestnika *Slovenska politika*. Oba dokumenta sta vsebovala skoraj enake narodne in socialnopolitične emancipacijske zahteve. Deloma sta se razlikovala v pojmovanju širine nosilnega subjekta političnega osvobajanja slovenskega naroda, kar je pogojevala različna komunistična in krščanskosocialistična politična antropologija.¹⁰⁰⁷ O tedanji narodnopolitični antropologiji na Slovenskem so govorili tudi nazori unitarističnih subjektov (liberalne in socialistične politike), ki so odklanjali državnopravno samostojnost Slovenije v jugoslovanski skupnosti. Bili so v manjšini.

V raznolikosti nosilcev slovenskih narodnih programov se je odražala tudi svetovnonazorska in politična razdeljenost na Slovenskem. Ta je bila idejno in politično ostra. V JRS se je

---

1006 Razčlenitev Speransovega *Razvoja slovenskega narodnega vprašanja* gl. v Perovšek, *Samoodločba in federacija*, str. 251–260, 264–266.

1007 Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, str. 282, 290. Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 189–190. Nedog, *Ljudskofrontno gibanje*, str. 156–167.

okrepilo trdo ideološko jedro, ki se je zavzemalo za zaostreni ideološki boj in novo delitev duhov – tokrat ne le, kar zadeva liberalizem, temveč posebej, kar zadeva socializem in komunizem.¹⁰⁰⁸ Eden od vodilnih ideologov političnega katolicizma in glavni urednik *Slovenca* Ivan Ahčin¹⁰⁰⁹ je o vprašanju komunizma leta 1939 objavil posebno knjigo – *Komunizem: največja nevarnost naše dobe*.¹⁰¹⁰ Glavno sredstvo, ki ga je Ahčin videl v boju proti komunizmu, je bil katoliški idejni in politični dejavnik. Ta naj bo v protikomunističnem boju enoten in složen za krščansko obnovo družbe.¹⁰¹¹

Katoliške politične skupnosti pa leta 1939 ni bilo več. Krščanski socialisti so v tem letu z njo pretrgali vse povezave. Njihova revija *Dejanje* si je zastavila dve nalogi: neizprosno ločevanje duhovnega sveta od konservativne kapitalistične miselnosti in osvobajanje slovenstva od ozkih strankarsko ideoloških totalitarizmov. Krščanski socialisti so se odločili za duhovno svobodo in proti JRS, ki je stremela po političnem monopolu nad vsemi Slovenci, ne samo katoliškimi.¹⁰¹²

Tako stališče je živelo tudi med krščanskosocialističnimi študenti. Na t. i. Bohinjskem tednu avgusta 1939 so se zavzeli za resnično, neoporečno podobo človekove narave. Njeno izhodišče naj bi bila konkretnost človeka in stvari, in ne samovoljno zgrajene ideologije. Odklanjali so ideološke skupinske koristi nad človekovo vrednostjo, resnico in svobodnim odločanjem. S stališča človekove osebnosti in njene svobode so zavrnili totalitarizme z leve in desne in integralizem v verskem in kulturnem ter političnem smislu.¹⁰¹³ Pri tem je bil posebej pomemben poudarek Boga Grafenauerja, ki je opozoril na zgodovinsko zakoreninjenost politične razdeljenosti med Slovenci in njeno

---

1008 Vodopivec, Moč in nemoč ljudske fronte, str. 37. Gl. tudi Mikuž, *Slovenci v stari Jugoslaviji*, str. 507, 509–510.

1009 Tominšek Perovšek, Uredništvo Slovenca, str. 172.

1010 Ahčin, *Komunizem: največja nevarnost naše dobe*.

1011 Perovšek, Pogledi slovenske meščanske politike na oktobrsko revolucijo, str. 75. Več o Ahčinovem *Komunizmu* gl. str. 71–75.

1012 Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 134, 150, 164, 181, 191–193.

1013 Prav tam, str. 184–185.

škodljivost za slovensko narodno življenje. Ta nujno privede do obravnavanja političnih sporov na svetovnonazorski podlagi in ponižanja ter zlorabe ideoloških vrednot v dnevnem političnem boju, ki se s tem zaostri do skrajnosti. Grafenauer se je zavedal, da bosta tako strankarska kot svetovnonazorska razdeljenost ostali, a ta naj ne bi spodbujala ravnanja, ko v svetovnonazorski skupnosti odločajo politična merila. »Zavirati jo s kakimi totalitarizmi imam za napačno že zato, ker me zgodovina uči, da so si pridobili Slovenci vse svoje največje politične pridobitve v znamenju demokracije in njenega življenja.«¹⁰¹⁴ Kot je opozoril Janko Prunk, so bile Grafenauerjeve misli o odpravi ideološke prevlade v politiki in javnem življenju zelo pomembne. Z njimi je mlada krščanskosocialistična inteligenca sklenila več kot polstoletni lok nekega političnega pojmovanja in delovanja, ki je Slovincem povzročil mnogo težav. S takim gledanjem so bili krščanski socialisti tisti, ki so reševali, kar je bilo mogoče pozitivnega rešiti iz dolgoletne in močne katoliške idejnopolitične naravnosti, ki ji je bila zavezana večina Slovencev.¹⁰¹⁵

Ideološko stališče večinskega dela katoliškega političnega tabora so leta 1939 najbolj povedno izrazili na 6. mednarodnem kongresu Kristusa Kralja (KKK) od 25. do 30. julija 1939 v Ljubljani. To je bila po 5. katoliškem shodu leta 1923 v Ljubljani, 2. evharističnem kongresu za Jugoslavijo leta 1935 v Ljubljani in mednarodnem katoliškem mladinskem taboru leta 1938 v Ljubljani zadnja vélika katoliška manifestacija pred začetkom druge svetovne vojne na Slovenskem. Udeležili so se je jugoslovanski, italijanski, francoski, švicarski, španski, angleški, belgijski, holandski, madžarski, češki, slovaški, poljski, aleksandrijski in kitajski katoliški predstavniki, bolgarski predstavnik vzhodnoslovenskega obreda, papežev odposlanec, kardinal legat dr. Avgust Hlond, ter politični predstavniki iz Evrope in visoki predstavniki

---

1014 Grafenauer, *Slovensko narodno vprašanje*, str. 169, 170. Glavne poudarke Grafenauerjeve idejne in narodnopolitične misli v letu 1939 gl. na str. 83, 85, 87, 89, 90–93, 95–97, 123–126, 128–131, 153, 155, 157–162, 166, 168–170.

1015 Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, 286.

jugoslovanske politike.¹⁰¹⁶ Predsednik mednarodnega odbora za KKK, ljubljanski škof Gregorij Rožman, je v načelni uvodni besedi k »najpomembnejši letošnji verski manifestaciji katoliškega sveta«¹⁰¹⁷ opozoril, da se je kongres zbral v času, »ko je ozračje mednarodnih odnosov do skrajnosti napeto in se mnogi boje, da se vsak trenutek vžge usoden blisk in zahrešči bojni grom. A mi verujemo, da tudi skozi temne oblake sije žarek ‚sladkega kraljevanja‘ Kristusovega.« V tem duhu je treba »vse obnoviti! Obnoviti je treba, kar je zastarelo, obolelo, da ne more vršiti od Boga naloženih poslov in ne doseči od Boga postavljenega namena.« Danes je svet napolnjen z idejami, popolnoma nasprotnimi Jezusovemu nauku, in te zastrupljajo duše in jih tirajo v smrt. Krščanski prepород je nujna zahteva današnjega časa in zahteve časa so izraz božje volje. »Torej je volja božja, da se v sedanjih dobi ta obnova izvrši.«¹⁰¹⁸

To so bili tudi temeljni poudarki, ki so jih izrekli na kongresu.¹⁰¹⁹ V svojem govoru na slavnostnem kongresnem zborovanju v veliki unionski dvorani 28. julija 1939 jih je strnil papežev odposlanec kardinal Hlondt in razglasil, da je namen kongresa zmaga katoliške vere, »da bi se narodi odvrnili od brezboštva in se spet vrnili k pravemu in polnemu ter dejanskemu krščanstvu, potem ko so dolgo hodili v močvari materializma«.¹⁰²⁰ Potrebna je vrnitev »od materializma in laicizma k življenju po veri; od naturalizma k stvarnim nadnaravnim dobrinam, s katerimi naj bo prepojeno vsakdanje življenje; od nasilja in moralnega zatiranja k resnični svobodi vesti; od uničujočega barbarstva k mirni omiki krščanske civilizacije«. In kje naj vsi ti sijajni in času tako primerni nameni kongresa, te nujne revolucije in sodobnosti

---

1016 *Slovenec*, 26. 7. 1939, Slovesni začetek kongresa, str. 1; 28. 7. 1939, Danes pride kardinal-legat, str. 1; 30. 7. 1939, »Zaupajte – jaz sem svet premagal«, str. 1. *Slovenec: posebna izdaja*, 30. 7. 1939, Na častni tribuni, str. 2. – O visokih cerkvenih in političnih udeležencih KKK gl. tudi *VI. mednarodni kongres Kristusa Kralja*.

1017 *Slovenec*, 26. 7. 1939, V Ljubljano se te dni ozira ves katoliški svet, str. 1; *VI. mednarodni kongres Kristusa Kralja*, str. 190–193.

1018 *Slovenec*, 26. 7. 1939, Vse obnoviti, str. 1. *VI. mednarodni kongres Kristusa Kralja*, str. 34, 35.

1019 Resolucije KKK gl. v *Slovenec*, 30. 7. 1939, Zaključno zborovanje kongresa, str. 3.

1020 *Slovenec*, 29. 7. 1939, Pomemben nagovor papeževga odposlanca, str. 7.

ustrezne zahteve najdejo bolj naraven in učinkovit izraz kot na Slovenskem, »na tej prijazni zemlji trdne vere, katoliških tradicij, apostolske podjetnosti in cvetočega verskega življenja«?¹⁰²¹

Hlondtovo zaupanje v slovensko katoliško prepričanje je bilo utemeljeno. V času kongresa je Matija Slavič v *Slovenecu* zapisal že omenjeno vodilo, da hoče KKK »tudi naše ljudstvo, naš narod navdušiti, da se oklene samo Kristusa Kralja, da ne šepa več na dve strani, da ne omahuje med Kristusom in Belialom, t. j. hudim duhom, ničvrednostjo, malikovanjem verskih in nravnih zmot, prevar in pregreh«. V dobi, ko pljuskajo tudi ob čolniček slovenskega naroda valovi brezboštva, hoče kongres odpraviti tako neodločnost in uveljaviti boj proti njemu.¹⁰²² Odločen boj proti brezverstvu je poudarila tudi resolucija slovenskega zborovanja KKK.¹⁰²³

Misel božjega in Kristusovega kraljevanja je povzdignil tudi profesor ljubljanske teološke fakultete prelat dr. Franc Grivec. Poudaril je, naj KKK opozori, da je ideja Kristusa Kralja vzvišena nad vsemi človeškimi nepopolnostmi, in zavrnil pomisleke, da jo ogrožajo tisti, ki veri ali Cerkvi očitajo preveliko oblastnost in pazijo, da Cerkev ne bi segala na politično ali gospodarsko področje. Ogrožajo je tudi ne po socializmu in komunizmu okužene množice in predsodki, da je krščanstvo buržoazno verstvo, navezano na nasilno in kapitalistično družbeno ureditev, brez srca in razumevanja za po kapitalizmu zaslužnjene delavske množice. Ideja Kristusa Kralja ne more potrjevati brezbožnih komunističnih predsodkov, da je krščanstvo verstvo izkoriščevalcev, nasilnikov in kapitalistov.¹⁰²⁴

Po koncu praznika slovenskega naroda, kakor je kongres Kristusa Kralja označil *Slovenec*,¹⁰²⁵ je o njem katoliška stran podala svoje idejno in politično sporočilo. Kongres, ki je zanj

---

1021 *Slovenec*, 30. 7. 1939, »Zaupajte – jaz sem svet premagal«, str. 1.

1022 *Slovenec*, 28. 7. 1939, Matija Slavič, Kristus Kralj in naš narod, str. 1.

1023 *VI. mednarodni kongres Kristusa Kralja*, str. 205.

1024 *Slovenec*, 27. 7. 1939, Fr.(anc) Grivec, Pridi k nam Tvoje kraljestvo, str. 1.

1025 *Slovenec: posebna izdaja*, 30. 7. 1939, Ljubljana pri polnočnicah, str. 1.

pomenil manifestacijo »za najvišja katoliška načela«,¹⁰²⁶ je razumela kot konec družbene in politične podrejenosti vere in vzpon Kristusovega

»katoliškega, vesoljskega nauka kot absolutnega objektivnega merila človekove npravstvene osebnosti v družinskem, občinskem in državnem življenju, kot norme vsega človeškega npravstvenega udejstvovanja na vseh območjih kulture, v mednarodnih odnosih in tudi, ter prav posebno, v najvažnejših odločitvah narodnega bitja ter človečanstva, kot usmerjevalko vsega našega delovanja v svitu božje resnice in večnega zakona Dobrega«.

Kristusovemu nauku moramo slediti tudi kot državljani, slediti je treba »brezpogojni in edini resnici, da je njegova vera edina prava vodnica tudi življenju občestva in da mora v občestvu vladati popolno soglasje med posvetno in duhovno, profansko in sveto, prirodno in nadprirodno sfero, in da mora vnanja civilizacija biti v bistveni in notranji odvisnosti od kulture, kakor jo oplemenituje vera. To je v religioznem pogledu oznaka našega časa, ki uvaja novo bodočnost.« V njem krščanska misel in npravstvo za zmago Kristusove resnice v Evropi vodita najhujši boj z dvema nasprotnima strujama, ki ne skušata le izkoreniniti same krščanske religije, temveč tudi vso evropsko omiko z njenimi krščanskimi in naravnimi, od helenskega duha podedovanimi osnovami, vrednotami in izhodišči: s socialističnim materializmom in poganskim nacionalizmom. Prizadeta ni samo Cerkev, ampak tudi tista osebna kultura in politična miselnost, ki si je za podlago izbrala deklaracijo človekovih pravic iz leta 1789.¹⁰²⁷ Sporočilo po kongresu so uskladili s pričakovanjem, ki so ga izrekli med njegovim potekom – da bodo morali vsi, ki jim na čelu lebdi znak križa, pridobljenega pri krstu, stopiti v bojni red, če hočejo, da zmagajo v boju za Kristusa in svojemu Kralju položijo pred njegov prestol razširjene meje njegovega kraljestva.¹⁰²⁸

1026 *Slovenec*, 25. 7. 1939, Danes se začne v Ljubljani Kongres Kristusa Kralja, str. 1.

1027 *Slovenec*, 1. 8. 1939, Beseda po kongresu, str. 1.

1028 *Slovenec*, 26. 7. 1939, V Ljubljano se te dni ozira ves katoliški svet, str. 1.

II.

V času kongresa Kristusa Kralja je izšel tudi znani *Spominski zbornik Slovenije*,¹⁰²⁹ še danes standardno delo o življenju, vlogi in položaju Slovencev v Jugoslaviji. Izid *Zbornika*, posvečenega dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije, so sicer najprej načrtovali v jeseni 1938, nato v januarju ali februarju 1939, vendar so zaradi obsežnosti gradiva in njegovega naraščanja z izdajo raje počakali, kot da bi *Zbornik* izšel v manj popolni obliki.¹⁰³⁰ Monumentalni, dobrih 700 strani velikega formata obsegajoči *Zbornik*, ki so ga pripravili na pobudo bana Natlačena,¹⁰³¹ je, kot je utemeljeno zapisal *Slovenec*, predstavljal »resnično ogledalo slovenskih uspehov na vseh področjih kulturnega življenja, na duhovnih in materialnih poljih zadnjih dveh desetletij« – nove dobe v našem narodnem življenju.¹⁰³² Bil je »kompendij vsega potrebnega znanja o našem narodnem, političnem, kulturnem, socialnem in gospodarskem življenju«,¹⁰³³ »zakladnica vsega našega znanja o Sloveniji zadnjih desetletij«. ¹⁰³⁴ *Slovenec* je poudaril, da je *Zbornik*

»čast vsej Sloveniji, pa tudi naši banovini ter je vsekakor edinstvena publikacija v državi, postavljena za zgled, kako je treba proslavljati najvažnejše dogodke v življenju naroda. Bilanca, ki jo kaže pogled nazaj, za Slovence večinoma ni negativna, samo v nekaterih ozirih je morda manj uspela (samouprava), sicer pa je pokazala velik napredek slovenstva v vseh pogledih. Morda ne tako visok, kot bi bil lahko, da smo svobodno razpolagali s svojimi sredstvi, vsekakor pa pozitiven. S tem obzornikom je še bolj potrjena naša privezanost na to državo, v kateri edini je

---

1029 *Spominski zbornik Slovenije. Slovenec*, 26. 7. 1939, Kulturni obzornik: Spominski zbornik Slovenije, str. 8. Predgovor k *Zborniku* so datirali na Vidovdan, 28. junija 1939 (Založba »Jubilej«, Predgovor, str. [22]).

1030 *Slovenec*, 1. 1. 1939, Spominski zbornik Slovenije, str. 3; 26. 7. 1939, Kulturni obzornik: Spominski zbornik Slovenije, str. 8.

1031 Založba »Jubilej«, Predgovor, str. [21]. Prim. tudi Natlačen, [Uvodna pripomba], str. [17]. Spominski zbornik Slovenije, str. 696.

1032 *Slovenec*, 26. 7. 1939, Kulturni obzornik: Spominski zbornik Slovenije, str. 8.

1033 *Slovenec*, 1. 1. 1939, Spominski zbornik Slovenije, str. 3.

1034 *Slovenec*, 26. 7. 1939, Kulturni obzornik: Spominski zbornik Slovenije, str. 8.

zagotovljen naš samostojni, narodni, kulturni in gospodarski razmah.«¹⁰³⁵

Podobno oceno slovenskega bivanja v dvajsetih letih jugoslovanske države je v zaključni besedi k *Zborniku* podal eden od njegovih urednikov dr. France Stelè.¹⁰³⁶ V spremni besedi pa je Anton Korošec poudaril, da je slovenski narod »tudi še danes v svoji moralni osnovi zdrav in krepak. Podlago mu tvori zdrav kmečki stan, ki je pri vseh narodih nosilec zdravega življenja, čuvar tradicij in običajev. Ni dostopen za revolucionarne zamisli. Sprejema jih šele, ko se je njihova pravilnost že dokazala. Čvrsto zasidranemu v etičnih načelih so mu sveta načela pravičnosti, poštenja in spoštovanja zapovedi, božjih in človeških.« Slovenci lahko mirno in z optimizmom zrejo v prihodnost. »Pot našega naroda se šele začenja. Ne v zaton, temveč v življenje, z vero v Boga in v samega sebe!«¹⁰³⁷

Drugi veliki kulturni dogodek leta 1939 in obenem praznik narodovega izobraževalnega in znanstvenoraziskovalnega dela je bila dvajsetletnica slovenske univerze – Univerze kralja Aleksandra I. v Ljubljani. Kot je zapisal *Slovenec*, je z njo »slovenski narod doživel svojo *kulturno in znanstveno polnoletnost*« ter dokazal kulturno, politično in socialno dozorelost.¹⁰³⁸ Dvajsetletnici slovenske univerze, ki so jo imenovali »krona vsega narodnega šolstva in velika kupola na hramu narodne kulture«,¹⁰³⁹ so se posvetili tudi na liberalni strani.¹⁰⁴⁰ Želeli pa so, da ne bi dobila določenega svetovnonazorskega (katoliškega) pečata, kot »v zadnjem času slišimo tu in tam bolj plahe in previdne, vendar po svoji tendenci in končnih smotrih jasne želje«. Naša univerza naj bo »nedotakljivo zavetišče svobodnih nauk in svobodne znanosti, vzpodbujevalka kulturnega napredka in visoka razsodnica med

---

1035 Prav tam.

1036 Stelè, Zaključna beseda, str. 700.

1037 Korošec, Verujmo v svoj narod, str. [14].

1038 *Slovenec*, 19. 12. 1939, Proslava 20 letnice slovenske univerze, str. 1.

1039 *Jutro*, 17. 12. 1939, Dvajsetletnica naše univerze, str. 1.

1040 Gl. tudi *Jutro*, 17. 12. 1939, 1919 – Ob dvajsetletnici naše univerze – 1939; Albert Kramer, Uresničenje stoletnega narodnega ideala, str. 9–11,

duhovnimi vrednotami ne glede na svetovnonazorske opredelitve«. Skladno s svojim integralističnim jugoslovanskim stališčem so še pristavili, naj univerza »ne ostane ravnodušna nasproti naši jugoslovanski usodni povezanosti in da ne interpretira svojega slovenstva v tistem ozkem, omejenem smislu, ki bi izključeval duhovno solidarnost in ožje kulturno sodelovanje z našimi narodnimi brati (Hrvati in Srbi – op. J. P.)«. ¹⁰⁴¹

Ob dvajsetletnici Univerze na katoliški strani ideološkemu vidiku niso namenili pozornosti. Natančno pa so poročali o poteku proslave univerzitetne obletnice, ko »stopa naš najvišji kulturni zavod v svojo moško dobo«. ¹⁰⁴² Dvajsetletnico univerze so proslavili 17. decembra 1939, na rojstni dan kralja Aleksandra, po katerem je univerza leta 1929 dobila ime. Pomemben poudarek, ki je spremljal poročilo o proslavi, je veljal sočasni promociji Antona Korošca za častnega doktorja prava Aleksandrove univerze v Ljubljani. ¹⁰⁴³ Korošca so leta 1939 v Ljubljani dvakrat počastili. »V zahvalo za zmagovito vodstvo slovenskega naroda v boju za svobodo in uspešno sodelovanje pri ustanovitvi in ureditvi kraljevine Jugoslavije ter iz hvaležnosti za velike zasluge za naše vseučilišče in za Akademijo znanosti in umetnosti ter za slovensko prosveto sploh, prav tako pa tudi za zasluge na gospodarskem polju, predvsem pa za mnogotere posebne zasluge za Ljubljano«, so mu 20. februarja 1939 izročili diplomu častnega ljubljanskega meščanstva. Tedaj je *Slovenec* poudaril, da je Korošec »edini program Slovenije«, in poročal, da je množica po tem, ko je po izročitvi častne diplome stopil na balkon ljubljanskega magistrata, vzklikala: »Živel voditelj slovenskega naroda! Živel rešitelj demokracije! Živela Jugoslavija!« ¹⁰⁴⁴

V letu 1939 so bili na Slovenskem še drugi dogodki, ki jih velja omeniti: 5. in 6. avgusta so ob 20. letnici ljubljanskega

---

1041 *Jutro*, 17. 12. 1939, Dvajsetletnica naše univerze, str. 1.

1042 *Slovenec*, 19. 12. 1939, Proslava 20 letnice slovenske univerze, str. 1–3.

1043 Prav tam, str. 1.

1044 *Slovenec*, 21. 2. 1939, »Dr. Anton Korošec – edini program Slovenije«, str. 1, 2. – Sklep o imenovanju Korošca za častnega meščana mesta Ljubljane je ljubljanski mestni svet sprejel 3. 5. 1938. (Prav tam, str. 1.)

Aerokluba v Ljubljani priredili veliki civilni in vojaški letalski miting, ki so se ga udeležili najvišji politični in vojaški predstavniki, od 13. do 15. avgusta je bil v Ljubljani 2. jugoslovanski gasilski kongres, od 5. do 7. avgusta pa so na Ptuj praznovali 700-letnico minoritskega samostana, ki so jo združili z vseslovenskim tretjeredniškim kongresom.¹⁰⁴⁵ Poleti se je v Sloveniji mudila kraljeva družina – kralj Peter II. Karadorđević, kraljica Marija ter kraljeviča Tomislav in Andrej. Peter se je med obiskom gora povzpел na Grintovec in Korošico.¹⁰⁴⁶

Ob velikih idejnopolitičnih, narodnokulturnih in manifestativnih dogodkih sta politična in idejna razgibanost na Slovenskem živeli še v drugih oblikah in načinih. Povečalo se je število političnih subjektov – na liberalni strani so ustanovili društvo Slovenska beseda, prebujati se je začela nekdanja Samostojna demokratska stranka, ustanovitev oziroma obnovitev stranke so pripravljali socialisti, lastno politično stranko so nameravali oblikovati krščanski socialisti, oblikovana je bila že omenjena Zveza delovnega ljudstva Slovenije, pripadniki opozicijskega Kmečkodelavskega gibanja, ki se vanjo niso vključili, so oblikovali Slovensko kmečko delavsko stranko, obnovljeno je bilo neodvisno liberalno–katoliško opozicijsko Slovensko društvo.¹⁰⁴⁷ Na liberalni strani je odmeval t. i. taborski proces, disciplinska obravnava v društvu Sokol I – Tabor v Ljubljani od 25. maja do 25. septembra 1939. Proces je bil uperjen proti nosilcem demokratične smeri v slovenskem sokolstvu, ki so hoteli izbojevati njegovo samostojno, protifašistično in narodnoobrambno usmeritev, a so jih iz organizacije izključili.¹⁰⁴⁸ Ob tem

---

1045 *Slovenec*, 6. 8. 1939, Velike letalske tekme v Ljubljani so se začele, str. 3; 8. 8. 1939, Naša krila; Krasen letalski praznik, str. 1, 3; 9. 8. 1939, H gasilskemu kongresu, str. 1; 17. 8. 1939, Zaključek gasilskega kongresa, str. 3–4; 27. 7. 1939, 700 letnica minoritskega samostana v Ptuj, str. 9; 8. 8. 1939, Mogočna proslava v Ptuj, str. 5. *Slovenec: posebna izdaja*, 15. 8. 1939, Glavni dan gasilskega kongresa, str. 1–2. *Jutro*, 15. 8. 1939, Plodovit delovni dan gasilskega kongresa, str. 3; 17. 8. 1939, Gasilski kongres v slikah, str. 3.

1046 *Slovenec*, 28. 7. 1939, Kraljica Marija v Sloveniji, str. 1; 6. 8. 1939, Naš mladi kralj Peter na Grintovcu in na Korošici, str. 3; 10. 8. 1939, Kraljica Marija v Ljubljani, str. 1.

1047 Mikuž, *Slovinci v stari Jugoslaviji*, str. 526, 536–538. Nedog, *Ljudskofrontno gibanje*, str. 121–129, 143–156, 168, 175, 176, 179. Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, 189–191.

1048 Polič, *Vloga sokolske organizacije*, str. 35–42. Lubej, *Odločitve*, str. 117–152. Perovšek,

se je nadaljevala dejavnost narodnoobrambnega gibanja, ki je bilo pomembna sestavina ljudskofrontnega gibanja. Narodno-obrambno gibanje je spodbudilo povezovanje ljudi, društev in organizacij, ne glede na politično pripadnost zaradi obrambe pred zunanjo nevarnostjo fašističnih držav in v boju zoper hitletrizem ter profašistično zunanjo politiko JRS. Krepilo je zavest, da se morajo Slovenci združiti, če hočejo biti pripravljeni na obrambo, in podiralo strankarske in svetovnonazorske pregrade med njimi.¹⁰⁴⁹ A le-te so še vedno ostajale tudi na področju narodnoobrambne usmerjenosti. To je pokazal izstop katoliških študentskih društev iz Narodno akademskega bloka (NAB) maja 1939, v katerega so se zaradi težkega svetovnopolitičnega položaja v interesu narodne solidarnosti in v dokaz neomajne državne zavesti dober mesec pred tem združile vse študentske organizacije na Univerzi. Katoliška društva, ki so izstopila iz NAB, so izjavila, da so levičarske in liberalne študentske organizacije Blok skušale izrabiti v strankarske politične namene.¹⁰⁵⁰

Idejna in politična razgibanost na Slovenskem je bila v letu nastopa nove svetovne vojne široka. S komunistične strani se je jeseni 1939 v reviji *Sodobnost*, ki se je od prvotnih liberalnih kulturnih in političnih pogledov vse bolj nagibala k marksistični usmeritvi, oglasil Dušan Kermauner. V članku Problem »tretjega tabora« je k premišljevanjem o slovenskem narodnopolitičnem položaju prispeval pomembno opozorilo, da ga ne gre presojati zgolj po tradicionalni svetovnonazorsko-politični oziroma katoliško-liberalni razcepljenosti. »Naše poglavitno zlo« – »to preklicano ‚svetovnonazorsko‘ nasprotje nam je izmaličilo prav vse in celo naše narodno vprašanje. Kaj vse nismo Slovenci zaradi njega pripravljeni in primorani podpirati na mig in pritisk enega ali drugega tabora!«¹⁰⁵¹

Oris življenja in dela Josipa Rusa, str. 13–14. Nedog, *Ljudskofrontno gibanje*, str. 110.

1049 Nedog, *Ljudskofrontno gibanje*, str. 110.

1050 Mikuž, *Slovenci v stari Jugoslaviji*, str. 535–536. Nedog, *Ljudskofrontno gibanje*, str. 123. Kremenšek, *Slovensko študentsko gibanje*, str. 320–324.

1051 Kermauner, Problem »tretjega tabora«, str. 424.

Kermauner je poudaril, da se razmere na Slovenskem ne bodo spremenile s čakanjem na samodejni odhod katoliško-liberalne razcepljenosti, ki bi »prosila novi rod in ljudstvo, naj jo nadomestita z razumnejšo politično razvrstitvijo Slovencev«. Treba se je posvetiti tisti sili, ki je edina poklicana premagati staro razcepljenost in obstoječo miselno ohromelost – »tretjemu taboru«.

»Ta tabor obsega vse smeri, ki stoje v odločni opreki do obeh starih taborov in načelno zavračajo oba tečaja našega ‚vseobvladujočega, polarnega‘ svetovnonazorsko-političnega nasprotja ter pristopajo k slovenski narodni in socialni problematiki naravnost in ne po ‚svetovnonazorskem‘ ovinku, to se pravi, je ne gledajo skozi prizmo koristi ‚naprednega‘ ali ‚katoliškega‘ tabora. Vse te smeri oznamenuje istosmerno prizadevanje za prenovitev slovenskega življenja z res demokratično narodno in socialno dejavnostjo.«

»Tretji tabor« so po Kermaunerjevi opredelitvi sestavljali delavsko-demokratična (revolucionarno komunistična) in kmečkodemokratična gibanja, krščanskosocialistična smer in družbeno neopredeljene demokratične smeri med inteligenco.

»Tretji tabor v tem obsegu je nasledek našega družbenega razvoja v zadnjih desetletjih. Pojem tretjega tabora je mogel priti v ospredje šele, ko je življenjsko dozorel, ko so se njegovi nujni bistveni elementi pod vplivom objektivnih pogojev našega družbenega sestava in naše duhovne dediščine bolj ali manj popolno razvili, da lahko tvorijo dejansko življenjsko celoto, družbeno-politični tabor slovenske demokracije.«

Kermauner je »tretji tabor« videl kot politično dejstvo, a še ne dovolj trdno, da bi lahko utrl pot k prenovi slovenskega življenja.¹⁰⁵² Zato naj se »čim čvrsteje poveže in ustvari močno demokratično fronto slovenskega delovnega ljudstva, ki bo branila njegovo socialno in narodno svobodo pred fašistično nevarnostjo«. ¹⁰⁵³ Kermaunerjevo pisanje, v katerem je med drugim za

1052 Prav tam, str. 425, 426, 435.

1053 Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 185.

pravovernega komunista nenavadno pozitivno ocenil dotedanji razvoj levih slovenskih katolikov – krščanskih socialistov, je izražalo zelo demokratične, široke in idejno strpne nazore, ki so res veliko obetali.¹⁰⁵⁴

Trdo komunistično stališče pa je Kermauner pokazal po sklenitvi prijateljskega in nenapadalnega sovjetsko-nemškega pakta 23. avgusta 1939. Ko je pakt udaril v svet, je med evropskimi levičarji in komunisti povzročil zmedo, ki so se ji Moskvi zvesti pripadniki komunističnega gibanja postavili po robu na edini način, ki so ga poznali – to je s trdo roko. V Sloveniji so dvomljivce in kritike pod grožnjo, da jih bodo tako ali drugače kompromitirali, pregnali iz strankarskih vrst in levičarskih društev. Znana je usoda iz ilegalne komunistične stranke izobčene Angele Vode, ki se je uprla enostranski zvestobi slovenskih komunistov Moskvi in Stalinovemu dogovarjanju s Hitlerjem.¹⁰⁵⁵ Do razčiščevanja mnenj, ki se je ob sovjetsko-nemškem paktu odrazilo v širšem slovenskem prostoru ter sooblikovalo njegovo idejno in politično podobo v letu 1939, je prišlo v znani polemiki med Kermaunerjem in narodnim demokratom Udetom.

Polemika med Kermaunerjem in Udetom, ki je potekala od septembra 1939 do aprila 1941, se je začela z osebnim dopisovanjem, kasneje pa se je prenesla tudi v javnost, v revijalni tisk. Kermauner je svoja stališča objavljaval v *Sodobnosti*, Ude pa v narodno demokratični *Sloveniji*. Vsebinsko je šlo v javni polemiki le za ponavljanje stališč, ki sta jih avtorja zagovarjala v osebnem dopisovanju, in s tega vidika ni prinašala novih pogledov, le da sta se v pismih izražala dosti bolj svobodno, ker se jima ni bilo treba bati cenzure. Bistvo razhajanja med Kermaunerjem in Udetom, ki sta ga avtorja opredelila že leta 1939, je bilo, da je bil po Udetovem prepričanju nemški nacionalsocialistični imperializem za Evropo in slovenski narod bolj nevaren kot (imperialistična)

1054 Prunk, Kulturnopolitični profil revije *Sodobnost*, str. 868. Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 186.

1055 Vodopivec, Angela Vode, str. 12, 15. Gl. tudi Godeša, Angela Vode, str. 62, 63, 74. Vode, *Skriti spomin*, str. 34–53, 59. O strateško-političnem vidiku, ki je vodil Stalina k sklenitvi pakta, gl. oceno Stephena Kocha v njegovem delu *Dvojna življenja*, str. 159–160.

politika zahodnih demokracij. V svojem odklanjanju sovjetsko-nemškega pakta je poudaril, da se nacionalsocializem lahko uniči le z bojem. Kermauner pa je v zagovarjanju pakta trdil, da je bil z njegovo sklenitvijo zahodni imperializem odločilno oslavljen in okrepljene Sovjetske zveze, ki je v slovenskem narodnem interesu, več ne ogroža; novi, »moskovski« evropski red napoveduje možnost na njegovi podlagi razširjene zveze svobodnih narodov. Kermauner je ob tem razmišljal še o možnosti boljševiške revolucije v Nemčiji.¹⁰⁵⁶ V njegovih pogledih je izstopal poudarek o utemeljenosti in pravilnosti politike razrednega boja, primatu razrednega nad nacionalnim in pomenu ideološkega marksističnega monolitizma ter drugih postavk leninistične ideologije in politike. Udè jih je argumentirano konkretno razčlenil in dokazoval, da je večina Kermaunerjevih, torej komunističnih postavk ideološki konstrukt, ki je v nasprotju z demokratično vsebino evropske politične tradicije. Poudaril je, da je na določeni stopnji razvoja evropske civilizacije nacionalno čustvo še vedno relevantno živo, da je gibalo razvoja in da je v tistem trenutku še vedno progresivno, če ga vodijo demokratične sile, ter da zato predstavlja edino stvarno mobilizacijsko silo za odpor proti nacionalsocializmu in fašizmu. V polemiki, ki je dobila veliko ostrino, se je komunistična platforma razkrila kot nedemokratska in intransigentna ter za nevtralnega demokrata nesimpatična.¹⁰⁵⁷

1056 Godeša, Polemika med Kermavnerjem in Udetom, str. 131, 133–136. Godeša se je v svoji razpravi oprl na osebno dopisovanje med Kermeunerjem in Udetom, ki ga je leta 1986 objavila *Nova revija* (gl. Korespondenca, str. 671–693, 1060–1075, 1358–1371, 1738–1766).

1057 Prunk, Kulturnopolitični profil revije Sodobnost, str. 869.

III.

1. septembra 1939 je z nemškim napadom na Poljsko nad politiko in ideologijo legla senca vojne. Na Slovenskem se je dotaknila tudi Antona Korošca, ki je, kot je imel navado, v tistem času letoval v Begunjah. Kot se je spominjal dr. Matej Poštovan, od februarja 1939 Korošček osebni tajnik, so Korošču ob izbruhu vojne telefonirali z vseh strani: pribočnik princa Pavla, predsednik vlade Dragiša Cvetković, zunanji minister dr. Aleksander Cincar-Marković in slovenski minister dr. Miha Krek, ki je bil tedaj v Ljubljani. Vsi so čakali, kaj bo rekel Korošec. Ta se je proti poldnevu vrnil z izleta v Vratih pod Triglavom, kamor se je zjutraj v družbi z Ivanom Ahčinom napotil z avtomobilom. Poštovan, kasnejši Krekov svak, je Korošca seznanil s tem, kaj se je zgodilo. »Roke so mu dol padle«, se je spominjal Poštovan. »Zdaj pa smo v njem,« je rekel Korošec. »Zdaj pa smo v njem ...? Vzdihnul je in pogledal proti nebu. ‚Kaj pa Italija,‘ je nato vprašal. Povedal sem mu, da ni stopila v vojno in on je dodal: ‚Hvala Bogu, vsaj to ne.‘« Korošec se je s Poštovanom kmalu zatem odpeljal na Brdo, kjer se je zadrževal princ Pavle. Pogovor med Koroščem in Pavlom je zadeval nevtralnost Jugoslavije v novem mednarodnem položaju.¹⁰⁵⁸ Na Korošca so, čeprav ni bil več predsednik Senata Kraljevine Jugoslavije, ki so ga obenem z Narodno skupščino razpustili ob sklenitvi sporazuma Cvetković-Maček, ob začetku vojne pomislili v jugoslovanskem državnem in političnem vrhu.

Vojna je razširila dotedanje polje slovenskega idejnega in političnega razmišljanja. Tedanji zgodovinarjev pogled na nove mednarodne razmere je opozarjal na težak položaj »pastorkov« liberalne civilizacije 19. stoletja – majhnih narodov na vzhodu nemško-italijanskega narodnega ozemlja. Tako je v *Sodobnosti* pisal Fran Zwitter.¹⁰⁵⁹ Zwitter je vzrok, da je Evropo zajel »požar druge svetovne vojne«, videl v defenzivi zahodnega evropskega

1058 Jevnikar, Korošec v spominih Mateja Poštovana, str. 22, 40, 61. – Vlada Kraljevine Jugoslavije je razglasila nevtralnost 4. 9. 1939. (*Jutro*, 5. 9. 1939, Nevtralnost Jugoslavije, str. 1.)

1059 Zwitter, Pot slovenstva, str. 412. Prunk, Kulturnopolitični profil revije *Sodobnost*, str. 868.

liberalizma ter opustitvi liberalnih načel pri narodih Srednje Evrope in njihovi nadomestitvi z militarizmom. Po njegovem razmisleku prihodnost Slovencev v nastalem vojnem času ni bila vezana na prihodnost evropskega liberalizma, medtem ko druga od omenjenih doktrin (srednjeevropski imperializem in njegov ideološki radikalizem) ne dovoljuje, da bi omahovali pri določitvi svojega (odklonilnega) stališča do nje. »Treba nam je le trdne vere in jeklene volje, da se ohranimo, treba nam je soglasja s sosednimi sorodnimi narodi, ki žive v istem položaju in imajo iste interese. Če bomo ostali zvesti sebi, bomo našli pravo pot in se nam ni treba bati za svojo bodočnost. Potem bo novi evropski požar privedel do rešitve za nas in morda tudi do nove ureditve Evrope, boljše od tiste, ki sta jo ustvarila Versailles in Ženeva.«¹⁰⁶⁰

Opozorilo na zgodovinsko ozadje nove vojne so v politiki nadgradili z oceno njenega značaja in temeljnih vodil. Prevladovalo je stališče o totalnem značaju vojne, saj posega tudi v zadnje in uničuje civilno prebivalstvo. Totalno vojno so razumeli kot povezavo bliskovite vojne (hkratne uporabe vseh modernih kopenskih, pomorskih in letalskih vojnih sredstev), sočasnega izvajanja vojnih dejavnosti brez orožja (psihološke, diplomatske in gospodarske vojne) in frontne vojne.¹⁰⁶¹ Najbolj povedno se je na Slovenskem o novi vojni izrazil *Slovenec*, ki je po nemškem napadu na Poljsko in nato francoski ter britanski vojni napovedi Nemčiji sredi septembra 1939 zapisal: »Stojimo po vsej verjetnosti pred najstrahotnejšo totalno vojno, katere grozote že sedaj presegajo vsako domišljijo. Uničenju se ne bodo stavile nobene meje več. To je vojna brez usmiljenja, vojna do popolnega uničenja.«¹⁰⁶²

Grozljivosti nove vojne, ki jo je poudaril *Slovenec*, so se na Slovenskem dobro zavedali. »Vojna je v naših časih vojna vsega in za vse; v nji se ne odločuje samo bodoča politična geografija

---

1060 Zwitter, Pot slovenstva, str. 411, 412.

1061 Perovšek, »Stojimo po vsej verjetnosti pred najstrahotnejšo totalno vojno«, str. 62–75.

1062 *Slovenec*, 15. 9. 1939, Vojna brez usmiljenja, str. 1.

Evrope, marveč tudi bodoča smer vsega kulturnega in civilizacijskega razvoja«, je 5. septembra 1939 svareče napovedalo *Jutro*. »Prav vse vrednote [so] prepuščene odločitvi elementarnih sil, ki vodijo zasovražene narode.«¹⁰⁶³ Na Slovenskem so imela elementaren značaj ideološka in politična razhajanja, ki jih niso mogli preseči pozivi k narodnoobrambni strnitvi slovenskih političnih sil in oblikovanju demokratično utemeljene slovenske banovine. Za Slovence bi sicer oblikovanje njihove banovine, kljub vrsti različnih idejnih in političnih položajev v narodni skupnosti, pomenilo prijaznejšo Jugoslavijo, državo, v kateri so imeli opazno politično vlogo in jih je z njo povezoval zavestni občutek pripadnosti ter volje po njenem obvarovanju in ohranitvi. Po sporazumu Cvetković-Maček oziroma v zadnjih mesecih leta nove svetovne vojne so živeli v pričakovanju in zahtevah po demokratičnih spremembah v državi in politiki, spremljanju mednarodnega položaja po 1. septembru in skozi obstoječa socialna neravnovesja ter prepričanost o svetu svojih ideoloških in političnih doktrin.¹⁰⁶⁴ To so dobro pokazali na obeh straneh slovenskega idejnopoličnega ekskluzivizma. V *Slovencu* je Ahčin konec decembra opozarjal, da katoliška skupnost predstavlja največjo silo v narodu, ki ji vsi nasprotniki, zlasti komunisti s svojo zvito in zlagano propagando, ne morejo nič, če se tesno oklene Cerkve, strne svoje vrste v močno, enotno bojno črto in zaupa v avtoriteto, to je v svoje preizkušeno vodstvo. Prežame naj jo pogumna samozavest slovenskega katoliškega človeka, saj smo »sredi neprestane živčne vojne. Vsaka vojna pa je že naprej izgubljena, ako vojaki nimajo zaupanja v poveljnike, ako nimajo zavesti, da so nasprotniku kos in da bodo zmagoviti.«¹⁰⁶⁵ Na ko-

1063 *Jutro*, 5. 9. 1939, Kulturni pregled: vojna in kultura, str. 7.

1064 *Domoljub*, 29. 12. 1939, Pogled na notranjo politiko, str. 1–2. *Jutro*, 24. 12. 1939, Naš letošnji Božič, str. 1; 31. 12. 1939, Ob koncu leta, str. 1. *Delavska politika*, 30. 12. 1939, J. P., Nekaj misli ob Novem letu, str. 1; 30. 12. 1939, V srečno in mirno Novo leto!, str. 1. *Slovenija*, 29. 12. 1939, Srečno in veselo novo leto!, str. 1; 29. 12. 1939, E. D., Kaj je bolj nujno: volitve ali »nove banovine«?, str. 1–2. *Slovenska beseda*, 14. 12. 1939, J. Š., Za razmišljanje, str. 1. *Nova Ljudska pravica*, 15. 12. 1939, Nova Ljudska pravica; Volitve; Ženskam volilno pravico; Poročila: shod za žensko volilno pravico, str. 1, 3, 5, 8. Nedog, *Ljudskofrontno gibanje*, 129–137, 139. Perovšek, *O demokraciji in jugoslovanstvu*, str. 92–93.

1065 *Slovenec*, 30. 12. 1939, Drin. (Ivan Ahčin), Izpraševanje vesti ob koncu leta, str. 1.

munistični strani pa je sredi decembra *Nova Ljudska pravica* (*NLP*) skladno z usmeritvijo, ki jo je narekoval sovjetsko-nemški pakt, pisala, da z novo vojno delovni ljudje, kmetje in delavci nimajo nič skupnega. To je vojna med velesilami, ki hočejo na novo deliti svet in dobičke, vojna, v kateri imajo svoje koristi samo finančni in industrijski magnati velesil. Zlasti Angleži si prizadevajo, da bi jo razširili tudi na dežele, ki vanjo niso neposredno pritegnjene.

»Kot dobri mešetarji so namreč vedno znali potegniti v vojno druge narode. Tudi sedaj se na vse pretege trudijo[,] da bi razširili vojno. V ta namen se poslužujejo najrazličnejših sredstev, tako da morajo resnični prijatelji miru budno paziti na vsak korak vojnih hujskačev. Ti nastopajo v najrazličnejših oblikah, najbolj pogosto pa se trkajo na prsa, da so vneti ‚demokrati‘ in da se zato hočejo boriti proti ‚fašizmu‘.«

NLP je nato pristavila, naj se delovno ljudstvo bori proti razširjenju vojne, ne glede na to, kateri od obeh bojujočih se taborov – angleško-francoski ali nemški – bi jo hotel razširiti.¹⁰⁶⁶

Vojna in bojazen, za marsikoga že prepričanje, da Jugoslavije ne bo obšla, so še povečali tedanja bivanjska bremena. Ko je novi svetovni spopad le dobro leto in pol po začetku razrušil Jugoslavijo in vase potegnil celotni slovenski narod ter njegovo idejno in socialnopolitično zaznamovanost, sta nastopila najtežja zgodovinska preizkušnja Slovencev in v njej njihovo srečanje samih s seboj.

1066 *Nova Ljudska pravica*, 15. 12. 1939, *Nova Ljudska pravica*, str. 1.

POVZETEK

**POLITIKA IN
MODERNA**

**Idejnopolitični razvoj,
delovanje in zarez
v slovenski politiki
od konca 19. stoletja
do druge svetovne vojne**

Obe glavni politični sili, ki sta odločilno opredelili slovensko zgodovino od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne na Slovenskem – stran političnega katolicizma in liberalna stran –, sta v omenjenem obdobju skozi različne zgodovinske položaje in strankarske organizacije oblikovali ter udeleževali svoja idejna, politična, narodnokulturna in socialnogospodarska načela. Katoliška stran je bila trajno naravnana na vsenarodno in monopolno uveljavitev svojih vrednostnih meril na vseh področjih življenja. Temeljila je na izključevanju vsega sebi nasprotnega. Tako so jo občutili tudi na liberalni strani, ki se je na usmeritev katoliške strani po splošni prevladi odzvala z obrambo svojih identitetnih načel. Katoliška politika je imela prevladujoč položaj v narodu. Podpirali so ga svetovnonazorska danost slovenskega prostora, skrbno politično in široko zastavljeno krščanskosocialno gospodarsko delo med ljudstvom, postavljanje modernih demokratičnih zahtev v avstrijski dobi, v unitaristični in centralistični Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevina SHS, od 1929 Kraljevina Jugoslavija) pa med ljudmi široko prepoznan avtentični avtonomistični nacionalni program. K temu je pomembno pripomogla tudi politična taktika v jugoslovanskem prostoru. V zadnjih letih prve Jugoslavije so jo označevala avtoritarna stališča in ustvarjanje svojega idejnega in političnega absolutna na Slovenskem. Liberalna politika je katoliški strani prek svojih strankarskih organizacij vseskozi nasprotovala. V vprašanju vere, ki ji je priznavala nesporen kulturnozgodovinski in narodni pomen, je vztrajala pri stališču, da se je ne sme zlorabljeni v politične namene. Ob tem je zašla v slepo kulturnobojno vsebino, ki jo je spremljal socialni ekskluzivizem. Katoliška stran jo je na socialnogospodarskem polju povsem prehitela. Liberalni politiki je v Kraljevini SHS/Jugoslaviji z dosledno podporo jugoslovanskemu unitarnocentralističnemu konceptu v določenih obdobjih uspelo doseči dominantni položaj proti katoliški strani, a temu so nato sledili občutni politični padci. Tudi na liberalni strani je veljalo poudarjeno izključujoče stališče do političnih nasprotnikov. Katoliška in liberalna stran

sta bili soglasni v zavračanju totalitarističnih sistemov moderne – komunizma, fašizma in nacizma, pri čemer je komunizem veljal za največje zlo. V tem času sta se usodno gradila avtoritativni sindrom Slovencev in nesprejemanje *drugega*. Teža medsebojnega izključevanja, v katero se je vključila tudi marksistična – in v njenem okviru posebej komunistična – stran, je utemeljila slovensko narodnopolitično življenje pred drugo svetovno vojno.

Tako kot v drugih okoljih se je tudi v slovenskem političnem razvoju pokazalo mnogo različnih obrazov. Oblikovali so jih njihove svetovnonazorske usmeritve ter družbeno in politično delo. Vidimo jih na polju političnega katolicizma, liberalizma, pri marksistih in samostojno mislečih posameznikih. Njihovi značilni predstavniki so zaznamovali čas, ki so ga živeli, ta pa se prek njih razkriva v še eni razsežnosti. To nam ga še bolj približa, če opozorimo na njihovo manj znano ali celostno še ne predstavljeno delo oziroma na tiste, ki jim doslej še niso namenili zaznavne pozornosti.

Med vidnimi predstavniki političnega katolicizma po izteku »dolgega« 19. stoletja je bil dr. Marko Natlačen (1886–1942). Med svetovnjima vojnama je postal eden najvidnejših predstavnikov slovenske katoliške politike. Že v prvem obdobju svojega javnega delovanja, do uvedbe diktature kralja Aleksandra I. Karađorđevića leta 1929, se je v slovenskem javnem življenju dokazal kot prepričan katoličan in prepoznavno protoliberalno usmerjen javni in politični delavec. V času pred prvo svetovno vojno je tudi pokazal, da mu nista blizu marksistični politični tabor oziroma njegova predstavnica socialnodemokratska stranka. Med družbenimi in političnimi vprašanji je v avstrijski dobi največ pozornosti namenil organizaciji katoliškega izobraževalnega dela. O tem je posebej govoril na slovensko-hrvaškem shodu avgusta 1913 v Ljubljani. Leta 1914 je pozdravil vojno napoved, ki jo je Avstro-Ogrska izrekla Kraljevini Srbiji, ni pa bil avtor znane protisrbske hujskaške pesmi *Bojni grom*, ki jo je objavilo glasilo *SLS Slovenec* 27. julija 1914. To je bil pesnik Franjo Neubauer. Pripisuje pa se mu prav tako znani

pogromaški vzklik »Srbe na vrbe!«, ki je po vsej verjetnosti izšel iz omenjene pesmi.

Natlačen je tako kot pred tem habsburško po letu 1918 nedvoumno podpiral jugoslovansko državo in njenega kralja. Ob tem je vseskozi dosledno izražal slovensko narodnoemancipacijsko stališče. V jugoslovanski državi se do konca dvajsetih let o marksistih in v tem okviru o komunistih javno ni opredeljeval. Od leta 1926 je bil podnačelnik katoliške Slovenske ljudske stranke (SLS). S tem je dejansko postal njen prvi mož, saj se je načelnik SLS dr. Anton Korošec v glavnem zadrževal v Beogradu. Natlačen, ki je imel očitno sposobnost za podrobno politično in upravno delo, se je v letih 1927–1929 kot eden najvidnejših strankinih predstavnikov in predsednik ljubljanske občinske skupščine ter njenega izvršilnega organa občinskega odbora opazno uveljavil v slovenskem družbenem in političnem življenju. To je bila podlaga njegove vidne vloge pri reševanju pomembnih vprašanj nadaljnega političnega in gospodarsko-socialnega razvoja na Slovenskem.

Na liberalni strani je v dvajsetih letih 20. stoletja imel opazno vlogo dr. Juro Hrašovec (1858–1957). Bil je edini liberalec, pripadnik Jugoslovanske demokratske stranke (JDS), ki je na prvih občinskih volitvah po ustanovitvi jugoslovanske države v enem od avtonomnih slovenskih mest – Ljubljana, Maribor, Celje, Ptuj – leta 1921 zasedel županski položaj. Bil je tudi prvi slovenski župan južnega kota nekdanjega nemškega »trdnjavskega trikotnika« – mesta Celje.

Hrašovec, ki je Celje vodil v letih 1921–1927, je bil izrazito delovna osebnost. Na številnih področjih je zaznamoval življenje Celja že v avstrijski dobi in nato do konca prve jugoslovanske države. Predno jo je potopila druga svetovna vojna, so ga upravičeno imenovali »starosta celjskih Slovencev«. V času njegovega županovanja so v Celju uredili ceste, obnovili mostove in javne zgradbe, postavili moderno javno razsvetljavo, odpirali nove mestne dele, uredili mestne finance ter občinska podjetja postavili na trdno in samostojno podlago. Leta 1924 so sprejeli

Službeno pragmatiko za nameščence mestne občine celjske, ki je mestnim uslužbencem zagotavljala boljši gmotni položaj, kot so ga imeli državni uslužbenci, stalnost ter politično neodvisnost. Hrašovec se je uveljavil kot vesten mož in zelo natančen gospodar. Celjski občinski svet je v obeh Hrašovčevih mandatih (1921–1924 in 1924–1927) obravnaval vsa bistvena vprašanja mestnega razvoja. Zaradi političnih nasprotij v občinskem svetu je svoj drugi županski mandat predčasno zaključil. V občinskem svetu je nato kot njegov član deloval do leta 1935. Skozi ves čas prve Jugoslavije je bil dejaven tudi na številnih društvenih in drugih področjih ter kot odvetnik. Kot zgleden in zanesljiv upravljevalec mesta ima v razvoju Celja zgodovinsko vlogo, vpeto v slovenski emancipacijski proces po razpadu habsburške monarhije in graditev slovenske tvornosti po prvi svetovni vojni.

Pot, ki je od svobodomiselnosti pri presojanju idejnih, družbenih in političnih vprašanj vodila v socialno demokracijo, je zaznamovala delovanje dr. Milana Jakliča (1886–1963). V gimnazijskih letih se je izoblikoval v razgledanega, razmišljujočega in svobodomiselnega razumnika. Med študijem prava v letih 1904–1908 na Dunaju je poglobil ter spletel vrsto stikov s svobodomiselnimi in narodno radikalno usmerjenimi mladimi intelektualci in vidnimi predstavniki socialističnega gibanja. Blizu si je bil tudi z Ivanom Cankarjem. Leta 1907 se je opredelil za socialno demokracijo in kot sourednik začel sodelovati pri glasilu Jugoslovanske socialnodemokratske stranke (JSDS) *Rdeči prapor*. V socialističnem gibanju mu je bila blizu reformna, evolucionistična oziroma pozitivna smer, revolucionarno je ocenjeval za demagoško, teroristično in negativno. Leta 1908 je v slovenski jezik prevedel *Komunistični manifest*. Prevod je bil prvi na Slovenskem. Po končanem študiju je nadaljeval uredniško delo pri socialističnih glasilih (*Rdeči prapor*, *Zarja*), posvečal pa se je tudi prevajalstvu (Čehov, Go'rkij, Ferri, kasneje tudi Wilde). Med prvo svetovno vojno je bil v vojaški sodni službi. Po končani vojni je konec leta 1918 prevzel politično vodenje glasila JSDS *Naprej*. Konec leta 1919 in v začetku leta 1920 je bil

v vodstvu JSDS. Tako v avstrijskem kot kasnejšem obdobju je bil na podlagi osebnih stikov široko vpet v tedanje družbeno in politično dogajanje in bil med gradniki tedanjega zgodovinskega časa. V letih 1919–1920 je vodil posle poverjenišтва za socialno skrbstvo Deželne vlade za Slovenijo, nato je postal načelnik v Ministrstvu za socialno politiko v Beogradu. Od leta 1922 do 1927 je vodil Osrednji urad za zaščito delavcev v Zagrebu. Leta 1927 se je posvetil raziskovanju kulture krompirja, posebej ga je zanimala pridelava topinamburja (laške repice). Med drugo svetovno vojno je sodeloval z Osvobodilno fronto, zaradi nastopa proti rekrutiranju v t. i. belo gardo so ga leta 1942 aretirali. V letih 1942–1943 je bil interniran v Italiji. Po koncu vojne je živel na Vrhniki in deloval kot pravni strokovnjak v javni upravi. Jaklič je bil dejaven ter družbeno in politično občutljiv presojevalec svojega časa.

Konkretnemu in uspešnemu socialnoemancipacijskemu, gospodarskemu in kulturnopolitičnemu delu za delavstvo ter boju proti kapitalu se je posvetil Vinko Möderndorfer (1894–1958). V okviru delavskega gibanja je deloval od leta 1920. Najprej je pripadal JSDS. V Mežici je bil zaposlen kot učitelj in je leta 1921 odločilno prispeval, da je delavstvo v Mežiški dolini na občinskih volitvah doseglo dober volilni rezultat. Obenem je z združno pomočjo delavstvu pomagal k izboljšanju njegovega socialnega položaja in se proti angleškim lastnikom mežiškega rudnika boril za pravice rudarjev. O njihovem položaju in socialnem boju je leta 1926 izdal brošuro *Boji in napredek mežiških rudarjev*. Sredi dvajsetih let so v Mežici na njegovo pobudo in na stroške lastnikov rudnika zgradili novo šolo. Leta 1927 je zapustil državno službo in se zaposlil kot zavarovalniški agent.

Möderndorfer je na političnem področju najbolj vidno nastopil leta 1927. Januarja je najprej kandidiral na volitvah v oblastno skupščino mariborske oblasti, septembra pa še na volitvah v Narodno skupščino Kraljevine SHS (Narodna skupščina). Na oblastnih volitvah je bil nosilec skupne liste Socialistične stranke Jugoslavije, JSDS in komunistov za dravograjski

in slovenjegraški okraj, na volitvah v Narodno skupščino pa skupne liste JSDS in komunistov za mariborsko okrožje. Kot nosilec obeh kandidatnih list je zagovarjal tedaj najbolj poudarjene zahteve v slovenskem delavskem gibanju – samoodločbo slovenskega naroda in federativni položaj Slovenije v jugoslovanski državi, omejitev brezposelnosti, uveljavitev zakona o zaščiti delavcev in njihovo starostno zavarovanje, izvedbo agrarne reforme, pospešitev združništva, žensko volilno pravico in nevmešavanje tujega kapitala v notranje zadeve Jugoslavije. Skladno z omenjenimi zahtevami je deloval kot poslanec mariborske oblastne skupščine, medtem ko na volitvah v beograjsko skupščino ni bil uspešen. Möderndorfer je bil oblastni poslanec do leta 1929, ko so bile z uvedbo diktature kralja Aleksandra oblastne skupščine razpuščene. Po njihovem razpustu se je vrnil v učiteljski poklic. Leta 1930 se je vključil v komunistično stranko in nato v njenem okviru nadaljeval svoje delo v delavskem gibanju.

Samostojno presojanje narodnopolitičnega položaja in iskanje izvirnega, izven ustaljenih strankarskih okvirov postavljenega političnega delovanja je bilo značilno povezano z imenom dr. Dragotina Lončarja (1876–1954). Lončar se je zavzemal za enakopraven in samostojen položaj slovenskega naroda v federativno preurejeni jugoslovanski državi, udejanjenje socialne pravičnosti in duhovno svobodo. Zagovarjal je socializem, po katerem bi uveljavili načelo samouprave, na katerem bi slonela socialistična gospodarska politika. Ta bi po gospodarskostatnovskih skupinah samoupravno organizirala produktivno delo z izločitvijo parazitstva, država pa bi bila zaščitnica in izvrševalka skupne volje delovnega ljudstva. Lončar je svoje politično delovanje v dvajsetih letih povezal z Združenjem slovenskih avtonomistov, Samostojno republikansko stranko kmetov in delavcev ter Slovensko kmetsko stranko, v tridesetih letih pa s političnimi skupinami, zbranimi ob glasilih *Slovenija*, *Slovenska zemlja* in *Slovenska vas* in kmečkodelavskim gibanjem. Odklanjal je skrajnostno gledanje v idejnih, političnih in filozofskih

vprašanjih in v tem okviru katoliški ideološkopolitični ekskluzivizem, komunizem, fašizem in nacizem. V »času nestrpnih« je na Slovenskem oblikoval samostojen, slovenske vedno zelo ostre idejne in politične izključnosti osvobojen nacionalni program, ki je predstavljal izvirno slovensko zanikanje prenapetih političnih stališč – to je ujetosti bodisi v konfesionalni ekstremizmu, bodisi v totalitaristični nacionalnodržavni ali radikalni družbenorevolucionarni koncept.

Čas med svetovnjima vojnama ni bilo le vmesno obdobje, ki je vodilo od ene vojne k drugi, temveč je imel samonikle značilnosti, ki so opredelile njegov razvojni lok. Zgodovina je hotela, da so se na Slovenskem posebej izrazile ob treh deveticah – v zaporedju let 1919, 1929 in 1939.

Leto 1919 je za Slovence v Kraljevini SHS pomenilo dokončan korak v novo politično stopnjo. V prvem polnem letu življenja v novi jugoslovanski državi so v političnih strankah obravnavali nadaljnje smernice svojega delovanja in opozorili na njihova glavna narodna, idejnopolična in socialnogospodarska vodila. Strankarsko življenje je z razpadom enotne vseslovenske liberalne politične organizacije JDS in oblikovanjem od nje ločenih liberalnih strank dobilo nove okvire, podoben razvoj pa so nazakozvale tudi razmere v marksističnem taboru. Katoliški tabor je bil enoten. Slovenci iz vseh političnih taborov so prvič sodelovali v državni vladni politiki in parlamentarnem delu, prav tako pa tudi v upravljanju Slovenije in obravnavi temeljnih vprašanj njenega razvoja. Soočili so se z upadanjem v predhodni Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov (Država SHS) dosežene samostojnosti ter z medsebojnim bojem za njeno ohranitev ali opustitev. Prejšnjo Narodno vlado SHS v Ljubljani je februarja 1919 nadomestila Deželna vlada za Slovenijo (DVS), ki ni več predstavljala samostojne in najvišje upravne oblasti na Slovenskem. Ta je prešla na beograjsko vlado. Februarja 1919 so ukinili tudi dotedanje Poveljstvo II. vojnega okrožja, najvišje vojaško poveljstvo slovenskih oboroženih sil, oblikovanih v Državi SHS. Nadomestila ga je Dravska divizijska oblast v Ljubljani, slovenske vojaške

enote pa so ob tem prešle pod poveljstvo Vojske Kraljevine SHS. Beograjska vlada je v začetku marca zadušila prizadevanja SLS in JSDS, da bi v Sloveniji oblikovali deželni zbor, to je slovensko predstavniško telo, ki bi mu DVS odgovarjala za svoje delo do sprejetja ustave. DVS je do novembra 1919 vodil pripadnik SLS dr. Janko Brejc in si prizadeval, da bi zaščitil avtonomno veljavo vlade in s tem tudi Slovenije. Unitaristično in centralistično usmerjena JDS je vseskozi hotela spodkopati še tisto malo avtonomnosti, ki jo je imela DVS. Uspelo ji je izsiliti odstop vlade, ki jo je od novembra 1919 dalje vodil njen predstavnik dr. Gregor Žerjav. V vprašanju položaja in vloge DVS pa tudi slovenskega deželnega zbora so znova zaživela strankarska nasprotja, ki so zaobjela vse politične stranke in so bila zarodek kasnejših narodnopolitičnih razhajanj v jugoslovanski državi. Leto 1919 so zaznamovali tudi ustanovitev slovenske univerze, pojavi močnejše izraženega socialnega nezadovoljstva in socialnodemokratska protestna stavka julija 1919, h kateri so pozvale enotne socialistične stranke in sindikati Zahodne Evrope zaradi vojaške intervencije v sovjetski Rusiji in sovjetski Madžarski ter sklepanju imperialističnega miru na mirovni konferenci v Parizu. Prišlo je tudi do opredelitve o novem svetovnozgodovinskem pojavu – boljševizmu. Na meščanski strani so ga odklonili, pri socialni demokraciji pa tega tedaj še ni bilo opaziti. V vsenarodnem pogledu je bil položaj nedorečen. Na vprašanje meje na zahodu in državne pripadnosti Koroške odgovora še ni bilo, medtem ko se je Prekmurje vpelo v narodno telo. Leto 1919 je pomenilo večpomenski pregib v nadaljnjo slovensko zgodovino.

Uvedba diktature kralja Aleksandra je pomenila temeljno politično zarezo v zgodovini prve jugoslovanske države. Kralj je tedaj po hudi politični krizi, ki so jo junija 1928 sprožili znani strelji v Narodni skupščini, 6. januarja 1929 razveljavil ustavo, razpustil Narodno skupščino, prepovedal in razpustil vse politične stranke ter uvedel svojo osebno diktaturo. Imenoval je tudi novo vlado, ki je bila odgovorna samo njemu. V vladi je sodelovala katoliška politika. Član nove diktatorske vlade je postal

njen najvidnejši predstavnik, načelnik nekdanje SLS in dotedajni predsednik vlade Anton Korošec. S tem je ohranil slovensko prisotnost v novem jugoslovanskem političnem vrhu.

Slovenska politika je, razen vzdržanih stališč pri socialistih, diktaturo pozdravila. Sprejela jo je kot ukrep, ki bo ozdravil javno in politično življenje, ker sta ju strankarstvo in demagoško zlorabljanje demokracije izrodili. Že od leta 1921 izven zakona postavljeni komunisti, ki so z diktaturo dobili tako želeno potrditev o neučinkovitosti meščanskih demokratičnih institucij, pa so pozvali na oboroženo vstajo. Njihov poziv je ostal na ravni revolucionarne retorike.

Kralj je v prvem letu svoje diktature tudi na novo uzakonil že pred tem uveljavljeni jugoslovanski narodni unitarizem in državni centralizem, po katerem naj bi v kraljevini obstajal le enotni (jugoslovanski) narod, ki ga sestavljajo srbsko, hrvaško in slovensko »pleme«. Oktobra 1929 je spremenil še državno ime. Naziv kraljevine, ki so ga do tedaj sestavljala imena treh »plemen«, je postal Kraljevina Jugoslavija, kar ni dovoljevalo dvoma o enonarodnem značaju jugoslovanske skupnosti.

Diktatura je ukinila tudi samostojno reševanje pomembnih vprašanj kulturnoprosvetnega in socialnogospodarskega razvoja v t. i. oblasteh, upravnoozemeljskih enotah, na katere je bila razdeljena Kraljevina SHS (slovensko ozemlje je bilo razdeljeno na ljubljansko in mariborsko oblast). Po novi upravnoozemeljski ureditvi so na Slovenskem, z izjemo Bele krajine, oblikovali Dravsko banovino. Upravnoozemeljska zaokrožitev slovenskega ozemlja je sicer bila ugodnost, ki so jo Slovenci verjetno dobili zaradi Koroščevega sodelovanja v vladi. Dokončno prilagoditev narodnostnim mejam so izvedli leta 1931, še v času sodelovanja nekdanje SLS v vladi šestojanuarskega režima. Oblikovanje Dravske banovine so na Slovenskem pozdravili.

Leta 1929 je bilo politično življenje v Jugoslaviji in na Slovenskem ustavljeno. *Politično* in *narodno* se je umaknilo v zasebnost, za oceno kvalitete in zgodovinske uspešnosti novega političnega stanja ter slovenske prihodnosti v njem pa še ni bilo

stvarne izkustvene podlage. Izvirna slovenska narodnopolitična volja je bila ponovno izražena v kasnejših letih drugega jugoslovanskega desetletja.

Slovenci so v letu 1939, ko se je začel nov svetovni spopad, zaživali v pričakovanju, da se bodo začela odpirati vrata k njihovem temeljnemu narodnemu cilju v jugoslovanski državi – državnopравни avtonomiji. Pričakovanje so vzbudili sporazum Cvetković-Maček in oblikovanje posebne Banovine Hrvaške avgusta 1939 ter napoved, da naj bi v skladu s sporazumom oblikovali tudi druge avtonomne narodne enote. V Dravski banovini – jugoslovanski Sloveniji so se na oblikovanje Banovine Slovenije začeli stopnjevano pripravljati jeseni 1939. Nosilec priprav je bil katoliški tabor, ki je v banovini od srede tridesetih let imel absolutno oblast. Politično je bil organiziran v vsedržavni Jugoslovanski radikalni skupnosti (JRS). Voditelj njenega slovenskega dela Anton Korošec tedaj ni sodeloval v jugoslovanski vladni politiki; od januarja do avgusta 1939 je bil predsednik Senata Kraljevine Jugoslavije, drugega doma njenega predstavniškega telesa. V formalni piramidi oblasti je bil tretji človek v državi.

V vprašanje državnopravne emancipacije v Kraljevini Jugoslaviji so se leta 1939 poglobili tudi v opozicijskem ljudskofrontnem gibanju. Narodni demokrati, krščanski socialisti in komunisti so oblikovali tri zelo določne, izvirne in radikalne avtonomistično-federalistične narodne programe. V okviru tedanjih obravnav slovenskega vprašanja je izšlo tudi znano delo komuniste Edvarda Kardelja Speransa *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*. O tedanji narodnopolitični antropologiji na Slovenskem so govorili tudi nazori unitarističnih subjektov (liberalne in socialistične politike), ki so odklanjali državno-pravno samostojnost Slovenije v jugoslovanski skupnosti. Bili so v manjšini.

Ob narodni so bile na Slovenskem poudarjene tudi idejno-politične opredelitve. V katoliškem taboru so zaostriili ideološki boj ne le proti liberalizmu, temveč posebej proti socializmu in komunizmu. Obenem je v njem prišlo do cepitve, saj so krščanski

socialisti s katoliško politiko pretrgali vse vezi. Odločili so se za duhovno svobodo in proti JRS, ki je stremela k političnem monopolu nad vsemi Slovenci, ne samo katoličani. Ideološko stališče večinskega dela katoliškega tabora so leta 1939 izrazili na 6. mednarodnem kongresu Kristusa Kralja julija 1939 v Ljubljani z zahtevo po nujni katoliški obnovi. Živo je bilo narodno-obrambno gibanje, ki je spodbujalo povezovanje ljudi, društev in organizacij ne glede na politično pripadnost zaradi obrambe pred zunanjo nevarnostjo fašističnih držav in v boju zoper hitlerizem. Leta 1939 je izšel znani *Spominski zbornik Slovenije*, še danes standardno delo o življenju, vlogi in položaju Slovencev v Jugoslaviji. Posvečen je bil dvajsetletnici jugoslovanske države. Drugi veliki kulturni dogodek leta 1939 in obenem praznik narodovega izobraževalnega in znanstvenoraziskovalnega dela je bila dvajsetletnica slovenske univerze. Sočasno z njeno proslavo so Antonu Korošču podelili naslov častnega doktorja prava. Leta 1939 je postal tudi častni ljubljanski meščan. Ko je Nemčija septembra 1939 napadla Poljsko in je nastopila nova vojna, so v slovenski politiki poudarili prepričanje o njenem totalnem značaju. Vojna in bojazen, za marsikoga že prepričanje, da Jugoslavije ne bo obšla, so ob pričakovanju demokratičnih sprememb v državi, ideoloških in političnih razhajanjih ter odločenosti braniti Jugoslavijo spremljali Slovence po začetku druge svetovne vojne. Ko je novi svetovni spopad dobro leto in pol kasneje vase potegnil celotni slovenski narod ter njegovo idejno in socialnopolitično zaznamovanost, sta nastopila najtežja zgodovinska preizkušnja Slovencev in v njej njihovo srečanje samih s seboj.

SUMMARY

POLITICS AND THE MODERNITY

**Ideological-political
Development, Activities,
and Turning Points in
the Slovenian Politics from
the End of the 19th Century
to World War II**

The two main political forces that decisively defined the Slovenian history between the end of the 19th century and World War II in Slovenia – the side of the political Catholicism and the liberal side – shaped and implemented their ideological, political, national-cultural, and socio-economic principles through different historical positions and party organisations during this period. The Catholic side was permanently focused on a nationwide and monopolistic assertion of its values in all spheres of life and based on the exclusion of everything that was contrary to it. This was also the experience of the liberal side, which reacted to the Catholic side's pursuit of the general domination by defending its identity principles. The Catholic politics dominated the nation. It was supported by the worldview of the Slovenians, by the meticulous political and broadly-envisioned Christian-social economic work among the people, by making modern democratic demands during the Austrian period, and, in the unitarist and centralist Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (the Kingdom of SHS, since 1929 the Kingdom of Yugoslavia), by the authentic autonomist national programme, which was widely recognised among the people. The political tactics at the Yugoslav level also contributed significantly to this. In the final years of the First Yugoslavia, these tactics were characterised by authoritarian views and the creation of ideological and political absolutes in Slovenia. The liberal politics consistently opposed the Catholic side through its party organisations. Regarding the question of religion, which it recognised as possessing undeniable cultural, historical, and national importance, it insisted that faith should not be abused for political purposes. In doing so, it strayed into the blind contents of the cultural struggle, accompanied by social exclusivism. The Catholic side completely outpaced the liberal side in the socio-economic field. During certain periods during the Kingdom of SHS/ Yugoslavia), the liberal politics managed to achieve a dominant position relative to the Catholic side by consistently supporting the Yugoslav unitarist-centralist concept, but this was followed by

significant political setbacks. The liberal side also had a markedly exclusionary attitude towards its political opponents. The Catholic and liberal sides were unanimous in their rejection of the totalitarian systems of the modernity – communism, fascism, and Nazism – with communism considered the greatest evil. During this time, the authoritarian syndrome of Slovenians and the non-acceptance of *the other* were developing fatally. The weight of mutual exclusion, in which the Marxist side – and especially the communist side in its context – was also involved, underpinned the Slovenian national-political life before World War II.

Like in other societies, many different faces emerged during the Slovenian political development. These individuals were shaped by their worldviews as well as their social and political work. We can notice them in the fields of political Catholicism, liberalism, among the Marxists, as well as among independent-minded individuals. Their typical representatives characterised the time they lived in, and through them, this period reveals itself in yet another dimension. We can understand it even better by drawing attention to these prominent personalities' lesser-known or not yet fully presented work – or to those among them that have not yet received any perceptible attention until now.

Dr Marko Natlačen (1886–1942) was among the visible representatives of political Catholicism after the end of the “long” 19th century. During the interwar period, he became one of the most prominent representatives of the Slovenian Catholic politics. Already in the first period of his public activity – until the imposition of King Alexander I Karadordevič's dictatorship in 1929 – he proved himself in the Slovenian public life as a devout Catholic and a notably anti-liberally oriented public and political worker. In the time leading up to World War I, he also showed that he was not close to the Marxist political camp or its representative, the Social Democratic Party. Among the social and political issues during the Austrian period, he focused most

of his attention on organising the Catholic educational work. He discussed this in particular at the Slovenian-Croatian meeting in Ljubljana in August 1913. In 1914, he welcomed the declaration of war by Austria-Hungary against the Kingdom of Serbia, although he was in fact not the author of the well-known anti-Serbian incitement poem *Bojni grom* (Battle Thunder), published by the newsletter of the Slovenian People's Party *Slovenec* on 27 July 1914. That poem was written by Franjo Neubauer. The well-known inflammatory motto "*Srbe na vrbe!*" ("Hang Serbs from the willow trees!"), which most probably originated in the poem, has been ascribed to Natlačen as well.

After 1918, Natlačen unequivocally supported the Yugoslav state and its King, just like the Habsburg Monarchy before it. Simultaneously, he would consistently express the Slovenian national emancipation position. In the Yugoslav state, he did not publicly express his opinion about the Marxists and, in this context, communists until the end of the 1920s. As of 1926, he was the deputy chief of the Catholic Slovenian People's Party (SLS). This effectively made him the head of this party, as the SLS chief, Dr Anton Korošec, mostly stayed in Belgrade. In the years between 1927 and 1929, Natlačen, who clearly had a talent for detailed political and administrative work, made a notable mark on the Slovenian social and political life as one of the People's Party's most prominent representatives and as the president of the Ljubljana Administrative Unit Assembly and its executive body, the Administrative Unit Committee. This was the basis for his visible role in addressing the crucial issues related to the further political, economic, and social development in Slovenia.

On the liberal side, Dr Juro Hrašovec (1858–1957) played a prominent role in the 1920s. He was the only liberal – a member of the Yugoslav Democratic Party (JDS) – to win the mayoralty in one of the autonomous Slovenian cities (Ljubljana, Maribor, Celje, Ptuj) at the first municipal elections after the establishment of the Yugoslav state in 1921. He was also the first

Slovenian mayor of the southern corner of the former German “fortress triangle”: the city of Celje.

Hrašovec, the mayor of Celje from 1921 to 1927, was extremely hardworking. In many areas, he had shaped the life of Celje already during the Austrian period and then until the end of the first Yugoslav state, brought about by World War II, which is why he was rightly called »the elder of the Celje Slovenians«. During his mayoralty, roads were constructed in Celje, bridges and public buildings were renovated, modern public lighting installed, new parts of the city opened up, the city’s finances sorted out, and municipal businesses put on a solid and independent footing. In 1924, the city of Celje adopted the so-called *Service Pragmatics for the Employees of the Municipality of Celje*, which guaranteed the municipal employees a better financial position than that of civil servants, permanence, and political independence. Hrašovec established himself as a conscientious man and a very meticulous manager. During both of his terms (1921–1924 and 1924–1927), the Celje Municipal Council addressed all the essential issues of the city’s development. Due to the political differences within the municipal council, Hrašovec concluded his second term as mayor prematurely. He then served as a member of the Municipal Council until 1935. Throughout the First Yugoslavia, he was also active in many social and other fields and as a lawyer. As an exemplary and reliable city manager, he played a historical role in the development of Celje, associated with the Slovenian emancipation process after the dissolution of the Habsburg Monarchy and the development of Slovenian statehood after World War I.

The path that led from free thinking in the assessment of ideological, social, and political issues to social democracy had a profound impact on the work of Dr Milan Jaklič (1886–1963). During his grammar school years, he developed into a discerning, reflective, and liberal intellectual. While studying law in Vienna between 1904 and 1908, he forged and further

developed many contacts with freethinking and nationally radical young intellectuals and prominent representatives of the socialist movement. He was also close to Ivan Cankar. In 1907, he became a social democrat and started to work as the co-editor of the Yugoslav Social Democratic Party's (JSDS) newsletter *Rdeči prapor* (The Red Banner). In the socialist movement, he was close to the reformist, evolutionist, or positive direction, while he assessed the revolutionary side as demagogic, terrorist, and negative. In 1908, he translated *The Communist Manifesto* into Slovenian. The translation was the first in Slovenia. After his graduation, he continued his editorial work for the socialist newsletters (*Rdeči prapor*, *Zarja*; *The Dawn*) and also devoted himself to translations (Chekhov, Gorky, Ferri, later also Wilde). During World War I, he served in the military judiciary. After the war – at the end of 1918 – he took over the political leadership of the JSDS newsletter *Naprej* (Forward). At the end of 1919 and in the beginning of 1920, he was a member of the JSDS leadership. Both in the Austrian period and later, he was broadly involved in the social and political developments of the time through his personal contacts and represented one of the prominent personalities of that historical period. In 1919 and 1920, he was in charge of the social welfare department of the Provincial Government for Slovenia, after which he became the head of the Ministry of Social Policy in Belgrade. Between 1922 and 1927, he headed the Central Office for the Protection of Workers in Zagreb. In 1927, he devoted himself to researching potato cultivars: he was particularly interested in the cultivation of topinambur (Jerusalem artichoke). During World War II, he collaborated with the Liberation Front and was arrested in 1942 for speaking out against the recruitment into the so-called White Guard. From 1942 to 1943, he was interned in Italy. After the end of the war, he lived in Vrhnika and worked as a legal expert in public administration. Jaklič was an active and socially and politically aware critic of his time.

Vinko Möderndorfer (1894–1958) devoted himself to concrete and successful social-emancipatory, economic, and cultural-political efforts in favour of the workers and the struggle against the capital. He was active in the labour movement as of 1920. At first, he belonged to the ranks of the JSDS. He was employed as a teacher in Mežica, and in 1921, he made a decisive contribution to the good result of the municipal elections for the workers in the Mežica Valley. At the same time, with the assistance of the local cooperative, he helped improve the social situation of the workers and fought for the rights of the miners against the English owners of the Mežica mine. In 1926, he published a pamphlet on their situation and social struggle, titled *Boji in napredek mežiških rudarjev* (The Struggles and Progress of the Mežica Miners). In the middle of the 1920s, a new school was constructed in Mežica at his initiative and at the expense of the mine owners. In 1927, he left the civil service to work as an insurance agent.

Möderndorfer made his most prominent political appearance in 1927. In January, he first stood as a candidate in the Maribor Administrative Unit Assembly elections, and in September in the elections for the National Assembly of the Kingdom of the SHS. At the Administrative Unit Assembly elections, he was the leader of the joint list of the Socialist Party of Yugoslavia, the JSDS, and the Communists for the Dravograd and Slovenj Gradec districts, while at the National Assembly elections, he was the leader of the joint list of the JSDS and the Communists for the Maribor region. As the leader of both lists of candidates, he advocated the most prominent demands of the Slovenian labour movement at that time: the self-determination of the Slovenian nation and the federal position of Slovenia in the Yugoslav state, the reduction of unemployment, the implementation of the law on the protection of workers and their old-age insurance, the implementation of the agrarian reform, the promotion of cooperatives, women's suffrage, and non-interference of the foreign

capital in the internal affairs of Yugoslavia. In accordance with these demands, Möderndorfer served as a member of the Maribor Administrative Unit Assembly but was unsuccessful at the elections for the National Assembly in Belgrade. He remained a member of the Administrative Unit Assembly until 1929 when the Administrative Unit Assemblies were dissolved with the introduction of King Alexander's dictatorship, after which he once again focused on teaching. In 1930, he joined the Communist Party and continued his work in the labour movement.

An independent assessment of the national political situation and a search for an original political action outside of the established party frameworks was characteristically associated with the name of Dr Dragotin Lončar (1876–1954). Lončar advocated an equal and independent position of the Slovenian nation in the federally reorganised Yugoslav state, the implementation of social justice, and spiritual freedom. He supported socialism, under which the principle of self-government would be established. It would be underpinned by a socialist economic policy that would organise productive work of economic and social groups in a self-managed manner and eliminate parasitism, while the state would be the protector and executor of the common will of the working people. In the 1920s, Lončar's political activities were linked to the Association of Slovenian Autonomists, the Independent Republican Party of Workers and Peasants, and the Slovenian Peasant Party, while in the 1930s, he worked with the political groups gathered around the newsletters *Slovenija* (Slovenia), *Slovenska zemlja* (Slovenian soil), and *Slovenska vas* (Slovenian village) and the movement of workers and peasants. He rejected the extremist views on the ideological, political, and philosophical issues and, in this context, the Catholic ideological-political exclusivism, communism, fascism, and Nazism. During the »time of intolerance«, he formulated an independent national programme in Slovenia, which did not contain the usual abundance of Slovenian ideological and political exclusiveness and thus represented an

original Slovenian denial of extreme political positions – meaning that it was not trapped either by confessional extremism, a totalitarian nation-state idea, or a radical social-revolutionary concept.

The time between the two world wars was not just an intermediate period leading from one war to another but had its own unique characteristics that defined its developmental arc. In Slovenian history, these unique characteristics happened to manifest themselves on the occasion of three »nines« – in the years 1919, 1929, and 1939.

1919 marked the final step into a new political phase for the Slovenians in the Kingdom of SHS. During the first full year of living in the new Yugoslav state, the political parties discussed the future directions of their activities and drew attention to their main national, ideological-political, and socio-economic guidelines. Party life took on a new context with the disintegration of the JDS as the unified all-Slovenian liberal political organisation and the formation of liberal parties separate from it, while the situation in the Marxist camp also suggested a similar development. The Catholic camp was united. For the first time, Slovenians from all political camps participated in the national government politics and parliamentary work, as well as in the governance of Slovenia and the fundamental issues of its development. They were faced with the decline of the independence achieved in the previous State of Slovenes, Croats and Serbs (the State of SHS) and with a mutual struggle to maintain this independence or abandon it. In February 1919, the previous National Government of SHS in Ljubljana was replaced by the Provincial Government for Slovenia, which no longer represented the independent and supreme administrative authority in Slovenia, which was transferred to the Belgrade government. In February 1919, the former Command of the Second Military District, the highest military command of the Slovenian armed forces formed in the State of SHS, was also abolished. It was replaced by the Drava Divisional District in Ljubljana, and the

Slovenian military units were placed under the command of the Army of the Kingdom of SHS. At the beginning of March, the Belgrade government suppressed the efforts of the SLS and the JSDS to form the Provincial Assembly in Slovenia, i.e. a Slovenian representative body to which the Provincial Government for Slovenia would be accountable for its work until the adoption of the Constitution. Until November 1919, the Provincial Government for Slovenia was led by Dr Janko Brejc, a member of the SLS, who sought to protect the autonomous authority of the government and thus of Slovenia. With its unitarist and centralist tendency, the JDS constantly strove to undermine even the very limited autonomy that had been given to the Provincial Government for Slovenia. It succeeded in forcing the resignation of the government, led by its representative Dr Gregor Žerjav since November 1919. The question of the position and role of the Provincial Government for Slovenia and the Slovenian Provincial Assembly was the source of a resurgence of disagreements that encompassed all political parties and the origin of the subsequent national-political divisions in the Yugoslav state. The year 1919 was also marked by the foundation of the Slovenian university, the emergence of a more strongly expressed social discontent, and the social-democratic protest strike of July 1919 called by the united socialist parties and trade unions of Western Europe due to the military intervention in the Soviet Russia and the Soviet Hungary and the conclusion of an imperialist peace at the Paris Peace Conference. The attitude towards Bolshevism as a new world-historical phenomenon was being formed. While the bourgeois side rejected it, the social democracy had not yet done the same. From the all-national point of view, the situation was unresolved. The question of the border in the west and the national adherence of Carinthia had not been determined yet, either, while Prekmurje was incorporated into the national body. The year 1919 marked a multifaceted turning point in the further history of Slovenia.

The introduction of King Alexander's dictatorship in January 1929 marked a fundamental political watershed in the history of the first Yugoslav state. At that time, after a severe political crisis triggered by the famous shootings in the National Assembly in June 1928, the King abolished the Constitution, dissolved the National Assembly, banned and dissolved all political parties, and imposed his personal dictatorship. He also appointed a new government that answered to him alone. The Catholic politicians participated in the government. Their most prominent representative – the former head of the SLS and the previous Prime Minister Anton Korošec – became a member of the new dictatorial government. Thus, he preserved the Slovenian presence in the new Yugoslav political leadership.

Except for the socialists, who were reserved towards it, the Slovenian politics welcomed the dictatorship. It saw the development as a measure to improve the public and political life, which had been corroded by partisanship and the demagogic abuse of democracy. Meanwhile, the dictatorship provided the communists, outlawed since 1921, with a much-needed confirmation of the ineffectiveness of the bourgeois democratic institutions, so they called for an armed uprising. Their appeals remained at the level of revolutionary rhetoric, though.

In the first year of his dictatorship, the King re-enacted the previously established Yugoslav national unitarism and state centralism, according to which only a single (Yugoslav) nation, consisting of the Serbian, Croatian, and Slovenian »tribes«, supposedly existed in the Kingdom. In October 1929, he changed the state name as well. The name of the country that had until then consisted of the names of these three »tribes« was now the Kingdom of Yugoslavia, which no longer left any room for doubt regarding the single national character of the Yugoslav community.

The dictatorship put a stop to the independent management of the important issues regarding the cultural-educational

and socio-economic development in the territorial administrative units that the Kingdom of SHS consisted of (the Slovenian territory was divided into the Ljubljana and Maribor Administrative Units). According to the new territorial administrative system, Slovenia, with the exception of White Carniola, constituted the so-called Drava Banate. The territorial administrative unification of the Slovenian territory was a favour probably granted to Slovenians because of Korošec's participation in the government. The final adaptation to the ethnic borders was carried out in 1931, during the time when the former SLS participated in the government of the January 6th regime. The formation of the Drava Banate was welcomed in Slovenia.

In 1929, the political life in Yugoslavia and Slovenia was suspended. The *political* and *national* retreated to the private sphere, while no actual experiential foundations existed that would allow for any evaluations of the quality and historical effectiveness of the new political situation and the Slovenian future in it. The expression of the original Slovenian national-political will was restored in the later years of the second Yugoslav decade.

In 1939, when the new global conflict began, Slovenians lived in the expectation that the door for their fundamental national goal in the Yugoslav state – the state-legal autonomy – would start to open. The hope stemmed from the Cvetković–Maček Agreement, the formation of the separate Banate of Croatia in August 1939, and the announcement that other autonomous national units would be created in accordance with this Agreement. In the autumn of 1939, increasingly intense preparations for the formation of the Banate of Slovenia began in the Drava Banate (Slovenia in the First Yugoslavia). They were headed by the Catholic camp, which had possessed absolute power in the Banate since the mid-1930s. Politically, it was organised in the statewide Yugoslav Radical Union (JRS). At that time, Anton Korošec, the leader of this Union's Slovenian section, did not participate in the Yugoslav government politics:

from January to August 1939, he was the president of the Senate of the Kingdom of Yugoslavia, the second chamber of its representative body. In the formal authority pyramid, he was the third most important person in the state.

In 1939, the opposition – the People's Front movement – also focused on the question of the state-legal emancipation in the Kingdom of Yugoslavia. The National Democrats, Christian Socialists, and Communists drew up three very specific, original, and radical autonomist-federalist national programmes. In the context of the discussions of the Slovenian question at the time, the famous work by the communist Edvard Kardelj Sperans *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* (The Development of the Slovenian National Question) was also published. The viewpoints of the unitarist subjects (the liberal and socialist politics), which argued against the state-legal independence of Slovenia in the Yugoslav community, also attested to the contemporaneous national-political anthropology of Slovenia. Such opinions were in the minority.

Apart from the national issue, ideological-political orientations were also emphasised in Slovenia. The Catholic camp intensified its ideological struggle not only against liberalism but also against socialism and communism in particular. Simultaneously, a split took place in this movement, as the Christian Socialists severed all ties with the Catholic politics. They decided for spiritual freedom and against the JRS, which pursued a political monopoly over all Slovenians, not just the Catholics. The majority of the Catholic camp expressed its ideological position at the 6th International Christ the King Congress in Ljubljana in July 1939, calling for an urgent Catholic renewal. The national defence movement – which encouraged the association of people, societies, and organisations regardless of their political adherence with the purpose of ensuring the defence from the external danger of the fascist states and the joint struggle against Hitlerism – was increasingly active. In 1939, the well-known *Spominski zbornik Slovenije* (Memorial Almanac of

Slovenia), a memorial anthology of texts that still represents a benchmark work about the life, role, and position of Slovenians in Yugoslavia, was published. It was dedicated to the twentieth anniversary of the Yugoslav state. Another prominent cultural event of 1939 and simultaneously a celebration of the nation's educational and scientific research work was the twentieth anniversary of the Slovenian University. On this occasion, Anton Korošec received the honorary Doctor of Law title. In 1939, he also became an honorary citizen of Ljubljana. When Germany invaded Poland in September 1939 and a new war broke out, the Slovenian politics underlined its conviction that this was a total war. Apart from the expectations of democratic changes in the state, ideological and political disputes, and the determination to defend Yugoslavia, Slovenians were preoccupied with the war and the fear (for many already the conviction) that Yugoslavia would not be able to avoid the conflict. When over a year and a half later, the new global conflict engulfed the entire Slovenian nation, affecting its ideological and socio-political characteristics, the hardest historical ordeal for Slovenians began, during which they also had to come to terms with themselves.

**VIRI IN
LITERATURA**

Arhivski viri

AJ – Arhiv Jugoslavije:

AJ, 74, fond Dvora Kraljevine Jugoslavije 1918–1948.

Arhiv avtorja:

Elektronska pošta Milanke Jakopič Jaklič avtorju, 4. 10. 2021.

Elektronska pošta Milanke Jakopič Jaklič avtorju, 8. 10. 2021.

Arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič, Ljubljana:

Beležnica 1–4, 42, 43.

Kuverta (kv.) Albin Prepeluh; kv. Angelika Jaklič; kv. Anton Chraska; kv. Anton Dermota; kv. Anton Jaklič; kv. Anton Mrak; kv. Boncelj; kv. Ciril Premrl; kv. Čadež; kv. Erjavec + ?; kv. Dopisnice; kv. dr. K. Slanc; kv. Etbin Kristan; kv. Gregor Žerjav; kv. Ivan Cankar; kv. Ivan Regent; kv. Ivan Ušlakar; kv. Jaklič; kv. Julija Jaklič; kv. Komunistični manifest; kv. Korespondenca – dijak – študent; kv. Korespondenca družina Jaklič Josip oče; kv. Ljudevit Perič; kv. Lončar; kv. Lotrič Lenard; kv. Marija Jaklič; kv. Milan Jaklič CV; kv. Milan Jaklič dokumenti; kv. Milan Korun; kv. Naš list; kv. Oton Fettich-Frankheim; kv. Pavel Grošelj; kv. Pavla Jaklič – Milanu Jakliču; kv. Perič; kv. Prevodi Čehova; kv. Razna pisma, teksti, zapiski; kv. Regali; kv. Štebi Lojzka – Tone; kv. Tuma; kv. Žužek.
Glavni zapisnik »Slovenskega kluba« v Ljubljani, 1902.–1903Δ.

Ovoj (ov.) 1.

Ov. Družinske povezave.

Varia.

SI AS – Arhiv Republike Slovenije:

SI AS 77, Banski svet Dravske banovine, 1930–1941.

SI AS 1472, Sresko načelstvo Murska Sobota, 1918–1941.

SI AS 1477, Zbirka sodnih spisov o komunistih in delavskem gibanju, 1918–1945.

SI AS 1517, Bernot Zvonimir, 1886–1951.

SI AS 1548, Zbirka letakov Zgodovinskega arhiva Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije, 1919–1945.

SI AS 1589/IV, Centralni komite Zveze komunistov Slovenije, 1945–1990.

SI AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, 1918–1982.

SI PAM – Pokrajinski arhiv Maribor:

SI PAM/0645, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941.

SI ZAC – Zgodovinski arhiv Celje

SI ZAC/0024, Mestna občina Celje 1919–1941.

NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana:

NUK, Rokopisna zbirka, 312/1–9, letaki do 1937.

Periodični tisk

Avtonomist. Ljubljana: Albin Prepeluh, 1921–1924.

Delavska politika. Maribor: pokrajinsko načelstvo SSJ za Slovenijo; Konzorcij, 1926, 1927, 1929, 1939.

Deutsche Wacht. Celje (Cilli): Vereinsbuchdruckerei Celeja, 1918.

Domoljub. Ljubljana: M. Kolar, 1929, 1939.

Domovina. Celje: Dragotin Hribar, 1907.

Edinost. Trst: Ivan Dolinar, 1876, 1878.

Enakost. Maribor: Ivan Mlinar, 1921.

Enotnost. Ljubljana: Alojz Kusold, 1926–1929.

Glas svobode. Ljubljana: Konzorcij, 1923.

Gorica. Gorica: Anton Bavčar; Josip Marušič, 1907.

Ilustrirani Slovenec. Ljubljana: Fran Kulovec, 1926.

Jutro. Ljubljana: Konzorcij Jutra, 1920–1922, 1924, 1926–1929, 1931, 1933, 1935–1937, 1939, 1940.

Kmetijski list. Ljubljana: Konzorcij, 1925.

Kmetiski list. Ljubljana: Konzorcij, 1926, 1929.

Mariborski delavec. Maribor: Tiskovna zadruga, 1919.

Mir. Celovec: F. Haderlap, 1890.

Naprej. Ljubljana: Iza Prijateljewa; Ivan Mlakar; Franjo Koren, Zvonimir Bernot, 1919, 1921–1928.

Narodni dnevnik. Ljubljana: Konzorcij, 1924, 1927.

Neodvisnost. Maribor: Konzorcij, 1937.

Nova doba. Celje: Zvezna tiskarna, 1919, 1921–1929, 1932, 1933, 1935, 1936, 1938–1940.

Nova Ljudska pravica. Zagreb: M. Kranjec, 1939.

Nova pravda. Ljubljana: Konzorcij Nove pravde, 1921.

Ponedeljek. Ljubljana: Konzorcij Jutra, 1929.

Prosveta. Ljubljana: [s. n.], 1924.

Slovenec. Ljubljana: Konzorcij Slovenca, 1881, 1890–1892, 1895–1898, 1900–1902, 1905–1910, 1912–1914, 1916–1929, 1933–1939.

Slovenija. Ljubljana: Ivan Zorec, 1932–1937, 1939, 1940.

Slovenska beseda. Ljubljana: Konzorcij, 1939.

Slovenska vas. Ljubljana: Konzorcij, 1937, 1938.

- Slovenska zemlja*. Ljubljana: Konzorcij, 1935, 1936, 1940.
- Slovenski gospodar*. Maribor: Tiskarna sv. Cirila, 1907.
- Slovenski narod*. Ljubljana: Narodna tiskarna, 1891, 1892, 1894, 1898–1902, 1904–1907, 1909, 1913, 1914, 1918–1921, 1924, 1929.
- Službene novine Kraljevine Jugoslavije*. Beograd: Državna Štamparija, 1938.
- Službene novine Kraljevine Jugoslavije*. Beograd: Državna Štamparija, 1939.
- Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine*. Ljubljana: Kraljevska banska uprava Dravske banovine, 1935.
- Soča*. Gorica: Viktor Dolenc, 1900, 1907, 1914.
- Straža*. Maribor: Konzorcij, 1919.
- Tabor*. Maribor: Konzorcij Tabor, 1922, 1924.
- Učiteljski tovariš*. Ljubljana: UJU – Poverjeništvo Ljubljana, 1921–1928.
- Uradni list Deželne vlade za Slovenijo*. Ljubljana: Delniška tiskarna, 1919, 1921.
- Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*. Ljubljana: Delniška tiskarna, 1924, 1925, 1927, 1929.
- Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*. Ljubljana: Delniška tiskarna, 1918, 1919.
- Uradni list Pokrajinske uprave za Slovenijo*. Ljubljana: Delniška tiskarna, 1922.
- Zarja*. Ljubljana: Franc Bartl, 1911.

Tiskani viri in literatura

- Abram, Josip (Trentar). Spomini na dr. Jan. Ev. Kreka. *Mentor* 14, št. 3–4 (1926–1927), str. 61–68.
- Ahčin, Ivan. *Komunizem: največja nevarnost naše dobe*. Ljubljana: Zveza fantovskih odsekov, 1939.
- Andrejka, Viktor. Razvoj vojaštva in vojaški dogodki od prevrata do danes. V: Josip Mal (ur.). *Slovenci v desetletju 1918–1928: zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*. Ljubljana: »Leonova družba«, 1928, str. 269–295.
- Avtorji. V: Žarko Lazarevič, Milanka in Stojan Jakopič (ur.). *Stoletje družine Tönnies: zgodovina in tehniška dediščina*. Ljubljana: Založba ZRC, 2019, str. 191–195.
- Balkovec, Bojan. *Prva slovenska vlada 1918–1921*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1992.

- Balkovec, Bojan (B. B.). Slovinci v vladah Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev in Kraljevine Jugoslavije (1918–45). V: Marjan Drnovšek, France Rozman in Peter Vodopivec (ur.). *Slovenska kronika XX. stoletja: knj. 1: 1900–1941*. Ljubljana: Nova revija, 1995, str. 455–457.
- Bergant, Zvonko. *Kranjska med dvema Ivanoma: idejno-politično so- očenje slovenskega političnega katolicizma in liberalizma na pre- hodu iz 19. v 20. stoletje*. Ljubljana: Inštitut za globalne politične študije, 2004.
- Bergant, Zvonko. *Slovenski klasični liberalizem: idejno-politični zna- čaj slovenskega liberalizma v letih 1891–1921*. Ljubljana: Nova revija, 2000.
- Boban, Ljubo. *Sporazum Cvetković-Maček*. Beograd: s. n., 1965.
- Cankar, Tadej. *Odnos kranjskega liberalnega tabora do Judov in antise- mitizma: diplomatska naloga*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2003.
- Cvirn, Janez. Celjsko nemštvo in poskus demokratizacije občinskega volilnega sistema na Spodnjem Štajerskem 1914. *Zgodovinski ča- sopolis* 44, št. 1 (1990), str. 113–117.
- Cvirn, Janez. *Dunajski državni zbor in Slovenci: 1848–1918*. Celje: Zgodovinsko društvo Celje; Ljubljana: Znanstvena založba Filo- zofske fakultete, 2015.
- Cvirn, Janez. Ljubljanske občinske volitve. V: Marjan Drnovšek, France Rozman in Peter Vodopivec (ur.). *Slovenska kronika XX. stoletja: knj. 1: 1900–1941*. Ljubljana: Nova revija, 1995, str. 116.
- Cvirn, Janez. Prepoved slovenskih napisnih tabel v Celju. V: Marjan Drnovšek, France Rozman in Peter Vodopivec (ur.). *Slovenska kronika XX. stoletja: knj. 1: 1900–1941*. Ljubljana: Nova revija, 1995, str. 65.
- Cvirn, Janez. Spodnještajerski narodni svet. V: Marjan Drnovšek, France Rozman in Peter Vodopivec (ur.). *Slovenska kronika XX. stoletja: knj. 1: 1900–1941*. Ljubljana: Nova revija, 1995, str. 71.
- Cvirn, Janez. *Trdnjavski trikotnik: politična orientacija Nemcev na Spo- dnjem Štajerskem (1861–1914)*. Maribor: Založba Obzorja, 1997.
- Čuček, Filip. *Svoji k svojim: na poti k dokončni nacionalni razmejitvi na Spodnjem Štajerskem v 19. stoletju*. Ljubljana: Inštitut za no- vejšo zgodovino, 2016.
- Čulinović, Ferdo. *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka: 2. knjiga: Srbija – Crna gora – Makedonija: Ju- goslavija 1918.–1945*. Zagreb: Školska knjiga, 1954.

- Čulinović, Ferdo. *Državnopravni razvitak Jugoslavije*. Zagreb: Školska knjiga, 1963.
- Deželak Barič, Vida. Komunisti. V: Jasna Fischer et al. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992: 1*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2006, str. 346–348.
- Deželak Barič, Vida. Revolucionarno razpoloženje v letih 1919–1920. V: Jasna Fischer et al. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992: 1*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2006, str. 231–232.
- Deželak Barič, Vida. Stranke marksističnega idejnopolitičnega tabora na Slovenskem 1896–1941. *Prispevki za novejšo zgodovino* 62, št. 1 (2017), str. 84–111.
- Deželak Barič, Vida. Vprašanja idejnega, političnega, socialnega, narodnega in kulturnega sobivanja v misli in praksi slovenskih marksistov od konca 19. stoletja do začetka druge svetovne vojne. *Prispevki za novejšo zgodovino* 51, št. 1 (2011), str. 127–150.
- Dolenc Ervin, *Kulturni boj: slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918–1929*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1996.
- Dolenc, Ervin. *Med kulturo in politiko: kulturnopolitična razhajanja v Sloveniji med svetovnjima vojnama*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2010.
- Engelsfeld, Neda. *Prvi parlament Kraljestva Srba, Hrvata i Slovenaca – Privremeno narodno predstavništvo*. Zagreb: Globus [etc.], 1989.
- Erjavec, Fran. Avtonomistična izjava slov. kulturnih delavcev leta 1921: (iz spominov). *Zgodovinski zbornik*. Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija, [1958], str. 20–30.
- Erjavec, Fran. *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*. Ljubljana: Prosvetna zveza, 1928.
- Fekonja, Andrej. *Davorin Trstenjak, slovenski pisatelj: o petdesetletnici njegovega književnega delovanja*. Ljubljana: [samozal.] A. Trstenjak, 1887.
- Ferri, Enrico. *Socializem in moderna veda*. Ljubljana: Delavska tiskovna družba, 1910 [i. e. 1911].
- Filipič, France. *Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939: 1. knjiga*. Ljubljana: Založba Borec, 1981.
- Fugger Germadnik, Rolanda. Slovo od Narodnega doma: dr. Juro Hrašovec in Narodni dom. V: Janko Germadnik in Branko

- Goropevšek (ur.). *Celjski zbornik 1997: ob 100-letnici Narodnega doma*. Celje: Mestna občina Celje, 1997, str. 181–188.
- Gabrovec, Stane. Ustanovitev zavoda sv. Stanislava in prve popolne slovenske gimnazije. V: Edo Škulj (ur.). *Jegličev simpozij v Rimu*. Celje: Mohorjeva družba, 1991, str. 399–416.
- Gantar Godina, Irena. *T. G. Masaryk in masarykovstvo na Slovenskem: 1895–1914*. Ljubljana: Slovenska matica, 1987.
- Gašparič, Jure. *SLS pod kraljevo diktaturo: diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929–1935*. Ljubljana: Modrijan, 2007.
- Gestrin, Ferdo in Vasilij Melik. *Slovenska zgodovina: od konca osemnajstega stoletja do 1918*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1966.
- Godeša, Bojan. Angela Vode in medvojne dileme. V: Peter Vodopivec (ur.). *Usoda slovenskih demokratičnih izobražencev: Angela Vode in Boris Furlan – žrtvi Nagodetovega procesa*. Ljubljana: Slovenska matica, 2001, str. 61–74.
- Godeša, Bojan. *Čas odločitev: katoliški tabor in začetek okupacije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2011.
- Godeša, Bojan. Okupacija kot prelomnica v organiziranju slovenskih političnih subjektov: o »zgodovinski« vlogi Narodnega sveta za Slovenijo. *Prispevki za novejšo zgodovino* 57, št. 2 (2017), str. 91–110.
- Godeša, Bojan. Polemika med Dušanom Kermavnerjem in Lojzetom Udetom v letih 1939–1941. V: Aleksander Žižek in Jurij Perovšek (ur.). *Med politiko in zgodovino: življenje in delo dr. Dušana Kermavnerja (1903–1975)*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti; Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2005, str. 131–138.
- Go'rkij, Maksim. *Mati: socialen roman*. Ljubljana: Zarje, 1912.
- Goropevšek, Branko. *Štajerski Slovenci, kaj hočemo!: slovenska politika na Štajerskem v letih 1906–1914*. Celje: Zgodovinsko društvo, 2005.
- Grafenauer, Bogo. *Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj*. Ur. Janko Prunk. Ljubljana: Slovenska matica, 1987.
- Granda, Stane. I. in II. slovenski katoliški shod. V: Edo Škulj (ur.). *Missiev simpozij v Rimu*. Celje: Mohorjeva družba, 1988 str. 95–109.
- Granda, Stane. Jeglič in slovenski katoliški shodi. V: Edo Škulj (ur.). *Jegličev simpozij v Rimu*. Celje: Mohorjeva družba, 1991, str. 333–347.

- Grdina, Igor. Biografski portret Ivana Tavčarja. V: Igor Grdina (ur.). *Tavčarjev zbornik*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015, str. 7–82.
- Grdina, Igor. *Ivan Cankar: portret genija*. Ljubljana: Beletrina, 2019.
- Guštin, Damijan. Oblikovanje oboroženih sil. V: Jasna Fischer et al. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992: 1*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2006, str. 212–214.
- Guštin, Damijan. Oborožene sile Države SHS. V: Jasna Fischer et al. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992: 1*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2006, str. 192–196.
- Guštin, Damijan. Odnos deželnozborske večine SLS do poglavitnih gospodarskih vprašanj Kranjske v letih 1908–1914. *Kronika* 31, št. 1 (1983), str. 45–55.
- Guštin, Damijan. Poraz na Koroškem. V: Marjan Drnovšek, France Rozman in Peter Vodopivec (ur.). *Slovenska kronika XX. stoletja: knj. 1: 1900–1941*. Ljubljana: Nova revija, 1995, str. 230.
- Guštin, Damijan. Spopadi za Koroško. V: Jasna Fischer et al. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992: 1*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2006, str. 215–218.
- Guštin, Damijan. Spopadi za meje. V: Jasna Fischer et al. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992: 1*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2006, str. 196–198.
- Hribar, Ivan. *Moji spomini: III. del: od 1929 dalje*. Ljubljana: [s. n.], 1932.
- II. evharistični kongres za Jugoslavijo v Ljubljani 1935*. Ljubljana: kongresni odbor, 1936.
- III. slovenski katol. shod v Ljubljani: dne 26., 27. in 28. avg. 1906: govori, posveti in sklepi*. Ur. Evgen Lampe. Ljubljana: Katoliška Bukvarna, 1907.
- Izgubljeni spomin na Antona Korošca: iz zapuščine Ivana Ahčina*. Ur. Bojan Godeša in Ervin Dolenc. Ljubljana: Nova revija, 1999.
- Izjava. *Naši zapiski* 13, št. 2 (1921), str. 25–26.
- (Jeglič), Anton Bonaventura po božji in apostolskega sedeža milosti knezoškof ljubljanski. Vsem vernikom srečo, mir in blagoslov v Gospodu našem Jezusu Kristusu. *Ljubljanski škofjski list*, št. 2 (1904), str. 17–24.

- (Jeglič), Anton Bonaventura po božji in apostolskega sedeža milosti knezoškof ljubljanski. Vsem vernikom srečo, mir in blagoslov v Gospodu našem Jezusu Kristusu. *Ljubljanski škofijski list*, št. 2 (1905), str. 13–21.
- (Jeglič), Anton Bonaventura. Vernikom ljubljanske škofije. *Ljubljanski škofijski list*, št. 5 (1902), str. 59–61.
- (Jeglič), Anton Bonaventura. Za deželnozborske volitve. *Ljubljanski škofijski list*, št. 7 (1901), str. 84–86.
- Građa o stvaranju jugoslovenske države: 1. I. – 20. XII. 1918: tom I.* Ur. Dragoslav Janković in Bogdan Krizman. Beograd: Institut društvenih nauka, 1964.
- Jegličev dnevnik: znanstvenokritična izdaja.* Ur. Blaž Otrin in Marija Čipić Rehar. Celje: Celjska Mohorjeva družba; Društvo Mohorjeva družba; Ljubljana: Nadškofijski arhiv, 2015.
- Jevnikar, Ivo. Dr. Anton Korošec v spominih dr. Mateja Poštovana. *Mladika* 35, št. 1 (1991), str. 22–23.
- Jevnikar, Ivo. Dr. Anton Korošec v spominih dr. Mateja Poštovana. *Mladika* 35, št. 2–3 (1991), str. 39–40.
- Jevnikar, Ivo. Dr. Anton Korošec v spominih dr. Mateja Poštovana. *Mladika* 35, št. 4 (1991), 60–61.
- Juhant, Janez. Kocbek kot veličina in neznanost človeka v revolucionarnem prijemu. V: Mirko Bogdan Miklič. *Sredi krute sile nežno trajam: idejno-politična dediščina Edvarda Kocbeka in slovenski kristjani.* Celovec: Mohorjeva, 2017, str. 397–427.
- Juhant, Janez. Krek in krščansko-socialno gibanje v Evropi. V: Matjaž Ambrožič (ur.). *Janez Evangelist Krek – sto let pozneje (1917–2017).* Ljubljana: Teološka fakulteta, 2018, str. 97–111.
- Kardelj, Edvard (Sperans). *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja.* Ljubljana: Naša založba, 1939.
- Kermauner, Dušan. Albin Prepeluh–Abditus: njegov idejni razvoj in delo. V: Albin, Prepeluh. *Pripombe k naši prevratni dobi: z zemljevidoma Koroške in Primorja ter s sliko A. Prepeluha.* Ljubljana: Ljubljana: Založba univerzitetne tiskarne J. Blasnika nasl., 1938, str. 295–562.
- Kermavner, Dušan. O nekaterih spornih prijemih v slovenski politični zgodovini. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 10, št. 1–2 (1970), str. 219–230.
- Kermauner, Dušan. Problem »tretjega tabora«. *Sodobnost* 7, št. 9–10 (1939), str. 424–436.

- Keršič-Svetel, Marjeta. Češko-slovenski stiki med svetovnjima vojnama. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996.
- Kidrič, France. Chráska Anton. V: Izidor Cankar, Franc Kidrič in Janko Šlebinger (ur.). *Slovenski biografski leksikon: 1. zvezek*. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1925, str. 76–78.
- Klopčič, France. *Velika razmejitev: študija o nastanku komunistične stranke v Sloveniji aprila 1920 in o njeni dejavnosti od maja do septembra 1920*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1969.
- Koblar, France (Kr.). Neubauer Franjo. V: Franc Ksaver Lukman. *Slovenski biografski leksikon, 6. zvezek*. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1935, str. 200.
- Koblar-Horetzky, Ana. Iz zapuščine Franceta Koblarja. *Nova revija* 18, št. 209 (1999), str. 164–170.
- Koch Stephen. *Dvojna življenja: vohuni in pisatelji v skrivni sovjetski vojni ideji proti zahodu*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995.
- Korespondenca: pisma Dušana Kermavnerja in Lojzeta Udeta. *Nova revija* 5, št. 48–49 (1986), str. 671–693.
- Korespondenca: pisma Dušana Kermavnerja in Lojzeta Udeta. *Nova revija* 5, št. 50–51 (1986), str. 1060–1075.
- Korespondenca: pisma Dušana Kermavnerja in Lojzeta Udeta. *Nova revija* 5, št. 52–53 (1986), str. 1358–1371.
- Korespondenca: pisma Dušana Kermavnerja in Lojzeta Udeta. *Nova revija* 5, št. 54–56 (1986), str. 1738–1766.
- Korošec, Anton. Verujmo v svoj narod. V: Jože Lavrič, Josip Mal in France Stele (ur.). *Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*. Ljubljana: »Jubilej«, 1939, str. [13]–[14].
- Kotnik, Francè (F. K.). Möderndorfer Vinko. V: Franc Ksaver Lukman (ur.). *Slovenski biografski leksikon, 5. zvezek*. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1933, str. 142–143.
- Kramer, Albert. *Junijski dogodki v Sloveniji: ozadje, potek in posledice klerikalnih nasilstev proti jugoslovenskim naprednim in nacionalnim postojankam*. Ljubljana: Albert Kramer, 1937.
- Kranjec, Silvo. Slovenci v Jugoslaviji. V: Jože Lavrič, Josip Mal in France Stele (ur.). *Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*. Ljubljana: »Jubilej«, 1939, str. 66–108.
- Kregar, Tone. Upravni razvoj Celja v letih 1918–1941. V: Marija Počivavšek (ur.). *Iz zgodovine Celja 1918–1941*. Celje: Muzej novejšje zgodovine Celje, 2001, str. 49–74.
- Kremenšek, Slavko. *Slovensko študentovsko gibanje 1919–1941*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1972.

- Kronologija naprednega delavskega gibanja na Slovenskem: (1868–1980)*. Ur. Tone Ferenc et al.. Ljubljana: Delavska enotnost, 1981.
- Kuhar, Lovro–Voranc, Prežihov. *Zbrano delo: deseta knjiga: politični spisi: ocene leposlovnih del: dodatek*. Ur. Drago Druškovič in Jože Koruza. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1983.
- Kuhar, Lovro–Voranc, Prežihov. *Zbrano delo: šesta knjiga: Požganica*. Ur. Drago Druškovič. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1966.
- Lavrič, Jože, Josip Mal in France Stele (ur.). *Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*. Ljubljana: »Jubilej«, 1939.
- Lazarevič, Žarko. Ivan Tavčar in izgubljeni bog: politični boji, literatura in kapitalizem. V: Igor Grdina (ur.). *Tavčarjev zbornik*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015, str. 123–133.
- Lazarevič, Žarko. Janez Evangelist Krek med imperativom politike in izzivi kapitalizma. V: Matjaž Ambrožič (ur.). *Janez Evangelist Krek – sto let pozneje (1917–2017)*. Ljubljana: Teološka fakulteta, 2018, str. 167–180.
- Lazarevič, Žarko. Prostor, gospodarstvo in razmerja: jugoslovanski ekonomski prostor in Slovenci. *Prispevki za novejšo zgodovino* 49, št. 1 (2009), str. 279–291.
- Lončar, Dragotin. Družboslovna osnova sodobne vzgoje. *Prosveta* 7, št. 5 (1935).
- Lončar, Drag. (otin). Kaj in kako? *Naši zapiski* 12, št. 4–6 (1920), str. 77–81.
- Lončar, Dragotin. *Politično življenje Slovencev: od 4. januarja 1797. do 6. januarja 1919. leta*. Ljubljana: Slovenska matica, 1921.
- Lončar, Dragotin. *Politika in zgodovina: nekoliko odgovorov na dnevna vprašanja*. Ljubljana: J. Blasnika nasledniki, 1923.
- Lončar, Dragotin (Dr. L.), Slovenski proletariat in jugoslovansko vprašanje. *Demokracija* 1, št. 1–2 (1918), str. 14–16.
- Lončar, Drag. (otin). Srbska kritika slovenske politike. *Novi zapiski* 1, št. 9–10 (1922), str. 185–195.
- Lončar, Dragotin. Stjepan Radić (1871–1928). *Veliki koledar Kmetijske matice za leto 1929*. Ljubljana: Kmetijska tiskovna zadruga, 1928, str. 28–31.
- Lubej, France-Drejče, *Odločitve: boj za demokratizacijo sokolstva na Slovenskem: ob 40. letnici procesa na Taboru*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1980.
- Lukan, Walter. *Iz »črnožolte kletke narodov« v »zlato svobodo«?: habburška monarhija in Slovenci v prvi svetovni vojni*. Ljubljana:

- Znanstvena založba Filozofske fakultete: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2014.
- Markeš, Janez. *Točka nacionalnega nesporazuma*. Ljubljana: Promag, 2001.
- Marolt, Marijan. Dr. Marko Natlačen: dvajset let po smrti ljudskega bana. V: *Zbornik – koledar svobodne Slovenije*. Buenos Aires: Svobodna Slovenija, 1962.
- Marušič, Branko. *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem 1848–1899*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2005.
- Marušič, Branko. *Primorski čas pretekli: prispevki za zgodovino Primorske*. Koper: Lipa, 1985.
- Marušič, Branko. Slovenci na Primorskem med političnimi izbirami: (1848–1918). *Zgodovinski časopis* 54, št. 1 (2000), str. 69–76.
- Matič, Dragan. Tri ofenzive v šestih tednih (29. 4.–6. 6. 1919). V: Zdenka Semlič Rajh (ur.). *Slovenci za zmiraj gre!: 100. obletnica koroškega plebiscita*. Maribor: Pokrajinski arhiv; Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2020, str. 61–66.
- Melik, Vasilij. Napredni mislec in politik Mihajlo Rostohar. V: Lado Smrekar (ur.). *Krško skozi čas: 1477–1977: zbornik ob 500-letnici mesta Krško*. Krško: Skupščina občine, 1977, str. 252–258.
- Melik, Vasilij. *Slovenci 1848–1918: razprave in članki*. Maribor: Litera, 2002 [i. e. 2003].
- Melik, Vasilij. Slovenski liberalni tabor in njegovo razpadanje. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 22, št. 1–2 (1982), str. 19–24.
- Melik, Vasilij. *Volitve na Slovenskem 1861–1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 1965.
- Mikuž, Metod. *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji: 1917–1941*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1965.
- Milenković, Toma. *Socijalistička partija Jugoslavije: (1921–1929)*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1974.
- Möderndorfer, Vinko. *Boji in napredek mežiških rudarjev*. Mežica: krajevna organizacija JSDS in KDZ, 1926.
- Möderndorfer, Vinko. *Sodobna šola: priročnik k slovenski začetnici*. Celje: Mohorjeva tiskarna, 1938.
- Mojea življenja pot: spomini dr. Vladimirja Ravniharja*. Ur. Janez Cvirn, Vasilij Melik in Dušan Nečak. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 1997.
- Mulej, Oskar. Gospodarski in družbeni nazori v slovenskem naprednem taboru, 1930–35: I. del – velika gospodarska kriza. *Prispevki za novejšo zgodovino* 56, št. 1 (2016), str. 108–125.

- Mulej, Oskar. Gospodarski in družbeni nazori v slovenskem naprednem taboru, 1930–35: II. del – idejnozgodovinski vidiki. *Prispevki za novejšo zgodovino* 56, št. 2 (2016), str. 40–58.
- Natlačen, Marko. Oblastne samouprave v Sloveniji. V: Josip Mal (ur.). *Slovinci v desetletju 1918–1928: zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*. Ljubljana: Leonova družba, 1928, str. 339–357.
- Natlačen, Marko. [Uvodna pripomba]. V: Jože Lavrič, Josip Mal in France Stele (ur.). *Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*. Ljubljana: »Jubilej«, 1939, str. [17].
- Nedog, Alenka. *Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji: od leta 1935 do 1941*. Ljubljana: Založba Borec, 1978.
- Nekaj izvlečkov iz »Domovine«: ilustracija k »naprednosti« svobodomiselstva*. Ljubljana: Tajništvo SLS, 1927.
- Novak, Nika. *Delovanje celjskega Mestnega sveta med leti 1929 in 1935: magistrsko delo*. Maribor: Filozofska fakulteta, 2016.
- Novi zakon Gospoda in Zveličarja našega Jezusa Kristusa: po grškem izvirniku*. Ljubljana: Britanska in inozemska svetopisemska družba, 1908.
- Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani: od 28. decembra 1897 do 28. februarja 1898: po stenografičnih zapisnikih: 39. zvezek*. Ljubljana: deželni odbor kranjski, 1898.
- Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani: od 28. decembra 1898 do 16. maja 1899: po stenografičnih zapisnikih: 40. zvezek*. Ljubljana: deželni odbor kranjski, 1899.
- Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani: od 27. septembra 1904 do 17. oktobra 1904: po stenografičnih zapisnikih: 45. zvezek*. Ljubljana: deželni odbor kranjski, 1905.
- Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani: zasedanja od 25. oktobra 1905 do 29. decembra 1907: po stenografičnih zapisnikih: 46. zvezek*. Ljubljana: deželni odbor kranjski, 1908.
- Orožen, Janko. *Zgodovina Celja in okolice: II. del: 1849–1941*. Celje: Kulturna skupnost Celje, 1974.
- Pavlin, Tomaž. Ustanavljanje Sokola Kraljevine Jugoslavije. *Prispevki za novejšo zgodovino* 42, št. 1 (2002), str. 55–72.
- Pelikan, Egon. Janez Evangelist Krek – modernizator katoliškega gibanja na Slovenskem. V: Matjaž Ambrožič (ur.). *Janez Evangelist Krek – sto let pozneje (1917–2017)*. Ljubljana: Teološka fakulteta, 2018, str. 137–148.

- Perovšek, Jurij. Albin Prepeluh in Slovenska republikanska stranka kmetov in delavcev. *Nova revija* 8, št. 81/82 (1989), str. 194–198.
- Perovšek, Jurij. Celje in politične razmere v jugoslovanski državi v letih 1918–1941. V: Marija Počivavšek (ur.). *Iz zgodovine Celja 1918–1941*. Celje: Muzej novejšje zgodovine, 2001, str. 5–48.
- Perovšek, Jurij. Dravska banovina in banski svet. V: Jasna Fischer et al. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992: 1*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2006, str. 327–332.
- Perovšek, Jurij. Idejnopolitični in socialnogospodarski pogledi meščanskega tabora: od devetdesetih let 19. stoletja do druge svetovne vojne na Slovenskem. V: Jurij Perovšek in Mojca Šorn (ur.). *Narod – politika – država: idejnopolitični značaj strank na Slovenskem od konca 19. do začetka 21. stoletja*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2020, str. 15–71.
- Perovšek, Jurij. Idejnopolitični profil in delovanje do leta 1929. V: Zdenko Čepič (ur.). *Marko Natlačen (1886–1942): v zgodovinskem dogajanju*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012, str. 37–66.
- Perovšek, Jurij. *Liberalizem in vprašanje slovenstva: nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918–1929*. Ljubljana: Modrijan, 1996.
- Perovšek, Jurij. Lončarjevi narodni in idejnopolitični pogledi v času med svetovnima vojnama. *Glasnik Slovenske matice* 18, št. 1–2 (1994), str. 42–54.
- Perovšek, Jurij. Milan Jaklič. V: Mateja Ratej (ur.). *Slovenski biografski almanah XIX. stoletja*. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC, 2022, str. 51–71.
- Perovšek, Jurij. *Na poti v moderno: poglavja iz zgodovine evropskega in slovenskega liberalizma 19. in 20. stoletja*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.
- Perovšek, Jurij. »Ne bom tolažil upnikov po abecedi.«: Ivana Cankarja ,finančno' pismo leta 1909. *Zgodovina za vse* 27, št. 2 (2020), str. 108–111.
- Perovšek, Jurij. *O demokraciji in jugoslovanstvu: slovenski liberalizem v Kraljevini SHS/Jugoslaviji*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2013.
- Perovšek, Jurij. O dr. Milanu Jakliču in prvem prevodu Komunističnega manifesta v slovenski jezik. *Acta Histriae* 28, št. 4 (2020), str. 645–660.

- Perovšek, Jurij. Oblikovanje programskih načrtov o nacionalni samoodločbi v slovenski politiki do ustanovitve Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (december 1922–1923). *Zgodovinski časopis* 38, št. 1–2 (1984), str. 5–27.
- Perovšek, Jurij. Odnos političnih strank in skupin do fašizma in nacizma pred drugo svetovno vojno. V: Zdenko Čepič in Tanja Velagić (ur.). *Odpor 1941: zbornik s posveta ob 60. obletnici Osvobodilne fronte slovenskega naroda*. Ljubljana: Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije; Glavni odbor Zveze združenj borcev in udeležencev narodnoosvobodilnega boja Slovenije, 2001, str. 105–112.
- Perovšek, Jurij. Organizacijsko-politična slika liberalnega tabora v letih 1891–1941. *Prispevki za novejšo zgodovino* 57, št. 1 (2017), str. 49–83.
- Perovšek, Jurij. Oris življenja in dela Josipa Rusa. V: Josip Andrej Rus. *Pričevanja in spomini: o sokolstvu, Osvobodilni fronti in novi Jugoslaviji*. Ur. Jurij Perovšek. Ljubljana: Založba Borec, 1989, str. 5–24.
- Perovšek, Jurij. *Pium desiderium* dr. Vekoslava Kukovca leta 1924. *Prispevki za novejšo zgodovino* 54, št. 2 (2014), str. 79–100.
- Perovšek, Jurij. Pogledi slovenske meščanske politike na oktobrsko revolucijo do druge svetovne vojne. *Prispevki za novejšo zgodovino* 58, št. 1 (2018), str. 55–98.
- Perovšek, Jurij. Politična podoba Ptuja v letih 1918–1941. V: Martin Šteiner (ur.). *Ptuj v 20. stoletju: zbornik ob 125-letnici ptujskega muzeja*. Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj – Ormož, 2018, str. 133–165.
- Perovšek, Jurij. Politične in narodnostne razmere na Kranjskem v začetku 20. stoletja. V: France M. Dolinar in Boštjan Roblek (ur.). *Stolet Zavoda sv. Stanislava*. Ljubljana: Družina, 2005, str. 9–36.
- Perovšek, Jurij. Politični položaj na Slovenskem leta 1919. *Studia Historica Slovenica* 20, št. 2 (2020), str. 359–394.
- Perovšek, Jurij. Politično, gospodarsko in narodno delovanje v letih 1920–1927. V: Ingrid Slavec Gradišnik in Jože Hudales (ur.). *»Kar ustvariš ostane. Svetu cvet. Tebi rane.«: Vinko Möderndorfer – učitelj, politik in raziskovalec*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2016, str. 41–70.
- Perovšek, Jurij. Političnoupravna podoba Ljubljane v letih 1918–1941. *Studia Historica Slovenica* 14, št. 2–3 (2014), str. 291–337.
- Perovšek, Jurij. Predsednik gerentskega sveta, ljubljanski župan in predsednik Mestne občine Ljubljana dr. Dinko Puc (1924–1935). *Studia Historica Slovenica* 17, št. 2 (2017), str. 641–673.

- Perovšek, Jurij. Prepeluhove ustavno-politične koncepcije v času Slovenske republikanske stranke kmetov in delavcev. *Borec* 41, št. 1 (1989), str. 83–86.
- Perovšek, Jurij. *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1998.
- Perovšek, Jurij. Punktacije SLS. V: Jasna Fischer et al. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992: 1*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2006, str. 339–342.
- Perovšek, Jurij. *Samoodločba in federacija: slovenski komunisti in nacionalno vprašanje 1920–1941*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012.
- Perovšek, Jurij. *Slovinci in slovanski svet: politične slike od včeraj in danes*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2019.
- Perovšek, Jurij. Slovinci, Jugoslavija in začetek vojne. *Prispevki za novejšo zgodovino* 59, št. 3 (2019), str. 74–97.
- Perovšek, Jurij. Slovinci in diktatura kralja Aleksandra leta 1929. V: Tomaž Ivešič (ur.). *Slovinci in devetice 20. stoletja*. Ljubljana: Slovensko zgodovinsko društvo za novejšo in sodobno zgodovino; Študijski center za narodno spravo, 2022, str. 65–94.
- Perovšek, Jurij. Slovenec postane prvi Celjan: izvolitev dr. Jura Hrašovca (1858–1957) za župana leta 1921 in njegovo vodenje mesta Celje. *Zgodovina za vse: vse za zgodovino* 28, št. 2 (2021), str. 7–26.
- Perovšek, Jurij. Slovenski liberalci in narodno vprašanje v letih 1931–1933. *Prispevki za novejšo zgodovino* 46, št. 1 (2006), str. 255–288.
- Perovšek, Jurij. *Slovenski prevrat 1918: položaj Slovencev v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018.
- Perovšek, Jurij. Socialistični kulturni boj v letih 1918–1929. *Studia Historica Slovenica* 16, št. 3 (2016), str. 601–627.
- Perovšek, Jurij. »Stojimo po vsej verjetnosti pred najstrahotnejšo totalno vojno«: doktrine druge svetovne vojne v pogledih slovenske politike 1939–1941. *Zgodovina za vse* 16, št. 1 (2009), str. 62–75.
- Perovšek, Jurij. Tavčarjevo župansko devetletje 1912–1921. *Studia Historica Slovenica* 17, št. 2 (2017), str. 559–613.
- Perovšek, Jurij. Unitaristični in centralistični značaj Vidovdanske ustave. *Prispevki za novejšo zgodovino* 33, št. 1–2 (1993), str. 17–26.
- Perovšek, Jurij. Ušeničnik in jugoslovanstvo. V: Matija Ogrin in Janez Juhant, (ur.). *Aleš Ušeničnik: čas in ideje: 1868–1952: zbornik*

- razprav s simpozija SAZU ob 50. obletnici smrti, [Ljubljana, 25. in 26. februar 2003].* Celje; Ljubljana: Mohorjeva družba, 2004, str. 97–110.
- Perovšek, Jurij. Volitve v Narodno skupščino februarja 1925. V: Jasna Fischer et al. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992: 1.* Ljubljana: Mladinska knjiga, 2006, str. 281–283.
- Perovšek, Jurij. Vprašanje idejnega, političnega, socialnega in narodnega sobivanja v liberalni politični misli in praksi med leti 1891–1941. *Prispevki za novejšo zgodovino* 51, št. 1 (2011), str. 93–126.
- Perovšek, Jurij. Vprašanje socialnega liberalizma v evropski in slovenski politični misli in praksi. V: Alojz Cindrič (ur.). *Čarnijev zbornik (1931–1996): zbornik mednarodnih družboslovnih in humanističnih razprav = A festschrift for Ludvik Čarni [1931–1996]: studies in humanities and social sciences.* Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za sociologijo = Ljubljana: Faculty of Arts, Department of Sociology, 1998, str. 316–324.
- Perovšek Jurij. »V zaželjeni deželi«: slovenska izkušnja s Kraljevino SHS/Jugoslavijo 1918–1941. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2009.
- Perovšek Jurij. Značaj kraljeve diktature. V: Jasna Fischer et al. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992: 1.* Ljubljana: Mladinska knjiga, 2006, str. 321–323.
- Peti katoliški shod v Ljubljani 1923.* Ljubljana: Glavni pripravljalni odbor, 1924.
- Pirc, Jožko. Rimski katolik in ločitev duhov. V: Edo Škulj (ur.). *Mahničev simpozij v Rimu.* Celje: Mohorjeva družba, 1990, str. 109–126.
- Pirjevec, Avgust (Pir.). Kukovec Vekoslav. V: Franc Ksaver Lukman (ur.). *Slovenski biografski leksikon, 4. zvezek.* Ljubljana: Zadržna gospodarska banka, 1932, str. 581.
- Pirjevec, Avgust (Pir.). Natlačen Marko. V: Franc Ksaver Lukman (ur.). *Slovenski biografski leksikon, 6. zvezek.* Ljubljana: Zadržna gospodarska banka, 1935, str. 193.
- Pleterski, Janko. *Dr. Ivan Šušteršič 1863–1925: pot prvaka slovenskega političnega katolicizma.* Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba ZRC, 1998.

- Pleterski, Janko. *Narodna in politična zavest na Koroškem: narodna zavest in politična orientacija prebivalstva slovenske Koroške v letih 1848–1914*. Ljubljana: Slovenska matica, 1965.
- Pleterski, Janko. *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo: politika na domačih tleh med vojno 1914–1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 1971.
- Pleterski, Janko. Zapis pogovora s predsednikom Slovenske matice profesorjem Francetom Koblarjem dne 28. septembra 1971. *Glasnik Slovenske matice* 14, št. 1–2 (1990), str. 21–22.
- Polič, Zoran. *Vloga sokolske organizacije v zgodovini slovenskega naroda*. Ljubljana: Polet, 1952.
- Politična, gospodarska in socialna načela, sprejeta kot osnova delovnega programa na seji banovinskega odbora OJNS, v Ljubljani 5. septembra 1940*. Ljubljana: Banovinski odbor OJNS, 1940.
- Politični katekizem ali kaj mora vsak državljan vedeti o politiki?* Ljubljana: tajništvo Slovenske ljudske stranke, 1920.
- Potočnik, Vinko. Krek in socialna misel pri slovenskih katoličanih. V: France M. Dolinar, Joža Mahnič in Peter Vodopivec (ur.). *Cerkev, kultura in politika 1890–1941: simpozij 1992*. Ljubljana: Slovenska matica, 1993, str. 79–90.
- Pravila Slovenske kmečke zveze za Štajersko*. [Maribor]: Založba društva, [1907].
- Predgovor. V: Jože Lavrič, Josip Mal in France Stele (ur.). *Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*. Ljubljana: »Jubilej«, 1939, str. [21]–[22].
- Prepeluh, Albin. *Pripombe k naši prevratni dobi: z zemljevidoma Koroške in Primorja ter s sliko A. Prepeluha*. Ljubljana: Založba univerzitetne tiskarne J. Blasnika nasl., 1938.
- Prijatelj, Ivan. *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895, V*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1966.
- Prijatelj, Ivan. *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895, VI*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1985.
- Program Jugoslovenske demokratske stranke: sprejet na strankinem kongresu v Beogradu dne 30. in 31. oktobra 1921*. Ljubljana: [s. n.], 1923.
- Prunk, Janko. Kulturnopolitični profil revije Sodobnost v letih 1933–1941. *Sodobnost* 38, št. 8–9 (1990), str. 866–869.
- Prunk, Janko. *Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1977.
- Prunk, Janko. Slovenske predstave o avtonomiji (oziroma državnosti) in prizadevanja zanjo v Kraljevini Jugoslaviji. V: Bogo Grafenauer

- et al. (ur.). *Slovenci in država: zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994)*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1995, str. 135–142.
- Prunk, Janko. *Slovenski narodni vzpon: narodna politika 1768–1992*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1992 [i. e. 1993].
- Prunk, Janko. Škof Jeglič – politik. *Kronika* 19, št. 1 (1971), str. 30–42.
- Prunk, Janko. Zveza delovnega ljudstva v Ljubljani za občinske volitve decembra 1922. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 11–12, št. 1–2 (1971–1972), str. 199–228.
- Rahten, Andrej. *Anton Korošec: slovenski državnik kraljeve Jugoslavije*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2022.
- Rahten, Andrej. *Po razpadu skupne države: slovensko-avstrijska razhajanja od mariborskega prevrata do koroškega plebiscita*. Celje: Celjska Mohorjeva družba; Društvo Mohorjeva družba; Celovec: Mohorjeva družba; Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2020.
- Rahten, Andrej. *Pozabljeni slovenski premier: politična biografija dr. Janka Brejca (1869–1934)*. Celovec – Ljubljana – Dunaj: Mohorjeva družba, 2002.
- Ratej, Mateja. Anton Korošec, notranji minister leta 1928. *Prispevki za novejšo zgodovino* 49, št. 1 (2009), str. 227–242.
- Repe Božo, Svoboda duha: zgodovina Univerze v Ljubljani. V: Božo Repe, Igor Papič in Mladen Dolar (ur.). *Univerza v Ljubljani: 100 let: 1919–2019: svoboda duha*. Ljubljana: Univerza, 2019, str. 11–287.
- Rozman, Franc. Naši zapiski 1902–1914. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 11–12, št. 1–2 (1971–1972), str. 187–198.
- Rozman, Franc. *Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Založba Borec, 1979.
- Rus, Josip Andrej. *Pričevanja in spomini: o sokolstvu, Osvobodilni fronti in novi Jugoslaviji*. Ur. Jurij Perovšek. Ljubljana: Založba Borec, 1989.
- Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921: 1. del: od 1. nov. 1918 do 26. feb. 1919*. Ur. Peter Ribnikar. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1998.
- Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921: 2. del: od 28. feb. 1919 do 5. nov. 1919*. Ur. Peter Ribnikar. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1999.
- Simčič, Tomaž. Krščanskosocialni aktivizem Andreja Gosarja. V: France M. Dolinar, Joža Mahnič in Peter Vodopivec (ur.). *Cerkev,*

- kultura in politika 1890–1941: simpozij 1992*. Ljubljana: Slovenska matica, 1993, str. 91–95.
- Slodnjak, Anton. *Zgodovina slovenskega slovstva: II*. Celovec: Založniška in tiskarska družba z o. j. Drava Celovec, 1968.
- Slovensko-hrvatski katoliški shod v Ljubljani 1913*. Ljubljana: Katoliška Bukvarna, 1913.
- Sodite po delih! Kažipot slovenskim volivcem v boju za slovensko samostojnost*. Ljubljana: samozaložba, 1923.
- Spomini Josipa Breznika: od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne*. Ur. Aida Škoro Babič in Matevž Košir. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2014.
- Spominski zbornik Slovenije. V: Jože Lavrič, Josip Mal in France Stele (ur.). *Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*. Ljubljana: »Jubilej«, 1939, str. 696.
- Stavbar, Vlasta. *Majniška deklaracija in deklaracijsko gibanje: slovenska politika v habsburški monarhiji, od volilne reforme do nove države (1906–1918)*. Maribor: Založba Pivec, 2017.
- Stavbar, Vlasta. *Politik Vekoslav Kukovec: politično delovanje do leta 1918*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2014.
- Stelè, France. Zaključna beseda. V: Jože Lavrič, Josip Mal in France Stele (ur.). *Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*. Ljubljana: »Jubilej«, 1939, str. 697–700.
- Stenografske beleške Privremenog narodnog predstavništva Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca: III sveska*. Beograd: Privremeno Narodno Predstavništvo Kraljestva Srba, Hrvata i Slovenaca, 1920.
- Stepišnik, Drago. *Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1968.
- Stiplovšek, Miroslav. *Banski svet Dravske banovine 1930–1935: prizadevanja banskega sveta za omilitev gospodarsko-socialne krize in razvoj prosvetno-kulturnih dejavnosti v Sloveniji ter za razširitev samoupravnih in upravnih pristojnosti banovine*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 2006.
- Stiplovšek, Miroslav. *Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918–1922: pregled razvoja in delovanja strokovnih organizacij v jugoslovanskem delu Slovenije od prevrata 1918 do ponovne utrditve revolucionarnih strokovnih organizacij konec 1922*. Ljubljana: Partizanska knjiga; Delavska enotnost, 1979.
- Stiplovšek, Miroslav. *Slovenski parlamentarizem 1927–1929: avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti*

- za ekonomsko-socialni in posvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udejanjenje parlamentarizma. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000.
- Stojadinović, Milan. *Ni rat ni pakt: Jugoslavija između dva rata*. Beograd: Glas javnosti, 2002.
- Sveto pismo starega in novega zakona: Stari zakon po hebrejskem, Novi po grškem izvirniku*. Ljubljana: Britanska in inozemska svetopi-semska družba, 1914.
- Šorn, Jože. Narodni svet v Ljubljani in njegov gospodarski odsek. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 23, št. 1–2 (1983), str. 55–61.
- Šorn, Jože. *Slovensko gospodarstvo v poprevratnih letih 1919–1924*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1997.
- Šuklje, Franjo. *Iz mojih spominov: III. del*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1929.
- Šuštar, Milan. Josip Jaklič. V: Ivan Grandovec et al. (ur.). *Naši kraji in ljudje: dobrepoljsko-struški zbornik 1996*. Dobrepolje: Občina Dobrepolje, 1996, str. 211–212.
- Tavčar, Marko. Sedej v navzkrižju političnih in nacionalnih vrenj. V: Edo Škulj (ur.). *Sedejev simpozij v Rimu*. Celje: Mohorjeva družba, 1988, str. 74–95.
- Tominšek Perovšek, Mateja. *Frančišek Lampe: zmerno, z ljubeznijo: portret slovenskega katoliškega misleca Frančiška Lampeta (1859–1900) in njegova vloga v družbeni in kulturno-duhovni zgodovini na Slovenskem*. Ljubljana: Družina, 2006 [i. e. 2007].
- Tominšek Perovšek, Mateja. Uredništvo Slovenca. V: Mateja Tominšek Perovšek (ur.). *Slovenec: političen list za slovenski narod (1873–1945): kratek pregled zgodovine ob 140-letnici začetka njegovega izhajanja*. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2013, str. 172–175.
- U–č. *Nemški imperijalizem*. [Ljubljana]: OJNS: M. Mravlje, 1938.
- Ude, Lojze. *Slovinci in jugoslovanska skupnost*. Maribor: Založba Obzorja, 1972.
- Udè, Lojze. Učitelj Vinko Möderndorfer, voditelj mežiških rudarjev. *Mladina* 3, št. 9–10 (1926/1927), str. 234–236.
- (Ur.). Hrašovec Juro. V: Izidor Cankar, Jože Glonar in Janko Šlebinger (ur.). *Slovenski biografski leksikon: 3. zvezek*. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1928, str. 341.

- VI. mednarodni kongres Kristusa Kralja: Ljubljana 25.–30. VII. 1939. Ur. Ivan Martelanc in Josip Premrov. Ljubljana: Odbor za VI. mednarodni kongres Kristusa Kralja, 1940.
- Vidovič-Miklavčič, Anka. Društvo Slovenska straža. *Studia Historica Slovenica* 4, št. 2–3 (2004), str. 439–476.
- Vidovič-Miklavčič, Anka. Krekovo združništvo: teorija in praksa. V: Edo Škulj (ur.). *Krekov simpozij v Rimu*. Celje: Mohorjeva družba, 1992, str. 174–181.
- Vidovič-Miklavčič, Anka. *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom: pregled razvoja in dejavnosti mladinskih organizacij, društev in gibanj v liberalno-unitarnem in katoliškem taboru v letih 1929–1941 v jugoslovanskem delu Slovenije*. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze, 1994.
- Vidovič-Miklavčič, Anka. Socialna demokracija (socialisti) na Slovenskem v prvem letu diktature 1929. *Prispevki za novejšo zgodovino* 36, št. 1–2 (1996), str. 21–39.
- Vilfan, Sergij. *Pravna zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica, 1996.
- Viri za zgodovino komunistične stranke na Slovenskem v letih 1919–1921*. Ur. Marjeta Adamič et al.. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1980.
- Vode, Angela. *Skriti spomin*. Ur. Alenka Puhar. Ljubljana: Nova revija, 2004.
- Vodopivec, Peter. Angela Vode (1892–1985). V: Peter Vodopivec (ur.). *Usoda slovenskih demokratičnih izobražencev: Angela Vode in Boris Furlan – žrtvi Nagodetovega procesa*. Ljubljana: Slovenska matica, 2001, str. 9–16.
- Vodopivec, Peter. Avtonomistična misel Albina Prepeluha. *Nova revija* 8, št. 81/82 (1989), str. 199–207.
- Vodopivec, Peter. Moč in nemoč ideje in politike ljudske fronte. *Prispevki za novejšo zgodovino* 41, št. 2 (2001), str. 31–42.
- Vodopivec, Peter. *Od Pohlinove slovnice do samostojne države: slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2006.
- Vodopivec, Peter. Za uvod. V: France M. Dolinar, Joža Mahnič in Peter Vodopivec (ur.). *Cerkev, kultura in politika 1890–1941: simpozij 1992*. Ljubljana: Slovenska matica, str. 3–6.
- Vodušek Starič, Jerca. Liberalni patriotizem in intransigenca leta 1941. *Prispevki za novejšo zgodovino* 41, št. 2 (2001), str. 59–76.

- Vodušek Starič, Jerca. *Slovenski špijoni in SOE: 1938–1942*. Ljubljana: samozal., 2002.
- Wilde, Oscar. *Pravljice*. Ljubljana: Slovenska socialna matica, 1921.
- Založba »Jubilej«. Predgovor. V: Jože Lavrič, Josip Mal in France Stele (ur.). *Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*. Ljubljana: »Jubilej«, 1939, str. [21]–[22].
- Zečević, Momčilo. *Na zgodovinski prelomnici: Slovenci v politiki jugoslovanske države 1918–1929: I. knjiga*. Maribor: Založba Obzorja, 1986.
- Zečević, Momčilo. *Prošlost i vreme: iz istorije Jugoslavije*. Beograd: Prosveta, 2003.
- Zečević, Momčilo. *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje: od majniške deklaracije do vidovdanske ustave*. Maribor: Založba Obzorja, 1977.
- Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije: tom V: socialistično gibanje v Sloveniji 1869–1920*. Ur. Moša Pijade. Beograd: Zgodovinski oddelek Centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije, 1951.
- Zver, Milan. *Demokracija v klasični slovenski politični misli*. Ljubljana: Orbis, 2002.
- Zwitter, Fran (Observator). Bankrot slovenskega liberalizma. *Sodobnost* 3, št. 7–8 (1935), str. 303–304.
- Zwitter, Fran. Dragotin Lončar. *Zgodovinski časopis* 8, št. 1–4 (1954), str. 181–191.
- [Zwitter, Fran]. Pot slovenstva. *Sodobnost* 7, št. 9–10 (1939), str. 409–412.
- Ževart, Milan. Vojaški upor v Mariboru julija 1919. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 7, št. 1–2 (1967), str. 129–133.

IMENSKO KAZALO

A

A–a. (gl. Lončar, Dragotin)
Abditus (gl. Prepeluh, Albin–
Abditus)
Abram, Josip (Trentar) 151, 326
Adamič, Marjeta 344
Adlešič, Juro 77
A. F. 250
Ahčin, Ivan (Drin.) 86, 280,
293, 295, 326
Alfa (gl. Lončar, Dragotin)
Ambrožič, Matjaž 331, 333, 335
Andrejka, Viktor 251, 326
Andrejka-Livnogradski, Rudolf
120
– ar. (gl. Lončar, Dragotin)
Ažman, Ivan 104

B

Balkovec, Bojan 231, 246, 326,
327
Baltič, Vilko 53
Bargate, George 186
Bartl, Franc 326
Bavčar, Anton 325
Belial, simbol zla 283
Beneš, Otakar 137, 138
Bergant, Zvonko 19, 21, 25, 33,
34, 38, 153, 327
Bernot, Zvonimir 174, 176,
194, 324, 325
Bismarck, Otto Eduard
Leopold 90
B. K. 182

Blasnik (Blaznik), Jožef 331,
333, 340
Blatnik, Franc 189
Boban, Ljubo 274, 276, 277, 327
Bobrinski, Vladimir
Aleksejevič 247, 248
Bogataj Kokalj, Barbara 4
Bogataj, Maša 4
Boissier, André 138
Bonaparte, Napoleon I. 271
Boncelj, Josip 168, 324
Bourbon, Ludvik XIV. 249
Bousset, Wilhelm 155
Božič, Anton 136, 140–143
Brejc, Janko 43, 53, 59, 230,
238–240, 242, 243–245, 305,
318, 341
Brezigar, Milko 104, 105
Breznik, Josip 41, 342
Brunček, Leon 140

C

Cankar, Ivan 30, 32, 35, 45, 160,
163, 164, 169, 198, 199, 220,
301, 313, 324, 328, 330, 336
Cankar, Izidor 332, 343
Cankar, Tadej 45, 327
Carli, Anton 104
Castelar y Ripoll, Emilio 19
Cezar, Gaj Julij 259
Chekhov (gl. Čehov, Anton
Pavlovič)
Chráska, Antonín 160, 324, 332
Christ (gl. Jezus)

Cincar-Marković, Aleksander
293

Cindrič, Alojz 339

Ciril, sv. 17, 97, 110, 125, 131,
138, 326

Cvetković, Dragiša 76, 274–277,
293, 295, 307, 320, 327

Cvirn, Janez 42, 46, 119, 125,
327, 334

Č

Čadež, Franc 153, 169, 324

Čarni, Ludvik 339

Čehov (Chekhov), Anton
Pavlovič 166, 301, 314, 324

Čepič, Zdenko 336, 337

Čipić Rehar, Marija 331

Črnjan 176

Čuček, Filip 119, 121, 125, 327

Čulinović, Ferdo 274, 327, 328

D

Dalmatin, Jurij 160, 161

Danijel, sv. 129

Davidović, Ljuba 229, 231, 233

Denikin, Anton Ivanovič 248

Dereani, Mano 140

Dermota, Anton 160, 165, 324

Deržič, Ivan 236, 244

Descartes, René 157

Deželak Barič, Vida 230, 235,
267, 328

Dimnik, Ivan 179

Dobovišek, Rudolf 218

Dobršek, Drago 183

Dolar, Jaro 151

Dolar, Mladen 341

Dolenc, Ervin 59, 64, 180, 271,
328, 330

Dolenc, Viktor 326

Dolinar, France M. 337, 340,
341, 344

Dolinar, Ivan 325

Dr. L. (gl. Lončar, Dragotin)

Drin. (gl. Ahčin, Ivan)

Drnovšek, Marjan 327, 330

Druškovič, Drago 333

Dühring, Karl Eugen 181

Džugašvili, Josif Visarionovič
(Stalin, Josif) 291

E

Eberle, Josip 104

E. D. 295

Ehrlich, Lambert 86

Engels, Friedrich 181

Engelsfeld, Neda 232, 233, 328

Erjavec, Fran 27, 32, 35, 37, 40,
43, 86, 103, 169, 208, 324, 328

F

Fekonja, Andrej 161, 328

Ferenc, Tone 333

Ferri, Enrico 166, 301, 314, 328

Fettich-Frankheim, Oton 169, 324

Filipič, France 201, 203, 328

Findeisen, Ivan 138

Fischer, Jasna 328, 330, 336,
338, 339

Fišer, Darja 12

F. K. (gl. Kotnik, Francè)
Fugger Germadnik, Rolanda
125, 328
Furlan, Boris 329, 344

G

Gaberc, Vinko (V. G.) 137
Gabrič, Aleš 173, 174, 193
Gabrovec, Stane 28, 329
Gambinus, patron piva 202
Gantar Godina, Irena 153, 329
Gašparič, Jure 64, 66–68, 77,
261, 262, 329
Germadnik, Janko 328
Gestrin, Ferdo 25, 206, 329
Giontini, Ivan 104
Glonar, Jože 343
Gobec, Dragotin 134, 135, 140, 144
Godeša, Bojan 79, 89, 276, 291,
292, 329, 330
Golouh, Rudolf 230, 266
Gorečan, Fran 140
Goričan, Alojz 141
Go'rkij (Gorky), Maksim (gl.
Peškov, Aleksej Maksimovič)
Goropevšek, Branko 41, 42,
121, 125, 329
Gosar, Andrej 59, 76, 108, 341
Gostinčar, Josip 231
Grafenauer, Bogo 23, 278–281,
329, 340
Granda, Stane 31, 32, 35, 329
Grandovec, Ivan 343
Grdina, Igor 26, 30, 32, 35, 37,
45, 330, 333

Grivec, Franc 283
Grošelj, Pavel 169, 324
Gustinčič, Dragotin 193, 229,
266, 267
Guštin, Damijan 42, 103, 174,
251, 330

H

H. 263
Habsburg, Franc Ferdinand 102
Habsburg, Jožef II. 249
Habsburžani 46, 101, 152, 300,
312, 313, 333
Häckel, Ernst 155
Haderlap, F. 325
Heeren, Victor 91
Hitler, Adolf 90, 291, 321
Hlond, Avgust 281–283
Hohenberg, Sofija (Zofija) 102
Hrastelj, Franc 197
Hrašovec, Juro 5, 9, 119, 121–
142, 144–149, 300, 301, 312,
313, 328, 338, 343
Hribar, Dragotin 325
Hribar, Ivan 27, 29, 36, 87, 130,
264, 330
Hudales, Jože 337

I

Ivešič, Tomaž 338

J

Jabornegg, Heinrich 120
Jaklič (Pozenel), Marija 150,
157, 159, 324

- Jaklič, Angelika 150, 159, 324
 Jaklič, Anton 159, 324
 Jaklič, Fran Podgoričan 157
 Jaklič, Josip ml. 150, 151, 343
 Jaklič, Josip, st. 150, 157–159, 324
 Jaklič, Julija 150, 157, 159, 324
 Jaklič, Ljudmila (Susman, Ljudmila) 151, 171
 Jaklič, Milan 5, 10, 150–171, 301, 313, 324, 336
 Jaklič, Pavla 150, 159, 162, 324
 Jakliči 153, 324
 Jakopič Jaklič, Milanka 150–154, 157–171, 324, 326
 Jakopič, Stojan 326
 Jamnik, Alojzij 265
 Janković, Dragoslav 331
 Jeglič, Anton Bonaventura 27, 28, 31, 32, 35, 67, 96, 111, 112, 156, 258, 259, 329–331, 341
 Jemeljan 181
 Jerman 198
 Jernej 176
 Jeršinovič, Anton 137
 Jevnikar, Ivo 293, 331
 Jezus (Christ, Kralj, Kristus, Kristus Kralj, Mesija, Zveličar) 24, 32, 78, 81, 117, 160, 161, 199, 281–284, 308, 321, 330, 331, 335, 344,
 Jožef, sv. 129
 J. P. 295
 J. P. (gl. Perovšek, Jurij)
 J. S. 233
 J. Š. 295
- Juhant, Janez 16, 29, 30, 91, 331, 338
 Juran, Oskar 139
- K**
 k. 52
 K. 138
 Kalan, Ernest 142, 144
 Kant, Immanuel 155
 Karadorđević, Aleksander I. 9, 11, 59, 61, 65, 109, 117, 123, 131, 136, 137, 147, 148, 192, 232–234, 254, 255, 260, 265, 270, 271, 286, 287, 299, 303, 305, 311, 316, 319, 329, 338
 Karadorđević, Andrej 288
 Karadorđević, Đorđe (Petrović, Đorđe, vodja prve srbske vstaje) 136
 Karadorđević, Đorđe (brat Aleksandra Karadorđevića) 232
 Karadorđević, Marija 288
 Karadorđević, Pavle 277, 293
 Karadorđević, Peter I. 128, 232
 Karadorđević, Peter II. 128, 129, 147, 288
 Karadorđević, Tomislav 288
 Karadorđevići 69, 74, 231
 Kardelj, Edvard (Sperans) 203, 278, 279, 307, 321, 331
 Karibda, starogrška mitološka pošast 196
 Karlin, Andrej 259
 Kekec, Polonca 4

- Kermauner, Dušan 30, 206,
 208, 289–292, 329, 331, 332
 Keršič-Svetel, Marjeta 332
 Kidrič, France 160, 332
 Klaver, sv. Peter 63
 Klemenčič, Lovro 230
 Klopčič, France 246, 332
 Kmet, Herman 182
 Koblar, France 102, 332, 340
 Koblar-Horetzky, Ana 102, 332
 Kocbek, Edvard 91, 331
 Koch, Stephen 291, 332
 Kolar, M. 325
 Kolčak, Aleksander Vasiljevič 248
 Komar, Martin 189
 Korać, Vitomir 232
 Koren, France 122, 123, 126
 Koren, Franjo 325
 Korošec, Anton 9, 46, 47, 49,
 56, 57, 59, 65–67, 73, 74, 77,
 79, 85, 89, 106, 107, 112, 116,
 117, 189, 192, 193, 225, 226,
 231, 257–261, 276, 277, 286,
 287, 293, 300, 306–308, 312,
 319, 320, 322, 330–332, 341
 Korun, Milan 152, 169, 177,
 178, 324
 Koruza, Jože 333
 Koseski, Jovan (gl. Vesel, Janez)
 Košir, Matevž 342
 Košir, Pavel 181
 Kotnik, Francè (F. K.) 173, 332
 Kralj (gl. Jezus)
 Kramer, Albert 64, 70, 71, 82–84,
 91, 153, 231–233, 275, 286, 332
 Kranjec, Miško 325
 Kranjec, Silvo 275, 332
 Kregar, Tone 120, 141, 142,
 145, 332
 Krek, Janez Evangelist 28–30,
 32, 35, 47, 112, 114, 151, 157,
 163, 326, 331, 333, 335, 340, 344
 Krek, Miha 293
 Kremensšek, Slavko 289, 332
 Kristan, Anton 37, 160, 229, 231
 Kristan, Etbin 166, 324
 Kristus (gl. Jezus)
 Kristus, Kralj (gl. Jezus)
 Krizman, Bogdan 331
 Kuhar, Lovro (Voranc, Prežihov)
 174, 187, 200, 203, 333
 Kukovec, Vekoslav 47, 49, 62,
 64, 121, 125, 127, 337, 339, 342
 Kukovec, Vinko 148
 Kulovec, Fran 89, 325
 Kun, Béla 236, 242
 Kunc, Matija 17
 Kusold, Alojz 325
- L**
- L. (gl. Lončar, Dragotin)
 Lampe, Evgen 102, 330
 Lampe, Frančišek 16, 20, 22,
 23, 91, 343
 Lamprecht 198
 Lapčević, Dragiša 197
 Lavrič, Jože 332, 333, 335, 340,
 342, 345
 Lazarevič, Žarko 30, 275, 326,
 333

Lemež, Milan 230
Lenin (Ljenin) (gl. Uljanov, Vladimir Ilič Lenin)
Leon XIII. 22, 326
Leskošek, Franc 203
Leskovar, Josip 109, 259
Levstik, Fran 146
Lilek, Emilijan 149
Lončar, Dragotin (A–a., Alfa, – ar. , Dr. L., L., Lr.) 5, 10, 25, 169, 205–220, 303, 316, 324, 333, 336, 345
Lotrič, Lenard 169, 324
Lovrenčič, Matija 44
Lr. (gl. Lončar, Dragotin)
Lubej, France–Drejče 288, 333
Lukan, Miroslav (Friderik) 120
Lukan, Walter 46, 333
Lukman, Franc Ksaver 332, 339

M

M. (gl. Möderndorfer, Vinko)
Maček, Vladko 76, 217, 218, 274–277, 293, 295, 307, 320, 327
Mahnič, Anton 14, 22, 23, 278, 339
Mahnič, Joža 340, 341, 344
Maister, Rudolf 251
Majcen, Ivan 104
Majdič 151
Majeršič, Ivan 73
Mal, Josip 326, 332, 333, 335, 340, 342, 345
Malovrh, Miroslav 37
Marek, J. 140

Mariborčan 190
Marija, Jezusova mati (Mati božja) 105, 107, 116, 156, 202
Markeš, Janez 9, 334
Marn, Rudolf 177
Marolt, Marijan 102, 107, 334
Mars, rimski bog vojne 273
Martelanc, Ivan 344
Martin, Lawrence 252
Marušič, Branko 39, 40, 334
Marušič, Drago 68
Marušič, Josip 325
Marx, Karl 158, 202, 212, 215, 311, 312, 317
Masaryk, Tomáš Garrigue 153, 329
Matić, Dragan 251, 334
Maver, Aleš 4
Melik, Vasilij 25, 30, 37, 85, 153, 157, 206, 264, 329, 334
Mesija (gl. Jezus)
Metod, sv. 17, 97, 110, 125, 131, 138
Mežičan 196
Miklavž, sv. 123
Miklič, Mirko Bogdan 331
Miklošič, Franc 146
Mikuž, Metod 194, 208, 209, 240, 246, 268, 274, 280, 288, 289, 334
Milenković, Toma 176, 334
Miles, Sherman 252
Missia, Jakob 329
Mlakar, Ivan 325
Mlinar, Ivan 325

Möderndorfer, Vinko (M.) 5,
10, 172–204, 302, 303, 315,
316, 332, 334, 337, 343
Mohor, sv. 63, 141, 142, 155, 165,
329, 331, 334, 339, 341, 343, 344
Mojzes, svetopisemski 156
Moškerc, Mihael 104, 105
Mrak, Anton 160–163, 324
Mravlje, Milan 343
Mulaček, Rajko 139
Mulej, Oskar 70, 71, 334, 335
Mussolini, Benito 189

N

Nagode, Črtomir 329, 344
Nahtigal, Rajko 160
Natlačen, Marko 5, 9, 72, 94–
109, 111, 112, 114–118, 259,
275, 285, 299, 300, 311, 312,
334–336
Nećak, Dušan 334
Nedog, Alenka 218, 275–277,
279, 288, 289, 295, 335
Neubauer, Franjo 102, 299,
312, 332
Novak, Nika 147, 335

O

Oblak, Josip Ciril 104
Observator (gl. Zwitter, Fran)
Ogrin, Matija 338
Ogrizek, Anton 141
Opazovalec 208
Orožen, Janko 120, 122, 125,
126, 138, 141–143, 145–148, 335

Otrin, Blaž 331
Ozimc, Leopold 189

P

Pančur, Andrej 4
Papič, Igor 341
Pavel, sv. 81
Pavlin, Tomaž 271, 335
Pelikan, Egon 29, 30, 88, 335
Perič, Ljudevit 169, 324
Perovšek, Jurij (J. P.) 4, 12, 14,
19, 24, 27, 30–35, 37, 38, 40–
45, 47, 48, 50–57, 59–66, 68,
71, 75, 76, 79, 81, 83–91, 94,
100–102, 107, 109, 119–121,
129, 135, 136, 138, 139, 141,
143, 144, 147, 150, 153, 156,
163, 164, 167, 169, 170, 172,
174, 184, 190, 196, 197, 199,
200, 205, 207, 209, 216, 224–
227, 231, 234, 238, 240, 243,
245, 248, 249, 252, 254, 259,
262–264, 266, 269, 271, 273,
279, 280, 287, 288, 294, 295,
329, 336–339, 341
Pesek, Anton 104
Peškov, Aleksej Maksimovič
(Go'rkij (Gorky), Maksim) 166,
301, 314, 329
Peteman, Josip 180, 192
Petrič, Josip 230
Petrović, Vlada 190
Pfeifer, Viljko 225
Pij IX. 22, 156

- Pij XI. 67, 86
 Pijade, Moša 345
 Piletič, Viktor 140
 Pirc, Gustav 104
 Pirc, Jožko 14, 339
 Pirjevec, Avgust 64, 107, 339
 Pirkmajer, Otmar 66, 138, 139, 186, 197
 Pitamic, Leonid 53
 Pivec, Milena 342
 Pleterski, Janko 14, 15, 22, 25, 27, 29, 31, 33, 38, 39, 42, 43, 45, 46, 49, 102, 162, 163, 206, 339, 340
 Počivavšek, Marija 332, 336
 Podbevšek, Anton 132
 Pohlin, Anton (Pohlin, Marko) 79, 344
 Pohlin, Marko (gl. Pohlin, Anton)
 Polič, Zoran 288, 340
 Poštovan, Matej 293, 331
 Potočnik, Vinko 32, 340
 Premrl, Ciril 160, 324
 Premrov, Josip 344
 Prepeluh, Albin–Abditus 165, 169, 206, 208, 209, 229, 251, 324, 325, 331, 336, 338, 340, 344
 Prešeren, France 112
 Pribičević, Svetozar 139, 177, 178, 239, 242
 Prijatelj, Ivan 151, 340
 Prijatelj, Iza 325
 Prometheus 32
 Protić, Stojan 231, 233
 Prunk, Janko 28, 44, 58, 75, 76, 78, 105, 206, 208, 218, 260, 275, 277, 279–281, 288, 290–293, 329, 340, 341
 Puc, Dinko 63, 136, 228, 337
 Pucelj, Ivan 71, 209
 Puhar, Alenka 344
- R**
- r. (gl. Tavčar, Ivan)
 Račić, Puniša 116
 Radešček, Fran 104
 Radić, Stjepan 117, 207, 333
 Rahten, Andrej 4, 79, 119, 120, 226, 244, 251, 252, 258, 341
 Ratej, Mateja 57, 59, 336, 341
 Ratzel, Friedrich 155
 Ravnihar, Vladimir 102, 193, 161, 163, 238, 264, 334
 Rebek, Ivan 121
 Reddi, Oskar 140
 Regali, Josip 169, 324
 Regent, Ivan 163, 169, 171, 324
 Repe, Božo 270, 341
 Ribnikar, Adolf 104
 Ribnikar, Peter 341
 Roblek, Boštjan 337
 Rostohar, Mihajlo 153, 334
 Rozman, France 121, 165, 327, 330, 341
 Rožman, Gregorij 270, 282
 – rp – 135, 136, 139–141
 Rus, Josip Andrej 82, 289, 337, 341
 Ryndin, Konstantin Ivanovič 180, 186, 187

- S**
- Samo, kralj Slovanov 110
- Sava, sv. 131
- Sbrizaj, Ivan 139
- Schaubach, Fran 143, 188, 197
- Schmiderer, Johann 225
- Schwab, Anton 140
- Scila, starogrška mitološka pošast 196
- Sedej, Frančišek Borgia 42, 343
- Semlič Rajh, Zdenka 334
- Serajnik, Beno 137
- Sernec, Dušan 65, 66, 106
- Sernec, Josip 124, 137, 138
- Simčič, Tomaž 59, 341
- Sirc, Dragotin 140
- S–k. 227
- Slanc, Karel 169, 324
- Slavec Gradišnik, Ingrid 337
- Slavič, Matija 78, 252, 283
- Slodnjak, Anton 150, 151, 342
- Smertnik, Jože (Josip) 134
- Smrekar, Lado 334
- Spencer, Herbert 156
- Sperans (gl. Kardelj, Edvard)
- Spinoza, Baruch 157
- Stalin, Josif (gl. Džugašvili, Josif Visarionovič)
- Stanislav, sv. 27, 28, 111, 329, 337
- Stanovnik, Ivan 108
- Stavbar, Vlasta 46, 121, 125, 342
- Stegenj, Josip 140
- Stelè, France 286, 332, 333, 335, 340, 342, 345
- Stepišnik, Drago 342
- Stiplovšek, Miroslav 60, 71, 72, 76, 109, 143, 192–194, 246, 268, 269, 270, 275, 342
- Stojadinović, Milan 82, 274–277, 343
- Stritar, Josip 217
- Strossmayer, Josip Juraj 146
- Susman, Ljudmila (gl. Jaklič, Ljudmila)
- Svetina, Ivan (Janez) 158, 159
- Š**
- Škoro Babić, Aida 342
- Škulj, Edo 329, 339, 343, 344
- Šlebinger, Janko 332, 343
- Šorn, Jože 50, 343
- Šorn, Mojca 4, 12, 336
- Štebi, Alojzija 169, 324
- Štebi, Anton 169, 171, 229, 239, 240, 324
- Šteiner, Martin 337
- Šubic, Ivo 140, 144
- Šuklje, Fran (Franjo) 50, 259, 343
- Šusteršič, Ivan (Šušteršič, Ivan) 14, 15, 22, 25, 27, 29, 31, 33–35, 38, 39, 42, 43, 45, 46, 102, 157, 162, 163, 339
- Šuštar, Milan 151, 343
- Šušteršič, Ivan (gl. Šušteršič, Ivan)
- T**
- Tavčar, Ivan (–r.) 17, 25–28, 30, 32, 37, 41, 42, 48–50, 87, 101, 102, 146, 169, 228, 247, 248, 330, 333, 338

Tavčar, Marko 42, 343
Tisza, István 245
Tolstoj, Lev Nikolajevič 181
Tominšek Perovšek, Florjan 12
Tominšek Perovšek, Mateja 12,
20, 22, 23, 91, 280, 343
Tönnies, družina 326
Trentar (gl. Abram, Josip)
Trifković, Marko 232
Triller, Karel 19, 36, 37, 41, 50,
237–239
Triller, Mirko 104
Troha 198
Trstenjak, Anton 161, 328
Trstenjak, Davorin 161, 328
Tuma, Ferdinand Lev 160, 162,
163, 324
Tuma, Henrik 160–163, 167,
168, 324

U

U–č 343
Ude, Lojze 195–198, 277, 279,
291, 292, 329, 332, 343
Uljanov, Vladimir Iljič Lenin
216, 236, 242
–Umov (gl. –УМОВЬ)
Ušeničnik, Aleš 22, 43, 58, 86, 338
Ušlakar, Ivan 169, 324

V

Varmočnik, Mihael 176
Vehovec, Ivan 104
Velagić, Tanja 337
Vesel, Janez (Koseski, Jovan) 101

V. G. (gl. Gaberc, Vinko)
Vid, sv. 129, 137
Vidmar, Josip 71
Vidmar, Milan 270
Vidovič-Miklavčič, Anka 29,
30, 32, 62, 68, 69, 79, 84, 88,
105, 265, 344
Vilfan, Sergij 269, 344
Vode, Angela 291, 329, 344
Vodnik, Valentin 112
Vodopivec, Peter 79, 206, 208,
277, 280, 291, 327, 329, 330,
340, 341, 344
Vodušek Starič, Jerca 91, 344, 345
Voljč, Nace (Ignac) 171
Voranc, Prežihov (gl. Kuhar,
Lovro)
Vošnjak, Bogomil (gl. Vošnjak,
Bogumil)
Vošnjak, Bogumil 104

W

Wilde, Oscar 170, 301, 345

Y

–УМОВЬ (–Umov) 87, 247, 248

Z

Zarnik, Valentin 124
Zazula, Jožef 186, 187
Zečević, Momčilo 50, 54, 102,
206, 208, 209, 226, 232, 240,
250, 345
Zorec, Ivan 325
Zveličar (gl. Jezus)

Zver, Milan 8, 345

Zwitter, Fran (Observator) 83,
206, 208, 209, 217, 220, 293,
294, 345

Ž

Žabkar, Karel 122

Žerjav, Gregor 53, 63, 153, 155,
161, 169, 170, 230, 238, 242,
244, 246, 271, 305, 318, 324

Ževart, Milan 235, 345

Živković, Petar 65, 66, 82, 255,
262

Žižek, Aleksander 329

Žorga, Jaka 230

Žorga, Marcel 230

Žužek, Leopold 120, 123, 125,
135, 139, 143, 145, 169, 324

O AVTORJU

Dr. Jurij Perovšek (1954), znanstveni svetnik za področje sodobne zgodovine, je do upokojitve leta 2021 na Inštitutu za novejšo zgodovino raziskoval slovensko politično zgodovino od nastanka modernih političnih strank konec 19. stoletja do druge svetovne vojne. Temeljna polja njegovega raziskovalnega dela so slovensko nacionalno vprašanje, razvoj političnih strank s poudarkom na slovenskem liberalizmu ter ključna vprašanja slovenskega in evropskega idejnega, socialnogospodarskega ter državnopravnega razvoja v omenjenem obdobju. V letih 1988–1989 se je študijsko izpopolnjeval na Institut für europäische Geschichte v Mainzu, leta 1995 pa je bil kot štipendist Deutscher akademischer Austauschdienst ponovno na študijskem izpopolnjevanju v ZRN. Je avtor številnih znanstvenih in strokovnih člankov, več zbornikov virov in znanstvenih monografij. V letih 2000–2002 je vodil Zvezo zgodovinskih društev Slovenije. Leta 2000 je prejel Zoisovo priznanje za pomembne znanstvene dosežke na področju zgodovinopisja, leta 2014 pa Klio, nagrado ZZDS za najboljšo monografijo. V letih 1999–2020 je na inštitutu vodil raziskovalni program iz politične, idejne in kulturne zgodovine Slovencev od srede 19. stoletja. Sedaj deluje v okviru inštitutovega raziskovalnega programa *Digitalna humanistika: viri, orodja in metode*.

Avtor sistematično razišče in pojasni izvore, razvoj in vsebinsko spreminjanje ter kontinuiteto glavnih političnih taborov na Slovenskem, katoliškega in liberalnega. Nadalje ponuja prerez političnih srečevanj in razhajanj ob portretih petih politikov iz različnih političnih strank. Omogoča tudi vpogled v družbeni in politični razvoj slovenskega prostora z natančno analizo dogajanja v treh izbranih letih, 1919, 1929 in 1939, ki so vsa imela prelomen značaj. V celoti gledano je monografija uspešna političnozgodovinska sinteza, ki jo odlikuje tudi tekoča pripoved.

Aleš Maver

Avtor pregledno opiše značaj »političnostrankarskega dueta moderne«, kot posrečeno poimenuje razmerje med poglavitnima političnima silama na Slovenskem v prvi polovici 20. stoletja: katoliškonarodnega in liberalnega tabora. V portretiranju peterice »političnih obrazov modernega časa« predstavi različne odtenke slovenske politične mavrice, ki ponazarjajo raznolikost slovenske politične misli v času moderne, nato pa domiselno in inovativno oriše čas med obema vojnama s predstavitvijo »zarec« 1919, 1929, 1939. Avtor je ponovno dokazal, da izkušeno obvlada problematiko slovenskega bivanja v kraljevi Jugoslaviji, bralec pa ve, da lahko pričakuje objektivno in verodostojno predstavljanje zgodovinskih dejstev.

Andrej Rahten

**INŠTITUT
ZA NOVEJŠO ZGODOVINO**

Cena: 25 EUR

